

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

HAKKÂRİ NASTURİLERİ
(1836-1936)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tarık Ziya ARVAS

VAN – 2010

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

HAKKÂRİ NASTURİLERİ
(1836-1936)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Tarık Ziya ARVAS

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Tuncay Öğün

VAN – 2010

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu çalışma, jürimiz tarafından **TARİH ANABİLİM DALI, YAKINÇAĞ
TARİHİ BİLİM DALI**'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan : Prof. Dr. Zeki TEKİN

Üye (Danışman) : Yrd. Doç. Dr. Tuncay Ögün

Üye : Doç. Dr. Ramazan ALTINAY

ONAY: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

...../...../2010

Doç. Dr. Alaattin KARACA

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. NASTURİLİK, DOĞUŞU VE YAYILMASI	6
1.1. NASTURİLİĞİN DOĞUŞU	6
1.2. NASTUR'DAN SONRA TARAFTARLARI VE YAYILIŞI	9
1.3. İSLAM EGEMENLİĞİNDE NASTURİLER	10
1.4. NASTURİLERİN HAKKARİ'YE YERLEŞMESİ	11

İKİNCİ BÖLÜM

2. XIX. YÜZYILDA OSMANLI İDARESİNDE NASTURİLER	17
2.1. OSMANLI İDARİ YAPILANMASINDA HAKKARİ	17
2.2. YÖNETİM YAPILANMASI VE NÜFUS DURUMU	19
2.3. SOSYAL YAŞAM	25
2.4. EKONOMİK YAŞAM	32
2.5. DİL	37
2.6. DİNSEL YAŞAM	38
2.6.1. Din Adamları	38
2.6.2. İbadetleri	41
2.6.3. Kiliseleri	43
2.8. NASTURİLERİN KÜRTLERLE İLİŞKİLERİ	45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MİSYONERLERİN BÖLGEYE GELMESİ VE BEDİRHAN BEY'İN NASTURİLERE SALDIRISI	50
3.1. ÇATIŞMAYA GİDEN YOL: MİSYONERLERİN BÖLGEYE GELMESİ	50
3.2. MİSYONERLER HAKKÂRİ DAĞLARINDA	53
3.3. EN UZUN YÜZYIL	61
3.4. BEDİRHAN BEY	64
3.5. BEDİRHAN BEY'İN NASTURİLERE SALDIRMASI	66
3.5.1. Nedenleri	66
3.5.2. Saldırı ve Katliam	76
3.5.3. Saldırının Sonuçları ve Saldırıyla ilgili Değerlendirmeler	84

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. I. DÜNYA SAVAŞINDA NASTURİLER	92
4.1. I. DÜNYA SAVAŞINA DOĞRU EMPERYALİST DEVLETLERİN NASTURİLERLE İLİŞKİLERİ	92
4.1.1. İngilizlerin Nasturilerle İlişkileri	95
4.1.2. Amerika ve Fransızların Nasturilerle İlişkileri	104
4.1.3. Rusların Nasturilerle İlişkileri	110
4.2. BİR SORUN OLARAK NASTURİLER	117
4.3. NASTURİLERİN I. DÜNYA SAVAŞINDA OSMANLI DEVLETİNE KARŞI SAVAŞMALARI VE İRAN'A GÖÇLERİ	139
4.4. NASTURİLER İRAN TOPRAKLARINDA	152
4.5. SİMKO'NUN NASTURİ PATRİĞİ MARŞİMUN BENYAMİN'İ ÖLDÜRMESİ	161
4.6. OSMANLI ORDUSUNUN İRAN HAREKÂTI VE NASTURİLERİN İRAN'I TERK ETMESİ	166

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. İNGİLİZ HİMAYESİNDEKİ NASTURİLERİN İRAK KAMPLARINDAKİ DURUMU VE 1920 SONRASINDA NASTURİLERİN TÜRK-İNGİLİZ SİYASETİNDE YER ALMASI	174
5.1. İNGİLİZ İŞGALİNDEKİ İRAK'TA NASTURİLERİN DURUMU	174
5.2. PARİS VE SEN REMO KONFERANSLARINDA NASTURİLER	176
5.3. NASTURİLERİN HAKKÂRİ TAARRUZU	177
5.4. LOZAN KONFERANSINDA NASTURİLER	178
5.5. NASTURİLER İÇİN YURT ARAYIŞI	182
5.6. MUSUL MESELESİNDE NASTURİLER	184
5.7. HALİÇ(İSTANBUL) GÖRÜŞMELERİNDE NASTURİLER	185
5.8. MİLLETLER CEMİYETİNDE NASTURİLER	186
5.9. 1924 İSYANI VE TENKİL HAREKÂTI	187
5.10. MİLLETLER CEMİYETİNİN MUSUL RAPORUNDA NASTURİLER	189
5.11. SONA DOĞRU VE DAĞILMA	191
6. SONUÇ	195
7. KAYNAKLAR	197
8. ÖZET	206
9. EKLER	208
10. FOTOĞRAF	230

ÖNSÖZ

Nasturiler üzerine batıda çok sayıda araştırma yapılmış, kitap ve makale yazılmıştır. Bu topluluğun 19. yüzyılda batıda uyandırdığı ilgi onların sadece Hıristiyan olmalarından kaynaklanmıyordu. Bu ilgi, aynı zamanda onların dağlık bir coğrafyada uzun asırlardır Müslümanlar arasında kilise ve mezhep tartışmalarından uzak sade inanç ve yaşamlarıyla da ilgiliydi. 1830'lardan itibaren batılı misyonerler, seyyahlar, arkeologlar, siyasi ve askeri temsilcileri Hakkâri Nasturileri ile temas kurmaya başladılar. Bu siyasi ve dini amaçlı ziyaretlerle birlikte Nasturilerin Müslüman Kürt aşiretleriyle barışçıl ilişkilerinin yavaş yavaş bozulduğu gözlemlendi. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise Nasturi-Kürt aşiret çatışmaları Osmanlı hükümetleri için artık baş ağrıtan bir sorun haline geldiği gibi Nasturi patriği ve bazı Nasturi aşiret reislerinin Rus ve İngilizlerle münasebetleri kaygı uyandırmış ve yakın zamanda Ermeni meselesine benzer bir sorun olacağı kanaatini uyandırmaya başlamıştı. Nitekim I. Dünya savaşında Nasturilerin tutumu bu kanaatin haklılığını ortaya çıkaracaktı.

Ülkemizde son yıllara kadar Nasturilerle ilgili yapılmış çalışma hemen yok gibidir. Yakın zamanlarda bununla ilgili bazı incelemeler ve yüksek lisans düzeyinde çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Ancak yerli kitap ve makalenin az olması bu çalışmaları ağırlıklı olarak yabancı kaynak kullanma durumunda bırakmıştır. Bu da konuyla ilgili birtakım önemli bilgilerin doğrulanmasını zorlaştırmaktadır.

Yabancı ve yerli çalışmalarda Nasturilerin coğrafi bir sınırlama yapılmaksızın incelendiği görülmektedir. Yabancı kaynaklar Süryani, Keldani ve Nasturileri bazen ayrı bazen de "Asurî" adı altında birlikte ele aldıklarından birtakım eksik ve hatalı değerlendirmeler yapmışlardır. Bu topluluklar her ne kadar birbiriyle ilişkili olsa da aralarında dini ve siyasi tutumlar bakımından farklar olduğu açıktır. Bu eksik ve hatalı değerlendirmelerin, yabancı kaynakları kullanan yerli çalışmalarda da bulunması kaçınılmazdır. Bazı eserlerde Diyarbakır, Mardin, Urfa ve çevresinde yaşayan Süryanilerle ilgili birtakım veri ve bilgilerin Hakkâri'de yaşayan Nasturiler için de kullanılması buna örnek gösterilebilir. Oysa Nasturi patriklği bunlardan ayrı

ve bağımsız olduğu gibi, coğrafi ve ekonomik şartlar nedeniyle Hakkâri Nasturilerinin 19. yüzyılın ortalarına kadar sınırları içinde buldukları Van vilayetiyle bile bağlantıları oldukça sınırlıdır. Yine 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yanı sıra buraya nispetle İran ve Hindistan'da da azımsanmayacak Nasturi topluluklarının yaşadığı dikkate alınır, coğrafi bir sınırlandırmanın konuyu daha ayrıntılı ele alma imkânı sağlayacağı kabul edilecektir. Hakkari Nasturilerini, 1836-1936 yılları arasında incelememizin nedeni konuyla ilgili belge, bilgi ve kitapların batılı misyoner ve gezginlerin Hakkâri'ye geldiği 1830'lu yıllardan sonra yazılmış olmasıdır. Yine 1936 yılına kadar Irak'ta bulunan Nasturiler bu tarihte Suriye'ye göç ederek uluslar arası bir mesele olmaktan çıkmışlardır.

Bu çalışma, Nasturilerin büyük kitlesinin yaşadığı Hakkâri ile sınırlandırılmış ve Hakkâri Nasturilerinin tarih, sosyal, siyasi, ekonomik ve dini yaşamları bir bütün olarak incelenmiştir. Konuyla yakın ve uzak ilgisi olan çok sayıda yerli ve yabancı kaynak incelenerek karşılaştırılmıştır. Yine Osmanlı arşivleri taranarak dönemin yazışmaları, raporları önce kendi içinde değerlendirilmiş daha sonra konuyla ilgili kitap ve makalelerdeki bilgilerle karşılaştırılmıştır. Bilhassa 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Nasturileri konu alan Osmanlı yazışmaları esas alınarak, o tarihe kadar komşularıyla barış içerisinde yaşayan bu topluluğun nasıl adım adım sorun haline geldiği detaylı bir şekilde ortaya konulmuştur.

Bu vesile ile İngiliz ve Osmanlı arşivi ile diğer bazı önemli kaynakların temini, arşiv belgelerinin gözden geçirilmesi ve çalışmanın her aşamasında bana yol gösteren değerli hocam Yrd. Doç Dr. Tuncay Öğün'e, ayrıca derslerinden çok istifade ettiğim hocam Yrd. Doç Dr. Bekir Koçlar'a teşekkür ederim.

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı geçen eser.
- a.g.m. : Adı geçen makale.
- A. MKT. MHM. : Sadaret Mühime kalemi Evrakı
- A. MKT. MVL. : Sadaret Meclis-i Vala Evrakı
- A. MKT. UM. : Sadaret Umum Vilayat Evrakı
- BOA. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
- Bkz. : Bakınız
- C. : Cilt.
- ev. : Çeviren.
- DH. EUM. EMN. : Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Kalemi
- DH. EUM. 2. şb. :Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 2. Şube
- DH. MKT. : Dâhiliye Mektubi Kalemi
- DH. MUI. : Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
- DH. İD. : Dâhiliye İdari Kısım
- DH. ŞFR. : Dâhiliye Şifre Kalemi
- FO. : Foreign Office
- haz. : hazırlayan.
- HR. TO. : Hariciye Nezareti Tercüme Odası

HS.	: Hariciye Siyasi
HR. MKT.	: Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî
s.	: sayfa.
S.	: sayı.
vb.	: ve benzeri
vs.	: ve saire
Y. EE.	: Yıldız Esas Evrakı
YPRK. DH.	: Yıldız Dâhiliye Nezareti Maruzatı
Y. MTV.	: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y. PRK.	: Yıldız Perakende Evrakı
Y. PRK. UM.	: Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı
Y. PRK. ASK.	: Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat
Y. PRK. AZN.	: Yıldız Perakende Evrakı Adliye Ve Mezahib Nezareti Maruzatı
Y. PRK. EŞA	: Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik, Ataşemiliterlik
Y. PRK. BŞK.	: Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti
Y. PRK. YMD.	: Yıldız Yaveran ve Maiyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi

GİRİŞ

Osmanlı Devletinde yaşayan birçok etnik ve dini topluluk gibi Nasturiler de Osmanlı Devletinin sağladığı barış ve huzur sayesinde varlıklarını uzun yıllar sürdürdüler. Ancak 19. yüzyıla doğru kendini yeterince yenilemeyen ve bütün kurumlarıyla bir çözülme yaşayan imparatorluk giderek güç kaybetmeye başlayınca sözü edilen bu barış ve huzur ortamı da yavaş yavaş kaybolmaya başladı. Devletin güç kaybetmesine bağlı olarak düzeni ayakta tutan devlete itaat kavramı zayıflayınca ülkenin her yanında başına buyruk beyler ortaya çıktı. Yine aynı şekilde bu dönemde Müslüman olmayan topluluklar da asayişsizlik ve isyan tavrılarına girdiler.¹

İmparatorluğun yaşadığı bu zayıflamaya karşın sanayi devrimini gerçekleştiren Avrupa, üstün silahlarla donatılmış iyi eğitilmiş ordularıyla giderek güç kazandı ve bu güçle ekonomik ve siyasi olarak diğer kıta ve ülkelere de yayılmaya başladı. Bu tarihlerde Avrupa'yı saran milliyetçilik dalgası bu yayılmaya beraber diğer kıtaları ve ülkeleri etkilemeye başladı. Bu noktada İngiltere, Fransa ve Rusya gibi emperyalist ülkeler, çok uluslu olan Osmanlı Devleti üzerinde daha kolay nüfuz kurmak ve çıkarlarını gerçekleştirmek için milliyetçilik unsurunu kullandılar. Nitekim bir süre sonra bu ülkelerin Osmanlı Devletindeki etnik ve dini unsurları ayrıştırıcı yönleriyle öne çıkarma çabalarının sonuç vermeye başladığı görüldü.²

Avrupa kökenli etnik ve dinsel ayrımcılığın Doğu Anadolu'da etki altında bırakması muhtemel üç topluluk vardı. İç içe yaşadıkları için yaşam tarzlarıyla birbirine çok benzeyen ve ağırlıklı olarak Anadolu'nun doğusunda yaşayan bu üç topluluk Kürtler, Ermeniler ve Nasturiler idi. Bu etnik gruplar üzerinde mücadele daha çok İngiliz ve Ruslar arasında cereyan ediyordu.³ Bu iki ülkenin faaliyetleri ve bilhassa Rusların doğrudan doğruya kışkırtmaları Ermeni ve Nasturileri, I. Dünya savaşında asırlardır yaşadıkları ülkeye karşı savaş açmalarına yol açtı.

¹ H. A. *Ubicini, Osmanlı'da Modernleşme Sancısı*, (Çev: Cemal Aydın), Timaş Yayınları, İstanbul, 1998, s. 21-22; Musa Çadırcı, "Tazminatın İlanı Sırasında Anadolu'da İç Güvenlik" Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XIII, S. 24, s. 45-58 arası

² Salahi R. Sonyel, "Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çabalarında Hristiyan Azınlıkların Rolü", *Müdafa-i Hukuk Dergisi*, Ağustos, 2004, Ankara, s. 22-23

³ N.A. Halfin, *19. Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler*, Komal Yayın, 3.b., İstanbul, 2008, s. 76

Hakkâri Nasturilerinin varlığını seyyahların yazdıkları kitaplardan öğrenen Avrupalı misyonerler ve siyasetçiler, 19. yüzyılın başlarından itibaren yayıldıkları her yerde ‘ilgilendikleri’ etnik ve dini azınlıklarda olduğu gibi Nasturilerle de ilgilenmeye başladılar. Hakkâri Nasturilerine yönelik ilk olarak Urmiye’deki Amerikan misyonerlerinin başlattığı misyonerlik faaliyetleri, Bedirhan Bey’in 1843-1846 yıllarında Nasturiler üzerine yaptığı saldırılardan sonra İngilizlerin kontrolüne geçti. Daha çok politik amaçlı olan İngiliz misyonerliği⁴, Ermeniler için düşündükleri rolü yani Rus yayılcılığına karşı bir set oluşturma görevini Nasturiler için de düşünüyorlardı.⁵ Ancak İngiliz misyoner ve ajanların hedefledikleri bu amaç için çalışırken bilerek veya bilmeyerek sebebiyet verdikleri Kürt-Nasturi düşmanlığı sonuçta Nasturilerin kırılmasına ve zayıflamasına yol açtı. Bu olaydan sonra Nasturiler İngilizlerle münasebetlerini sürdürürken bunun yanında bir de Ruslarla temas kurmaya başladılar. Bunda, İngiltere’nin o sıralar Osmanlı devletiyle kısmen iyi ilişkiler içinde olmasının payı varsa da esas neden Rusların doğu Anadolu’yu işgal edeceklerine dair Nasturilerin taşıdıkları inançtı.⁶

Ancak Hakkâri Nasturilerinin diğer etnik azınlıklara göre himaye edinme, önemsenme, Avrupa kamuoyunda yer edinme konularında çok az şansları vardı. I. Dünya savaşına girerken Hakkâri’yi de içine alan Van vilayetindeki tüm nüfusları hiçbir biçimde 50 bini geçmiyordu. Yaşadıkları yer dağlık alanlardı ve demiryolu bir yana henüz karayolu bile yoktu. Bu nedenle savaş sonrasında Nasturiler, Ruslar ve batı ülkelerince diğer etnik azınlıklar kadar önemsenmediler. Nitekim işleri bitince Ruslar ve İngilizler, Nasturileri bir kenara koymakta tereddüt etmediler. Savaştan sonra milletlerarası görüşmelerde nispeten yüksek sesle dile getirilen bağımsız Ermenistan ve Kürdistan çağrılarının yanında otonom bir Nasturi yurdu için çok cılız sesler çıkıyordu.⁷

⁴ Gabriele Yonan, *Asur Soykırımı*, (Çev: Erol Sever), Pencere Yayınları, İstanbul, 1999, s. 35

⁵ Süleyman Kocabaş, *Türkiye ve İngiltere-Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar*, Vatan Yayınları, İstanbul, 1985, s. 19-20,100; M. Kemal Öke, *Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu*, Aksoy Yayınları, İstanbul, 2000, s. 40,41

⁶ Mayewski, *Doğu Anadolu Raporu Van ve Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistikî*, (Çev: Mehmet Sadık), Van Belediyesi Yayınları, Van, 1997, s. 53

⁷ *Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar Belgeler*, Çev. Seha L. Meray, I. Takım, C. I, Kitap 1, YKY, İstanbul, 1993, s. 183-184

I. Dünya savaşına özellikle Rusların kıskırtmasıyla girip onların yanında savaşan Nasturiler, bu savaştan beledikleri sonuca ulaşmadıkları gibi yüzyıllarca yaşadıkları toprakları da terk etmek zorunda kaldılar. İran topraklarına göç eden silahlı Hakkâri Nasturi aşiretleri buradaki yerleşik Müslüman halka büyük zararlar verdiler.⁸ 1918 yılının sonlarına kadar İran'daki Kürt, Azeri ve İranlı Müslümanlarla savaşan onları katleden ve bazen de kendileri katledilen Nasturiler, zaman zaman Hakkâri'deki Kürt köylerine de intikam saldırıları düzenlediler.⁹ Rusya'nın savaştan çekilmesiyle İran'da da yalnız kalan ve bu nedenle burada tutunamayan Nasturiler, İngilizlerce Irak'a götürüldü. Burada Kürt ve Araplara karşı silahlı birlikler olarak kullanılan Nasturiler, İngilizler Irak'tan çekildikten sonra bir kez daha yalnızlığa terk edildiler.¹⁰ Nasturiler 1936 yılından sonra Irak, Suriye, Lübnan, Amerika ve Avrupa'ya dağılarak¹¹ gittikleri yerlerde küçük ve resmen tanınmayan topluluklar haline geldiler.

Araştırmamız "Hakkâri Nasturileri" adını taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı 1836-1936 yılları arasında Hakkâri'de yaşayan Nasturileri tarih, sosyal yaşam, din ve kültür olarak incelemektir. Nasturiler batıda yaygın olarak siyasi bir konu olarak işlenmiştir. Ülkemizde ise konu ile ilgili az sayıda çalışma yapılmış ve yapılan çalışmalarda yine siyasi yöne ağırlık verilmiştir. Bu çalışma, yaşamları Hakkâri'nin dağlık coğrafi yapısıyla şekillenen Nasturilerin tarih, siyaset, ekonomik, dil ve sosyal yaşamlarını içermektedir. Yine Bedirhan saldırısı ve Nasturilerin I. Dünya savaşlarına nasıl ve neden girdikleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Araştırmamızda öncelikle döneme tanıklık eden kaynaklar bir araya getirilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla önce Türkçeye çevrilen yabancı dildeki eserler tespit ve tedarik edilmiştir. 1836-1936 yılları arasında Hakkâri, İran ve Irak'ta Nasturiler arasında bulunan veya onlarla bir şekilde ilişkili misyoner, konsolos, asker, memur vs. isimler altında çalışanların bir kısmının yazdıkları eserler elde edilmiş, okunmuş ve fişlenmiştir. İkinci aşamada Türkçeye çevrilmeyen ancak

⁸ Salahi R. Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları (1908-1918)", *Bellelen Dergisi*, C. LXI, S. 231, 1997, Ağustos

⁹ W. A. Wigram, *İnsanlığın Beşiği-Kürdistan'da Yaşam*, (Çev: İbrahim Bingöl), Avesta Yayınları, İstanbul, 2004, s. 459

¹⁰ Stefan Andersson, *Asurlar*, (Çev: Erol Sever), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996, s. 21

¹¹ S. Andersson, *a.g.e.*, s. 19-20

oldukça önemli olan bir kısım eser bulunarak tercüme edilmiştir. Bu eserlerin incelenmesinden sonra mesele birçok yönüyle kavrandığından, arşiv belgeleri üzerinde daha rahat çalışma olanağı sağlanmıştır. Osmanlı arşivinde gerek katalog taraması gerekse de ilgili birimlerde yapılan çalışma neticesinde Nasturilerle ilgili birçok belge taranmış ve bunlardan önemli görülenler bu çalışmada kullanılmıştır. Arşiv belgeleri bir takım dış iddiaların sorgulanmasını kolaylaştırdığı gibi Nasturilerin nasıl bir sorun haline geldiğini ortaya koymakta da önemli yarar sağlamıştır. Daha sonra ise konuyla yakın ve uzaktan ilgili kitap ve makaleler ele alınmıştır. Bu tarama ve incelemelerden sonra eldeki bilgiler tahlil ve tenkide tabi tutularak işlenmeye hazır hale getirilmiştir. Son olarak konu bütüncül bir biçimde ele alınmış ve beş bölüme ayrılarak “Hakkâri Nasturileri” adını taşıyan bu çalışma tamamlanmıştır.

Son zamanlarda yayımlanan bazı kitap ve makalelerde Ermeni meselesinin yanında bir de Asurî adı altında Nasturi, Süryani ve Keldanilerin de gündeme getirildiği görülmektedir. Ancak maalesef batı ülkelerinde konu ile ilgili yayımlanan kitap ve makalelerin önemli kısmında önyargıların ağırlığı kendini hemen göstermektedir. Doğudaki Hıristiyanların ezildiğini, saldırıya uğradığını her fırsatta dile getiren batılıların bu iddialarına dönemin Van’daki Rus konsolosu Meyewski; “eğer doğudaki Hıristiyanlar sürekli Kürt taarruzuna uğruyorlarsa o zaman Kürtler dışında bu bölgede kimsenin yaşamaması gerekirdi. Ya bunların tamamen Kürtlerin esirleri gibi olmaları ya da bir lokma ekmeğe muhtaç olarak buralardan göç etmeleri gerekirdi”¹² diyordu.

19. yüzyılda Hakkâri’yi ve buradaki Nasturileri egzotik bir dille anlatan batılı misyoner ve seyyahların eserlerinde birbiriyle çelişen bilgiler olduğu gibi abartılı, akla uymayan bilgiler de mevcuttur. Ancak Kürt-Nasturi veya Nasturi-Osmanlı ilişkileri açısından bu eserlerin zayıf yanı, meselenin sosyal, kültürel ve ekonomik yönünün göz ardı edilerek ağırlıklı olarak siyasi açılardan ele alınmasıdır. Bu nedenle birinci elden olmaları bakımından oldukça önemli bu kaynaklar ön yargılı ve taraflı ifadelerle boğularak istenilen düzeyden yoksun bırakılmıştır. Mesela bu eserlerde yer verilmesi gereken bir takım önemli bilgiler bazı kaygılarla olsa ya

---

¹² Mayewski, *a.g.e.*, s. 127

yazılmamış ya da satır aralarında geçirilmiştir. Misyoner ve seyyahların kitaplarının hiçbirinde Bedirhan Beyin 1846 yılında Nasturiler üzerine yaptığı ikinci saldırının-haksız da olsa-nedeninden doğru dürüst bahsedilmez. Yine Birinci Dünya Savaşına Nasturilerin nasıl ve neden girdikleri veya İran topraklarında iken Nasturilerin Müslümanlarla ilişkisi tamamen taraflı bir biçimde anlatılmaktadır.

Ülkemizde son zamanlarda Nasturiler ile ilgili bazı çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların artması Nasturiler konusunda yabancı çalışmaların yanı sıra yerli çalışmaların da kaynak olarak kullanılmasını getireceğinden daha sağlıklı sonuçlar elde edilebilecektir. Bülent Özdemir'in TTK yayınları arasında çıkan "*I. Dünya Savaşı'nda Süryaniler*" isimli kitabı, Kadir Albayrak'ın "Keldaniler ve Nasturiler" isimli çalışması, Cihangir İLERİ'nin "Türkiye'de Nasturi Sorunu", S. Hayrullah ÇETİN'nin "Türkiye'de Nasturi Hareketleri", Selahhatin Satılmış'ın "I. Dünya Savaşı Öncesinde Nesturiler ve Misyonerlik Faaliyetleri" Yonca Anzerlioğlu'nun "Nasturiler ve 1924 Ayaklanması" isimli yüksek lisans tezleri Nasturiler ile ilgili çalışmalardır. Bu çalışmalarda genel itibarıyla Nasturilerin dış güçlerle ilişkileri ve 1920'den sonra Türk-İngiliz ilişkilerindeki yerine ağırlık verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. NASTURİLİK, DOĞUŞU VE YAYILMASI

1.1. NASTURİLİĞİN DOĞUŞU

Nasturilik bir Hıristiyan mezhebidir. Hıristiyanlığın doğuşu sırasında Mezopotamya'nın kuzeyinde yani Hıristiyanlığın doğduğu topraklarda yaşayan halkın Arami olduğunu kabul edilir. Buna göre Aramiler, Hz. Nuh'un torunu Aram'dan gelmektedirler. Milattan sonra birinci Asırda Aramilerin büyük bir bölümü Hıristiyanlığı kabul ettiler. Zaman içerisinde Hıristiyanlığı kabul eden Aramilere Süryani denilmeye başlandı.¹³

Süryani adının nerden geldiği veya etimolojisi ile ilgili farklı açıklamalar mevcuttur. Mehmet Çelik, Süryani tabirinin nasıl, ne zaman ve neden dolayı kullanıldığını kesin olarak bilinmediğini ancak bu konuda beş faraziye ileri sürüldüğünü yazar. Bu faraziyelerdeki ortak kanaate göre, Süryani sözcüğü kişi veya yer isminin değişikliğe uğramasından doğmuştur.¹⁴

Süryanilik deyimini Ön Asya'da ve özellikle Mezopotamya'da sayıları giderek artan bütün Hıristiyanlar arasında herhangi bir etnik fark gözetmeksizin 5. asra kadar kullanıldı. Bundan sonra 4. ve daha çok 5. y.y.daki Kristolojik¹⁵ yani Hz. İsa'nın doğası üzerine tartışmalar nedeniyle Süryaniler, Nasturiler(Doğu Süryanileri) ve Yakubiler(Batı Süryanileri) adı altında iki ana gruba ayrıldı.¹⁶ Geçmişte veya günümüzde varlığını sürdüren, Nasturi, Yakubi, Marunî, Melkit ve Keldani¹⁷Kiliseleri, Süryaniliğin kendi içinden parçalanmasıyla ortaya çıkmış

¹³ Aziz Günel, *Türk Süryaniler Tarihi*, Diyarbakır, 1970, s. 29-30

¹⁴ Mehmet Çelik, *Süryani Kilisesi Tarihi*, C.I, İstanbul, 1987, s.1

¹⁵ M. Çelik, *a.g.e.*, s. 113. Kristoloji, Hıristiyan ilahiyatının Hz. İsa'nın doğası ile ilgilenen dalıdır. Bu dal, Hz. İsa'nın ilahi ve beşeri yönleri ile Tanrı, İsa ve Meryem arasındaki bağları tartışır.

¹⁶ Ahmet Taşgün ve bşk., *Süryaniler ve Süryanilik I*, Orient Yayınları, Ankara, 2005, s. 13. Bu, doğu ve Batı kiliseleri şeklinde de isimlendirilmiştir.

¹⁷Günümüzde birçok kaynakta Nasturi ve Keldani kavramları birbirinin yerine kullanılmaktadır. Bu bazı yönleriyle doğru olsa da bu iki topluluk arasındaki önemli fark, Keldanilerin Roma Katolik Papalığının otoritesini tanımalarına karşın Nasturilerin bu otoriteyi kabul etmemeleridir.(K. Albayrak-1997, s. 9-14) Zira bu kavram ilk kez Papa IV. Eugenius tarafından 1445 yılında Roma'ya yeni bağlanan Kıbrıs Nasturilerini asıl Nasturilerden ayırmak için kullanıldı. Keldani daha sonra Anadolu ve Mezopotamya'da yaşayan ve Roma papalık otoritesini kabul eden Hıristiyanlara verilen isim oldu.

kiliselerdir.¹⁸ Bütün bu parçaları veya toplulukları yani Nasturi, Keldani, Yakubi, Süryani ve Aramileri birbirinden kesin çizgilerle ayırmak bilimsel açıdan mümkün değildir. Zira bu kavramların işaret ettiği topluluklar birbirine yakın çevrede doğmuş, yaşantı olarak birbirine karışmış, dilleri, dinleri, gelenekleri, yazılı ve sözlü kaynakları iç içe geçmiş ve birbirinden kesin çizgilerle ayrılması imkânsız hale gelmiştir.¹⁹

Yeryüzünde Hıristiyanlığı ilk kabul eden toplum olduğu kabul edilen Süryanilerin, kristolojik tartışmalar sonunda bölündüğü ve bu bölünmeden Nastoryanizm ya da Nasturilik adı altında bir mezhebin ortaya çıktığı yukarıda ifade edildi. Bu akıma adını veren Nasturyos, 382 yılında Maraş dolaylarında doğdu.²⁰ Antakya İlahiyat Okulunda eğitim gören Nasturyos, fikirlerinin kaynağını burada edinmiş ve iyi yetişmiş bir din adamıydı.

Antakya İlahiyat Okulunun en önemli özelliği İskenderiye İlahiyat Okuluyla rakip bir pozisyona sahip olmasıydı. Birincisinde İsa'nın ilahi ve beşeri vasıflarının ayrı ayrı tabiatlar taşıdığı kanaati hâkimken; ikincisinde İsa-Mesih'in tek tabiata sahip olduğu görüşü hâkimdi. Bu ve buna benzer konular çok uzun bir süreden beri tartışılan, araştırılan ve incelenen konulardı. Çift tabiatlılık(diofizit) fikri, Nasturyos'un düşünceleri üzerinde etkileri olan ve aynı zamanda onun hocaları olan ve din alimleri Theodoret ve Diodores tarafından Antakya okuluna yerleştirilmişti.²¹

Bizans İmparatoru II. Theodosius, o sıralarda Antakya'da bir kilisenin başında ruhani olarak bulunan, ilmi kudreti ve güçlü hitabetiyle şöhreti Antakya dışına yayılmış Nasturyos'un ismini duymuştu. İmparator, Nasturyos'u İstanbul'a davet ederek onu 428 yılında patrik olarak atadı. Nastur, İstanbul'daki Bizans Kilisesi'ne patrik olarak atanmasından sonra fikirlerini daha da sistemleştirerek her tarafa yaymaya ve bununla ilgili birçok eser yazmaya başladı.²²

¹⁸ Muzaffer İris, *Bütün Yönleriyle Süryaniler*, Dilek Ofset, İstanbul, 2003, s. 13

¹⁹ Kadir Albayrak, *Keldaniler ve Nasturiler*, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s. 33

²⁰ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitapevi, Isparta, 2002, s. 386

²¹ M. Çelik, *a.g.e.*, s. 116-119

²² M. Çelik, *a.g.e.*, s. 120-121

İskenderiye Kilisesinin yaydığı İsa'nın tanrı olduğunu fikrine karşı çıkan Nasturiyos, İsa'nın Meryem'in oğlu, Tanrının kulu olduğunu, 30 yaşındayken kendisine Allah'ın Kelam'ının indiğini, ancak o zamandan sonra ilahi nitelik taşıdığını söyler. Meryem'e "Tanrı'nın annesi" (Theotokos) denmesine karşı çıkmış ve tanrı'nın doğrulamayacağını söylüyordu. Nestorius'a göre İsa'nın insani kimliği ile ilahi kimliği birbirinden ayrıdır. Bu nedenle Nesturyos öğretisi bazı kaynaklarda diofizit ("iki tabiatçı") olarak adlandırılır. Bu görüşe göre çarmıha gerilirken tanrısal yani ilahi tabiat İsa'dan ayrılmış sadece insan olan İsa acı çekmiştir. Çektiği acılar İsa'nın tanrısal tabiatına etki etmemiştir.²³

Nastur, İstanbul'daki Bizans Kilisesi'ne patrik olarak atanmasından sonra da bu görüşleri dillendirince "Batı Kilisesi" tedirgin olmuştur. Çünkü Nastur'un konumu, görüşlerinin halk arasında yayılıp Batı Kilisesini sarsma tehlikesini içeriyordu. Nastur'dan önce birçok din adamı Batı Kilisesinden farklı düşündükleri için Bizans otoriteleri tarafından sindirilmiş yahut aforoz edilmişti. Roma imparatorluğunun resmi dini olarak kabul edildikten sonra siyasi destekle güç kazanan Batı Hıristiyanlığı, papalık ve kilise mevhumlarıyla kurumsallaşmış ve kendi dini düşünceleriyle bağdaşmayan dini yorumları aforoz etmiştir. Bundan sonraki dönemlerde Nestorius'un görüşleri Batı ve Doğu kiliselerinde yoğun tartışmalar doğurmuş ve nihayet 431 yılında Efes'te toplanan Konsil, Nesturiyos'u sapkın ilan ederek aforoz etmiştir. Ancak Doğu Hıristiyanları, Nastur'un sapkın(heretik) sayılmasını ret ettiler ve onu desteklediler. Böylece bir süre sonra doğu-batı Hıristiyanlığı kavramları kesin olarak ortaya çıktı.²⁴

Önce Antakya, 434 yılında ise Mısır'a sürülen ve burada değişik yerlerde sürgün hayatı yaşayan Nasturyos 451 yılında ölmüştür.²⁵ Birçok eseri yakılan ve yok edilen Nastur'un günümüzde yalnız bazı yazışmaları ve söylevleri mevcuttur.²⁶

²³ E. Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, s. 386; M. Çelik, *a.g.e.*, C. 1, s. 121-122; K. Albayrak, *a.g.e.*, s. 72; *Yaşayan Dünya Dinleri*, Komisyon, Diyanet Yayınları, İstanbul, 2007, s. 133

²⁴ Edward Every, "Asuriler", (Çev: Sami Kılıç), *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10:1, 2005, s. 97

²⁵ K. Albayrak, *a.g.e.*, s. 75

²⁶ A. Günel, *a.g.e.*, s. 71

1.2. NASTUR'DAN SONRA TARAFTARLARI VE YAYILIŞI

Nasturyos'tan sonra taraftarları fikirlerini yaymaya devam ederken batı kilisesi de baskılarını arttırarak devam ettiriyordu. Nasturizm'i benimseyen din adamlarına iftiralar atıldı ve onları gözden düşürmek için adi suçlarla itham edildiler.²⁷ Uzun yıllar devam eden bu çekişmeler 451 yılında toplanan Kadıköy konsili'nden sonra kesin ayrışmayı getirecek ve Doğu Hıristiyanlığı batıdan kopacaktır.²⁸

Bu anlaşmazlıkta Nasturyos'un görüşlerini benimseyenler "Nasturiler ya da Nesturiler" ismiyle anılmaya başlandı. Bunu olayı izleyen yıllarda Nesturyos taraftarları özellikle Anadolu ve Suriye'de yoğun takibata uğradı. Çalışmalarını biraz daha doğuda bulunan Edessa(Urfa) okulunda sürdüren Nasturiler, burası imparator Zenon tarafından 482 yılında kapatılınca Eddesa'nın önde gelen teologu Barsauma'nın(ö.495) liderliğinde, Şah Fîruz zamanındaki (459-484) İran'a sığındılar. Barsauma Şah Firuzu, Nasturilerin Bizans'tan tamamıyla koptuğuna inandırmıştı. Hoşgörüyü karşılanan Nasturiler, yerleştikleri İran topraklarında kendi patrikliklerini kurarak Bizans Patriğiyle olan bağlarına son vermişlerdi.²⁹

Ancak Firuz'un bu müracattan önce Hıristiyanlara büyük baskı uyguladığı göz önüne alınırsa Sasanilerin, Bizanslılara nefret duyan bu Hıristiyanlık kolunu siyasi bir takım hesaplar yaparak onlara ülkelerinde bir denge unsuru olarak yer verdiklerini söylemek mümkündür.³⁰

İlerleyen yıllarda Sasani topraklarındaki Medain şehri Nasturilerin patriklik merkezi olurken Cündişapur ve Nusaybin önemli Nasturi dini merkezleri haline geliyordu.³¹ Bu yerleşmeyi takip eden yıllarda Nasturiler Asya ülkelerine yönelik misyonerlik faaliyetine giriştiler. Orta Asya, Arabistan ve Hindistan'a kadar gittiler. Buldukları yerden uzak ülkelere giderek dinlerini yaydılar. Moğolistan, Hindistan ve Çin'de ilk Hıristiyan cemaatleri 7. yüzyılda Nasturiler tarafından kurulmuştur.

²⁷ M. Çelik, *a.g.e.*, C. 1, s. 140

²⁸ M. Çelik, *a.g.e.*, C. 1, s. 183

²⁹ K. Albayrak, *a.g.e.*, s. 75

³⁰ A. Taşgın ve bşk., *Süryaniler ve Süryanilik I*, s. 24

³¹ A. Taşgın ve bşk., *Süryaniler ve Süryanilik I*, s. 24-25, 33

Nitekim 9. yüzyılda Uygur Türklerinin bir bölümü Nasturi mezhebini kabul etmişti. Yine Semerkant'ta Uygur Türkçesiyle yazılmış Nasturi dini metinler bulunmuştur.³² Ancak Nasturilik her ne kadar geniş bir alana yayılmışsa da hiçbir zaman bir devlet dini olamamıştır.³³

1.3. İSLAM EGEMENLİĞİNDE NASTURİLER

İslam orduları 7. yüzyılda Arabistan'ın dışına çıkarak Mezopotamya'nın önemli bir bölümünü fethettiler. İslamiyet'in doğuşu sırasında Mezopotamya'da yaşayan Hıristiyanlar, Bizans ve Sasani devletlerinin idaresinde yaşıyorlardı. Bizans Devleti kendi kilisesinden ayrılan Nasturi vb. mezhep mensuplarına ağır zulümler yaparken, Sasani Devleti ise kendi topraklarında Bizans karşıtı olan Nasturiler dışındaki Hıristiyanlara büyük zulüm uyguluyordu. Adday Şer'in, "*Siirt vakayinamesi: Doğu Süryani Nasturi Kilisesi Tarihi*" isimli kitabı Bizans ve Sasanilerin Hıristiyanlara yaptıkları zalimliklerin trajik örnekleriyle doludur.³⁴ Bu nedenle bu coğrafyadaki Hıristiyanlar ilerleyen İslam ordularına karşı bir direnme göstermediler.³⁵

Müslümanlar, ilk fethettikleri büyük bir Hıristiyan şehri olan Şam'da halka her türlü güvenceye karşılık sadece gelire orantılı cizye vergisini şart koştu. Fethedilen diğer yerlerde de ehl-i kitap denilerek Hıristiyanlar, putperest kavimlerden ayrı tutularak bu şekildeki uygulama sürdürüldü. Bu durum Süryani müelliflerce de teyit edilmektedir.³⁶

İlk halifelerin eman verdiği Nasturiler, bilhassa Emevi ve Abbasi devletleri zamanında büyük itibar gördüler. İslam Medeniyetinin gelişmesiyle Nasturi âlimlerin Yunancadan Arapçaya tercüme yapmaları ve tıp, kimya gibi ilimlere vakıf bilginlerinin olması, onlara ayrıca İslam hilafet devletlerinde itibar sağlamıştı.³⁷

³² Yonca Anzerlioğlu, *Nasturiler ve 1924 İsyanı*, Tamga Yayıncılık, Ankara, 2000, s. 16-17; Austen Henry Layard, *Ninova ve kalıntıları*, (Çev: Zafer Avşar), Avesta Yayınları, İstanbul, 2000, s. 175

³³ E. Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, s. 387

³⁴ Adday Şer, *Siirt vakayinamesi: Doğu Süryani Nasturi Kilisesi Tarihi*, (Çev: Celal Demirci), Yaba Yayınları, İstanbul, 2002, s. 62-63,132-133

³⁵ A. Taşgın ve bşk., *Süryaniler ve Süryanilik I*, s. 32-33.

³⁶ A. Taşgın ve bşk., *Süryaniler ve Süryanilik I*, s. 43-44

³⁷ A. H. Layard, *a.g.e.*, s. 176-177

İslam egemenliğinde Bağdat ve Musul'daki Nasturi topluluklarının siyasi ve kültürel önem taşımaya devam ettikleri, bilhassa antik Yunanca, tıp, felsefe ve mantık metinlerini Arapça'ya çevirmekte önemli rol oynadıkları görülür. Abbasiler devrinde kendilerine verilen önem oldukça artmış, Huneyn Bin İshak (M. 809-873) başta olmak üzere Nasturi alimleri çeviri faaliyetlerinde Abbasi hizmetlerinde çalışmış, Bağdat ve çevresinde önemli bir Nasturi kitlesi meydana gelmiştir.³⁸

Sonraki yıllarda çok sayıda Nasturinin Abbasi ordularında asker olarak görev aldığı görülüyor. Bu Hıristiyan Nasturi askerlerin önemli bir kısmı zamanla İslamiyet'i kabul etmeye başlayınca, İslam topraklarındaki Nasturilerin sayıları giderek azalmaya başladı.³⁹

Türkler, Anadolu ve Mezopotamya'yı fethedince Nasturilerin yaşadığı alanların bir kısmı da Selçuk Türklerinin egemenliğine girmişti. Selçuklular burada yaşayan bütün Hıristiyanlara olduğu gibi Nasturilere de zulüm etmekten kaçındılar. Aziz Günel tarafından yazılan *Türk Süryaniler tarihi* isimli eserde Selçukluların hoşgörülü idaresi ifade edildikten sonra, Selçuklu sultanı Keykavus'un Hıristiyan manastırlarını ziyaret ettiği ifade ediliyor ve Selçuklu hükümdarı II. Kılıçarslan ile Patrik Mihael arasındaki dostluktan bahsediliyor.⁴⁰

1.4. NASTURİLERİN HAKKÂRİ'YE YERLEŞMESİ

Arap coğrafyacı ve tarihçilerinin Hakariyye diye adlandırdıkları bu bölge⁴¹ tarih boyunca Seleucidsler⁴² (M.Ö. 331-129), Partlar (M.Ö. 247-M.S 226), Sasaniler(M.S. 226-636), Arap-İslam egemenliği(M.S.636-1258), Moğollar ve Türkmenlerin (M.S 1258-1509) hakimiyet alanlarında olmuş, son olarak da 16. yüzyılda Osmanlı egemenliğine girmiştir.⁴³

³⁸ A. Günel, *a.g.e.*, s. 77; K. Albayrak, *a.g.e.*, s. 77

³⁹ E. Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, s. 387

⁴⁰ A. Günel, *a.g.e.*, s. 231,235; Türklerin Anadolu ve çevresinde ilk hakimiyetleri döneminde Hıristiyanlarla münasebetleri için bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971

⁴¹ A. M. Menteşşavili, *Dünden Bugüne Kürtler*, (Çev: Ayşe Hacıhasanoğlu), Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2004, s. 167

⁴² İskender İmparatorluğunun parçalanmasından sonra Anadolu'da ortaya çıkan krallık.

⁴³ C. J. Edmonds, *Kürtler, Türkler ve Araplar*, (Çev: Serdar Şengül- Serap Ruken Şengül), Avesta Yayınları, İstanbul, 2003, s. 23

Doğusunda İran, güneyinde Irak devletlerinin bulunduğu Hakkâri, yüksek dağ sıralarının olduğu, ulaşımı zor, düzlüklerin az olduğu engebeli bir coğrafyadır. Dağların çoğu 3500 m. yükseltinin üzerindedir. Zap Vadisinin derinliği birçok yerde 3000 metreyi geçer. Herhangi bir düzlük 5-6 kilometreden sonra dağ yükseltileriyle sona erer. Hakarinin %87,6'sı dağlarla, %10,3'ü paltolarla, %2,1'i ovalarla kaplıdır. En yüksek noktası 4.170 m. Yüksekliğindeki Cilo Dağının Reşko(Gelyaşin) denilen zirvesidir. İlde 3.500 m. üzerinde 10 zirve vardır.⁴⁴

Doğu-batı istikametinde uzan dağ sıraları çoğu zaman güney-kuzey doğrultulu akan ırmakların oluşturduğu vadilerle parçalanmıştır. Birçoğu oldukça dar olan bu vadiler, dağlar arasında derin bir yapıya sahiptir. Yazın yaylalara çıkan insanlar hem kendilerinin hem de hayvanlarının su ihtiyaçlarını dağlardaki buzul ve krater kaynak göllerinden sağlarlar. Düzlüğün az olduğu bölgede yerleşim yerleri genelde vadi ve yamaçlarda yapılmıştır. Tarıma elverişli toprak azdır. Arazinin önemli kısmı otlak olarak kullanılmaktadır. Hakkâri'de iklim yöreden yöre yereye farklılık gösterdiği gibi bu farklılık bitki örtüsüne de yansımıştır. Kuzeydeki yüksek dağ ve platolarda soğuk ve kurak bir iklim hüküm sürer. Mesele Yüksekova ilçesi oldukça soğuk ve karlı bir iklime sahipken ona 70 km uzaklıktaki Şemdinli ilçesinin Irak sınırındaki Derecik(Rubaruk) Beldesinde kar yağışı hemen hiç görülmez. Bu nedenle burada ve Çukurca ilçesinin bazı vadilerinde mısır, pirinç, susam ceviz, üzüm nar dut gibi sıcak iklim ürünlerinin yetiştiği görülür.⁴⁵

Türkiye-İran-Irak sınırındaki Hakkâri, bilhassa dağlarıyla kitaplarda yer almıştır. Hakkâri'yi gezen seyyah ve misyonerler önce buranın coğrafi yapısının belirgin özelliği olan dağlardan bahsetmiş sonra buradaki insanlar hakkında bilgi vermişlerdir. Bu nedenle olacak ki batılılar Hakkâri Nasturilerinden sıklıkla “Dağlı Hıristiyanlar” diye bahsetmişlerdir. 17. yüzyılın başlarında bölgeyi gezen İtalyan genç bir aristokrat Pietro Della Valle, Hakkâri'nin de içinde olduğu Türk-İran sınırı için: “öyle ki, doğa bu coğrafyayı Roma ile Partlar arasında olduğu gibi bu gün de Türk ve İran imparatorlukları arasında bir sur gibi şekillendirmekten zevk almıştır”

⁴⁴ 2006 Yılı Hakkâri İl Çevre Durum Raporu, T. C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Hakkâri, 2007, s. 5 vd.

⁴⁵ Hakkâri il, ilçe ve köylerinde uzun müddet kaldığım için yöreler arasındaki farkı gözlemleme fırsatım oldu.

diyordu.⁴⁶ Tarihsel süreç içinde Hakkâri’de kurulan veya hâkimiyet sağlayan beylikler, bahsedilen bu özellikleri nedeniyle dış saldırılardan korunarak varlıklarını uzun zaman sürdürebilmişlerdir.

16. yüzyılda yaşamış ünlü tarihçi Şerefhan, Hakkâri Emiri İzzetin’in, kendilerini kuşatan Akkoyunlulara karşı direncini anlatırken, onun Akkoyunlu sultanlarına gönderdiği mektupta; “*Gurgil, Amediye, Bay ve Sur Kalesi bizim elimizde bulunduğuşüreca biz sizden hiç korkmuyoruz*” dediğini aktarır.⁴⁷

Bölgenin sarp ve dağlık olması burayı birçok istiladan koruduğuşibi güçlü devletlerin hâkimiyet kurmasını da zorlaştırmıştır. Bu nedenle bazı yazarlar, 17. yüzyılda Hakkâri, Behdinan ve Botan’da yarı bağımsız Kürt beylikleri görüldüğünü⁴⁸ve Osmanlı idaresinin Hakkâri’yi XVI. yılında ele geçirmesine karşılık, XIX. Yüzyıl ortalarına kadar bu bölgedeki egemenliğinin kâğıt üzerinde kaldığını söylerler.⁴⁹

Bizans-Sasani devletlerinin baskısı, Batı Kilisesinin zulmü, İslamiyet’in yayılması, Moğol ve Timur istilaları nedeniyle birçok kez yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalan Nasturiler, belki de bölgenin bu özellikleri dolayısıyla Hakkâri’ye ve İran’ın Türkiye’ye yakın dağlarına göç etmişlerdi.

Nasturilerin ne zaman Hakkâri dağlarına yerleştiğine dair kesin bir bilgi yoktur. Kaynaklar Nasturilerin Hakkâri’ye yerleşmeleriyle ilgili üç farklı tarih veriyor. Bir görüşe göre Nasturiler 4. ve 5. yüzyılda Bizans Devleti ve kilisesinin baskısıyla Hakkâri’ye göç etmişti. Bir başka açıklamaya göre bu göç 1258 yılındaki Moğol istilasıyla olmuştu. Son tez ise 1400 yılındaki Timur istilası ile Nasturiler Hakkâri ve Urmiye’nin dağlık alanlarına sığınmışlardı.

⁴⁶ İsmet Şerif Vanlı, *Batılı Eski Seyyahların Gözüyle Kürtler ve Kürdistan*, (Çev: M. Demirci), Avesta Yayınları, İstanbul, 1997, s. 29

⁴⁷ M. S. Lazerev, *Kürdistan Tarihi*, (Çev: İbrahim Kale) Avesta Yayınları, İstanbul, 2007, s. 75. Gurgil, Amediye, Bay ve Sur, Hakkâri ve çevresindeki sarp yerlerden birkaç tanesidir.

⁴⁸ N. A. Halfin, *a.g.e.*, s. 26

⁴⁹ A. M. Menteşavili, *a.g.e.*, s. 167

Hakkâri dağlarında ve vadilerindeki bazı Nasturi Kiliselerinin 4. ve 5. yüzyılda yapılmış olduğunu iddia eden araştırmacılara bakılırsa⁵⁰, Nasturilerin Hakkâri'ye ilk yerleşmeleri Bizans kilisesinin onları sapkın ilan ettiği ve takibata aldığı döneme rastlıyor.⁵¹ Nitekim Bizans kilisesinin ve onu destekleyen Bizans devletinin zulmüne uğrayan Nasturilerin bir bölümü o dönemde Sasani Devletine sığınmışlardı. 3. yüzyıldan 7. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Sasani devletinin sınırları içinde kalan Hakkâri'ye,⁵² Nasturilerin bu dönemde gelmiş oldukları imkân dâhilindedir. Çünkü Hakkâri dağlık bölgesi Bizans sınırının dışında kaldığı gibi, Sasani Devletinin olası bir olumsuz tavrına karşı da güven veren coğrafi bir yapıdaydı.

Moğolların 1258 yılındaki istilası, başta Türkler ve Araplar olmak üzere birçok milletin mevcut yerini, gücünü, varlığını değiştirdiği gibi Layard'a göre, Nasturileri de bir daha eskisi gibi olamayacak şekilde derinden etkiledi. Layard; Moğol İstilasası sonucu katledilen, kiliseleri tahrip edilen Nasturilerin, yaşadıkları yerleri terk edip daha güvenli buldukları İran-Türkiye Sınırlarındaki Hakkâri ve Urmiye'nin yüksek ve dağlık bölgelerine sığındıklarını söyler. Bir şekilde varlıklarını sürdürmeyi başaran ve dağlık alanlara göç etmeyen Nasturiler için ise felaketin yaklaşık 150 yıl sonra geldiğini ve bu felaketin de onları tamamen darmadağın eden Timur istilası olduğunu belirtir. Layard, Kiliseleri yakıp yıkan ve birçok topluluk gibi Nasturileri de katleden Timur'dan sadece "Kürdistan Dağları"na sığınanların kurtulduğunu söylüyor.⁵³ Ekrem Sarıkçioğlu'na göre ise Nasturiler Timur istilası sırasında dağlık Hakkâri bölgelerinde toplanmışlardı.⁵⁴

Diğer yandan Moğol istilasının Müslümanları kırıma uğrattırken Hıristiyanlara ve bilhassa Nasturilere zarar vermediği tezinin bazı araştırmacılarca ifade edilmekte olduğunu belirtmek gerekiyor. Orta Asya'ya Hıristiyan misyonerliğini ilk götürülenlerin Nasturiler olduğu daha önce belirtilmişti. Erol Sever, Nasturilerin bu

⁵⁰ Lale Yalçın-Heckmann, *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 53. Gerçekte bu kiliselerde yapılaş zamanını veya dönemini ifade edecek bir kitabe olmadığından bunu doğrulamak güç olmaktadır.

⁵¹ K. Albayrak, *a.g.e.*, s. 75

⁵² C. J. Edmonds, *a.g.e.*, s. 23

⁵³ H. A Layard, *a.g.e.*, s. 183

⁵⁴ E. Sarıkçioğlu, *a.g.e.*, s. 387

misyonerlik faaliyetleriyle Moğolları da etkilediğini ve Moğol Hanı Göyük'ün yakınları arasında önemli sayıda bir Nasturi varlığının meydana geldiğini ifade ediyor. Erol Sever'in farklı araştırmalara dayandırdığı bilgilere göre, İslam Medeniyetinin merkezi haline gelen Irak, İran ve çevresini işgal eden Moğol ordusunun komutanı Hülagu Budist idi. Ancak O, Nasturi olan karısının etkisi altındaydı ve koyu bir İslam düşmanıydı. Bu nedenle Müslümanlar bu istilada büyük kırıma uğrarken Hıristiyanlar ve Nasturiler korundu. Hatta Hülagu yanındaki Nasturi Metropolitine Bağdat'ta bir saray ve bir kilise verdi.⁵⁵ Buna karşın *Moğol İstilasası-Cengiz ve Hülagu Dönemleri* kitabının yazarı Ahmet Özdemir ise, Moğol hanedanı ile Nasturi ilişkilerini doğrulamakla beraber Moğol zulmünün Hıristiyanlara farklı muamele yapmasının -en azından istilanın gerçekleştiği andaki karmaşada- ihtimal dışı olduğunu söylüyor.⁵⁶ Sonuç olarak bu açıklamalara bakıldığında Nasturilerin Hakkâri dağlarına yerleşmelerinin tarih olarak tespitini yapmak güç görünmektedir. Hakkâri'ye Nasturi göçü 4. ve 5. yüzyıldaki Bizans baskısı, Moğol İstilasası veya daha sonra gerçekleşen Timur saldırısıyla gerçekleştiği söylenebileceği gibi bu göçün hem Bizans Baskısı hem Moğol İstilasası ve hem de Timur İstilasasıyla üç dalga şeklinde gerçekleştiğini kabul etmek de mümkündür.

Lazerev, bu istilaların, geçtiği her yerde hemen bütün insanları etkilediğini, on binlerce insanın katledildiği ve çok sayıda Kürt ve Müslüman'ın da dağlara, istilacıların erişemeyeceği yerlere kaçtığını söylüyor.⁵⁷

Hakkâri'ye Nasturilerin hangi yol veya yollardan geldikleri, daha önce buralarda yaşayanlarca nasıl karşılandıklarına dair şu an için herhangi bir bilgi mevcut değildir. Osmanlı sınırları içindeki Nasturiler, Hakkâri içinde veya Hakkâri'ye komşu yerlere yayılmışlardır. Yerleştikleri yerler oldukça dikkat çekicidir. Bu yerlerin ortak özelliği hepsinin dağlık ve sarp alanlar olmasıdır. Günümüzde bile bu yerlerin birçoğunda insanlar yaşamamaktadır. Bunun nedeni Nasturiler Hakkâri'ye geldiklerinde bugün kasaba veya merkez olan yerlerde insanlar yaşadıklarından buralara girmemeleri veya girememeleri olabileceği gibi dağlık alanları kendileri için daha güvenli buldukları için de olabilir.

⁵⁵ Erol Sever, *Asur Tarihi*, Kaynak Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1996, s. 204-205-206

⁵⁶ H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilasası-Cengiz ve Hülagu Dönemleri*, İz Yay., İstanbul, 2005, s. 226

⁵⁷ M. S. Lazerev, *a.g.e.*, s. 49

En büyük iki Nasturi aşireti Tiyari ve Tuhup Irak sınırındaki Çukurca'nın dağlarına yerleşirken, Cilo aşiretinin ise daha içte kalan Cilo dağlarına yerleştiği görülüyor. Baz, Tal, Walto ve Dez Nasturileri de nispeten sınıra uzak orta kesimdeki yine dağlık olan yerlere yerleşmişlerdi. Hakkâri merkezi ile onun ilçeleri olan Yüksekova, Şemdinli ve Çukurca merkezlerinde az sayıda Nasturi yaşamaktaydı. Yine az sayıdaki Nasturi de, aşiret Nasturilerden bağımsız ve onlardan uzakta bazı ova ve dağ köylerinde yaşıyordu.⁵⁸

Kaynaklar tam tarih vermese de Nasturiler patriklik merkezlerini tahminen 17. yüzyılın ikinci yarısında Musul'dan Hakkâri'ye taşımışlardı.⁵⁹ Edward Every, Nasturilerin patrikliklerini taşıdıkları Hakkâri ve çevresini, Roma ile birleşmeye muhalefet edenlerin kalesi olarak tanımlar. Bu da bir zamanlar geniş bir alana yayılan Nasturilerin artık en önemli kitlesinin Hakkâri'de yaşadığını göstermektedir.⁶⁰ Yüzyıllar içinde sayıları giderek azalan Nasturilerin, Hakkâri'den sonra yaşadığı yerler çoğunluk sırasına göre Urmiye, Musul ve Botan'dı.⁶¹

Ne yazık ki 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar yani Nasturilerin Hakkâri'yi Patriklik merkezi olarak belirlemesinden misyonerlerin bölgeye gelişine kadar olan dönemle ilgili Hakkâri tarihi üzerine bilgiler sınırlıdır.⁶² Bu nedenle bu dönemde Nasturilerle ilgili ancak bir-iki seyyahın verdiği kısa bilgilerle yetinmek durumunda kalmaktadır. 19. yüzyılda ise bölgenin misyonerlerin ilgi alanı olması nedeniyle Hakkâri ve Nasturilerle ilgili epey belge ve bilgi mevcuttur.

⁵⁸ G. P. Badger, *The Nestorians and Their Rituals*, Volume I, London, 1852, s. 392 vd.

⁵⁹ K. Albayrak, *a.g.e.*, s. 85

⁶⁰ E. Every, *a.g.m.*

⁶¹ G. P. Badger, *a.g.e.*, Volume I, s. 392 vd.

⁶² L. Yalçın-Heckmann, *a.g.e.*, s. 72

İKİNCİ BÖLÜM

2. XIX. YÜZYILDA OSMANLI İDARESİNDE NASTURİLER

2.1. OSMANLI İDARİ YAPILANMASINDA HAKKÂRİ

Van bölgesi 16. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Bu tarihlerden itibaren Hakkâri'nin de Van eyaletine bağlı bir sancak olarak Osmanlı sınırları içerisine dâhil edildiği görülmektedir.⁶³ Bir “hükümet sancağı” olarak yerel Kürt beylerinin idaresine bırakılan Hakkâri'nin, savaştan iki devlet olan Osmanlı-İran sınırında bulunması, merkeze uzaklığı ve uzun yıllar boyunca Kürt hanedanlarınca yönetilmesi Osmanlı Devletinin burada kesin bir hâkimiyet kurmasını zorlaştırıyordu. Buna bağlı olarak 16. yüzyıldan itibaren İran ile Osmanlı arasında ittifaklarını dönemsel olarak birçok kez değiştiren Hakkâri, bugün olduğundan daha önemli bir siyasal rol oynuyordu.⁶⁴

Osmanlı Devleti fethettiği doğu ve güneydoğu Anadolu'nun bir kısmında uzun bir zaman boyunca geleneksel yapıda herhangi önemli bir değişikliğe gitmedi. Bunun yukarıda kısmen ifade edilen iki önemli nedeni vardı; Birincisi yüzyıllarla ifade edilebilecek bir zaman boyunca bölgedeki Kürt beylikleri yarı bağımsız yaşadıklarından, aşiret kuvvetlerine sahip, yarı göçebe ve dağlık bir bölgede yaşayan Kürt beylik ve aşiretlerini tam olarak hâkimiyet altına almak oldukça güçlü ve zaman gerektirmekteydi. İkincisi Osmanlı'nın İran'la yaptığı savaşlarda bu beyliklerin tutumu önemliydi. Zira İran savaşlarında devlet bu beyliklerden memnun edici yararlılıklar görmekteydi. Bundan dolayı Osmanlı yönetimi İran sınırında bulunan Diyarbakır ve Van eyaletlerinde, mevcut idari yapılanmadan farklı bir uygulama yürütmüştür.⁶⁵

Bu yapılanmaya göre buralarda gelişmiş, tarımsal üretimin yapıldığı yerlere merkezden yönetici ataması yapılırken, dağlık ve aşiret düzenin sürdüğü bu eyaletler içerisindeki yerlerde ise geleneksel beylerin hâkimiyetlerini sürdürmelerine izin

⁶³ Orhan Kılıç, “Van Eyaletine Bağlı Sancaklar ve İdari Statüleri (1558-1740)”, Osmanlı Araştırmaları, XXI, İstanbul, 2001, s. 189-210

⁶⁴ Lale Yalçın-Heckmann, *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 47

⁶⁵ Bayram Kodaman; *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'da İdari Durum*, Anadolu Basın Birliği Milli Bütünlük ve Kültür Yayınları, Ankara, 1986, s. 13

verilmiştir. Diğer bir ifade ile bu bölgelerde klasik Osmanlı sancak yönetimi yerine, Ekrad Sancağı ile Hükümet Sancağı denilen sistem uygulanmıştır. Klasik Osmanlı sancak yönetiminin uygulandığı bir yerde, fethedilen yere doğrudan merkezden yönetici ataması yapılır, tahrir işleminden sonra topraklar tımara ayrıldı. Kadı atamasının yapıldığı bu yerlerde devlet, vergileri istediği şekilde toplama, yöneticiyi her an görevden alma tasarrufunu istediği zaman kullanıyordu. Mesela Van merkez, Erciş ve Adilcevaz bu şekilde idare ediliyordu. Ancak Ekrad ve Hükümet Sancaklarında durum farklıydı. Ekrad sancağında yönetim, burayı eskiden beri elinde tutan ailenin elinde olur ve Osmanlı idaresi bunun devamına izin verirdi. Bu durum ayrıca imza altına alınarak resmileştirilirdi. Kadı atamasının yapıldığı bu yerlerde tahrir işlemi yapılarak topraklar tımara ayrılırdı.⁶⁶

Hükümet sancaklarında ise durum tamamen farklıydı. Bayram Kodaman'ın tabiriyle bu bölgelere '*Ümera-i Osmaniye*'den kimse girmemiştir. Durum böyle olunca hükümet sancakları Osmanlı memurlarının selahiyet ve nezaretleri dışında kalmıştır. Sancakbeyi öldüğünde yerine evlatlarından veya akrabalarından biri tayin edilirdi. Beyler sancak dâhilinde vergi toplama hakkına sahip oldukları gibi yargı(kaza) yetkilerini de üzerlerinde bulundurlardı. Ölüm ve ihanet dışında bu yöneticilere dokunulmazdı. İşte Hakkâri 19. yüzyılın ortalarına değin bir hükümet sancağı olarak bu şekilde idare edilmiştir.⁶⁷

Böyle olunca devlet Doğu Anadolu'da Hakkâri ve benzer yapıdaki Kürt bölgelerine merkezden vali atamak yerine, yerel beylere Osmanlı unvanları vererek bölgenin Kürt ailelerce yarı bağımsız yönetilmesine izin verdi. Kürt beylerinden istenen ise merkeze karşı isyan etmemeleri, yıllık vergi vermeleri, izinsiz sınır genişletmeme ve sefere askerleriyle katılmaları idi. Bu şekilde bölgedeki Kürt beylik ve aşiretleri Osmanlı devletine bu biçimdeki bağlılıklarını uzun müddet devam ettirdiler.⁶⁸

⁶⁶ B. Kodaman, a.g.e., s. 18-19

⁶⁷ B. Kodaman, a.g.e., s. 20-21

⁶⁸ Mustafa Sönmez, *Doğu Anadolu'nun Hikâyesi-Kürtler-Ekonomik ve Sosyal Tarih*, Arkadaş yayınları, Ankara, 1992, s. 79-80; Zeynep Karadiş, *II. Meşrutiyet Dönemi'nden Lozan Barış Antlaşması'na kadar Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti'nin Faaliyetleri*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.), Ankara, 2006, s. 37

Fakat Hakkâri'deki Kürt beylik ve aşiretleri ile Nasturi Aşiretlerinin bu bağlılık şartlarına pek uydukları söylenemez. Zira 19. yüzyılın başlarına kadar Hakkâri'deki Kürtler gibi Nasturi aşiretlerinin de devlete bağlılıkları çoğu zaman doğru dürüst ödenmeyen yıllık bir vergiden ibaretti.⁶⁹ Bilhassa bu yarı bağımsız Nasturi aşiretleri askerlik yapmadıkları gibi bazı aşiretler de son zamanlara kadar vergi bile vermezlerdi.⁷⁰ Gabriela Yonan; “*Hakkâri Nasturileri, Osmanlı ülkesinde yaşayan diğer Hıristiyanlara göre daha özgür ve toprak sahibi idiler*” diyor.⁷¹ Danimarka uyruklu Alman Carsten Niebuhr ise 18. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı ülkesinde yaptığı seyahatte, küçük ve çok dağlık olan Hakkâri bölgesinde Nasturilerin patrikleri idaresinde özgür bir şekilde yaşadıklarını ifade ediyor.⁷²

2.2. YÖNETİM YAPILANMASI VE NÜFUS DURUMU

XIX. yy'da Hakkâri Sancağı Van Vilayeti'nin güneydoğusunda yer alıyordu. Kuzeyinde Van Merkez Sancağı, doğuda İran, güneyde Musul, batısında ise Diyarbakır vilayetine bağlı Botan ile çevriliydi. Osmanlı hâkimiyet dönemi boyunca Hakkâri idari açıdan farklı vilayetlere bağlanmış ve idare edilmiştir. XVI. Yüzyıldan 1847 yılına kadar Van Vilayetine bağlı bir ocaklık olan Hakkâri, Osmanlı Devleti burada kesin hâkimiyet kurunca Erzurum Eyaletine bağlanmıştır. Daha sonra ise Van'a bağlanan Hakkâri, 1876 yılında bağımsız bir vilayet olmuştur. Ancak 1888 yılında tekrar Van'a bağlanan Hakkâri, I. Dünya savaşına kadar bu idari yapılanmada kalmıştır.⁷³

Hakkâri sancağının yönetim merkezi Albak(Van'ın Başkale ilçesi) idi. İdari yapının birçok kez değiştirilmesine bağlı olarak, Hakkâri'ye bağlanan kazalar da 19. yüzyıldan itibaren değişiklik göstermiştir. Beytüşşebap(günümüzde Şırnak'a bağlanmıştır), Gever(Yüksekova), Şemdinan (Şemdinli), Mahmudi (günümüzde,

⁶⁹ BOA, Y. MTV., Dosya No: 36, Gömlek No: 32, Van Valisi Halil Bey'in Şifre Telgrafı, 21 Teşrin-i Evvel 1304

⁷⁰ W. A. Wigram, *İnsanlığın Beşiği-Kürdistan'da Yaşam*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2004, s. 325

⁷¹ Gabriele Yonan, *Asur Soykırımı*, Pencere Yayınları, İstanbul, 1999, s. 259

⁷² İsmet Şerif Vanlı, *Batılı Eski Seyyahların Gözüyle Kürtler ve Kürdistan*, Avesta Yayınları, İstanbul, 1997, s. 59

⁷³ Bayram Kodaman, *Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası*, Orkun Yayinevi, İstanbul, 1983, s. 147-148; A. M. Menteşşavili, *Dünden Bugüne Kürtler*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2004, s. 176

Van'ın Özalp ilçesi), İmadiye (günümüzde, Irak sınırları içinde), Muradiye(bugün Van'a bağlı ilçe), Hoşap (günümüzde Van iline bağlı belde) Çal(Çukurca), Oramar(günümüzde Hakkâri'de belde) Nordiz(Van'ın Çatak ilçesi nahiyesi), XIX. Yüzyıl içerisinde dönemsal olarak Hakkâri'ye bağlı olan yerlerdi.⁷⁴ Ancak 1899'daki son idari yapılanmada Hakkâri sancağı; sancak merkezi Albak, kaza olan Şemdinan, Gever ve nahiyeye olan Çal'ı(Hakkâri'nin Çukurca ilçesi) içine alan bir idari birim olmuştur.⁷⁵

19. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı Devleti merkezileşme çabalarıyla birlikte daha önce izin verilen özerk imtiyazlı yapıyı kaldırmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Doğu Anadolu'daki diğer Kürt beylikler gibi Hakkâri sancağının da özerkliği kısmen kırılmışsa da bölgede tam anlamıyla bir hâkimiyet sağlanamamıştır. Nitekim dönemin Osmanlı yerel yöneticileri 1895 yılında merkeze gönderdikleri bir yazıda Hakkâri sancağında nüfus sayımının şimdiye kadar yapılmadığı ifade edilmiş ve buna gerekçe olarak da *“liva-ı mezkûr ahalisinin muhalefeti”* gösterilmiştir.⁷⁶ Sonraki zamanlarda kaza ve nahiyeye merkezlerinin sayımı yapılabilmişse de aşiret olan yarı göçebe Kürt ve Nasturilerin nüfusunu doğru tespit etmek mümkün olamamıştır. 1912 gibi ileri bir tarihte bile Hakkâri Valisi, Nasturilerin Patriği Mar Şimun'dan aldığı bilgiye istinaden Şemdinli Nasturilerinin nüfuslarının ilgili memurlarca gıyaben tahrir olunduğuna ve düzeltilmesi isteğiyle Dâhiliye Nezaretine yazı yazıyordu.⁷⁷ Diğer bir Osmanlı belgesinde ise Nasturi nüfusunun neden tam olarak bilinmediği şöyle açıklanmıştır; *“Çakerlerin kapısına memuren Hakkâri tarafında bulunduğum esnada bu Nasturilerin ahval, nüfus ve efkârları hakkında mümkün mertebe bazı tahkikatte bulundum. Bilade arz olunduğu vecihle ahali-i islamiyeden kimesnenin içlerine gitmeğe cesaret edemediklerinden anlarca bunların nüfusları mesbuk olup kazara kendilerinden tesadüf edilen bazı Nasturilerden olunan tahkikiye göre”*⁷⁸ denilerek ancak rastlanılan Nasturilerin verdiği bilgilerden

⁷⁴ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 208-209

⁷⁵ *Van Vilayet Salnamesi 1315(1899)*, (Çev: Salih Allahverdi, Osman Güven), Van belediyesi Yayınları, Ankara, 1995, s. 107

⁷⁶ BOA, Y. PRK. UM., Dosya No: 32, Gömlek No: 20, Van Vilayetinden Yazılan 26 Zilkade 1312 Tarihli Yazı

⁷⁷ BOA, DH. İD., Dosya No: 21-1, Vesika No: 64, Hakkari Valisi Hakkı Bey'in 8 Haziran 1328 Tarihli yazısı

⁷⁸ BOA, Y. PRK. UM., Dosya: No: 3, Gömlek No: 40, Musul Vilayetinden Gönderilen 30 Şevval 1297 Tarihli 4 Sayfadan oluşan Bir Rapor

bunların tahmini bir nüfuslarının elde edildiğini ifade ediyordu. Belgenin devamında bu tahmini bilgilere göre bunların 7 büyük aşiretten oluşup yaklaşık on iki bin haneden ibaret oldukları ve 9 bin hanenin Van ve Musul vilayetlerinde geri kalanının İran'da olduğu ifade ediliyordu.

Hakkâri Nasturilerin bir kısmı Müslümanların içinde veya yakınlarındaki köyler ve kasabalarda yaşarken bir kısmı da birbirine yakın köylerde güçlü aşiretler halinde yaşıyorlardı. Nasturi aşiretlerinin yerleştikleri yer ile aşiretleri aynı ismi taşıyordu. Bu aşiretler; Tiyari, Tuhup, Jilu(Cilo), Baz, Dez, Tal ve Walto idi. Bunlardan sırasıyla Tiyari, Tuhup ve Jilu büyük ve güçlü aşiretlerdi.⁷⁹

Fransız seyyah Vital Cuinet, 1870'lerdeki Hakkâri Sancağında 97.000 Nasturi yaşadığını söyler.⁸⁰ İngiliz Konsolos Taylor'un yazdığı 19 Mart 1869 tarihli rapora göre, Osmanlı devletinde yaşayan Nasturilerin toplam sayısı 111.010'dur.⁸¹ Ermeni patriği Hrimyan'a göre 1880 yılında 85.000, İngiliz Binbaşı Trotter göre ise 1880 yılında 61.778 Nasturi Van Vilayeti sınırları içinde yaşamakta idi.⁸² Bayram Kodaman, II. Abdulhamit zamanında yapılan bir sayımda Hakkâri'deki Nasturi hane sayısının 4.500 olduğunu fakat bunun tahmini bir sayım olduğunu belirtiyor.⁸³

Görüldüğü gibi Nasturilerin nüfusu ile ilgili verilen rakamlar arasında fazla fark vardır. Bunun nedeni resmi bir nüfus sayımı olmadığından gezginler ve konsoloslar, tespit ettikleri köy sayılarını kendilerine iletilen hane sayısı ile çarpıyor sonra da bunu ortalama olarak tespit edilen hanedeki insan sayısına çarparak bir sayı elde ediyorlardı.⁸⁴

⁷⁹ Nazmi Sevgen, *a.g.e.*, s. 76-77

⁸⁰ Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, (Çev: Banu Yalkut), İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 221

⁸¹ Bilal N. Şimşir, *İngiliz belgelerinde Osmanlı Ermenileri*, (Çev: Şinasi Orel), Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 86-87

⁸² Jonas Linderholm, "Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da I. Dünya Savaşında Asurîler ve Süryaniler (1914-1918)", İsvaç, 1999, Erişim: www.geocities.com/mezoforum/jonas.htm, Erişim Tarihi: 10.08.2008

⁸³ B. Kodaman, *Şark Meselesi...* s. 148,149. Hane sayısı tespiti nüfus tespitinde kullanılan diğer bir yöntemdir. Hane sayısı bir ailede ortalama kişi sayısı ile çarpılarak yaklaşık bir nüfus tespiti elde edilir. Burada şunu unutmamak gerekiyor. Nüfus istatistiklerinde verilen hane, ev anlamında olmayıp aile anlamındadır. Kürtler arasında olduğu gibi Nasturiler'de de baba ve evli birkaç çocuk aynı evi paylaşıyorlardı. Bu durum küçük köylerde verilen fazla hane sayısından da anlaşılabilir.

⁸⁴ Mayewski, *Doğu Anadolu Raporu Van ve Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistiki*, Van Belediyesi Yayınları, Van, 1997, s. 154-155

Mesela İngiltere'nin Erzurum konsolosu Taylor'un yazdığı 19 Mart 1869 tarihli rapora göre Osmanlı devletinde yaşayan Nasturilerin toplam sayısı 111.010'dur. Ancak bu raporun verdiği bilgiler birçok kaynakla çelişmektedir. Hemen bütün kaynaklarda Tuhup aşireti nüfus olarak Tiyari aşiretinden sonra ikinci büyük aşiret gösterilmişken, Taylor, Tuhup aşiretini Cilo ve Dez aşiretlerinden daha küçük göstermiştir. Yine 13 küçük köyün olduğu Dez Vadisinde Taylor'un 2.500 hane vermesi oldukça abartılı gözüküyor.⁸⁵

Birbirinden oldukça farklı bu rakamlar, daha ayrıntılı ve sağlıklı bir kaynağın temel alınmasını zorunlu kılıyor. Bir çok kaynak üzerinde yaptığımız incelemeler neticesinde Nasturi nüfusu ilgili en ayrıntılı bilgiyi 1842-1844 tarihleri arasında bölgede çalışan İngiliz Misyoner George Percy Badger'in *The Nestorians and Their Rituals* isimli kitabı vermektedir. Badger'in Patrik Mar Şimun ve bir papazın yardımıyla oluşturduğu bu istatistikte Hakkâri'deki tüm Nasturi köyleri, bu köylerdeki aile, papaz ve kilise sayıları birlikte verilmiştir. Günümüzde yaptığımız karşılaştırmada hem köylerin yeri ve sayısı hem de isimlerinin doğru olarak verildiği anlaşılıyor. Mesela Badger'in Dez Vadisi ile ilgili vermiş olduğu 13 köy sayısı ve bu köylerin o zamanki isimleri günümüzde de aynıdır. Üstelik Badger diğerlerinin aksine Van, Botan, Musul ve Urmiye Nasturilerini de hane, papaz ve kiliseleriyle beraber ayrıca göstermiştir.⁸⁶

Badger'in istatistiği, Hakkâri'deki Nasturi nüfusunu gerçeğe uzak ve çelişik bilgilerle veren diğer kaynaklara nazaran daha güvenilirlerdir. Bir zamanlar sadece Nasturilerin yaşadığı Dez vadisinde 10 yılı aşkın bir süreyle yaşayan ve buradaki her yerleşim yerini tanıyan ve bilen biri olarak benim tespitim Badger'in verdiği Nasturi sayı eksik değildir. Eğer eleştirilecek bir yönü varsa o da verdiği rakamların gerçeğinden fazla olmasıdır. Nitekim "*Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*" isimli doktora çalışması için Hakkâri'de 18 ay kalarak gözlem ve incelemelerde bulunan Lale Yalçın-Heckmann bunun için şunu söylüyor; "*Badgerin nüfus sayımı tüm köyleri kapsamı bakımından oldukça detaylı olsa bile yörenin fiziksel*

⁸⁵ Taylor'un verdiği bu bilgiler için Bkz. Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 86-87

⁸⁶ G. P. Badger, *The Nestorians and Their Rituals*, Volume I, London, 1852, s. 392 vd.

özellikleri ve birtakım kalıntılar dikkate alındığında abartılmış gözükmektedir.”⁸⁷
Diyor.

Aşağıda Badger’in 1842-1844 yılları arasında Hakkari’deki Nasturi aşiretlerinin ve aşiret mensubu olmayanların köy, kilise, papaz ve hane istatistiği verilmiştir.⁸⁸

Aşiret	Köy	Kilise	Papaz	Hane/ Aile
Tiyari	46	26	37	1583
Tuhuba	5	5	5	510
Cilo	16	12	5	748
Baz	5	5	4	400
Tal	13	11	8	367
Dez	13	13	6	210
Valto	5	4	5	315
Toplam	103	76	70	4132

Aşiret olmayan	Köy	Kilise	Papaz	Hane/Aile
Berwari	29	29	6	414
Rekan	4	4	2	44
Gevar	23	20	10	482
Şemdino	4	4	4	183
Khananes	4	3	2	79
Albak	11	5	1	192
Ertuşi Kürtleri arasında	3	2	1	128
Levun	11	7	6	150
Noodes(Nurdız)	4	2	1	72
Toplam	93	76	33	1744
Genel Toplam	196	152	103	5876

Aşiret ve aşiret olmayan Nasturi aile sayısının toplam 5876 olarak gösterildiği bu ayrıntılı çalışmada Badger, köy isimleri, kilise ve papaz sayısının yanı

⁸⁷ L. Yalçın-Heckmann, *a.g.e.*, s. 75

⁸⁸ G. P. Badger, *a.g.e.*, Vol. I, s. 392 vd.

sıra hangi köyün hangi piskoposluğa bağlı olduğunu da belirtmiştir. Yine günümüzde bile yakın zaman kadar nüfus sayımının ne denli güçlükler içerdiği bilindiğine göre İngiliz Misyoner P. Goerge Badger'in insan sayısı yerine hane veya aile sayısını vermesi normal karşılanmalıdır. Yalnız unutulmaması gereken husus, hane, bina anlamında olmayıp aile anlamındadır. Kürtler ve Ermeniler arasında olduğu gibi Nasturiler'de de baba ve evli birkaç oğul aynı evi paylaşıyorlardı. Dolayısıyla bazı evlerde 20 ila 30 kişi arasında insan yaşıyordu.⁸⁹

Badger, aile sayısını tespit ettikten sonra bir ailenin üye sayısını ortalama 7 kişi hesaplamıştır.⁹⁰ Bu ortalama bu konuda yapılan bir çalışma ile de örtüşmektedir. 1881 yılına ait Avrupa ülke temsilcilerinin oluşturduğu bir komisyonca yapılan bir istatistiki çalışmada, Albak'ta(Başkale) Kürt hane ortalaması 7.7, Ermeni hane ortalaması ise 8.7'dir.⁹¹ Dolayısıyla Kürt ve Ermenilerle iç içe yaşayan Nasturi hane sayısının da buna yakın olması gerekiyor. Bu ortalamaya göre 5876 aile olarak Van Vilayetinde yaşayan Nasturiler, 41.132 kişilik bir nüfusu oluşturuyorlardı. Dikkat edilirse Bayram Kodaman'ın verdiği hane sayısı da Badger'in verdiği hane sayısına yakındır.

Sonuç olarak gerçek nüfus tespitinin zor olması nedeniyle yerli ve yabancı kaynakların farklı zamanlardaki istatistiklerinde Van Vilayetindeki Nasturi nüfusu 50.000 ila 110.000 arasında gösterilmiştir. Ancak yukarıda ayrıntılarıyla verdiğimiz istatistiğin de gösterdiği gibi, Başkale, Saray ve Hoşap'taki az sayıda Nasturi de dahil edildiğinde Hakkâri sancağındaki Nasturi sayısı 1842-1844 yılları arasında 41-42 bin civarında olmaktadır.⁹²

I. Dünya savaşına yaklaşıldığı yıllarda Hakkâri'deki Nasturi nüfusunun artış göstermediği hatta azaldığı görülüyor. Bu durum Osmanlı belgelerinde ifade edildiği üzere Kürtlerin, Gever(Yüksekova) ve Şemdinan'da(Şemdinli) aşiret gücünden yoksun Nasturi köylülerine yaptıkları baskılar neticesinde Nasturilerin buralardan

⁸⁹ Mayewski, *a.g.e.*, s. 157

⁹⁰ G. P. Badger, *a.g.e.* Vol. I, s. 399-400

⁹¹ Mayewski, *a.g.e.*, s. 157

⁹² G. P. Badger, Hakkâri dışındaki yine Osmanlı Toprağı olan Botan ve Irak Nasturilerinin yanı sıra, İran Topraklarındaki Urmiye Nasturilerinin de sayısını vererek İran ve Türkiye'de yaklaşık 70.000 Nasturi yaşadığını belirtiyor.

göç etmesiyle açıklanabilir. 1896 Van Valisinin sadarete gönderdiği telgrafta, Şemdinan'da hâkimiyet sürdüren Şeyh Muhammet Sadık'ın yaptığı baskılar neticesinde buradaki Nasturilerden yüzeli kadar hanenin İran'a göç etmek için yola çıktıkları fakat Humaru Nahiyesinde Musa Bey ve etbasınca bu teşebbüsten men edilmeye çalışıldığı ifade ediliyordu.⁹³ Yine 1898 yılında Gever kazasından bir grup Nasturinin İran'a göçü şöyle ifade ediliyordu; “ *Gever Kazası ahalisinden olup Ermeni hadisetinde zarar dide olmalarına ve ziraatlarının çekirge tarafından telef edilmiş olmasına mebni Urumiye'ye hicret etmiş olan ikiyüz nefer Nasturi bu defa vatana avdet edeceklerinden esna-i avdette Gever ve Bajirge meyânında bulunan aşairden muhafazaları hususunda kendilerine süvari terfiki istidasında buldukları Tebriz baş şehbenderliği vekaletinden bildirilmiş olmakla icabatının icra-ı hususunun emr ve iş arı*” denilerek bu kişilerin Tahran Sefaretine başvurarak bu kez geri dönmek istedikleri ifade edilmiştir.⁹⁴

Misyoner Wigram da, verimli Gever ovası ve çevresinde pek çok köyün terk edildiğini ve bu köylerin çoğunluğunun Nasturi köyleri olduğunu söyleyerek Kürt baskılarının devamlı olduğunu belirtiyor.⁹⁵ Bunun dışında Misyonerlerin etkisiyle başta Jilu ve Baz Nasturileri olmak üzere Amerika ve Avrupa'ya bir göç hareketi başlamıştır. Çünkü buralarda “Dağlı Nasturiler”e bütün bağış ve yardım kapıları sonuna kadar açıktı.⁹⁶

2.3. SOSYAL YAŞAM

Nasturiler, aşiret reisleri olan maliklerin idaresinde yaşarlardı. Nasturiler üzerinde hem dini hem de siyasi nüfuz sahibi olan Patrik ise en üst yönetici sayılırdı. Aşiretinin başına geçen malik, patrik tarafından onaylanır ve patrik ona kılıç ve bazı hediyeler verirdi.⁹⁷

⁹³ BOA, A. MKT. MHM. Dosya No: 669, Gömlek No: 1, Van Valisi'nin Gönderdiği 18 Ağustos 1312 Tarihli Şifre Telgraf

⁹⁴ BOA, A. MKT. MHM., Dosya No: 672, Gömlek No: 21, Tahran Sefaretinden Alınan 22 Nisan 1314 Tarihli Tahrirat. Tahran Sefaretinin yazısı üzerine Sadaret, Hariciye, Dahiliye Nezareti arasında konuyla ilgili birtakım yazışmalar yapılmıştır.

⁹⁵ W.A. Wigram *a.g.e.*, s. 223-224

⁹⁶ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 212-213

⁹⁷ Surma Hanım, *Ninovanın Yakarışı*, (Çev: Meral Barış), Avesta Yayınları, İstanbul, 1996, s. 58-60

Nasturi patriğinin oturduğu Koçanis⁹⁸, yüksek dağların kuşattığı bir köydü. Nasturi patriğinin ikamet ettiği ve kilisenin merkezinin bulunduğu bu köy, sarp dağlar arasında ancak doğal güzelliği olan bir yerdi.⁹⁹ Nasturiler vergilerini tahsildar aracılığıyla değil patrikleri aracılığıyla sultana ödüyorlardı. Kiliselere ayrılan topraklardan elde edilen pirinç vb. ürünün bir bölümü Koçanis'taki patrik'e gönderilirdi.¹⁰⁰

Patrik, Tiyari ve Tuhup aşiretlerinin kabul edilmiş reisiydi ve bölgedeki bütün Müslümanların ve bilhassa Kürtlerin arasında kutsal ve saygın bir yeri vardı. Bu nedenle Kürt ve Nasturiler arasındaki bir meselenin çözümünde Patrik oldukça etkili olabiliyordu.¹⁰¹

Koçanis'ta her gün öğleden sonra patrik divanı toplanırdı. Bu toplantıya herkes katılabilirdi. Bu ciddi toplantılarda makul işler gündeme getirilir ve tartışmalar yapılırdı. Toplantıya gelenlerin çoğu dağlı yani aşiret Nasturileri idi. Toplantıda konuklara kahve servisi yapılır, gelenler birbirlerine tütün ikramı ederdi. Toplantıya ziyaretçiler de katılabilirdi. Her iş tartışılır, her konu gündeme getirilirdi. Mesela falan bölgenin maliki(aşiret reisi) kimdir? Hangi köye din adamı gereklidir? Uyuşmazlık noktası otlaklar meselesi vs. konular konuşulurdu.¹⁰²

Nasturilerin çoğunluğu köy yaşantısının sürdürdüğü kırsal alanlarda hayvancılık, bostan yetiştiriciliği ve ilkel tarım yaparak yaşarlardı. Bölgenin 1900'lü yılları ile bilgi veren Wigram, Nesturilerin önemli bir bölümünün aşiret mensubu olarak yarı bağımsız yaşadıklarını, aşiret mensubu olmayanların ise hükümetin kolunun uzandığı bölgelerde hükümete, Kürt aşiretlerinin etki alanında olanların da Kürt reislerine bağlı olduğunu belirtir.¹⁰³

Aşiret halinde yaşayan Nasturiler Tiyari, Tuhup, Valto, Tal, Cilo ve Dez denilen bölgelerde birçok köye sahiptiler. İngiliz konsolos Taylor bunların toplam

⁹⁸ İngiliz ve Amerikalıların Qudsanis dedikleri bu köye, Nasturiler ve Kürtler Koçanis derlerdi. Günümüzdeki Türkçe ismi ise Konak'tır.

⁹⁹ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 311-325

¹⁰⁰ Surma Hanım, *a.g.e.*, s. 19

¹⁰¹ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 329, 340-341

¹⁰² W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 337

¹⁰³ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 209-210

13.000 kişilik silahlı bir güce sahip olduğunu ve ne hükümete ne de Kürtlere boyun eğdiğini söyler.¹⁰⁴

Bunlardan Tiyari ve Tuhup aşiretleri güçlü Nasturi aşiretleri idi. Diğer Nasturi ve Kürt aşiretleri bunlarla karşı karşıya gelmek istemezlerdi. Hatta Tiyariler kendilerini o kadar üstün görürlerdi ki onlara göre dünyadaki en büyük millet önce İngilizler ondan sonra da Tiyarilerdir. Çok sonra ardından Ruslar gelir. Belki de bu nedenden dolayı Tiyarilerin hiçbirinin eşiği yoktu. Onlara göre eşek ‘iyba’ (ayıp) idi. İşlerinde eşek yerine katır kullanırlardı.¹⁰⁵

Bunun yanında Şemdinan, Geve, Çal ve Çölemerik’in köylerinde yaşayan çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşan Nasturiler de vardı. Bunlar aşiret birliğinden yoksundular ve silahlı birlikler oluşturmuyorlardı.¹⁰⁶ Taylor 1869 yılında hazırladığı raporda bu yerleşik Nasturiler için; *“rençberler ulaşılmayacak dağlık bölgelerde topraklarıyla uğraşırlar, vatandaşlığın doğal zorunluluklarından sıyrılışlarıyla yarı bağımsız durumdadırlar. Biraz tarım ve çoğunlukla hayvancılıkla uğraşırlar. Aşiret Nasturilerin aksine bunlar barışçıldır ve hükümete bağlıdırlar”*¹⁰⁷ diyordu.

Nasturilerin giysileri bölgede yaşayan Kürt ve Ermeni giysilerine oldukça benzerdi. Erkek kıyafeti; Pantolonlar genelde çok renkli, bazen de kırmızı veya beyaz olur. Bu pantolonlar genellikle çizgili ve bileği kavrar biçimdedir. Üst kıyafet ise gömlek onun üzerine bir yelek, onun üstüne ise uzun kollu boyca kısa ve önü açık bir ceket giyilirdi. Bele sarılan geniş ve renkli kuşak ise vazgeçilmezlerdendi. Başta ise siyah püsküller ya da kırmızı ipliklerle süslenmiş beyaz keçeden bir kep vardı. Bu kepin etrafına ise puşi sarılırdı. Ayaklarda ise keçe ayakkabılar ya da sandallar vardı. Bu yumuşak tabanlı ayakkabılarla engebeli ve kayalık bölgede yürümek kolaylaşırdı.¹⁰⁸ Sağlam ve pahalı ayakkabılar ise domuz derisinden veya keten ile kenevirden yapılırdı.¹⁰⁹

¹⁰⁴ B. N. Şimşir, *a.g.e.* s.86-87

¹⁰⁵ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 353-354

¹⁰⁶ M. İlhan Erdost, *Şemdinli Röportajı*, Onur Yayınları, Ankara, 1993, s. 63, 65

¹⁰⁷ B. N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 86-87

¹⁰⁸ Surma Hanım, *a.g.e.*, s. 54

¹⁰⁹ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 196-197

Layard bu dağlı Nasturiler için; “*Kırmızı veya siyah renkten yapılmış sarık, işlemeli ceket ve bol pantolon; Kuşaklarında tabanca veya hançer ellerinde tüfek; Bu halleriyle Müslümanlardan hiç ayırt edilemezlerdi*”¹¹⁰

Wigram ise; “*Bu dağlılar evde dokunmuş çuval gibi çeket ve pantolon giyiyor, bel kısımlarına parlak renkli kuşaklar kat kat sarmalıyorlardı. Başlarına keçeden yapılmış yüksek şapka geçiriyorlardı. Erkekler kendi yurtları olan dağlarda olduklarında bellerine sarmış oldukları kuşağın içine genellikle bir bıçak ya da tabanca sokarlar ve çoğu zamanda omuzlarına çapraz bir biçimde eski püskü bir tüfek asarlar. Kürtler de aynı elbiseyi giyerler*”¹¹¹

Kadınlar ise ipekten yapılmış, madeni paralar ve boncuklarla süslenmiş küçük yassı bir kep giyerdi. Saçlar uzun ve örgülüdür. Dizlere kadar inen bir gömlek giyilir, bu gömleğin üstüne uzun kolsuz bir yelek giyilirdi. Bellerine yünden bir kuşak bağlarlardı. Boyunlarında boncuklu sikkeli gerdanlıklar vardı. Kadınlar da geniş ve renkli Pantolonların yanında rengârenk çoraplar ve keçeden ayakkabı giyerdi.¹¹² Layard, Tiyari’deki Nasturi çocuklarının başlarına geçirdikleri koni biçiminde şapka ve saç kuyruğuyla Çinlilere benzediğini söylüyor.¹¹³

Nasturiler evlerini zeminden yukarı yapardı. Evleri taştan ve iki ile üç oda şeklinde yapılmıştır. Duvarlar çamurla sıvalıdır. Çatıları düzdür ve boydan boya uzatılmış direkler ve üstüne saman karışımı toprak atılarak yapılmıştır. Evler bahçeler içinde olup dağıktır. Bu köye güzellik katsa da tarım alanlarını azaltmıştır. Evlerin alt bölümü iki üç odadan oluşur ve küçük deliklerle ışıklandırılmıştır. Bu alt bölüm kışın kullanılır ve sıcak olur. Alt katın bir bölümü de ağıl olarak kullanılmaktadır. Üst kat ise biraz daha büyük delik-pencerelelere sahiptir. Bu tarihte cam bölgeye daha girmemiştir.¹¹⁴

Yazın sivrisinek rahatsızlık verirdi. Yazlar sıcak, kışlar oldukça soğuk olsa da buranın insanı sağlıklıydı ve uzun yaşardı.¹¹⁵

¹¹⁰ Austen Henry Layard, *Ninova Ve kalıntıları*, Avesta Yayınları. İstanbul, 2000, s. 147

¹¹¹ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 146, 337

¹¹² Surma Hanım, *a.g.e.*, s. 55

¹¹³ A. H. Layard, *a.g.e.*, s. 143

¹¹⁴ Asahel Grant, *The Nestorians Or The Lost Tribes*, London, 1841, s. 57; A. H. Layard, *a.g.e.*, s. 133

¹¹⁵ G. P. Badger, *a.g.e.*, Vol. I, s. 217

Yemek yere serilmiş dağ keçisi derisinden bir sofraya üzerinde yenir. Ekmek darıdan yapılmıştır. Ortaya çok büyük bir ahşap kâseye yemek konulur. Yemek için tahta kaşıklar kullanılır. Kadınlar, erkeklerle beraber yemek yemez. Bu durum kadınlara verilen değerle ilgili değildir. Zira kadının burada saygın bir konumu vardır. Kadınlar çalışkan, düzenli, temiz, alçakgönüllü ve iffetlidir.¹¹⁶

Köy yaşamının sıcak ve yakın ilişkileri içinde herkes diğerini yakından tanır. Kız ve erkek bu sosyal yaşam içerisinde birbirlerini beğenirlerdi. Bu beğenme evlilik kararına doğru gider ve aileler de bunu uygun görürse, erkeğin ailesi kız evini ziyaret ederdi. Bu ziyarette sohbetten sonra söz kız istemeye getirilir ve nişan tarihi belirlenirdi. Nişan günü aileler, vaftiz babalar, köy papazı gelinin evinde toplanır, burada kız isteme resmen yapılır. Herkes onay verince papaz duasını okurdu.¹¹⁷ Erkeğin çeyiz hazırlaması ve kız tarafına nakdi veya aynı olarak başlık parası vermesi gelenektir.¹¹⁸

Düğün töreni kilisede başlar, kilisedeki yüzük takma ve düğün töreninden sonra damadın evine gelinirdi. Burada düğün eğlencesi yapılır, düğün yemeği yenir ve daha sonra eğlencelerle düğün sona ererdi. Düğünden bir ay sonra gelinin ebeveynleri evli çifti evlerine davet ederdi. Gelin ve damat 1–2 hafta gelinin ailesinde kaldıktan sonra evlerine dönerlerdi.¹¹⁹

Akraba evliliği yasak olmasına rağmen buna pek uyulmazdı.¹²⁰ Boşanmaya karar veren tek yetkili patrikti.¹²¹ Boşanma neredeyse yasadışı sayılmaktadır. Boşanmanın tek geçerli nedeni zina sayılır. Kaldı ki bu da ölüm cezası demektir.¹²²

Nasturilerde Bayramlar dini kaynaklıdır. Doğu bayramı, oruç tutulan sürenin sonunda yapılan bir bayramdır. 6 Ocak, Yeniden Diriliş, Hamsin, Yükseliş, Tecelli, Haçın Bulunması diğer bayramlardır. Paskalya yortusunda ise özellikle patriklik

¹¹⁶ A. Grant, *a.g.e.*, s. 57, 58

¹¹⁷ Surma Hanım, *a.g.e.*, s. 43

¹¹⁸ G. P. Badger, *a.g.e.*, Vol. II, s. 224

¹¹⁹ Surma Hanım, *a.g.e.*, s. 44-45

¹²⁰ Kadir Albayrak, *Keldaniler ve Nasturiler*, Vadi Yayınları. Ankara, 1997, s. 81

¹²¹ A. H. Layard, *a.g.e.*, s. 188

¹²² G. P. Badger, *a.g.e.*, Vol.II, s. 412

merkezi Koçanis'ta gece yarısı ibadete başlanır, kilise ışıklarla donatılır, dualar yapılır, ilahilerle kilise mezarlığına gidilirdi.¹²³

Biri öldüğünde vefat derin bir üzüntüye sebep olurdu. Komşular ölü evini ziyaret ederdi. Ölü usule uygun yıkanır ve kefenlenirdi. Kefen bir tabuta konur, papazların ve diyakonların söylediği ilahiler eşliğinde mezarlığa taşınırdı. Ölü mezara konulur ve ayinle tören bitirilirdi. Definden sonra komşular ölü evine gelir ve yemek yenirdi. Taziye yaklaşık 3 gün sürer. Mezar ziyaretinde ise ölünün ruhu aydınlansın diye mezarlıkta mumlar yakılırdı. Bazı yörelerde mezarlara yiyecek bırakıldığı da görülürdü.¹²⁴

Nasturilerler arasında ağaç, tarla paylaşmazlığı gibi nedenlerle bazen kavgalar olur. Nadiren de olsa bu kavgalar ölümle neticelenebilirdi. Bu durum bazen bir kan davasına dönüşürdü.¹²⁵

Köylerde çıkan anlaşmazlıklar köy papazı veya köy reisince çözüldü. Daha önemli olaylar ise Malik(aşiret reisi) tarafından halledilirdi. Patriğe ancak önemli konular havale edilirdi. Para ve hapis cezası verme yetkisi patriğe aitti. Hapis patriklik merkezi Koçanis'ta bir bölümde çekilirdi. Patrik bazen kararı kendisi vermeyip, meseleyi piskopos ve liderlerin oluşturduğu bir mahkemeye sevk ederlerdi. Medeni hukuk ise 'Sunhadus' denilen bir kitaba başvurarak çözüldü. Bu kitap 1300'lü yıllarda Nusaybin Piskoposu tarafından derlenmiş, Mar Cabdiso'nun (Abdişo) 'Sunhadus' isimli eseridir.¹²⁶

Bu dağlardaki ilkel bir alışkanlık ise açık yerde banyo yapmaktı. Nasturi kadınları çırılçıplak evlere yakın derelerde yıkanılırdı. Ve bu doğal karşılanırdı. Birbirlerinin saçını tarar ve ağaç kovuklarla su dökünürlerdi. Özellikle cumartesi günleri kadınlar, evin kapısından geçenlerin görebilecekleri yerde banyo yaparlardı. Layard merak ederek bunu papaza sorar, papaz tatmin edici bir cevap vermeyerek bunun bu dağlarda adet olduğunu söyler.¹²⁷

¹²³ Surma Hanım, *a.g.e.*, s. 32, 37

¹²⁴ Surma Hanım, *a.g.e.*, s. 45-46

¹²⁵ A. Grant, *a.g.e.*, s. 72

¹²⁶ Surma, *a.g.e.*, s. 48, 58-59

¹²⁷ A. H. Layard, *a.g.e.*, s. 145

Wigram bu açık alanda yıkanma geleneği için; “böyle bir şeyle karşılaşan Avrupalı biraz şaşırır ve sanki olay hayret verici bir biçimde yüzyıllarca önceki dönemlerden kalma gibi görünüyor. Yolda giderken aniden köşeye döndüğünüzde, bütün elbiselerini çıkarıp büyük bir bakır leğende yıkayan ve birbirleri için bu işi gerçekleştirmekle meşgul olan bir grup genç kızla karşı karşıya gelirsiniz. Ancak yabancılar utansa bile kızlar utanmazlar. Elbette gözlerini kızlara dikmek burada görgü kurallarına aykırıdır. Kızlar adam geçinceye kadar rahatsız olamadan öyle otururlar hatta konuşmalarına bile ara vermezler. Ancak bu işin edepsizlikle hiçbir bağı yoktur. Amaç tamamen temizliktir”.¹²⁸

Aslında Hakkâri'nin köylerinde elektriğin henüz olmadığı 1980 yıllarına kadar insanların dere kenarında banyo yaptığını görmek mümkündür. Wigram, topraktan eve su sıçrayıp çamur olmasın diye bu durumu açıklasa da,¹²⁹ bunun nedeni kalabalık ailelerin yaz aylarında haftada ya da iki haftada bir elbise, halı ve banyo temizliklerini birleştirerek yapmalarıdır. Sıcak mevsimde dere kenarında yakılan odun ocaklarında su ısıtılarak ailenin tüm temizliği daha zahmetsiz yapılırdı. Buna sadece kadın ve çocuklar katılır, seçilen yer ise derenin ağaçlık ve gelip geçenin görmeyeceği bir yeri olurdu.

Nasturiler, nazara karşı kendilerini hatta hayvanlarını korumak için büyü ve muska yaparlardı.¹³⁰ Kaybolan bir insan veya eşyayı din adamları dua ve birtakım yöntemlerle bulmaya çalışırlardı. Bazen başarılı oldukları da olurdu.¹³¹

İyileşmek veya çocuk sahibi olmak için Tal'daki Mar Abdişo kilisesine gidilir ve çoğu zaman olumlu sonuç alınır.¹³² Günümüzde Dez vadisinin bazı yaşlı Kürtleri, -Kürtlerin Dera Dina(Deliler Kilisesi) dedikleri- Dez vadisindeki Kıryakos Kilisesine, Nasturilerin yanı sıra Kürtlerin de delilerini iyileşmek için götürdüklerini anlatıyorlar.

¹²⁸ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 360

¹²⁹ W. A. Wigram, *a.g.e.* s. 360

¹³⁰ Surma Hanım, *a.g.e.*, s. 42

¹³¹ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 401

¹³² W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 374

Tiyariler arasında cinnet geçirenler özel bir tedaviye alınır. Kilise ziyareti sonuç vermezse hasta nefes alacağı bir delik bırakılarak tamamen toprağa gömülürdü. Yirmi dört saat sonra hasta buradan çıkarılır. Ancak bu tedavi yöntemi her zaman istenen sonucu vermezdi.¹³³

Nasturiler de birçok millet gibi ilginç batıl inançlara sahipti. Yeni doğan bebeğin, Khwarha adında bir büyücü kadın tarafından götürüleceğinden korkulurdu. Bu nedenle Bebek vaftiz olana kadar yani 8 gün boyunca odada yalnız bırakılmazdı. Bebeğin bulunduğu odada bir soğan ve bir yün tarağı bulundurulmalıdır. Soğanın kokusu cadıyı hapsirtir gücünü yok eder. Demir yün tarağı ise cadının uzun saçlarını birbirine dolandırır ve onun dehşet içinde kaçmasını sağlardı.¹³⁴

2.4. EKONOMİK YAŞAM

19. yüzyılda Hakkâri'yi gezen batılılar, bu coğrafyayı genelde vahşi ve ilkel olarak nitelmişlerdi. Derin kanyonlar oluşturarak 3-4 bin metre yükseklikteki dağlar arasında akan Zap Nehri, üzerinde yapılan asma tahta köprülerle geçişe izin verirdi.¹³⁵ Nasturilerin yurt edindiği Hakkâri, dağlık ve engebeli bir coğrafyaya sahiptir. Bunun yanında yükselti fazladır ve iklimi karasaldır. Irak sınırına yakın bazı köyler hariç hemen her yerde kışlar şiddetli geçer. Bu nedenle geçim kaynakları iklim ve coğrafi şartlara göre şekil almıştır.

Nasturilerde ekonomik yapı ilkel bir biçimdeydi.¹³⁶ Halk genellikle sabanla toprak işler, ekin eker ve hayvancılıkla uğraşır.¹³⁷ Küçükbaş hayvanların yanında öküz ve inek besleyenler de vardı.¹³⁸ Bostanları, üzüm bağları ve meyve ağaçları vardı. Nasturilerde her köyün ayrı yaşama alanı ve ayrı meraları vardı. Kışın insanlar güvenlik içinde yaşardı. Çünkü mera, otlak, yayla sorunu bu mevsimde olmadığı gibi hayvan hırsızlığı da yağın kar yığınları ulaşımına izin vermediği için imkânsız hale gelmekteydi. Bu mevsimde herkes köyünde yazın depoladıklarıyla beslenip, ağıl

¹³³ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 375. (Tiyarileri sevmeyen diğer komşu Hıristiyan aşiretler onlarla ilgili nahoş muzip şeyler anlatarak; “zaten bütün Tiyariler cinnet geçiriyor” derlermiş. Wigram)

¹³⁴ W. A. Wigram, *a.g.e.* s. 373

¹³⁵ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 347-348, 351

¹³⁶ N. A. Halfin, *a.g.e.*, 2008, 28

¹³⁷ Surma, *a.g.e.*, s. 55

¹³⁸ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 345

veya ahırdaki hayvanlarıyla uğraşırđı. Yazın ise insanların yaklaşık yarısı dağlarda hayvanlarıyla beraber sazlık, çalılık veya çadır altında yaşam geçirirken, köylerde kalanlar da bahçeleri yetiştirmek ve diğer ev işlerini yapardı.¹³⁹

Yakın zamana kadar birtakım imkânsızlıkların olduğu köy yaşantısında, kadının yüklendiği görev ağırdı. Bu Nasturi Kadınları açasından da böyle olsa gerek. koyun sağmak, sütü işleyip peynir, yoğurt, yağ yapmak, çocuklara bakmak, yemek pişirmek, temizlik yapmak, bostan ekmek ve bu bostanı sulamak, korumak, otlardan temizlemek, çamaşır yıkamak, yün eğirmek, çadır, çorap yapmak, tavuk yemlemek kadının yaptığı neredeyse rutin işlerdir. Bunun yanında; yazın tütün, pirinç, buğday ekip toplamak, bunu demet yapmak, harman yapmak, buğdayı dövme veya değirmene götürmek, tarlayı sürmek, ot biçmek, bu oto toplamak, kurutmak, lodo yapmak, su yolu açmak, duvar örmek, ağıl temizlemek gibi işler de erkeğin omuzlarına yüklenmiştir. Kış mevsiminde işler azalsa da yazın dağlarda toplanıp bir araya getirilen oto kızaklarla indirmek, bununla koyun-kuzu beslemek ve her gün onlara bakmak gerekiyordu.¹⁴⁰

Yüksek dağlar ve dar vadilerden oluşan yörede ekilebilir toprak azdır. Düzlük alan olmadığından ekin yeri teraslanarak toprak kaymasına engel olunmaya çalışılmıştır.¹⁴¹ Pirinç ve darı başlıca ekilen ürünlerdi. Nehir kenarındaki köylerde pirinç ekili alanlar olurdu. Buğday için az ekili yer vardı. Buğday ihtiyacı, bal ve tereyağı verilerek İmadiye'den¹⁴² sağlanırdı. Darı, ekmek yapımında kullanıldığı gibi aynı zamanda hayvan yemi olduğu için değerlidir.¹⁴³ Sert giysi, hasır, sedir ve ayakkabı malzemesi olarak üretilen bir diğer ürün ise ketendir.¹⁴⁴

Köylüler marangozluk işlerini kendileri yaparlardı. Tiyari yakınlarındaki demir madenlerinden pulluk, tırpan vb. şeyler yapılırdı. Burada çoğunlukla her insan kendi işini görmek için aynı zamanda hem çiftçi hem demirci hem de marangozdur.¹⁴⁵

¹³⁹ A. Grant, *a.g.e.*, s. 67-68

¹⁴⁰ M. İ. Erdost, *a.g.e.*, s. 166, 188

¹⁴¹ A. Grant, *a.g.e.*, 63

¹⁴² Musul ve Hakkâri ortak sınırında bir kazadır. Günümüzde Irak sınırları içinde kalmaktadır.

¹⁴³ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 350; A. Grant, *a.g.e.*, s. 59

¹⁴⁴ A. H. Layard, *a.g.e.*, s. 155

¹⁴⁵ G. P. Badger, *a.g.e.*, Vol. I, s. 216

Sonbahar yaklaşp tarla ve bahçe işlerinin azaldığı dönemde bazı genç erkekler Musul ve Halep'e iş aramaya giderlerdi. Bunlar ekseriyetle Baz ve Cilo Nasturileri olurdu.¹⁴⁶

Halkın yaygın günlük yiyeceği, eritilmiş sıcak tereyağının içine kaynamış *garıs*'m(darı) atıldığı yemektir. Buğday az yetiştiğinden fakir köylüler meşe palamudunu buğdayla karıştıarak ekmek yaparlardı.¹⁴⁷ Nasturilerin Sofrası ailenin ekonomik durumu ve buldukları yer itibarıyla değişiklik gösterirdi. Et, süt, kaymak, yoğurt, yağ, bal ve çeşitli meyveler üretim dönemine göre sofrada yer alırdı. Tavuk eti ve pilav ise özellikle misafirlere ikram edilen yiyeceklerdi.¹⁴⁸

Kaynaklarda 2-3 bin Nasturinin yaşadığı belirtilen Şemdinli'de, kovuklarda doğal olarak bulunan veya kovan üreticiliği yapılarak elde edilen bal çok kaliteli olup ihtiyaçtan fazlası satılırdı. Yine Şemdinli'de iyi kalitede tütün yetiştirilirdi.¹⁴⁹ Güzel kokulu, açık sarı renkli, geniş yapraklı kendine özgü Şemdinli tütünü, Irak ve özellikle İran'da ün yapmıştı. İran tüccarları bu tütünü almak için Şemdinli'ye gelir, satın alırlardı. İran'da Nevbu olarak tanınan bu tütün kokusu ve içimi bakımından yüksek özellikteydi. İranlı tüccarlar basma, gaz, çay, şeker ve un getirir, tütün alırlardı.¹⁵⁰ Tütün üretimi ve ticareti iyi gelir getirmiş olacak ki Osmanlı yetkililerinin bu üretim ve satımı "usul-i inhisariye"ye¹⁵¹ almak istedikleri anlaşılıyor.¹⁵²

Kar yağışı fazla olmasına karşın dağların doğal korunak yaptığı vadiler rüzgâr ve soğuktan korunduğu için buralarda birçok meyve türü yetiştirirdi. Layard, 1843 yıllarında Tiyari ve Aşıta'dan geçerken yüksek dağların ve derin vadilerin kendisinde hayranlık uyandırdığını ifade ettikten sonra; dut, nar, incir, elma ağaçlarından, güzel üzüm bağlarından bahseder. Bu üzümlerin bir kısmı kurutulularak Musul'a götürülüp

¹⁴⁶ A. H. Layard, *a.g.e.*, s. 39; W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 370

¹⁴⁷ A. H. Layard, *a.g.e.*, s. 147; W. A. Wigram, *a.g.e.*, s.196

¹⁴⁸ A. H. Layard, *a.g.e.*, s. 147

¹⁴⁹ Surma, *a.g.e.*, s. 55

¹⁵⁰ M. İ. Erdost, *a.g.e.*, s. 183-184, 293

¹⁵¹ Tekel Usulü

¹⁵² BOA, A. MKT. UM., Dosya No: 488, Gömlek No: 66, 28 Şaban 1292 Tarihli Van Meclis İdaresinden Gönderilen Zabıt sureti

satılırdı.¹⁵³ Bunun yanında Hakkâri’de ayva, vişne, kiraz, badem ve sakız ağacının yanısıra yol üzerinde çok sayıda üzüm bağları ve ormanların içerisine karışan binlerce ceviz ağacı vardı.¹⁵⁴ Hemen her türlü sebze yetiştirilen Asheetha(Aşita), Lizan ve Minyanış köylerinde; iyi kavun, salatalık, fasulye yetiştirilirdi. Ceviz, nar ve kaysı kendiliğinden yetişir, birçok yerde sıra sıra kavak ağaçlarına ve bodur meşe ağacına rastlanırdı.¹⁵⁵

M. Erdost 1967 yılında Şemdinli köylülerinden naklen; *“Nasturiler meyveyi ve sebzeyi çok severdi. Ağaçlara bakardı. Çok güzel üzüm yetiştirilirdi. Birçok yerde üzüm bağları olurdu. Haruna’da(Şemdinli’de bir köy) öyle kavun, karpuz yetiştirirdi ki Diyarbakır’da öyle irisi ancak olurdu”*¹⁵⁶

Çeşitli otlar, ceviz ve nardan elde edilen boyalarla dokunan şeyler boyanırdı. İlaç olarak da yine çeşitli bitkiler kullanılır ve bunu da bazı yaşlı kişiler yapardı.¹⁵⁷

Ziraat ve hayvancılık dışında bazı yerlerde bir takım ekonomik uğraşlar da vardı. 19. yüzyılın sonlarında bir takım Zanaatlarda ustalaşma görülür. Terzi, marangoz, demirci, tenekeci, nalbant, keçeci, bezci(iplikleri eğiren) ve inşaat ustaları vardı. Zanaatçıların çoğu Yahudi ve Nasturi idi.¹⁵⁸ Ekonomik etkinlik olarak bazı erkekler dokuma, örgü ve çömlekçilik uğraşırdı.¹⁵⁹

M. Erdost, Şemdinli köylerini kastederek için; *“Gare’de, Gerdi Şapatan’da Yahudiler varmış. Şelişepik dokur, diker, ip boyar, demircilik ve ticaret yaparlarmış. Uzun yıllar yan yana yaşadıkları Nesturiler de şelişepik dokur, ip boyar, marangozluk yapar duvar örерlermiş, onlar gidince bir tenekeci, bir terzi, nalbant, kunduracı çıkmamış. Kürtler bunu bilmedikleri, beceremedikleri için değil, küçültücü buldukları için.”*¹⁶⁰

¹⁵³ A. H. Layard, *a.g.e.*, s. 136, 164

¹⁵⁴ M. İ. Erdost, *a.g.e.*, s. 179-180, 325

¹⁵⁵ G. P. Badger, *a.g.e.*, s. 214-215

¹⁵⁶ M. İ. Erdost, *a.g.e.*, s. 179, 208

¹⁵⁷ Surma, *a.g.e.*, s. 55-56

¹⁵⁸ M. İ. Erdost, *a.g.e.*, s. 294

¹⁵⁹ Surma, *a.g.e.*, s. 56-57

¹⁶⁰ M. İ. Erdost, *a.g.e.*, s. 205

Nasturi ustalar taş işçiliğinden iyi anlarlardı. Şemdinli yaşlısı M. Erdost'a söylüyor; *“Muhammet Sıddık Nehri Köprüsünü ve kaleyi yapmak için Nesturi ustalarını çağırdı. Gelen bu ustalar Nehri'nin altında toprağın içinde bulunan beyaz taşları yanlarına aldıkları 100 kadar işçiyle parçalar halinde çıkardılar. Büyük parçalar halinde çıkardıkları taşları odunlar üzerinde kaydırarak derenin kenarına getiriyorlardı. Nasturiler dere kenarında değirmen gibi bir şey yapmıştı. Aşağı inen su, çarkı çeviriyor, çarka bağlanan hızarlar ise bu çarkla inip çıkıyor ve bu büyük taşları tahta biçer gibi biçiyordu. Kaleyi, Nehri Köprüsünü bu taşlarla yaptırdı Muhammet Sıddık”*.¹⁶¹

Nasturiler madenleri biliyor ve bunlardan yararlanıyorlardı. Tiyarinin Lizan bölgesindeki yüksek yerlerde ve Bervari vadisinde demir, kurşun, bakır, sülfür, gümüş, kükürt, güherçile mevcuttu. Hem Kürtler hem de Nasturiler bu madenlerden tüfek, mermi ve tarım aleti yapıyorlardı. Mermi içim dağlardaki kükürt, güherçile ve kurşun kullanılırdı.¹⁶²

Nasturilerilerin dış ticareti Musul ve İran ile idi. Hakkâri hem İran hem de Irak ile sınırdaş olduğundan coğrafi konumlarına göre Şemdinli Nasturileri İran'ın sınır şehri Urmiye ve çevresindeki yerler ile ticaret yaparken, Tiyari ve Tuhup Nasturileri ise İmadiye, Musul ve çevresi ile ticaret yaparlardı. Nasturiler bulamadıklarını, ürettiklerini satarak elde ederlerdi. Ancak yolların bulunmaması ve bölgenin dağlık bir coğrafi konum arz etmesinden dolayı yetiştirilen ve üretilenlerin dışarıya satılması kolay olmuyordu.¹⁶³ W. A. Wigram; *“Bu topraklarda yol namına bir şey yoktur. Tekerlekli araç namına bir şey görülmez. Dar patika yollarda katır ve keçiler oldukça iyi ilerler. Atlar ise zorlanır. Yollar stang şeklindedir”*¹⁶⁴ diyor. Yine de ticaret gerekiyordu ve bir ölçüde yapılıyordu. Mallar, katır ve develerle taşınıyordu. Nasturiler; canlı koyun, tereyağı, peynir, yapağı, yün gibi hayvansal ürünlerin yanında kuru üzüm, ceviz, bal ve tütün satardı.¹⁶⁵ Bunun karşılığında ise Musul'dan

¹⁶¹ M. İ. Erdost, *a.g.e.*, s. 205

¹⁶² A. H. Layard, *a.g.e.*, s. 162; W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 359; A. Grant, *a.g.e.*, 69; G. P. Badger, *a.g.e.*, Vol I, s. 216

¹⁶³ N. A. Halfin, *a.g.e.*, s. 29

¹⁶⁴ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 350; Stang kelimesi günümüzde Kürtlerce asteng şeklinde ifade edilir ve dar, virajlı yol anlamında kullanılır.

¹⁶⁵ M. İ. Erdost, *a.g.e.*, s. 299; G. P. Badger, *a.g.e.*, Vol I, s. 215; Surma, *a.g.e.*, s. 55

giyim(hazır elbise veya kumaş), ayakkabı, çarık, ziynet eşyası, süslü hançer sapları; Urmiye'den ise giyim, pirinç buğday, çay şeker, gaz ve pekmez alınırdı.¹⁶⁶ Bu ticarete takas yönteminin dışında Türk ve nadiren de İran parası kullanılırdı.¹⁶⁷

Nasturi dağlarında yaban hayvanı çoktu. Sansar, ayı, kurt, yaban domuzu, dağ keçisi, tavşan, yabancı güvercin ve çok sayıda keklik vardı. Güzel başlı dağ keçileri, ilkbahar aylarında baş belası olacak kadar çok ayı ve kışın tehlikeli olan kurt sürüleri dağlarda gezinirdi. Kuş cinsi olarak; büyük kartallar, akbaba ve çaylaklar çoktu. "Hacı Laqlaq" ilkbaharda toplu görülür. Saksagan, karga, Zap suyunun üzerinde avlanan yalıçapkını, yazın gelen ibibikler(Nasturiler buna Süleyman kuşu derlerdi-Wigram) arı yiyici sarıasma koşu diğer kuş türleri idi.¹⁶⁸

2.5. DİL

Nasturilerin konuştuğu Süryanice'dir. Bu dil Sami dil grubundandır. Yani Aramca, İbranice ve Arapça ile aynı kaynaktan gelmez. Hz. İsa'nın dili Aramca idi. Günümüzde ölü diller arasında bulunan Aramca'nın en yakın lehçesi Süryanicedir.¹⁶⁹ Hıristiyanlığın yayılması ve bu dili konuşanların farklı yerlere göçü, bir yandan Süryanicenin yayılmasını sağlarken diğer yandan da bu dilin konuşulduğu bölgeye göre az veya çok farklılık göstermesine neden olmuştur.¹⁷⁰

Süryani yazar Muzaffer İris'in, "Aramicenin Edessa(Urfa) diyalektiği" dediği Süryanice 22 harften oluşmaktadır. Süryanilerin doğu-batı kilisesi olarak ayrılmasından sonra bu dil de zaman içinde doğu-batı olarak iki kola ayrılmıştır.¹⁷¹

Asurlar kitabının yazarı Stefan Andersson, "XIX. yüzyılda Hakkâri Nesturilerinin konuştuğu dil, Doğu Hıristiyanlarının kullandığı Süryanice'dir. Batı Hıristiyanların kullandığı Süryanice'den farklılıklar gösterir."¹⁷² diyor. 1842-44 yıllarında Hakkari'de Nasturiler arasında bulunan İngiliz misyoner G. Percy Badger;

¹⁶⁶ M. İ. Erdost, *a.g.e.*, s. 293

¹⁶⁷ A. Grant, *a.g.e.*, s. 77

¹⁶⁸ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 342, 344, 346; M. İ. Erdost, *a.g.e.*, s. 196, 199

¹⁶⁹ M. Çelik, *a.g.e.*, s. XIII

¹⁷⁰ A. Günel, *a.g.e.*, s. 36-37

¹⁷¹ M. İris, *a.g.e.*, s. 38-39

¹⁷² Stefan Andersson, *a.g.e.*, s. 44

“*Nasturi dağlarında konuşulan dil bozuk bir Süryanicedir*” diyerek bunların konuştuğu dil ile Musul ve Urmiye Nasturilerinin konuşmalarının farklılık gösterdiğini belirtiyor.¹⁷³ 20. yüzyılın başlarında bölgede misyonerlik yapan ve bu arada Hakkari Nasturileri ile yakından ilgilenen papaz Wigram; “*dilleri, Hz. İsa’nın konuştuğu dile en yakın Süryani lehçesidir*”¹⁷⁴ diyordu.

Uzun yılların getirdiği birlikte yaşam ve komşuluk ilişkileri Nasturilerin Kürtçe öğrenmesini sağlamıştı. Bu nedenle Nasturilerin hemen tamamı Kürtçe bilmektedir. Kürtçe onların ikinci dilidir.¹⁷⁵

Nasturilerin cahil ve kaba insanlar oldukları, okuma yazma bilmedikleri Nasturilerin arasında dolaşan misyoner ve seyyahların ortak görüşüdür. Okuma ve yazma bilenler sadece din adamlarıdır. Halk dini törenlerde okunan klasik Süryaniceyi anlamamaktadır. Bu nedenle 1850 yılında Amerikalı misyonerler halk dili ile yazı dilini bir yapmak için çaba gösterdiler.¹⁷⁶

Misyonerler XIX. yüzyılda Nasturiler için yeni bir alfabe oluşturdular. Nasturilere bu alfabe ile konuşma dilinin yazılmasını öğrettiler. Bundan sonra bu yazı dili Nasturiler arasında yaygınlaştı.¹⁷⁷

2.6. DİNSEL YAŞAM

2.6.1. Din Adamları

Nasturilerde dini hayatın en üst kısmında Patrik bulunurdu. Diğer Hıristiyan topluluklarından farklı olarak Hakkâri Nasturilerinde Patrik hem dünyevi hem de dini lideri konumundadır. Patriklik merkezi Hakkâri merkeze 13 km. uzaklıktaki Koçanis köyü idi. Patrik ziyaretçilerini burada kabul eder, önemli kararlar burada alınırdı. Patrik sadece kendi halkınca değil, Müslümanlar ve Yezidilerce de saygı gösterilen bir şahsiyetti. Patriğin maiyetinde ve hizmetinde aile üyeleri ve

¹⁷³ G. P. Badger, *a.g.e.* Vol. I, s. 218-219

¹⁷⁴ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 311-325

¹⁷⁵ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 354

¹⁷⁶ G. P. Badger, *a.g.e.*, Vol. I, s. 219; A. H. Layard, *a.g.e.*, s. 148

¹⁷⁷ S. Andersson, *a.g.e.*, s. 46

aşiretlerden kişiler olurdu.¹⁷⁸ Piskopos ve diğer bazı din adamlarının ataması patrikçe yapılırdı.¹⁷⁹ Yine aforoz ve boşanma gibi önemli konularda karar patriğe aitti.¹⁸⁰

Patrik olan kişi 'Şimun' veya 'Şamun' adını kullanır.¹⁸¹ Bu isim miladi 37 yılında Antakya'ya gelen Hz. İsa'nın Havarisinin adıdır. Nasturi patrikleri bu ismin önüne de Mar veya Mor kelimesini eklerler. Bunun da anlamı; sayın, hazret veya efendimiz'dir. Patriklerin simgeleri, 'mapra' denilen bir cüppe, 'birouna' denilen bir başlık ve bir baston idi.¹⁸² Patriklik bir aile mesleği niteliğindedir. Patrikler dini inançları gereği evlenemediklerinden çocukları olmaz ve bu nedenle de bu makam amcadan yeğene geçer. Patrik ve patrik adayı olan kişi başpiskopos, malikler ve aşiret reislerince de onaylanırdı.¹⁸³

Patriklerin et yemesi yasak olduğu gibi onun annesi de doğumdan birkaç ay önce et ve hayvan ürünlerinden uzak dururdu.¹⁸⁴ Patrik, başpiskopos ve piskoposlar et yemez ve evlenemezlerdi.¹⁸⁵ Ancak bu durum alt sınıf ruhbanlar için geçerli değildi. Kutsal bir yaşam sürdüren bazıları dışında¹⁸⁶ papaz ve şamaşlar et yer ve evlenebilirlerdi.¹⁸⁷ Edward Every, 5. yüzyıldan öncesinde Patrik, başpiskopos ve piskoposların evlendiklerini, evlenme yasağının bu yüzyıldan sonra olduğunu konulduğunu söylüyor.¹⁸⁸

Ruhbanlar arasında sınıflandırma büyükten küçüğe; patrik(katalikos), metropolit(başpiskopos), matran veya abuna(piskopos), keşe(köy papazı) şeklindedir. şamaşa(diyakon) denilen dini sınıf ise en alt kademe olup keşe'nin yardımcısıdır.

¹⁷⁸ Surma Hanım, *a.g.e.*, s. 61

¹⁷⁹ Surma, *a.g.e.*, s. 48-49

¹⁸⁰ K. Albayrak, *a.g.e.*, s. 85; A. H. Layard, *a.g.e.*, s. 188

¹⁸¹ A. H. Layard, *a.g.e.*, s. 189. Batıda simon veya shaoumun şeklinde de ifade edilmiştir. Kürtler arasında bu isim Meşmür olarak teleffuz edilirdi. Biz tezimizde bu ismi Marşimun olarak kullanacağız.

¹⁸² Kadir Albayrak, *Keldaniler ve Nasturiler*, Vadi Yayınları. Ankara, 1997, s. 83

¹⁸³ Surma *a.g.e.*, s. 57. Bazı yazarlar patriklik ile Kürtlerdeki aşiret reisliğinin aynı ailenin elinde bulunmasına dikkat çekmişlerdir. Bu benzerlik onların yaşam biçimlerinin doğurduğu bir zorunluluk olarak değerlendirilmiştir.

¹⁸⁴ A. H. Layard, *a.g.e.*, s. 189

¹⁸⁵ Surma, *a.g.e.*, s. 47

¹⁸⁶ Asahel Grant, *a.g.e.*, s. 73

¹⁸⁷ A. H. Layard, *a.g.e.*, s. 188

¹⁸⁸ E. Every, *a.g.m.*, s. 100

Özellikle ayinler yapılırken papaza yardımcı olurlar. Şamaşalar hep aynı kademedede olur yani yükselemezlerdi.¹⁸⁹

Din adamları hayatlarını kilise gelirleri ve kendilerine yapılan bağışlarla sürdürürlerdi.¹⁹⁰ En kalabalık dini sınıfı oluşturan Papazlar, önünde kızıl haç bulunan beyaz ve ayak bileğine kadar uzanan 'sudra' denilen bir elbise giyerlerdi. Elbisenin önü açık değildir. Bele 'zonara' denilen deneni bir kuşak sarılmakta, omuza 'orara' denilen bir atkı atılmaktadır.¹⁹¹

Papazlar da yaşam için bir parça çalışırlardı. Köylüler onlara hasat toplar, yardımcı olur. Vaftiz, ölü gömme törenleri kiliseye ufak da olsa bir gelir sağlardı. Evlilik törenleri ve bağışlar diğer gelirlerdi. Din adamlarına saygı gösterilir.¹⁹²

Ancak Nasturilerin giderek dindar toplum yapılarını kaybettikleri görülüyor. 19. yüzyılda eskiden varlığını sürdüren birçok dini merkez bu yüzyılda artık hatırlanamaz olmuştur. Bunlara bağlı olarak din adamı sayısı azalmış, var olan din adamları da öncekilerine nispeten bilgiden epey yoksundurlar.

Nitekim bir zamanlar(V-IX yüzyıllar arası) 200'den fazla piskoposluk ve 27 başpiskoposluk bölgesine ayrılan "Nasturi Temel Kilisesi"nden¹⁹³ 1842 yılında; Jilu, Geve, Şemdinan, Bervari, Urmiye, Gunduk, Botan olmak üzere 7 piskoposluk bölgesi¹⁹⁴, 1914'te ise sadece Şemdinan Piskoposluk Bölgesi kalmıştı.¹⁹⁵

Nasturilerin zaman içerisinde bilgisizlik ve cehalete doğru gittiği görülüyor. Süryanilerle ilgili araştırmaları olan Doç. Dr. Bülent Özdemir, 1892 yıllarında Nasturiler arasında gezen misyonerlerin şu tespiti yaptıklarını ifade eder; "*bir Nasturi papazın, tüfekler ve silahlarla ilgili bilgisi bir dini doktrinden daha fazladır. Vaazlar nerdeyse tamamen terkedilmiştir. Gizemli kutsal olaylar eski inanışlara göre*

¹⁸⁹ Surma, *a.g.e.*, s. 47, 49; K. Albayrak, *a.g.e.*, 82; patrik, metropolit, matran, keşe, şamaşa doğu kilisesi ruhban sınıfı unvanlarıdır. Buna karşın katalikos, piskopos, başpiskopos, papaz, diyakon unvanları ise batı kilisesince kullanılmaktadır.

¹⁹⁰ K. Albayrak, *a.g.e.*, s. 87

¹⁹¹ Surma, *a.g.e.*, s. 20

¹⁹² G. P. Badger, *a.g.e.*, s. 228

¹⁹³ K. Albayrak, *a.g.e.*, s. 87

¹⁹⁴ A. Grant, *a.g.e.*, 399

¹⁹⁵ K. Albayrak, *a.g.e.*, s. 87

canlı bir şekilde kutlansa da hem papazlar hem de halk için bir anlam ifade etmemeye başlamıştır”¹⁹⁶

Bazı Nasturi köylerinde gayretli papazların, dini bilginin yanında çocuklara okuma ve yazma öğretmeye çalıştıkları muhtemeldir. Fakat bunun çok cılız olduğu görülüyor. Nitekim bunun bir sonucu olarak artık papaz yetişmez olmuştur. Oramar bölgesi içindeki Erdil Köyü, 20. yüzyılın başlarından geriye doğru yaklaşık 30 yıldır papazsızdı. Wigram 1900’lü yıllarda gezdiği bu köy için şunları söylüyordu; “*zavallı Erdil! Unutulmuş ve ıpıssız bir yerde, yoksulluk ve cehaletin derinine gömülmüş bir durumda... patrikleri onları unutmuş gibiydi...bu otuz yılda ne ayinlerine katılan, ne nikahlarını kılan, ne çocuklarını vaftiz eden, ne de ölülerini defneden biri vardı...*” Erdil bir istisna değildi. Bu durum kitabın sonunda verdiğimiz kilise ve papaz sayısından da anlaşılabilir. Birçok köyün kilisesi var ama papazı yoktur.¹⁹⁷

Ancak Nasturi din adamları içinde sayıları bir ve birkaç olarak belirtilebilecek kadar da olsa bilge sayılabilecek bazı papazların olduğu görülüyor. Asahel Grant; “*Asheetha’da papaz Abraham’ın konuğu oldum. Öğrendim ki o Nasturiler arasında ünlü bir bilgedir. O hayatının yirmi yılını kitap okuma ve yazmaya harcamış ve kaybolmaya yüz tutmuş Nasturi dilini ve edebiyatını canlandırmış biriydi*”¹⁹⁸ diyerek buna işaret ediyor. Muhtemelen Grant’ın bahsettiği bir-iki bilge papaz dışında burada ilim ve ilim adamından bahsetmek güçtür.¹⁹⁹

2.6.2. İbadetler

Nasturilerin dinsel yaşamları, gelenek ve törenleriyle karışmış ve zaman içinde diğer Hıristiyan topluluklardan bazı farklılıklar göstermiştir. Günlük ayinler iki defa yapılırdı. Biri sabah dört gibi erken bir saatte, diğeri ise akşam saatlerinde yapılır ve güneş batınca biterdi. Ayinlerde; dualar okuma, haç öpme ve tütsü yakma gibi dini ritüeller yapılırdı. Ayinlerin dışında vaaz verilir, ilahi söylenirdi.²⁰⁰

¹⁹⁶ Bülent Özdemir, Misyonerlik ve Protestan İslam Algısı, Erişim: [<http://tarhcgizoyuyle.blogspot.com./2006/02/misyonerlik-ve-protestan-islam-algs.html>], Erişim Tarihi: 05.08.2009

¹⁹⁷ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 193-194

¹⁹⁸ A. Grant, *a.g.e.*, s. 65

¹⁹⁹ A. H. Layard, *a.g.e.*, s. 161

²⁰⁰ Surma, *a.g.e.*, s. 23-24-25

İnsanlar ibadet için sabah ve akşam kilisede dua etmek için toplanır. Bu tüm hafta boyunca sürer. Birçok yerdeki Hıristiyanların aksine Nasturiler, dua için evlerinin yerine kiliseleri tercih ederdi. Kiliseye davet için çan yerine tahta tokmak kullanılır. Kiliseye ayakkabı çıkarılarak girilir ve tanrıya sığınma için eşik hürmetle öpülürdü. Papaz kürsüye geçerek ayakta dualar okumaya başlar. Eski Süryanicenin kullanıldığı ibadet dilini halk anlamadığı için, papaz Süryanicesini okuduktan sonra duanın çevirisini yapardı. Duadan sonra papaz öğütler vererek efsanevi hikâyeler anlatırdı.²⁰¹ Pazar günü Nasturilerin büyük katılım gösterdikleri ayin günüdür. O gün çalışılmaz veya seyahat edilmez. O gün kiliseye ayrılırdı.²⁰²

Nasturilerin büyük oruç dedikleri paskalyadan önceki büyük perhiz 50 gün sürer. Bunu dışında 20, 25, 3 gün süren oruçları da vardır. Normal oruç bitiş zamanı öğleden sonra üç gibi kabul edilir. Ancak birçok kimse öğle vakti orucunu bitirir. Oruç ayı boyunca hayvansal ürünler yani et, süt, tereyağı, yumurta, balık yenmez. Büyük perhiz dışındaki oruçlar et yememekten ileri gitmez. Hastalık, yolculuk, konuk ağırlama ve savaş zamanlarında oruç koşulları yumuşatılırdı.²⁰³

Nasturilerin Hac ziyaretleri belli yerlere yapılır. Bir Tanesi Tal'daki Mar Abdişu (veya Oudişo) Kilisesidir. Burası hem hac ziyaretinin yapıldığı hem de çocuğu olmayanların dilek tuttıkları yerdir. Hac yerine mumlar, kutsal kitaplar, kurbanlıklar, yiyecekler götürülürdü. Buraya götürülen adak kurbanlar kesilir, etleri kesilerek fakirlere dağıtılırdı.²⁰⁴

Hakkâri Nasturilerinde günah çıkartma ve aforoz konusunda kaynaklar farklı bilgi veriyor. Bir zamanlar mensupları Bizans Kilisesi tarafından aforoz edilen Nasturilerin, bu nedenle ilk zamanlar aforoza karşı oldukları söylenebilir. Ancak zaman içerisinde aforoz etme olayı olmuşsa da bu çok nadiren olur ve bundan kaçınılırdı.²⁰⁵ Kadir Albayrak, Nasturilerde günah çıkarma ve günah itiraf etmenin olmadığını, Fransız yazar R. Janin'in *Doğu Kiliseleri ve Ritüelleri* kitabına

²⁰¹ A. Grant, *a.g.e.*, s. 60-61

²⁰² G. P. Badger, *a.g.e.*, Volume I, s. 229

²⁰³ Surma, *a.g.e.*, s. 27, 28

²⁰⁴ Surma, *a.g.e.*, s. 39

²⁰⁵ G. P. Badger, *a.g.e.*, Volume II, s. 182

dayanarak söylerken²⁰⁶, 20 yüzyılın başında sırasıyla patrik olan Benyamin ve Pavles'in kız kardeşi Surma Hanım ise bunun olduğunu, fakat batıdakinden farklı olarak gerçek gerçekleştiğini söylüyor.²⁰⁷

Diğer ayinler ise; Rahip takdisi, vaftiz, haç işareti, yağlama(yeni yapılan kilisenin yağlanması) ve malka(un-ekmek) ayinidir. İlginç yönleriyle vaftiz ayini şöyle olurdu: doğan bir çocuk vaftiz edilmek için kiliseye getirilir. Sarılacağı beyaz bezi ve başlığı hazırlanırdı. Kusal kitaptan sözler okunurdu. Bebeğin başlığının tepesine üç küçük püskül dikilirdi. Siyah püskül altına doğru sarkar ve hep gözünün önündedir ki ölümü simgeler; başının sağından sarkan beyaz püskül, yapılan vaftiz töreninin bir sembolüdür; sola ise kırmızı bir püskül dikilir, bu da başına gelebilecek olan kötülüklerin getireceği ölümü simgelerdi.²⁰⁸

Hakkâri dağlarında dış tesirlerden uzak yaşayan Nasturilerin inançlarının bir diğer özelliği, onun Latin ve Yunan Kiliselerinin sayısız hurafelerinden sakınılmış olmasıdır.²⁰⁹ Nitekim Grant, Katolik Roma'nın karmaşık ve bozulmuş ayinlerinin aksine Nasturilerin sade ve basit ibadetlerinden oldukça etkilenmiştir.²¹⁰ Ancak bir süre sonra bu doğallık bozulacak, misyonerlerin çalışmalarıyla mezhep değiştiren Nasturilerin basit ibadetleri, yerini uyarlanmış anlamsız mırıltılar, sade kiliselerin yerini de duvarları çirkin resimlerle kaplanmış kiliseler alacaktır.²¹¹

2.6.3. Kiliseler

Kilise için Süryanice Eta sözcüğü kullanılırken, "Dağlı(Hakkâri) Nasturiler" hem kilise hem de manastırlar için Deira kelimesini kullanırlar. Dağlardaki manastırlar için de aynı sözcük kullanılır.²¹²

Hakkâri'deki Nasturi kiliseleri büyük çoğunluğu kaba taştan, düz tavan ve kare şeklinde yapılmıştır. Kiliselerin kapıları alçak yapılmıştır. Kapı yüksekliği bir

²⁰⁶ K. Albayrak, *a.g.e.*, s. 81

²⁰⁷ Surma, *a.g.e.*, s. 35

²⁰⁸ Surma, *a.g.e.*, s. 16, 51

²⁰⁹ A. H. Layard, *a.g.e.*, s. 187

²¹⁰ A. Grant, *a.g.e.*, s. 52

²¹¹ A. H. Layard, *a.g.e.*, s. 148

²¹² G. P. Badger, *a.g.e.*, Volume I, s. 227

metre ya var ya da yoktur. Bu dağ kiliselerinde neredeyse pencere hiç yoktur. Bu nedenle karanlık bir ortam vardır. Bazı kiliselere eğilmeden girilmez. Kiliseler basit bir plan ile inşa edilmiştir. Girişin karşısındaki duvara yakın ve ortada vaaz vermek için bir taştan veya tahtadan bir masa, onun yan tarafında kitapların konulduğu bir stand ve papazların giyinme odası ile vaftiz için kullanılan bölümden oluşur.²¹³

Az sayıda alçı taşından yapılmış manastırlar ise genellikle dağ yamaçlarında kayaların altında veya kayanın altı oyularak yapılmıştır. Bu nedenle bu manastırların tavanları doğal taşlar veya kayalardır. Tal'daki Mar Cabdiso(Abdışo) ya da Dez'deki Mar Şalita gibi çok eskiden kendilerini dünyevi isteklerden soyutlayarak yaşayan din adamlarının uçurum kenarlarında yontulmuş kayalara doğru yaptıkları kiliselerdir.²¹⁴

Kilisede ibadet zamanı insanları çağırmak için çan kullanılmazdı. Bunun yerine tahta tokmak kullanılırdı. Kadınlar ve erkekler kilisede ayrı yerlerde dururlar. Kiliselerinde oturacak yer yoktur. Kilisede ayakta durulur bu sebepten küçük bir kilise bile çok sayıda insan alır.²¹⁵

Nasturiler kiliselerinde herhangi bir fotoğraf veya resim bulundurmazlar ve buna karşı çıkarlardı. Hatta haça bile izin verilmezdi. Dolayısıyla kiliselerde çarpmıha gerilmiş İsa resimleri bulunmazdı. Sadece bazı süsler ve kutsal kitaplar bulunurdu.²¹⁶ Misyonerlerin etkisiyle mezhep değiştiren Nasturiler, kilise duvarlarını sadeliği bozan çirkin resimlerle kaplamışlardı.²¹⁷ Uzun yüzyıllar sadeliğini koruyan kiliselerde, parşömen üzerine yazılmış eski kitap ve İncil, hoş kokulu otlar, birkaç perde ve masa bulunurken²¹⁸ misyonerlerin gelmesiyle bazı kiliselere; saat, küçük çanlar, haçlar, kâseler, tepsiler, mercanlar, vazolar, şamdanlar, altın zincirler v.b. birçok gereksiz eşya sokulmuştur. Walto köyündeki Mar Mari kilisesi ile Cilo'daki Mar Zayya kilisesi bu çok süslü kiliselerdendi. I. Dünya Savaşında bu kiliseler Oramar'lı Kürtlerce yağma edilmiş ve parçalanmıştır.²¹⁹

²¹³ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 233; G. P. Badger, *a.g.e.*, s. 225

²¹⁴ Surma, *a.g.e.*, s. 18

²¹⁵ Surma, *a.g.e.*, s. 22,35

²¹⁶ G. P. Badger, *a.g.e.* Vol II, s. 132

²¹⁷ A. H. Layard, *a.g.e.*, s. 148

²¹⁸ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 336

²¹⁹ Surma, *a.g.e.*, s. 21-22

2.7. NASTURİLERİN KÜRTLERLE İLİŞKİLERİ

Salahi R. Sonyel, İngiliz yazar Aubrey Herbert'in Anadolu'daki Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki ilişkiler için şu yorumda bulunduğunu söyler; *"Anadolu'daki Müslümanlarla Hıristiyanlar, birbirlerini sevmemekle birlikte iyice anlaşıyor; aralarında pek kötü olmayan ilişkiler bulunuyordu. Dinler ve soylar arasındaki her ayrılığı, bilerek veya bilmeyerek vurgulayan Avrupa olmuştur"*.²²⁰

Nasturi-Kürt ilişkilerinde din belirleyici unsur değildi ve Müslüman Kürtler ile Hıristiyan Nasturiler yüzyıllarla ifade edilebilecek sürede-aşiret anlaşmazlıkları bir yana bırakılarak-beraber barış içerisinde yaşadılar. Bu durum 19. yüzyılın ortalarına doğru böyle sürdü.²²¹ 20. yüzyılın başında patriklik yapan Benyamin ve Pavles'in kız kardeşi Surma Hanım: *"Kürtlerle ilişkilerimiz genelde dostça idi. Bu herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir"*²²² diyordu.

Hakkâri bölgesinde yaşayan Nasturiler patriklerine bağlı idiler ve Hakkâri'deki Kürt beyinin hâkimiyetini tanıyorlardı. Ancak bu ilişki mutlak bir bağlılıktan ziyade bir çeşit ittifak niteliğindediydi. Hakkâri beyliğinin meclisinde Nasturi temsilciler de olurdu. Dış saldırılara karşı birlikte hareket ediyorlardı. Daha ilginç beyliğin iç çatışmalarında veya kardeşler arasında bey olacak kişinin seçiminde bazen patriğin tavrı da önemliydi.²²³

Kürtler ve Nasturiler birçok yönden benzeşmiş ve aralarında kuvvetli sosyal bağlar oluşmuştu. Kıyafetleri, gelenekleri, davranışları²²⁴hatta dilleri bile benzeşmişti. Belki aradaki tek önemli fark dini inanıştır denilebilirdi. Bütün Nasturiler Kürtçe bildiklerinden anlaşmalarında dil sorunu yoktu.²²⁵ Zaman içerisinde Kürt ve Nasturi dillerinde ortak kelimeler çoğalmaya başlamıştı. Zoma(yayla), garıs(darı) danuk(pişmiş darı), ruşik(bir çeşit çorap), der(kilise), geli(vadi), çem(vadinin bir kesiti veya ırmak) bunlardan birkaçıdır.

²²⁰ Salahi R. Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları (1908-1918)", *Belleten Dergisi*, 231, C. LXI, S. 231, Ağustos, 1997

²²¹ N.A. Halfin, *a.g.e.*, s. 36

²²² Surma Hanım, *a.g.e.*, s. 66

²²³ Faik Bulut, *Dar Üçgende Üç İsyân*, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 255

²²⁴ E. B. Soaen, *Mezopotamya ve Kürdistan'a Gizli Yolculuk*, (Çev: Fahriye Adsay), Avesta Yayınları, İstanbul, 2007, s. 177

²²⁵ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 354

20. yüzyılın başında Irak'ta görevli olan İngiliz Binbaşı E. B. Soaen, Nasturilerin 'kaba ve sert' Kürtler arasında yaşayarak savaşçı özelliklere sahip olduklarını, kıyafetleri ve davranışlarıyla Kürtlere benzediklerini söylüyor.²²⁶

Aşiret teşkilatı ve hayat tarzlarının benzerliği nedeniyle bazı yazarlar Nasturilere "*Hıristiyan Kürtler*" adını vermişlerdi.²²⁷ Nasturiler ile Kürtler arasında sosyal ilişkilerin kuvvetli olduğu görülüyor. Bayramlarda karşılıklı ziyaretler yapılır hatta Müslüman Kürtler, Nasturi azizlerinin türbelerini ziyaret ederdi.²²⁸ Önemli törenlerde Nesturi patriği ile Kürt liderleri yan yana otururlardı. M. Kemal Öke; *Kürt aşiret reisleri İstanbul ve benzeri uzak diyarlara gitmek zorunda kalınca malını mülkünü Marşimun'un muhafazasına bırakmış. Kısacası Bir Kürt atasözüne göre, Nesturiler ile Kürtler arasında ancak bir saç kılı kadar ayırım vardı*²²⁹ diyor.

Kürtler, Nasturilerin lideri Patrik'e büyük saygı gösterirlerdi. Mesela Patrik herhangi bir Kürt ailesine konuk olduğunda kendisine büyük bir itibar gösterilirdi.²³⁰ Wigram; "*Nasil olursa olsun Hakkâri bölgesindeki her Kürt, Marşimun adına ve kutsallığına saygı duyardı. Sofu bir Müslüman Kürt dahi Marşimun ailesinden birinin kestiği hayvanın etini helal diye rahatlıkla yedi.*"²³¹

Nasturilerin günlük yaşamları komşuları olan Kürtlerin yaşamlarına benziyordu. Onlar da şelişepik denilen yerel Kürt kıyafeti giyiyordu. Şemdinli yerlilerinden Mustafa Töre, 1960'lı yıllarda Şemdinli'de yedek subay olarak askerliğini yapan Muzaffer İlhan Erdost'a; "*Babam ne zaman domuz vursa Nasturilere haber verirdi. Onlar da gider domuzu alırlar ve sonra gelir bir iki gün tarlalarımızda çalışırlardı.*" diyerek aradaki ilişkilerin niteliğini anlatıyor.²³²

Şemdinli'deki Nasturi temel kilisesi Bedgaruk'ta bulunuyordu. Şemdinli'deki Nasturiler, Bedgaruk, Helena ve Zerin köylerinde kendileri, Şapatan ve Sarasor'da Müslümanlarla karışık olarak oturuyorlardı. Metropolit bir Nasturiyi aforoz etse,

²²⁶ E. B. Soaen, *a.g.e.*, s. 177

²²⁷ K. Albayrak, *a.g.e.*, s. 84

²²⁸ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 62

²²⁹ Mim Kemal Öke, *Musul Kürdistan Sorunu 1918-1926*, İrfan Yayınları, İstanbul, Tarihsiz, s. 269

²³⁰ Surma, *a.g.e.*, s. 66

²³¹ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 341

²³² M. İ. Erdost, *a.g.e.*, s. 60 (Tuhup erkekleri komşuları Müslümanlara bazen hınzırlık olsun diye koyun vs. eti diye onlara domuz eti ikram ederlermiş. Wigram, *a.g.e.*, s. 344)

Kürtler de bu aforoza saygı gösteriyor ve kilise ile barış içinde yaşıyorlardı.²³³ Kürtler, Nasturilerin dini mekânlarına saygı gösterirlerdi. İnanışa göre Hz Muhammet, Nasturilere bir eman(dokunulmazlık) fermanı vermişti. Nasturi kiliselerinde korunan bu ferman zaman zaman Kürtlerce de ziyaret edilip saygıyla öpülürdü.²³⁴

Aşiret yapılanmasının var olduğu her yerde olduğu gibi Hakkâri’de de aşiretler arası anlaşmazlık ve çatışmalar zaman zaman kendi gösterebiliyordu. Fakat bu çatışmalar genellikle Kürt-Nasturi aşiretleri çatışması olmayıp, rakip aşiretler arasında oluyordu. Bazen iki Kürt aşireti çatıştığı gibi bazen de iki Nasturi aşiretinin çatıştığı görülüyordu. Bir anlaşmazlık veya çatışmada Nasturi ve Kürtlerin kendi soydaşlarına karşı birbirleriyle ittifak ettikleri de sık görülürdü. Esasen Nasturilerin Hakkâri’deki Kürt aşiret yapılanmasının içerisinde yer aldıkları görülüyor. Buna göre “*Baska Rast ve Baska Çep*” yani sağ kanat ve sol kanat olarak ikiye ayrılan Kürt aşiretlerinin iki büyük aşiretinden biri olan Ertuşiler sol kanadı oluştururken diğer büyük Kürt aşireti olan Pinyanişler ise sağ kanatta yer alıyorlardı. Bu oluşumda Tiyari Nasturilerleri Ertuşilerle beraber sol kanatta yer alıyor, Tuhup Nasturileri de Pinyanişilerle sağ kanatta yer alıyordu.²³⁵ Ertuşî Aşireti Ağası Şaban Ağa, Tiyari ve Tuhup Nasturi aşiretleri arasında başlayan bir kavgaya neden girdiklerini anlatırken; “*cümlesinin malumudur ki, şimdiye kadar Tiyari halkıyla bil-ittifak aşairlik gayreti icrasında buluna gelmiş oldukları*”²³⁶ ifadesiyle Tiyari aşiretine yardım etmelerinin nedenini öteden beri ittifak içinde olmalarıyla açıklar. Günümüzde Çal(Çukurca) yaşlılarının büyüklerinden duyduklarını aktardıkları gibi Nasturiler ve Kürtler

²³³ M. İ. Erdost, *a.g.e.*, s. 60

²³⁴ Surma, *a.g.e.*, s. 68 (Bir anlatıma göre bu ferman Bedirhan Bey’e gösterildiğinde; “Allah’ın gazabı Nurullah beyin üzerine olsun. Bu fermanın bu kilisede olduğunu bilseydim bu harekete kalkışmazdım” dediği ifade edilir. Surma *a.g.e.*, s. 68). İslam Tarihi Uzmanı Mehmet Azimli, Osmanlı döneminde hemen bütün Süryani kiliselerinde bu tür emannamelerin bulunduğunu ifade ediyor. Ancak Azimli, bu emannamelerin teknik yönleri ve belgede adı geçen şahitlerin yaşadıkları dönem göz önüne alındığında, Hz. Muhammet zamanında yazılmış olmalarının mümkün olmadığını belirtiyor. Bunu yanı sıra Dört Halife dönemi ve sonrasına ait emannamelerin ise gerçek olduğunu ifade diyor. Bu emannameleri bulundurma, Süryani Hıristiyanların kendilerini olası bir Müslüman saldırılarına karşı güvene alma ihtiyacından kaynaklandığı anlaşılıyor. Bunun için bkz. *Süryaniler ve Süryanilik I*, Haz. Ahmet Taşğın ve bşk., Ankara, 2005

²³⁵ BOA, A. MKTM. UM., Dosya No: 367, Vesika No: 9, Hakkari Kaymakamının 11 Muharrem 1276 Tarihli Yazısı

²³⁶ BOA, A. MKTM. UM., Dosya No: 367, Vesika No: 9, Ertuşî Aşireti Ağası Şaban Ağa’nın 9 Safer 1276 Tarihli Mektubu

arasında dinsel ya da etnik farklılığın en azından son döneme kadar çatışmaların sebebi olmadığı anlaşılıyor.

Yine 1913 yılında Baz Nasturileri ile Gever Kürtleri arasındaki bir çatışmanın sebebi Osmanlı belgelerinde; *“silah kaçakçılığı ile iştilal ettikleri anlaşılan Gever Kazalı üç Kürdün Çölemerik Kazasındaki Baz Nahiyesine gittikleri ve orada üçünden ikisinin Nasturiler tarafından katledildiği, cenazelerini alıp defn etmek üzere gelen akrabalarının mukabileten iki Nasturiyi öldürdükleri haber alınmış...”* deniliyor ve ortaya çıkan çatışmanın önlenmesi için bölgeye askeri bir müfrezinin gönderilerek bir Kürt ağası ile iki Nasturinin derdest edildiği anlatılıyor.²³⁷

Bir diğer belgede koyun çalma veya gasp etme meselesi nedeniyle Tiyari Nasturileri ile Ertuşi aşiretinin bir kabilesi arasında çatışmaların meydana geldiği ifade edilmektedir.²³⁸ Bazen de farklı aşiretlere mensup iki kişinin bir sebepten kavgası yayılarak aşiret kavgasına dönüştüğü veya aşiretlerden birinin gelenek icabı kendilerine sığınan birini karşı tarafa vermemesi de çatışma nedeni olabiliyordu.²³⁹

Bu örnekler bize Nasturilerin Kürtlerle yaşadıkları anlaşmazlıkların, iki Kürt aşiretinin ya da iki Nasturi aşireti arasındaki anlaşmazlıktan daha farklı bir sebebe dayanmadığını göstermektedir.

Wigram, aşiretler arası çatışmalarda yerleşik bir gelenekten bahseder. Buna göre saldırı ve talan sırasında hayvan, silah ve eşya yağma edilir ancak evlere, ekinlere, sulama kanallarına zarar verilmezdi. Bir de asla kadınlara zarar verilmezdi. Bu anlayış o kadar yerleşmişti ki kadınların korunmasına gerek bile duyulmuyordu.²⁴⁰

Buradaki aşiret geleneklerinde biri de kan davası ve çatışmaların barışla sonlandırılmasıydı. Hıristiyan aşiretlerin kendi aralarında veya Kürtlerle çatışmalarında aşiret reisleri, şeyhler ve piskoposlar arasında yapılan görüşmelerle

²³⁷ BOA, DH. EUM. EMN., Dosya No: 30, Vesika No: 25, Van Vilayetinden alınan 24 Ağustos 1329 Tarihli Telgraf

²³⁸ BOA, Y. EE. 132/26-12, Müşir Şakir Paşaya Gönderilen 27 Ağustos 1312 Tarihli Yazı

²³⁹ A. Grant, *a.g.e.*, s. 67; W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 362-364, 367

²⁴⁰ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 210

sorun barışçıl bir şekilde sonlandırılıyordu.²⁴¹ Nitekim Kürtler ve Nasturiler arasında 1888 yılında meydana gelen bir çatışmanın sonlandırılmasında Kürtler arasında saygın bir konuma sahip Şeyh Mehmet ile Nasturilerin patriği Marşimun, Çal nahiyesinde diğer ileri gelenlerle birlikte bir araya gelerek bir daha böyle şeylerin olmayacağına dair birbirlerine teminat vermişlerdi.²⁴²

Surma Hanım ise bu çatışmalarda bazen patriğin işe el koyup iki tarafı barıştırmaya çalıştığını söylüyor. *“Patriğin Koçanıs’taki kabul odasında meseleler halledildikten sonra kahve ve sigara içilirdi. Patriğin huzurunda yapılan barış imza ve mühürle onaylanır ve bu kayıtlar saklanırdı. Kürtlerin bazen kendi aralarındaki problemleri çözmek için de patriğe ricada buldukları görülürdü.”*²⁴³

Buralarda bütün işler kanun yerine aşiret gelenekleriyle sürdürüldüğünden, aşiretler arasında çok eskiye dayanan ilişkiler ve onların birbirleriyle ittifak veya çatışmaları yabancı birinin anlayamayacağı giriftlikteydi. Wigram; *“Kürt ve Nasturilerin yaşadığı bu yerlerde ilişkiler bir yabancı için bulmaca gibi karışıktı”* diyor.²⁴⁴

Bu nedenle olaya dışarıdan bakan bazı batılı yazarlar Bedirhan saldırısında, Nasturi Tuhup aşiretinin Bedirhan beyin yanında yer almasını açıklayamamakta veya buna anlamsız karşılıklar bulmaya çalışmaktadırlar.²⁴⁵ Bu ve buna benzer örnekler, bize Kürt-Nasturi ilişkilerinin misyonerlerin veya batılıların gösterdiği gibi –son zamanlara kadar-kategorik Hıristiyan-Müslüman ilişkisi olmadığını gösteriyor.

²⁴¹ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 259; A. Grant, *a.g.e.*, 67

²⁴² BOA, Y. MTV., Dosya No: 15, Gömlek No: 141, Van Valisinden alınan 22 Teşrin-i Evvel 1304 Tarihli Şifreli Telgrafname

²⁴³ Surma, *a.g.e.*, s. 66

²⁴⁴ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 354-367

²⁴⁵ A. H. Layard, *a.g.e.*, s. 137, 145

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MİSYONERLERİN BÖLGEYE GELMESİ VE BEDİRHAN BEY'İN NASTURİLERE SALDIRISI

3.1. ÇATIŞMAYA GİDEN YOL: MİSYONERLERİN BÖLGEYE GELMESİ

Giderek zayıflayan Osmanlı devletinin dağılmasındaki etkenlerden biri de kuşkusuz Hıristiyan mezheplerinin kişi ve kuruluşlarla Osmanlı topraklarında yürüttükleri faaliyetlerdir. 19. yüzyıl, gittikçe yoğunlaşan misyonerlik faaliyetlerinin parlak dönemidir. Bunun nedeni bu yüzyılda batı ülkelerinin sanayileşmeyle beraber dünyaya yayılmaları ve yayıldıkları bölgelerde faaliyet gösteren misyonerlere maddi ve politik destek sağlamalarıdır. Diğer yandan bu 'büyük ve güçlü' ülkeler askeri ve siyasi kuvvetleriyle dünyaya yayılırken misyonerlerin faaliyetlerini kendilerine bir nevi yol açıcı olarak görüyorlardı. Bu nedendir ki misyonerliği incelerken, misyonerlik faaliyetlerinin dinsel olmanın yanında siyasi, kültürel, ticari ve ekonomik yönlerini de görmek gerekiyor.²⁴⁶

Osmanlı Devletinin sahip olduğu coğrafya, tarih ve kültür zengini olmanın yanında önemli ekonomik kaynaklar da barındırıyordu. Bu nedenle Osmanlı topraklarını yayılmak için stratejik bir hedef olarak gören sömürgeci devletler, ülkenin farklı din ve etnik topluluktan oluşmasını, amaçlarına daha rahat ulaşmak yolunda bir fırsat olarak gördüler. Daha sonra her ülke hedef seçtiği etnik ve dini gruba veya gruplara yönelik faaliyete başladı. 19. yüzyılda dış dengelerin de gözetilmesiyle ilan edilen Tanzimat ve Islahat Fermanları Osmanlı topraklarında azınlıklara ve yabancılara geniş haklar tanıyordu. Bu haklar batılı güçlerin tüm faaliyetlerinde olduğu gibi misyonerlerin de çalışmasını kolaylaştırmıştı.²⁴⁷

²⁴⁶ Ayten Sezer, "Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri", *Osmanlı II*, Ed. Güler Eren, Ankara 1999, s. 181-192

²⁴⁷ Salahi R. Sonyel, "Büyük devletlerin Osmanlı imparatorluğunu parçalama çabalarında Hıristiyan azınlıkların rolü", *Müdafaa-i Hukuk Dergisi*, Ağustos, 2004, Ankara, s. 22-23; Erdal Açıkses, "Osmanlı Devletini Parçalamak Amacıyla Batılı Devletlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Bölgedeki Faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, Elazığ, 2000, s. 211; 19. yüzyılda Osmanlı ülkesini gezen yabancıların rahat seyahat etmeleri ve herhangi bir engelleme ile karşılaşmamaları için kendilerine verilen mürur tezkerelerinde görevliler uyarılıyordu. Bkz. Hamiyet Sezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri (18-19.Yüzyıl)", *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Araştırmalar Dergisi*, C. 21, S. 33, 2003

Dini amaçlarla başlatılan misyonerlik çalışmaları zaman içerisinde batılı devletlerin emperyalist politikalarına hizmet eder hale geldi. Osmanlı ülkesinde nüfuz arttırmanın, ülkenin içişlerine karışmanın bir yolu da misyonerlik faaliyetleri ile kendilerine bağlı dini gruplar oluşturmaktı. Bu gerçekleştirildikten sonra bu kez milli duygular aşıl原因arak bu toplulukların Osmanlıdan şu veya bu şekilde koparılmasına çalışıldı. Nitekim bir süre sonra Osmanlı toprakları batılı ülkelerin menfaat mücadelelerinin bir alanı haline geldi.²⁴⁸

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlanan misyonerlik faaliyetlerinden sonra ruhban olmayan doktor, öğretmen, arkeolog, araştırmacı, bilim adamı ve hemşire olarak görev yapan misyonerlere de rastlanılmaya başlandı. Faaliyetlerini okullar, matbaa, hastane, sağlık ocakları ve yetimhane gibi kuruluşlarla yürüten misyonerler, kurdukları dernek ve teşkilatlara yapılan bağışları ve geldikleri ülkelerin yüklü parasal desteklerini de arkalarına aldılar.²⁴⁹

Osmanlı topraklarına ilk gelen misyonerler Katolik mezhebinin temsilcileriydi. Bu mezhepteki Fransız misyonerler İstanbul'da okullar açarak başlattıkları misyonerliği, 19. yüzyılda yayılma alanı olarak seçtikleri Lübnan, Suriye ve Filistin topraklarında sürdürdüler. İtalyan misyonerler ise İtalyanca'yı öğretmek ve kültürlerini benimsemiş nesiller yetiştirme amacıyla Hatay, Selanik ve Libya topraklarında faaliyet gösteriyorlardı. 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarına gelen ve kültür propagandası uzmanları olarak anılan Alman misyonerler ise farklı yerlerde açtıkları okullarla kültürel etkinlik kurma ve Yakındoğu'daki Alman çıkarlarının ve ekonomik kuruluşlarının ihtiyacı olan kadroların yetiştirilmesi için çalıştılar.²⁵⁰

Katoliklerden daha etkin olan Hıristiyan misyonerleri Protestanlardı. Bu grubun eski ve etkin misyon teşkilatları İngilizlere aitti. Mesela bunlardan 1646'da Londra'da kurulan 'Hıristiyanlığı Yayma Cemiyeti' kısa zamanda hızla yayılmış ve

²⁴⁸ N. A. Halfin, *a.g.e.*, s. 128-129

²⁴⁹ Hans-Lukas Kieser, *İskalanmış Barış-Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik Etnik Kimlik ve Devlet-1839-1938*, (Çev: Atilla Dirim), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 61 vd.; Ayten Sezer, *a.g.m.*; Gürsoy Şahin, "Türk-Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rollerini Üzerine bir İnceleme", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.VII, S.1, Haziran, 2005, s. 184-207

²⁵⁰ A. Sezer, *a.g.m.*

19. yüzyıla gelindiğinde şube sayısını yedi bine ulaştırmıştı. İngilizlerden başka bir diğer Protestanlık misyonerliği, 1810'da Boston'da kurulan Kısaca 'American Board' olarak anılan 'American Board of Commissioners For Foreign Missions' du. Bu örgüt yaygınlık ve etkinlik bakımından diğerlerinden oldukça ileri durumdaydı. İngiliz Protestan misyonerleri daha çok Mezopotamya ve Ortadoğu'ya yönelik olarak çalışırken Amerikalı misyonerler Anadolu'ya ağırlık verdiler.²⁵¹

Tanzimat Fermanından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda Protestan misyonerlerin faaliyetlerini genişlettikleri görülür. Nitekim misyonerlerin mezhep değiştirtme çalışmaları zaman zaman devletlerarası siyasi çatışma nedeni oldu. Büyük devletlerin Osmanlı nezdindeki büyükelçileri, Osmanlı makamlarına baskı yaparak Osmanlı topraklarındaki yeni mezhepdaşlarının resmi varlıklarını devlete kabul ettirmeye çalıştılar.²⁵²

19. yüzyılın ortalarına doğru İngilizler, doğu Anadolu bölgesinde öncelikle Nasturileri kendi kiliselerine geçirmeye çalıştılar.²⁵³ Bu amaçla Musul'u merkez edinen misyonerleri vasıtasıyla Nasturileri Protestan yapmak için faaliyet yürüttüler.²⁵⁴

Batılı güçlerin Osmanlı Devleti sınırları içinde kalan topraklara olan ilgisi özellikle Mezopotamya denilen alanın üzerinde yoğunlaşıyordu.²⁵⁵ Bu ilgi bir süre sonra yeni bir isim ortaya çıkardı. Bu isim İngiliz Arkeolog ve diplomat Layard'ın ortaya attığı ve daha sonra batıda yaygın bir şekilde kullanılan "Asurî" kavramıydı. Layard, bu bölgedeki Süryani kökenli Hıristiyanların yüz hatlarını, tarihi Asur

²⁵¹ H. L. Kieser, *a.g.e.*, s. 74; Mithat Aydın, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi", *OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S. 19, 2006; A. Sezer, *a.g.m.*; Esra Danacıoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Board Okulları ve Ermeniler", *Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Dergisi*, s. 9, 2000; Amerikan misyonerliği hakkında geniş bilgi için bkz: Fatih Gencer, *Amerikan Yakınoğu Yardım Komitesi*, Alternatif Yayınları, İstanbul, 2006

²⁵² Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, (Çev: Ali Reşad), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, 65 v.d.

²⁵³ Ergünöz Akçora, *Van ve Çevresinde 19. Yüzyıl Sonu-20. Yüzyıl Başında Türk-Ermeni İlişkileri*, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul, Tarihsiz, s. 176

²⁵⁴ BOA, DH. İD, Dosya No: 169, Vesika No: 11, Musul Valisinin Avrupalı ve İngiliz Misyonerlerin Öteden Beri Nasturileri Protestan Yapmak için Yürüttükleri Faaliyetlerini Konu Edinen 18 Muharrem 1332 Tarihli Yazısı

²⁵⁵ BOA, Y. PRK. UM, Dosya No: 3, Gömlek No: 40; BOA, A. MKT. MHM, Dosya No. 613 Gömlek No: 14; BOA, DH. İD, Dosya No: 169, Vesika No: 11. Avrupalıların Musul ve çevresindeki faaliyetlerini Musul'da 19. yüzyılda görev yapmış Musul Valilerinin merkeze yazdıkları birçok yazıda ayrıntılarıyla görmek mümkündür.

İmparatorluğunun kurulduğu alanlarda yaptığı kazılarda çıkardığı iskeletlerin yüz hatlarına benzeterek bu iddiayı savunuyordu.²⁵⁶ İlk zamanlar özellikle Keldani ve Süryanilerden farklı olarak Nasturileri tanımlamak için batıda kullanılan bu kavram daha sonra Nasturilerce de benimsedi.²⁵⁷ Zira Nasturi ismi batıda evvelden beri sapkın bir mezhep olarak geçiyordu.²⁵⁸ Bu da Nasturilerin batıdan almayı bekledikleri politik desteği zayıflatabilirdi.

Nasturiler, Osmanlı ve İran devletlerinin ortak sınırını oluşturan alanlarında yaşıyorlardı. Bir takım iç karışıklıkların yaşandığı bu bölgelerdeki Nasturilere, ABD ve Avrupa halkının ve basın-yayının dikkatini çekmek için Asurlar ya da Asurî kavramının kullanıldığı anlaşıyor. Zira Hıristiyan olmanın yanında bu topluluğun bir de Asur imparatorluğunun soyundan geldiği ifade edilerek önemleri arttırılmaya çalışıldığı görülüyor. Nitekim 19. ve 20. yüzyılda içine Nasturi, Keldani, Yakubi ve Süryanileri alacak şekilde genişletilen ve sıklıkla kullanılan Asurî kavramı giderek politik bir anlam kazandı.²⁵⁹ Bu uydurma kelimenin daha sonraları oluşturduğu kavram kargaşası ise ayrı bir bahsin konusudur.²⁶⁰

3.2. MİSYONERLER HAKKÂRİ DAĞLARINDA

*“19. yüzyılın ortaları, Ortadoğu’da yapılan keşif ve incelemelerin altın çağıydı ve bu çağın yıldızlarının çoğu da İngilizlerdi”*²⁶¹ Belki de bu nedenle bölge ile ilgilenen sömürgeci devletlerarasında en ‘sağlam kale’yi İngilizler kurmuştu.²⁶²

²⁵⁶ Bkz. Layard, *Ninova ve Kalıntıları*, İstanbul, 2000

²⁵⁷ E. Every, *a.g.e.*, s. 97

²⁵⁸ A. H. Layard, *a.g.e.*, s. 185

²⁵⁹ Y. Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s. 15

²⁶⁰ Diplomat, Arkeolog Layard’ın bölgede yaptığı kazılardan sonra ortaya Asurî diye bir kavram attı. Batılılar, I. Dünya Savaşından sonra İran’ın Urmiye şehrine göç eden ve buraya geçici olarak yerleşen Hakkâri Nasturilerini tanımlamak için Asurî kavramını kullanırken, daha önce burada bulunan Hıristiyanları tanımlamak için ise Süryani kavramını kullanıyorlardı. Oysa Urmiye’deki Hıristiyanların kahir ekserisi aynen Hakkâri’deki gibi Nasturi idi ve Hakkâri patrikliğine sözde olsa da bağlılık duyuyorlardı. Yine 20. yüzyılın başında Asurî kavramından Osmanlı ve İran devletlerindeki Keldani, Süryani ve Nasturiler kastedilirken, aynı dönemde zaman zaman Hakkâri’deki Nasturileri, Keldani ve Süryanilerden ayırt etmek için Asurî kavramı kullanılmıştır. Bu uydurma kavramın yol açtığı karışık izahlar, Bryce-Tonybee’nin Mavi kitabının I. ve II. Cildindeki Hakkâri Kısımında ve misyonerlerin Hakkâri Nasturileri ile ilgili kitaplarında açık bir biçimde görülmektedir.

²⁶¹ C.J. Edmonds, *a.g.e.*, s. 42

²⁶² N. A. Halfin, *a.g.e.*, s. 129

İngilizler dışında medeniyetlerin beşiği olan bu bölgelerde Avrupalı birçok uzman veya meraklı, arkeolojik araştırmalar yapıp seyahatlerde bulunmaktaydı.²⁶³

Bu gezgin ve araştırmacıların dikkatini çeken topluluklardan biri de yüzyıllardır Hakkâri dağlarında yaşam sürdüren Nasturiler idi. Nasturilerin dağlardaki doğal yaşamları, teolojik tartışmaların bulaşmadığı dinsel hayatları batılı gezginleri heyecanlandırmıştı. Amerika ve İngiltere’de Nasturilerin varlığının bilinmesi, İstanbul İngiliz Konsolosluğunda görevli Rahip Dr. Robert Walsh, İngiltere’nin Bağdat konsolosu Reage ve İngiliz bilim adamı Ainsworth’ un Nasturilerle ilgili 1830-1840 yılları arasında yazmış olduklarının bu ülkelerin basınında yer almasından sonra olmuştur.²⁶⁴ Batı dünyasının, bu ilk gelenlerin yazdıkları ve anlattıklarıyla tanıdığı bu topluluk bir süre sonra misyonerlerin ilgisini çekti. Bu ilgi daha sonra misyonerlerin Hakkâri’ye kadar gelip uzun yıllar burada faaliyet göstermesiyle sürdü. Hakkâri’de gelen bu misyonerlerin çalışmalarını kolaylaştıran etkenler; geldikleri ülkelerin maddi, politik ve dini desteğini almaları, eğitilmiş olmaları ve az-çok tıbbi bilgileri idi. Misyonerler Osmanlı makamlarının verdiği serbest seyahat izinleriyle kendilerine bir nevi dokunulmazlık sağlarken²⁶⁵, diğer yandan da Kürt beylerini tedavi ederek, halka ilaç dağıtarak hem Nasturiler hem de Kürtler arasında rahat hareket ediyorlardı.²⁶⁶ Hakkari Nasturileri arasında faaliyet gösteren İngiliz ve Amerikalı Protestan misyonerlerin ünlüleri; Dr. Asahel Grant, G.B.Badger, W.H.Browne ve W.A.Wigram’dır.²⁶⁷

Hakkari dağlarına vardığı bilinen ilk gezgin ve tacir Fransız Jean Baptiste Tavernier(1605-1689)’dir.²⁶⁸ Coğrafi haritalar, kumaş ve değerli taşlar satıcısı bu gezgin 17. yüzyıl ortalarında bölgeyi gezmiştir. Tavernier, bölge için *kaynakları bol*

²⁶³ A. H. Layard, *a.g.e.*, s. 112

²⁶⁴ Y. Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s. 50; Selehattin Satılmış, “XIX. Yüzyılda Nesturiler ve İngiliz Misyonerlik Faaliyetleri”, *Bellekten*, C. LXXI, S. 261, Ağustos, 2007

²⁶⁵ BOA, A. MKT. MHM, Dosya No: 669, Gömlek No: 1, Van Vilayetine Yazılan 6 Temmuz 1312 Tarihli Yazıda Misyoner Mister Browne’nin hiçbir şekilde engellenmemesi isteniyordu. Bunun için ayrıca, Bkz. Hamiyet Sezer, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Seyahat İzinleri (18-19.Yüzyıl)”, *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Araştırmalar Dergisi*, C. XXI, S. 33, 2003

²⁶⁶ Asahel Grant, *The Nestorians Or The Lost Tribes*, London, 1841, s. 88-89-90, 104

²⁶⁷ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 31 vd.

²⁶⁸ Esra Danacıoğlu, “Hakkâri’de Bir Amerikalı”, *Popüler Tarih Dergisi*, S. 11, Nisan, 2001

bir coğrafya, bölgede yaşayan Kürtler için ise “yol kesici, sert, sözden anlamaz, başına buyruk, hür yaratılışlı, çalışkan, hesabını bilen” diyordu.²⁶⁹

Bölgenin ikinci yabancı ziyaretçisi, 1829 yılında Hakkâri Nasturi Patrikhanesinin bulunduğu Koçanıs’a ulaşan Alman araştırmacı-arkeolog Frederic Schultz idi. Ancak Schultz’un gizemli merakı onun sonunu hazırlamıştı. Yöredeki söylentiye göre Schultz rastladığı her tarihi kalıntıyı ölçüp biçiyor ve defterine bir şeyler yazıp çiziyordu. Daha önemlisi altına benzer parıltı taşıyan zırnık madeninden bazı parçaları topluyordu. Onun bu davranışları Kürtleri şüphelendirmiş ve herhalde onun yöredeki madenleri tespit edip dikkatleri buraya çekeceği düşünülmüştü. Bu duyumlar üzerine Shultz, iddiaya göre Hakkâri bölgesinin emiri Nurullah Bey tarafından öldürtülmüştü.²⁷⁰

Daha sonra 1838’de “Christian Knowledge Society”, William Francis Ainsworth ve Musul konsolos yardımcısı C.A Rassam’ı bölgedeki Hıristiyanlarla ilgili araştırma yapmak üzere gönderdi. Hakkâri Nasturileriyle dini ve politik olarak ilgilenmenin başlangıcı sayılabilecek bu girişimde Ainsworth, Hakkâri Nasturilerini tanımaya çalışmış ve Patriğe, kendilerine dini konularda yardımcı olmak istediklerini söylemiştir.²⁷¹

Hakkâri dağlarına ulaşan bir sonraki önemli ve oldukça ünlü kişi misyoner Asahel Grant’tır. Grant’ın bu zorlu ve ilginç seyahatinin ayrıntılarına biraz yer vermek misyonerlerin çalışmalarını anlamak bakımından önemli olacaktır. Grant, 1807 yılında Amerika’da doğan tıp fakültesi mezunu genç bir doktordur. 1834 yılında Amerikan Protestan misyoner örgütü Board’a katılır. Kendisine verilen ilk görev, İran-Urumiye’deki Nasturiler arasında çalışmaktır. Grant eşiyile birlikte 1835 yılında Urumiye’ye ulaşır. Hekimlik mesleği Grant’ı burada Hıristiyan, Müslüman herkesin gözünde önemli bir kişi yapmıştır. İlaçları ve tedavi ettiği kişiler, ona Kürtler, yezidiler, Türkler ve Nasturiler arasında birçok dost kazandırmıştı.

²⁶⁹ İ. Ş. Vanlı, *a.g.e.*, s. 34

²⁷⁰ A. Grant, *a.g.e.* s. 102

²⁷¹ L. Yalçın-Heckmann, *a.g.e.*, s. 80-81; Y. Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s. 53; Selahattin Satılmış, *a.g.m.* ‘Hıristiyan Bilgisini Yayma Cemiyeti’ tarafından gönderilen Ainsworth, gezisini anlatan 2 ciltlik “*Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia, Londra 1842*” isimli eseri yayınladı. Kitap Anadolu’nun 19. yüzyılının ilk yarısı üzerine çalışma ve araştırma yapanlarca kaynak eser olarak değerlendirilmektedir.

Urumiye'deki misyon bu dostluk ve güçlü kişisel ilişkilerine bakarak Hakkari dağlarında yaşayan Nasturilere ulaşma görevini Dr. Grant'a vermişti.²⁷²

Musul'dan hareket eden Grant 15 Ekim 1839'da Nasturi ülkesinin sınırına yaklaştığını defterine kaydeder. Irak topraklarında ve Hakkâri'ye komşu Amediye'ye varan Grant'a, yolculuk boyunca uğradığı yerlerde kendisine Kürt bölgesinin tehlikesiyle ilgili hikâyeler anlatılır. Gerçi Musul valisi Mehmet Paşa'nın kendisine söylediği sözler aklıdadır: *“Nasturi ülkesinin sınırlarında güvenliğinizi sağlamak konusunda size karşı sorumluyum; korkmanızı gerektirecek bir şey yoktur. Fakat sizi uyarıyorum, o dağlılar ne paşa ne de kral tanırırlar. Zira o dağlarda ezelden beri her kişi kendisinin kralı olmuştur”*. Bu nedenle Grant, yanında kavas denilen koruma ve kılavuzlarla Kürtlerin olmadığı yerlerden geçmeye çalışacaktır. Bu yol bazen dağların zirveleri bazen de ıssız vadiler olacaktır.²⁷³ İlaç ve kitap yüklü katırlarla beraber zorlu bir dağ yolculuğundan sonra kılavuz, bağımsız Nasturi bölgesi Tiyari'ye vardıklarını müjdeler. Burada kim olduğu, nereden geldiğine dair meraklı ve kuşkulu sorularla karşılaşır. Bu soruları kısaca cevaplamaya çalışan Grant, piskoposun evine misafir olur. Patriği ziyaret etmeye gelen bu yabancı misafir aynı zamanda doktordur ve Tiyari'de hastalıktan muzdarip köylülere verdiği ilaçlar ona oldukça itibar kazandıracaktır.²⁷⁴ Tiyari'den sonra piskoposun yanına verdiği gönüllü ve genç Nasturi kılavuzlarla yoluna devam eder. Katırına yüklediği ilaç ve kitaplarla sarp dağlar arasında yapılan bu yolculukta Grant, yürümekte güçlük çekmektedir. Bu yollarda yürümek bir maharet işiydi ve bu botlarla hiç yapılamazdı. Nitekim botlarla yürümenin imkânsız olduğu anlaşılınca Tiyarili köylülerin önerisi üzerine Grant, kıldan örülmüş sandalet giyer. Kendi tabiriyle bu ayakkabılar olmasa insan dağların dik tarafından aşağıya her an yuvarlanabilirdi. Geçtikleri köylerde konaklayan Grant ve rehberleri, erken yol çıktıkları bir günde yolları yüksek bir zirveden geçer. Aşağıda Nasturi köyleri görünmektedir. Vahşi ve sarp dağlar arasında adeta *'tanrının bu şekilde korumaya aldığı'* bağımsız yaşayan Hıristiyan Nasturilerin kendine has güzelliğe sahip köylerini görünce, Grant kendini tutamaz ve haykırır:

²⁷² E. Danacıoğlu, *a.g.d.*

²⁷³ A. Grant, *a.g.e.*, s. 50

²⁷⁴ A. Grant, *a.g.e.*, s. 50-51, 53

"Dağın yüksek doruğunda,
 İşte! Kutsal haberci dikiliyor,
 Hoş geldin düşman topraklarında uzanan
 Siyon'un yatağına
 Yas tutan esir korkma!
 Tanrı seni zincirlerinden koparacaktır." (15 Ekim 1839)

Grant, etrafı Müslümanlarla çevrili ve ilkel bir hayat sürdüren Nasturilerin, bir zamanlar misyonerleriyle Orta Asya, Moğolistan, Çin ve Tataristan'a kadar ellerinde İncille Hıristiyanlığı yaydıklarını düşündükçe yine parlak günlerin geleceğinden umutlu olarak yolculuğuna devam eder. Uğradığı her köyde çok sayıda insan tıbbi yardım için kendisine gelir. Köylülerin en çok şikâyet ettikleri sıtmadır. Fakat onun elindeki ilaç az ve daha ziyaret edeceği çok yer var. Bu sebeple tasarruflu olur.²⁷⁵ 26 Ekim 1839'de Cumba'dan Koçanis'a doğru saat sekizde yola çıkılır. Dar vadiler, derin yamaçlar ve aşağılardan geçen ırmaklar. Grant, kervanların bu yoldan nasıl geçtiğine hayret eder. Çünkü yüklü olan hayvanlar her an aşağıya uçabilirdi. Ancak Grant'a, kötü bir ihmâl olmadıkça ölümcül kazaların olmadığı cevabı veriliyor. Koçanis'a yaklaşıldığında günlüğüne; *Patrik benim geleceğimi işitmiş bu nedenle bana bir at ve eşlik etmek için adamlarını gönderdi. Köye girildiğinde bizi karşılayan bir Kürt topluluğu beni iyice inceledi. Fakat bu bana hiç rahatsızlık vermedi. Uzaktan yeni dünyadan gelen yabancı ziyaretçiyi görebilmek için küçük bir dürbünle penceresinden bakan patriği görebiliyordum*" diye yazar. Grant, dağları aşarak buraya kadar gelmiş olmasına, dış dünyadan kopuk kendi hallerinde yaşayan bu insanların şaşkınlıklarını söyler.²⁷⁶ Zira Grant, Urumiye'den Erzurum, Diyarbakır, Mardin, Musul, Erbil, İmadiye ve Dohuk üzerinden Hakkâri'ye uzanan bir yolu takip etmişti. Mümkün olduğunca Kürt bölgelerinden geçmemeye çalışan Grant'ın bu zorlu yolculuğu Nisan 1839'dan Ekim 1839 tarihine kadar yaklaşık 6 ay sürmüştü.²⁷⁷

12.30 da patrikhaneye varan Grant patrikçe samimi bir şekilde karşılanır. Patrik, uzun zamandır misyonun ziyaretini beklediklerini bu nedenle de gelişinden

²⁷⁵ A. Grant, *a.g.e.*, s. 53-54-55, 61-62

²⁷⁶ A. Grant, *a.g.e.*, s. 79-80

²⁷⁷ E. Danacıoğlu, *a.g.d.*

çok mutlu olduğunu söyler.²⁷⁸ Gerçekten de Patrik ve Nasturiler, misyonerlerin gelmesini sevinçle karşılarlar. Onlar gelişmiş batı ülkelerinin Osmanlı devleti üzerindeki etkisinin farkındaydılar. Eğer onların desteğini alabilirlerse hem Kürtlerin egemenliğinden kurtulacak hem de politik destek sağlayabileceklerdi.²⁷⁹ Oldukça iyi ağırlanan Grant, dini inançları ve günlük yaşamlarının sadeliğinden etkilendiği bu insanların hastalarını tedavi ediyordu. Dini törenlerine katılan, gözlemlerde bulunan Grant, Nasturileri hem eğitmek hem de onlara Amerikan Protestanlığını benimsetmek için burada misyonerlik okul ve istasyonları kurulması konusunda patriği ikna etti. Bu başarısından oldukça mutlu olan Grant buna karşın *'talihsiz Shultz'u öldüren Kürt beyini de ziyaret etme gereğini duyuyordu. Zira bu ziyaret, dağlar arasındaki Nasturi yurdunda bir misyoner istasyonu açmak için gerekiyordu. Çünkü Grant'a göre Shultz da Kürt beyinin kıskançlık ve hırsına kurban gitmişti.'*²⁸⁰

Grant ayrılmadan önce patrik kendisine yöresel geniş bir şalvar ve yedi yüzyıl önce yazılmış değerli bir kitap verir. Grant, patriğin verdiği şalvar giyer ve patriğin kardeşiyle beraber Nurullah beyin ikametgâhı Başkale'ye doğru yola çıkar. Yol yaklaşık iki gün mesafesindedir. Buraya vardıklarında Nurullah Bey 3 gün önce şiddetli bir soğuk almış hasta ve yatakta yatıyordu. Aslında bu durum Grant için bir fırsattır. Hemen Nurullah beye ilaç verir ve sabırlı olmasını söyler. Nurullah Bey, verilen ateş düşürücü ilaçlarla kendine gelince, Grant'a minnettar bir tavırla "hayatımı sana borçluyum" diyecekti. Grant Hakkâri mirini tedavi ederek kuşkusuz önemi büyük bir dost edinmişti. Nurullah Bey değerli konuklarına yaptığı gibi Grant'ı artık sofrasına almış ve onunla yemek yemeye başlamıştır. Grant bundan sonra Nurullah beyi dostum diye tanımlar. Öyle ki Nurullah Bey ne zaman bir yabancı görse, nerede bizim doktor? diye sorarmış. Grant'ın deyimiyle, "*Artık "gezginler buralarda korkusuzca dolaşabilirdi"*".²⁸¹

Önemli işler başardığını düşünerek ziyaretini tamamlayan Grant buradan ayrılarak Urmiye'ye geçer. Bir yıl sonra patriğin "ülkelerindeki bütün misyon çabalarının genişletilmesi" yönündeki daveti üzerine 1841 yılında bir kez daha

²⁷⁸ A. Grant, *a.g.e.*, s. 81

²⁷⁹ M. V. Bruinessen, *a.g.e.*, s. 276; Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri...s.* 89

²⁸⁰ A. Grant, *a.g.e.*, s. 87

²⁸¹ A. Grant, *a.g.e.*, s. 88-89-90, 104

Hakkâri'ye gelir. Grant, artık Nurullah Beyin dostu olarak tanınan ve bu nedenle de ilişilmez bir kişidir. Grant bu seferki ziyaretine daha önce kararlaştırılan eğitim merkezlerini kurmak için gelmiştir. Bunun için hem Hakkâri Miri Nurullah hem de onun yeğeni olan Çölemerik Beyi Süleyman ile görüşür. Her ikisine de Nasturiler için bir okul fikrinden bahseder ve bu binaların sadece eğitim amaçlı olduğunu söyleyerek onları bu konuda ikna eder. Bir yabancıнын hemen dikkat çektiği bu ıssız yerlerde gerekli olan bu görüşmeler yapıldıktan sonra Grant bu dağlı Hıristiyanlar için kolları sıvar. İnşaat alanı için Tiyari'nin en büyük köyü olan Aşıta seçilir. Aşıta köyünde çevreye hâkim bir yerde inşaata başlanır. İnşaat devam ederken Grant, Nasturilere İncil ve dini kitaplar bıraktıktan sonra her şeyin yolunda olduğunu görerek geri dönmek üzere buradan ayrıldı.²⁸² 1842 Eylülünde Grant bir kez daha Hakkari'ye geldiğinde Aşıta'daki misyon evi tamamlanmıştı. İnşaat bittikten sonra eğitim faaliyetlerinde Grant'a yardımcı olmak için Musul'dan bir misyoner daha geldi. Gelen bu misyoner beraberinde sekiz katır yükü Süryanice İncil de getirmişti.²⁸³ Aşıta'daki bu büyük misyon evinin yanı sıra Amerikalı misyonerler yine faaliyetlerini yürütmek için başka ev ve okullar da inşa etmişlerdi.²⁸⁴ Ancak bunların Aşıta'daki gibi büyük ve gösterişli olmadığı anlaşılıyor. Amerikan Protestanlığının yayılması için eğitim binaları ve bu binalarda Süryanice yazılmış İnciller artık hazırды. Amerikan misyonerliği Hakkâri'de çalışmalarına başlarken Grant, geri gelmek üzere Urmiye'deki merkez istasyona dönüyordu. Çünkü kendisine verilen "Mountain Nestorians"(Dağ Nasturileri) istasyonunu kurma görevini başarmıştı.²⁸⁵

Ancak Nasturi patriği 1842 yılında yani Amerikan misyonerlerinin çalışmalarını olgunlaştırdığı bir dönemde, kendilerine eğitim alanında yardım edilmesi için İngiltere'nin Musul konsolos yardımcısı Rassam aracılığıyla Canterbury Başpiskoposluğuna başvurdu. Gerçi Patrik Amerikalı misyonerlerin kendilerine yardım ettiklerini mektubunda belirtmişti. Fakat bunun yeterli olmadığını ve durumlarının kötü olduğunu söylüyordu. Ancak Patriğin Amerikan misyonerlerinden habersiz olarak bu mektubu göndermesindeki amaç muhtemelen

²⁸² A. Grant, *a.g.e.*, s. 93-94-95

²⁸³ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 41

²⁸⁴ A. H. Layard, *a.g.e.*, s. 134

²⁸⁵ H. L. Kieser, *a.g.e.*, 94

bu iki grup arasında bir rekabet yaratıp kendilerine din ve eğitim alanıyla sınırlı olmayacak şekilde geniş yardım sağlamaktı. Hatırlanacağı gibi daha önce Ainsworth aracılığıyla İngiliz misyonerleri Nasturilere yardım etmek istediklerini iletmişlerdi. Ayrıca Patriğin Amerikalıların aksine bu bölgede politik güç olarak İngilizlerin var olduğundan habersiz olması düşünülemez. Nitekim patriğin bu başvurusu Amerikalı misyonerlerce kınanmıştı.²⁸⁶

Patriğin başvurusu üzerine Canterbury Başpiskoposluğu misyoner George Percy Badger'i Nasturileri arasında çalışmak için bölgeye gönderdi. Yaklaşık bir yıl Hakkâri Nasturileri arasında kalacak olan Badger, 1842 yılında Hakkâri'ye geldi. Patrik ve patriğin doğal lideri olduğu Tiyari aşireti mensupları, İngiliz misyon temsilcisini iyi karşıladılar.²⁸⁷ 'Güçlü' İngiltere'nin misyoneri Badger'in vaatlerine bakılırsa Nasturiler iyi eğitim alma imkânına sahip olacakları gibi uzun asırdır habersiz yaşadıkları din kardeşleri onlara sahip çıkacaktı. Badger'in vaat ettiği koruma, politik güç ve hedefler patriği memnun etmişti.²⁸⁸

Fakat İngiliz misyonerliği Amerikan misyonerliğinden farklı amaçlara sahip olarak politik yön taşıyordu.²⁸⁹ Nitekim Badger'in bir süre sonra buradaki söz ve tavırları da bunu gösteriyordu. Biraz önce anlatıldığı üzere Hakkâri Nasturilerilerinin köylerine gelip onlara yönelik faaliyet gösteren ilk misyoner teşkilatı Amerikalılara aitti. Urmiye'deki Amerikan Misyonu bunun için Dr. Grant'ı görevlendirmişti. Amerikalılardan sonra ise Musul'daki İngiliz misyonu hareket geçmiş ve bu iş için Badger'i görevlendirmişti. Badger Hakkâri'ye gelince buradaki Amerikan misyonerliğine ait ev ve okulları görmüş ve olumsuz tepki göstermişti. Badger patriğe, Amerikalı misyonerler ile kendilerinin dini yasa ve töreler konusunda birbirlerinden uzak olduklarını bu nedenle kendi kuracakları okulların Amerikalıların kurduğu okulların yanında olamayacağını söyleyerek onu bir tarafı seçmeye zorlamıştı.²⁹⁰ Oysa ikisi de Hıristiyan ve bunun ötesinde ikisi de Protestan'dı. Daha ötesi Ainsworth, Badger ve diğer İngiliz misyonerleri tarafından, patriğe ve Nasturilere, Amerikalı misyonerlerin Ortodoks Hıristiyanlıktan ayrılanlar olduklarını

²⁸⁶ Selehattin Satılmış, *a.g.m.*

²⁸⁷ G. P. Badger, *a.g.e.*, s. 214 vd.

²⁸⁸ M. V. Bruinessen, *a.g.e.*, s. 276-277

²⁸⁹ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 35

²⁹⁰ Faik Bulut, *Dar Üçgende Üç İsyân*, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 260

ve bunların gerçek imanın tüm ayinlerini ve kurallarını ret eden kimseler oldukları söylenmişti.²⁹¹

Badger gösterdiği çabalarının karşılığını almış ve patriği Amerikan misyonerlerinden koparmıştı. Fakat o bununla kalmayarak Kürt-Nasturi ilişkilerinin de bozulmasında kötü bir rol oynadı. Grant'ın Aşita'da inşa ettirdiği misyon evini Musul valisine, “*Amerikalılar dağlarda kale inşa ediyor*” diye mektup gönderenin Badger olduğu iddia edilmektedir.²⁹² Yine Nasturilerin Kürtlerle ilişkilerinin bozulmasına neden olan ve bu amaçla patriğin gerek Bedirhan Bey ve gerek Nurullah Bey’le görüşmeyi kabul etmemesini isteyen İngiliz misyoner Badger idi.²⁹³ Bir anlatıma göre Badger ülkesinin çıkarlarına kendisi öyle kaptırmıştı ki onun gelmesinden bir süre sonra Koçanis’a İngiliz bayrağı dikilmişti.²⁹⁴ Gabriele Yonan; “*Esasen İngiliz misyonunun görevi politikti. Canterbury Başpiskoposluğu arşivindeki malzemeden de görüleceği gibi misyonerler hükümete sürekli gizli raporlar gönderiyorlardı*”²⁹⁵ Yonan’ın ifade ettiği gibi Badger’in birinci görevi ülkesinin çıkarlarına hizmet etmektir. Zaman kalırsa Hıristiyanlık için de bir şeyler yapılabilirdi. Bu nedenle onun burada Amerikalı misyonerleri istememesi doğaldır. Aksi durumda dinleri aynı, mezhepleri birbirine çok yakın ve bir de dini amaçlarla yola çıkan insanların birbirlerini istememesi anlamsız olurdu.

Misyonerler bu entrikalarını sürdürürken Osmanlı İmparatorluğu en buhranlı dönemlerinden birini yaşıyordu. Osmanlı Hükümeti Hakkâri ile yakından ilgilenecek durumda olmadığı gibi ilgilense bile imtiyazlı bu yabancılara müdahale edecek güce de sahip değildi.

3.3. EN UZUN YÜZYIL

Misyonerler Osmanlı Devletinde istedikleri gibi hareket ederken, bazı tarihçilerin değerlendirmesine göre İmparatorluk “*en uzun yüzyıl*”ını yaşıyordu. Gerçekten de Osmanlı Devletinin gerileme ve dağılma sürecine paralel olarak bu

²⁹¹ S. Satılmış, *a.g.m.*

²⁹² H. Yıldırım Foggo, *Kırmızı Püskül*, Çivi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 102

²⁹³ Yonan, *a.g.e.*, s. 42

²⁹⁴ Faik Bulut, *a.g.e.*, s. 261

²⁹⁵ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 35

yüzyılda yaşadığı birçok zorlu ve karmaşık sorun bu ifadeyi haklı çıkarmaktadır. İç isyanlar, dış baskılar, savaşlar, toprak kayıpları ve nihayet bu topraklardan ülkeye akan mülteciler imparatorluğa uzun bir yüzyıl yaşatmıştır.

Ülkenin her tarafının olumsuz etkilendiği bu durumun ortaya çıkardığı önemli sonuçlardan biri de merkezi otoritenin zayıflığı ve bundan faydalanan beylik ve aşiretlerin oluşturduğu karmaşaydı.

Fransız gözlemci-yazar M. A. Ubucini 19. yüzyılın ilk yarısındaki durumu şöyle anlatır; *“Zayıflamayla beraber yerel yönetim idaresi bozulmuş, ortalığı boş bulan derebeyiler imparatorluk arazisinin dörtte üçünü ellerine geçirmişlerdi. Yalnızca Kürdistan’da binlerce derebeyi vardı ve bunlardan bazıları dağlardaki ve komşu ovalardaki göçebeleri bayraklarının altına çağırarak 50.000’e varan bir insanı çevrelerine toplayabiliyorlardı. Bir süre sonra derebeyilere dayanan veya onlarla işbirliği yapan valiler memleket ahalisine karşı nüfuz ve zorbalıklarını kullanarak onların mallarına el koyuyor ve çoğu zaman imparatorluk eyaletlerini kana buluyorlardı.”*²⁹⁶

Devleti giderek iç karışıklığa sürükleyen bu duruma son vermek için dönemin hükümdar ve yöneticileri gayret sarf ediyordu. Bilhassa II. Mahmut döneminde başlayan ve Tanzimat döneminde sürdürülen bu çabalar aynı zamanda geleneksel devlet tipinden modern merkezîyetçi bir devlet tipine geçişi de hedefliyordu. Bu amaçla yukarıda sözü edilen derebeyliklerin ortadan kaldırılmasına veya en azından nüfuzlarının kırılmasına çalışıldı. Ancak bunun kolay olmadığı açıktı. Hem kaynak hem de zaman isteyen bu çabaların önündeki önemli engellerden biri kuşkusuz ülkenin büyük bir kısmında demiryolu ve nitelikli düzgün bir karayolu şebekesinin olmayıştı. Fakat bir süre sonra gösterilen büyük gayret sonunda belirli bir başarı sağlandığı görülüyordu.²⁹⁷

Ubucini; *“Sultan Mahmut imparatorluğun zayıflamaya doğru gidişi ölçüsünde, paşalıklarının veya miri arazilerin gelirini zorbalıkla ellerinde tutan vali*

²⁹⁶ H. A. Ubucini, *a.g.e.*, s. 21-22; Tanzimat döneminde Anadolu’daki iç karışıklık için bkz. Musa Çadrcı, “Tazminatın İlanı Sırasında Anadolu’da İç Güvenlik” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XIII, S. 24, s. 45-58 arası

²⁹⁷ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 123, 201

*ve derebeyleri fesh etmişti. Bu derebeylerin kalıntıları Kürdistan, Suriye gibi bazı uzak vilayetlerde isyanlar çıkarmakta ve Bab-ı Ali'nin reformlarına karşı ümitsizce bir mücadele sürdürmekteydiler” değerlendirmesini yapıyordu.*²⁹⁸

İlber Ortaylı ise Ubicini'den biraz farklı olarak gelinen noktayı şöyle ifade ediyordu; *“19. yüzyılda vilayet idaresinde merkezîyetçi bir modele göre bir dizi reformların uygulanması, taşrada otoriteyi ele geçiren derebeylerini ve nüfuz güçlerini sindirdi. Bu grupların ortadan kaldırılması söz konusu değildi. Sadece hükümet ile belirli bir uyum içine girdiler. Bab-ı ali taşrayı daha yakından kontrol edebilmek için, eyaletlerin fiziki sınırlarını daralttı ve vilayet adı verdi. Sınırları daraltılan vilayetlerin geliri ve nüfusu az olduğundan kontrolü mümkün olabilirdi. Bu aynı zamanda valinin de daha az sayıda sancak ve kazaları daha etkin bir biçimde yönetebilmesi demektir”*²⁹⁹.

Ancak bu gelişmelerin sağlandığı dönemde Mısır'da ortaya çıkan M. Ali Paşa İsyanı güçlükle sürdürülen merkezileşme çabalarına darbe vurmuştu. Mısır'dan hareket ederek Kütahya'ya kadar ilerleyen M. Ali Paşa ordusu, geçtiği Lübnan, Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da büyük karışıklar neden olduğu gibi devletin içeride ve dışarıda itibarını oldukça sarstı. Osmanlı ordularının yenildiği ve devlet otoritesinin kaybolduğu bu dönemde aşiretler durumun karmaşasından faydalanarak birçok yeri istila ettiler. Yağma ve talan, aşiretlerin sebepli ve genelde Hıristiyan ve Yezidilere sebepsiz yapılan sıradanlaşmış faaliyetleri olmuştu. Hıristiyan köyler ve topluluklar özellikle Kürtlerden yakınıyor ve yakın buldukları valilere şikâyet heyetleri veya mektuplar gönderiyorlardı.³⁰⁰ Aşiret reislerinin çıkarları, aşiretler arası kanlı çarpışmalara yol açıyor ve bu da yıkıcı etkiler doğuruyordu.³⁰¹

Bu dönemde bölgede asi Kürt ve Arap aşiretlerine baş eğdirmek Osmanlı paşalarının neredeyse birinci sıradaki uğraşlarıydı. Bir yandan baş eğmeyi ret eden isyancı Kürt Bey ve aşiretleri diğer yandan dağınık olarak iç içe girmiş Kürt, Arap ve Hıristiyan aşiretleri. Bunlara bir de bölgenin kurak ve verimsizliği veya

²⁹⁸ H. A. Ubicini, *a.g.e.*, s. 352

²⁹⁹ İ. Ortaylı, *a.g.e.*, s. 149; Tanzimat Dönemi'ndeki vilayet düzenlemeleri için bkz. Engelhardt, *a.g.e.*, s. 105 v.d.

³⁰⁰ A. H. Layard, *a.g.e.*, s. 20-21, 164

³⁰¹ N.A. Halfin, *a.g.e.*, s. 32

istikrarsızlığın getirdiği üretim yokluğu da eklenince ne asayişini sağlamak ne de düzenli vergi toplamak imkânı kalıyordu. Bu nedenle artık ne paşa rütbesine ulaşmış valiler ne de diğer amir ve görevliler bölgede görev yapmak istiyordu. Birçoğu bir an evvel merkeze yakın batı Anadolu'ya tayin beklentisindeydi.³⁰²

19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı devletinin Doğu, Güneydoğu Anadolu ve buraya komşu olan Suriye ve Irak topraklarındaki durumu kısaca böyleydi. İşte bu ortamda bu bölgede varlığını sürdüren beyliklerden biri de daha sonra Hakkâri Nasturilerine saldırarak olan ve başında Bedirhan Bey'in olduğu Bedirhani'ler diye bilinen beyliktir.

3.4. BEDİRHAN BEY

Bedirhaniler, Hz. Peygamberin kumandanlarından Halid b. Velid'in soyundan³⁰³ geldiklerini ve Arabistan'dan Anadolu'ya göç ettiklerini iddia ederler. Beyliğin yayıldığı alan, merkezi Cizre olan Botan bölgesiydi. Yavuz Selim zamanında Osmanlıya bağlanan bu beylik bölgede otonom bir şekilde varlığını sürdürmüş, diğer beylikler gibi Osmanlıya yıllık vergi ve savaş zamanında asker desteği vermek yükümlülüğünü yerine getirmiştir.³⁰⁴

Osmanlı belgelerinde Cizre Mütesellimi olarak bahsedilen Bedirhan'la beraber beylik adını daha fazla duyurmaya başladı.³⁰⁵ Çünkü Bedirhan, daha emirliğin ilk yıllarında çevre aşiretler üzerinde kontrol sağlamaya çalışmış ve gücünü arttırmaya başlamıştı. Etki alanındaki Kürt aşiretlerinin yanında Ermeni aşiretleriyle de iyi ilişkiler kuran Bedirhan herhangi bir aşiret reisinden farklı olarak örgütlü bir beylik teşkilatı kurmuştu.³⁰⁶

³⁰² A. H. Layard, *a.g.e.*, s. 83, 122

³⁰³ Bu konudaki tartışmalar ve Bedirhani ailesinden olup Türkiye'deki önemli şahsiyetler için bkz. Mahmut Çetin, *Kart Kurt Sesleri-İsyancı Bedirhan Bey'in Yaramaz Çocukları ve Bir Kardeşlik Poetikası*, Biyografi.net, İstanbul, 2005

³⁰⁴ Lütfi Ramiz, *Emir Bedirhan*, bgst Yayınları, İstanbul, 2006, s. 12

³⁰⁵ BOA, HR. MKT, Dosya No: 2, Gömlek No: 29, Bağdat Vilayeti ile Erzurum, Diyarbakır ve Halep Müşirlğine Yazılan 9 Safer 1260 Tarihli Yazı

³⁰⁶ Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Kürt Ermeni İlişkileri*, Med Yayınları, İstanbul, 1992, s. 107-108; Kaws Kaftan, *Baban Botan Soran*, Nujen yayınları, İstanbul, 1996, s. 67-68

Daha önce ifade edildiği gibi merkezi yönetimi sağlamak için Osmanlı Devleti bu sırada ülkenin dört bir yanında başına buyruk ayan, eşraf, feodal gibi zümreleri dize getirmeye çalışıyordu. Hafız Paşa komutasında Osmanlı kuvvetleri 1836 yılında Güneydoğu Anadolu'da bu amaçla asker harekât yürütürken, Cizre-Botan beyi Bedirhan devlete bağlılığını bildirdi. Böyle olunca Osmanlı makamları onun beyliğin başında kalmasına izin verdi.³⁰⁷ 1835-1839 yılları boyunca Kürt bey ve aşiretlerinin yoğunluk oluşturduğu bölgelerde yürütülen bu hareket sırasında Osmanlı makamlarına bağlılık ifade eden Bedirhan, redif askeri teşkilatının kurulmasından sonra 1839'da redif miralayı olmuş ve devletin verdiği miralayı rütbesiyle Nizip Savaşına katılmış, bu savaşta bir kısım askerini kaybetmişti.³⁰⁸

Bedirhan Beyin devletle yaşadığı ilk sorun tanzimat döneminde ülkenin idari yapısının değiştirilmesiyle ortaya çıkmıştı. Devlet klasik hâkimiyet alanlarını kırmak için eyalet, il ve kaza yapılarını değiştirmeye başlamış ve bu doğrultuda hükümet, Diyarbakır'a bağlı olan Cizre, Midyat ve çevresini, Musul Valisi Mehmet Paşa'nın ısrarı üzerine 1841 yılında Musul'a bağlamıştı. Musul valisi ile eskiden beri arası açık olan Bedirhan Bey bir türlü Musul'a bağlanmayı kabullenmiyordu. Bu nedenle Bedirhan Bey hem Bab-ı ali hem de Erzurum ve Diyarbakır valilerine mektup ve heyetler göndererek bu kararı değiştirmeye çalışıyordu.³⁰⁹

Bedirhan bey bu girişimlerde bulunurken devletin hâkimiyet altına aldığı diğer beyliklerde olduğu gibi, Bedirhan beyliğinin yayıldığı alanlara merkezden memurlar ataması ve asker alımına başlaması Bedirhan Bey'i (ve diğerlerini) rahatsız edip kuşkulandırdı. Çünkü bu onun egemenliğini zayıflattığı gibi ileride tamamen bitirmeye de yol açabilirdi.³¹⁰ Bir süre sonra Bedirhan'ın yine başına buyruk hareket etmesi ve Osmanlı valileri ile çekişmeye girmesi, Bedirhan bey ile ilgili şikâyetleri arttırmış ve onun bir isyan hazırlığında olduğuna hükmedilmişti.³¹¹

³⁰⁷ N. Sevgen, *a.g.e.*, s. 62; Yaşar Ertürk, *Milli Mücadele Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Yabancı Devletlerin Faliyetleri 1918-1922*, (Fırat Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2007, s. 71

³⁰⁸ L. Ramiz, *a.g.e.*, s. 12, 75

³⁰⁹ İbrahim Özcoşar, *242 Nolu Mardin Şer'iyeye Sicili Belge Özetleri ve Mardin*, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No: 1, İstanbul, 2006, s. 97; N. Sevgen, *a.g.e.*, s. 66. v.d.

³¹⁰ K. Kaftan, *a.g.e.*, s. 67, 68

³¹¹ L. Ramiz, *a.g.e.*, s. 14

Bunlar olurken bölgede o güne kadar genelde olumlu olan Kürt-Nasturi ilişkileri de giderek gerginleşmeye başlamıştı. Nitekim misyonerlerin çaba ve çalışmaları diğer bazı sebeplerle yan yana gelince 1843 yılında Kürtler ve Nasturiler arasında ilk kez büyük çatışmalar meydana geldi. Bu çatışmalarda Kürt tarafında başı Emir Bedirhan çekiyordu.

3.5. BEDİRHAN BEY'İN NASTURİLERE SALDIRMASI

3.5.1. Nedenleri

1843-1846 yılları arasında Cizre Beyi Bedirhan Bey öncülüğündeki bazı Kürt gruplar Nasturiler üzerine iki büyük saldırıda bulundular. Bu saldırılarda yüzlerce Nasturi katledildi, malları yağmalandı. Köyleri, kiliseleri yakılıp yıkıldı. Saldırılarda çok sayıda Nasturinin katledilmesi geçmişte büyük tepkilere yol açtığı gibi günümüzde de konu bazen ilgili kitap, dergi ve gazetelerde yer almaktadır. Olaya yer veren kaynaklar farklı nedenler üzerinde durmuşlardır.

Uzun asırlar süren Nasturi ve Kürt komşuluğu din ayrımına karşın kendine has bir şekil almıştı. Kürt aşiretlerinin birbirine karşı Nasturi aşiretleriyle işbirliği yapmaları veya Nasturi aşiretlerinin zaman zaman dindaşları olan bir aşirete karşı Kürtlerle ittifakı bölgenin gelenekselleşen ilişkilerinden olduğu, 1859 yılında Hakkâri'de cereyan eden ve gerek Ertuşi Ağası Şaban Ağa'nın mektubundan gerekse de konu ile ilgili Osmanlı makamları arasındaki birçok yazışmada bahsedilen hadiseden açıkça anlaşılmaktadır.³¹² Gabriel Yonan; *"Kürt ve Nasturi aşiretleri arasındaki yerel çatışma çok karışık ve bir yabancı için anlaşılması zordu. Kürt aşiretleri ve Hıristiyanlar arasında ittifaklar, düşmanlıklar, entrikalar vardı. Bu yerde anlaşmazlıklar olağanüstü değildi. Her iki tarafın aşiret başkanları bir araya gelip, meclis kuruyor, uzun görüşmeler yapılıyor ve kural olarak anlaşmazlığa yol açan sorun çözülmüyordu"*³¹³ diyordu.

³¹² BOA, A. MKT. UM, Dosya No: 367, Vesika No: 9, Hadise İle İlgili Hakkâri Kaymakamı Kenan Paşa ve Mirliya Abdurrahman Paşa Tarafından yazılan 15 Muharrem 1276 Tarihli Tahrirat ile Şaban Ağanın 9 Safer 1276 Tarihli Mektubunda bu yapı sarıh biçimde görülmektedir.

³¹³ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 40

Bu yapı, 1830'dan itibaren bölgeye yabancıların gelmesiyle beraber yavaş yavaş değişmeye başladı. Aynı yazar misyonerlerin gelmesinden sonraki durum için şunları ifade etmektedir; *“yabancı misyonerlerin gelmesiyle birlikte, bu tarih içinde oluşmuş güç dengesi de hassaslaşarak bozulmaya başladı. Hıristiyanlar batılı inanç kardeşleriyle birlikte güçlendiler; Kürtler ise misyonerleri kendi özerk feodal iktidarlarını tehdit eden bir öncü olarak değerlendirdiler”*³¹⁴

Buna göre batılı misyonerlerin gelmesiyle Kürtler, Hıristiyan Nasturilerin gücünün ve etkisinin artmasından çekiniyor ve buna tepki duymaya başlıyor, Nasturiler de kendilerini daha güvenli hissedip Kürt mirlerine vergi ve asker vermeyi ret ediyorlardı.³¹⁵

Osmanlı Devleti misyoner ve benzer sıfatla dolaşanların neden olacağı sıkıntıları sezmişti. Hükümet, 1842 yılında padişaha sunduğu tezkirede, İngilizlerin Nasturilere bir millet statüsü kazandırmanın peşinde olduğunu ifade ediyordu. Tezkirede bunun gerçekleşmesi halinde İngiltere'nin oralarda istek ve nüfuzunun tahakkuk edeceğini ve bu halde onların Nasturileri diledikleri maksada tevcih edeceklerinden yarın birçok mahzurun doğabileceği ifade ediliyordu.³¹⁶

Misyoner diplomat, temsilci, seyyah vb. kişilerin rahat hareketleri bölgede merkezi otoritenin yokluğuna bağlanabileceği³¹⁷ gibi temel etken devletin bu imtiyazlı yabancılara geldikleri ülkelerin baskılarıyla müdahale edememesiydi.³¹⁸

Bununla ilgili bir misal İmadiye'de yaşanmıştır. İngiliz misyoner Wigram İmadiye'ye gittiğinde Kürtler onun varlığından rahatsız olmuş ve İmadiye kaymakamına Wigram'ı kısa süre içinde birçok kere şikâyet etmişlerdi. İmadiye Kaymakamı halkın gözündeki itibarını yitirmemek için bununla ilgili bir girişim başlatınca, Wigram bu yaptırıma karşı koydu ve bununla yetinmeyerek, kaymakamı

³¹⁴ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 40

³¹⁵ M. V. Bruinessen, *a.g.e.*, s. 277; L. Yalçın-Heckmann, *a.g.e.*, s. 75

³¹⁶ N. Sevgen, *a.g.e.* s. 86

³¹⁷ Bayram Kodaman, *Şark Meselesi...* s. 152

³¹⁸ BOA, HR. MKT, Dosya No: 49, Gömlek No: 29, Hakkâri Valisine Yazılan 26 Zilkade 1268 Tarihli Yazıda Amerikalı misyonerlerin Gever(Yüksekova)'deki faaliyetlerine karışılmaması isteniyor.; BOA, A. MKT. MHM, Dosya No: 699, Gömlek No: 1 Van Vilayetine Yazılan 6 Temmuz 1312 Tarihli yazıda, İngiltere Sefaretinin Bu Yöndeki Talebi ifade ediliyor ve İngiliz misyoner Mister Browne'ye hiçbir biçimde zarar verilmemesi isteniyordu.

İmadiye'deki İngiliz konsolosuna şikâyet etti. Konsolos, valiye saygısız bir ifade ile kapitülasyonların yabancılara sağladığı imtiyazları hatırlatmıştı.³¹⁹ Yetkililerin dokunamadığı bu kişilere halktan birinin zarar vermesi durumunda ise Osmanlı yerel yöneticileri, hükümetten gelen emirle ilgili şahsı cezalandırmak zorunda kalıyorlardı. Böyle olunca ne yerel yetkililer ne de halktan kimse bu kişilere kimse dokunabiliyordu. Bu nedenle İngiliz diplomat ve arkeolog Layard, gezindiği Irak, Doğu Anadolu ve çevre yerlerde istediği gibi hareket ediyor ve hatta Kürt beylerini azarlayabiliyordu. Her yerde İngiliz olduğunu hatırlatan Layard'ın bu rahatlığı³²⁰H.L. Kieser'in dediği gibi onların imtiyazlı birer gözlemci ve nüfuzlu aktörler olmalarından ileri geliyordu.³²¹

Bu nedenle misyoner, gezgin, diplomat sıfatlı Rusya ve batı ülkelerinden gelmiş birçok kişi istedikleri kente, köye girip çıkabilmekte hatta uzun yıllar buralarda kalabilmekteydiler. Amerikan Board misyoneri Dr. Grant, İncil ve ilaç katırlarıyla Hakkâri dağlarına ulaşmış ve burada Nasturiler için eğitim binaları inşa etmiş ve onun ardından gelen İngiliz misyoner Badger, Nasturi patriğini istediği gibi yönlendirmekte sıkıntı çekmemişti.

Yabancıların bu gelişi yöredeki huzuru bozmuştu. Layard; *“Uzun asırlar Hıristiyan Nasturiler için normal seyrinde giden yaşam, Osmanlı devletinin zayıflamasıyla bölgedeki Kürt aşiretlerinin saldırıları ve Osmanlı valilerinin baskısıyla zorlaşmaya başlamıştı. 19. yüzyılda Doğu Anadolu'nun yüksek dağ zirvelerindeki köyler de dâhil olmak üzere bölge Katolik ve Protestan misyonerlerin mezhep değiştirme baskısı altındaydı. Bu sonuncusu halkın yaşamındaki normal seyri büsbütün olumsuzla doğru değiştirmişti”*³²²

Devletin zayıflamasıyla beraber merkez otoritenin sarsıldığı ve bu nedenle bazı valilerin keyfi davrandığı yine Kürt ve Arap aşiretlerin kontrolünde zorluk

³¹⁹ W. A. Wigam, *İnsanlığın Beşiği-Kürdistan'da Yaşam*, Avesta Yayın, İstanbul, 2004, s. 398 (Hakkâri beyi Nurullah, birkaç Fransız'ı öldürdüğü iddiasıyla uzun zamandır Osmanlı hükümetince hesaba çekiliyordu. Bkz. Sinan Hakan, *a.g.e.*, s. 62-63)

³²⁰ A. H. Layard, *a.g.e.* s. 128-129

³²¹ H. L. Kieser, *a.g.e.*, s. 22

³²² A. H. Layard, *a.g.e.* s. 121

yaşandığı doğrudur. Ancak Layard'ın da kabul ettiği gibi bunların hiçbiri Nasturilerin yaşamında misyonerlerin yaptığı kötü etkiyi yapmamıştı.

Osmanlı Devleti ayrı cins ve ırklardan milyonlarca insanı toprakları üzerinde bulunduruyordu. Bu toplulukların hepsi de kendi gelenek ve kültürlerini sürdürerek yan yana yaşıyordu.³²³ 19. yüzyıla gelindiğinde ise imparatorluğunun zayıflamasıyla beraber ülke emperyalist devletlerin bir mücadele alanı haline geldi. Birtakım imtiyazlarla dış ülkelerin misyonerleri, temsilcileri, müfettişleri, konsolosları ülkenin her tarafını olduğu gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu da serbestçe dolaşmaya başladılar. O tarihlere kadar hemen hiç önemsenmeyen etnik aidiyet önem kazanmaya başladı. Ülkedeki Hıristiyan topluluklar için cemaat kültürünü oluşturmayı ifade eden din, zaman içinde emperyalist Hıristiyan devletlerin desteğini almanın bir aracına dönüşmeye başladı.³²⁴ Bir süre sonra ABD ve Avrupa kamuoyunda, Osmanlı Topraklarındaki gayrimüslimler öteden beri “ezilen zavallı Hıristiyanlar” olarak gösterilmeye başlandı. Müslümanlar ise sözde onları ezenler olarak görüldü.³²⁵

Bunu fırsat bilen Doğu Anadolu'daki Hıristiyan azınlıklar, Müslüman Kürtlerle yaşadıkları her meseleyi abartarak veya doğrudan yalanlar uydurarak gelen yabancılara özellikle de İngilizlere anlatarak Kürtler hakkında oldukça kötü bir önyargı oluşturmuşlardı.³²⁶ Hıristiyan azınlıklar ufak bir meselede bile başta İngilizler olmak üzere yabancı ülke temsilcilerine şikâyetinde bulunuyor, bu ülkeler de Osmanlı hükümetine veya yerel makamlarına baskı yapıyordu. Mesela Fransız Van konsolos yardımcısı Per Defrence, Tiyari Nasturileri ile Ertuş Kürtleri arasındaki yayla paylaşmazlığı meselesini, büyük bir siyasi hadiseymiş gibi gösterince Fransız makamları bu yönde Osmanlı makamlarına baskı yapmıştı.³²⁷ Bundan sonra ise zor durumda kalan Osmanlı yetkilileri şikâyet edilen kişi, aşiret veya beyliği bir şekilde cezalandırma yoluna gidince huzursuzluk oluyor ve böylece var olan sükûnet yavaş

³²³ H. A. Ubcini, *a.g.e.*, s. 27-28

³²⁴ S. R. Sonyel, *a.g.m.*

³²⁵ Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu Bir Çöküşün Tarihi*, (Çev: Belkıs Çorakçı Diçbudak), Bilgin Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 283

³²⁶ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 397

³²⁷ BOA, A. MKT. MHM, Dosya No. 642, Gömlek No: 2, Dâhiliye Nazırından Sadarete yazılan 5 Temmuz 1315 Tarihli Yazı

yavaş bozuluyordu.³²⁸ Kürtlerin yaşadıkları yerlerde yabancılara karşı olumsuz tutumları büyük kısmıyla bundan kaynaklanıyordu.

Layard ve bazı yabancı kaynaklar ise Kürtlerin yabancı rahatsızlığını farklı nedenlerle izah ediyor; “*Gezgin veya misyonerlerin varlığı, Kürtlerin onların casus olduğu veya Osmanlı madenlerinin yerini tespit edip Osmanlının çıkarmasına yardım edecekleri endişesinden de kaynaklanıyordu. Zira maden çıkarılacak olursa Osmanlı bölgeye ağırlık koyup Kürt beylerinin yarı otonom varlığına son verebilirdi. Bu otonomluk sadece özgür olma değil vergi ve askerlik bağışıklığını da içeriyordu. Bunlar da elden gidebilirdi*”.³²⁹

Layard’ın, Kürtlerin yabancıları casus olarak gördüğü ve bu casusların sonunda Kürtlerin otonom yapılarına darbe indirmeye neden olacağı tespiti doğrudur. Zira azınlıklardan gelen şikâyetler önce yabancı devletlerin hükümete baskısını ardından Osmanlı devletinin sözü elden yere müdahalesi getiriyordu. Layard’ın madenlerle kastettiği husus ise bütün Doğu Anadolu ile ilgili olmayıp, Hakkâri Beyi Nurullah’ın hâkimiyet alanında bulunan zırnık madeni ile ilgilidir. Erzurum Valisi Esat Paşa 1831 yılında hazırladığı rapora göre, Nurullah Bey Hakkâri Sancağındaki zırnık madenini işletmekte ancak gelirini devletle paylaşmaya yanaşmamaktadır. Raporun devamında vali, “*eğer bu madenin kontrolü devlete geçerse senelik birkaç yüz akçe gelir getirecektir*” diyordu.³³⁰ Hakkâri miri için önemli olsa da, gelirine bakıldığında devlet için bu madenin fazla bir öneminin olmadığı anlaşılabilir. Hatırlanacağı üzere Alman Shoultz’un öldürülme nedenini batılılar onun zırnık madenine ilgisine bağlamışlardı. Layard burada anlamsız bir genelleme yapıyor.

Aslında Müslümanların veya Kürtlerin batılı yabancıların varlığından neden rahatsız oldukları dönemin Hakkâri sancağındaki gelişmelere bakılarak da anlaşılabilir. 1839 yılında Dr. Grant’ın ve ardından 1842 yılında Badger’in gelmesiyle Kürt-Nasturi ilişkilerinde daha doğrusu Patriğin mensubu olduğu Tiyari aşireti ile Kürtler arasındaki ilişkilerde birtakım önemli değişimler meydana gelmişti.

³²⁸ G. Şahin, *a.g.m.*

³²⁹ A. H. Layard, *a.g.e.* s. 152

³³⁰ Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)* Doz Yayınları, İstanbul, 2007, s. 57. (Farsça adı zarnîx olan bu maden arsenik sülfür’dür. Parlak sarı renkte zehirli bir mineral. 19. yüzyılda kadmiyum sarısı keşfedilinceye dek sarı boya yapımında bu kullanıldı)

Nasturiler, Hakkâri beyliğinin sınırları içinde olduklarından Hakkâri beyinin hâkimiyetini tanıyorlardı. Bu hâkimiyet bir alt üst ilişkisinden ziyade yıllık verilen bir vergi ile sınırlı kalıyordu.³³¹ İstisnai durumlarda dış saldırılarda Nasturilerin, Hakkâri beyinin emrine asker verdikleri de oluyordu.³³² Burada bir hususu açıklamakta fayda var. Konuyla ilgili yabancı ve yerli birçok kişi-yazar, Kürtlerin Nasturileri haraca bağladığını, bu haracın verilmediği durumlarda Nasturilerin saldırılara maruz kaldığını söylemektedir. Ancak gözden kaçırılan bir durum var. Hakkâri 1847 yılına kadar bir hükümet sancağı şeklinde idare edilmekteydi. Bu nedenle Osmanlı yönetimi sadece sancak beyini tanımakta ve tanıma karşılığında kendisinden vergi ve asker almaktaydı. Hakkâri sancağını idaren eden Kürt beyleri de buna dayanarak hâkimiyet alanlarındaki halktan ve aşiretlerden vergi almaya çalışıyorlar ve bunu meşru sayıyorlardı. Dolayısıyla bunun bir haraç olduğunu söylemek güçtür. Ancak bu beylerin vergi alma işini adil bir şekilde yapıp yapmadıklarını söylemek için elimizde yeterli bilgi yok. Acaba Hakkâri beyi güçlü Kürt aşiretlerinden vergi alabiliyor muydu? Nitekim misyonerlerin gelmesinden sonra kendilerini daha güvende hisseden Nasturiler de Nurullah Bey'e vergi vermeyi reddetiler.

Misyonerler Nasturi-Kürt ilişkilerinde önemli değişmelere neden oldular. Bu değişim en çok patriğin tavırlarında görülüyordu. Patrik, misyonerlerin verdiği teminatlara güvenerek ve Tiyari Nasturilerinin de desteğini arkasına alarak Kürtlerle ilişkilerini sınırlandırmaya başladı. Dini bir şahsiyetten ziyade siyasi bir lider gibi davranmaya başlayan patrik bütün Nasturi aşiretleri üzerinde mutlak hâkimiyet kurmaya çalıştı.³³³ Bu durum patriğin aynı zamanda birçok malikle anlaşmazlığa düşmesine neden oldu.³³⁴ Eskiden Nurullah Bey'e bir miktar vergi veren bazı Nasturi aşiretleri de Patriğin baskısıyla bu vergiyi vermez olmuşlardı. Patrik artık Kürtlerle işbirliğinin gereğini duymuyor ve Nasturi aşiretlerini de böyle davranmaya zorluyordu. Bu durum Nasturi aşiret reisleri olan maliklerin de tepkisini çekmiş ve hatta bazı malikler patriğin bu tutumunu Nurullah bey'e şikâyet etmişlerdi.³³⁵

³³¹ M. S. Lazerev, *a.g.e.*, s. 130-131

³³² İ. Ş. Vanlı, *a.g.e.*, s. 29

³³³ F. Bulut, *a.g.e.*, s. 257

³³⁴ H. L. Kieser, *a.g.e.*, s. 95

³³⁵ F. Bulut, *a.g.e.*, s. 257; Yalçın-Heckmann, *a.g.e.*, s. 75

Fakat eskiden beri Nasturi aşiretleri kendi malikleri yani aşiret reislerinin idaresinde yaşarlardı. Nasturi aşiretleri savaş yapmak, göç etmek vb. konularda kendileri karar verirlerdi. Patriğe ise büyük saygı gösterilir, sözü dinlenilir ve birtakım sorunların çözümü için ona başvurulurdu.³³⁶

Diğer yandan bölgeyi gerginleştiren başka meseleler de vardı. Nurullah Bey 1830'dan beri merkezi Başkale olan Hakkâri beyliğinin başında bulunuyordu. Ancak o babasının varisi olan ve beyliğin başına geçmesi gereken yeğeni Süleyman'a baskı yaparak Hakkâri emirliğini zorla ele geçirmişti. Süleyman Bey ise Hakkâri beyliğine bağlı olan Çölemerik kazasının beyi olmak durumunda kalmıştı. Bu nedenle Süleyman ve Nurullah arasında bir çekişme vardı. Patrik ise bu çekişmede Süleyman beyi destekleyerek Nurullah beyin tepkisini çekmişti. Bu da ayrı bir gerginlik konusuydu.³³⁷

Birçok kaynağın değinmediği bir diğer husus ise 1840 veya 1841 yılında yani Bedirhan saldırısından önce Nasturiler ile Nurullah Bey arasında bazı çatışmaların yaşanmış olmasıdır. Surma, 1915'te I. Dünya savaşına girmeye karar verdikleri Dez köyünden bahsederken, 75 yıl önce patrik Mar Abraham'in başkanlığında Hakkâri emirine yine burada atalarının savaş kararı aldığını ifade ederek bunu doğruluyor.³³⁸

Çok az bilginin olduğu bu çarpışmayla ilgili olarak Bedirhan Bey, saldırıdan sonra kendisine yapılan eleştirilere cevap için Erzurum valisi Halil Kemal Paşa'ya yazdığı 1843 tarihli mektupta şunları söylüyordu; "*Tiyariler Hakkâri beyine itaat etmeyip kapısının önünden malını ve talanını çekip götürdüler*"³³⁹ Bunu doğrulayan bir yazı da 5 Ocak 1844'te İngiliz gazetesi The London Times'te yer almıştı. Buna göre Patrik, Nurullah Bey ile yeğeni Süleyman Bey arasında Hakkâri emirliği için yapılan çekişmeden ustaca yararlanmaya çalışmıştı. Patrik, Çölemerik Emiri Süleyman beyin emrine Nasturi Tiyari aşiretinin silahlı güçlerini vererek Nurullah beyi gafil avlamıştı. Bu beklenmedik saldırıda Nurullah Bey kaçarak ikametgâhını terk etmek zorunda kalmıştı.³⁴⁰

³³⁶ Surma Hanım, *a.g.e.*, s. 66

³³⁷ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 40; H. Y. Foggo, *a.g.e.*, s.31

³³⁸ Surma, *a.g.e.*, s. 74

³³⁹ S. Hakan, *a.g.e.*, s. 161

³⁴⁰ H. Y. Foggo, *a.g.e.*, s. 88

Hatip Yıldız'ın yayımladığı bir Osmanlı arşiv belgesine göre intikam almak isteyen Nurullah Bey, Tiyarilerin bu saldırısı üzerine tek başına güç yetiremeyeceğini anladığından Bedirhan beyden asker talep etmişti. Bu sıralarda ittifak arayışında olan Bedirhan Bey bu isteği kabul ederek Nurullah beye birkaç bin asker göndermişti. Ancak Nurullah Bey bu saldırısında çok adam kaybettiği halde istediği neticeyi alamamıştı.³⁴¹

Nasturilere silahla isteklerini kabul ettiremeyeceğini anlayan Nurullah Bey, 1843 yılında bu kez patrikle görüşmeyi deniyordu. Arabuluculuk için bir ara misyoner Grant'tan yardım istedi.³⁴² Hakkâri beyinin artık eski gücünden çok şey kaybettiği anlaşılıyordu.³⁴³ Nurullah Bey bu görüşmeyle, Patriği kendi emirliğini eskiden olduğu gibi tanımasını ve sadece dini meselelerle ilgilenerek Nasturilerin diğer işlerini maliklere yani Nasturi aşiret reislerine bırakma konusunda ikna etme niyetindeydi.³⁴⁴

Nurullah Bey bu amaçla adamlarıyla patriğe bir mektup gönderdi. Temsilciler Nurullah beyin görüşme isteğini içeren mektubunu Koçanis'taki patrikhaneye ulaştırdıkları zaman İngiliz misyoner Badger de burada idi. Badger patriğe, yalnızca Osmanlı hükümeti ve Osmanlıların batılı müttefikleriyle(İngilizleri kastediyor) ilişki içinde olmasını söyledi. Etki altında kalan patrik, Nurullah beyin temsilcilerine saygı gösterdi ama İngiliz misyonerin verdiği güvenle olacak ki işlerini bahane gösterdi ve görüşme teklifini reddetti.³⁴⁵

Nurullah Bey, patrik ve onun önemli silahlı gücünü oluşturan Tiyari Nasturilerine baş eğdirmeyeceğini anlayınca bundan sonra o bölgeyi Bedirhan Bey'e bırakıyordu. Nazmi Sevgen'in yayımladığı ve Nurullah beyin iki büyük Nasturi aşiret (Tiyari ve Tuhup) bölgesini Bedirhan beye bıraktığı bilgisi Musul'daki İngiliz konsolosunun ülkesinin Osmanlı elçiliğine gönderdiği 19 Eylül 1846 raporunda da

³⁴¹ Ahmet Taşğın ve bşk., *Süryaniler ve Süryanilik I*, Orient Yayınları, Ankara, 2005, s. 168

³⁴² H. L. Kieser, *a.g.e.*, s. 98

³⁴³ Dündar Alikılıç, "Hakkâri Beyliği(İrisan Beyliği)'nin Yıkılış Etkenleri", *III. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Hakkâri, Haziran, 2007

³⁴⁴ F. Bulut, *a.g.e.*, s. 257

³⁴⁵ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 40

geçmektedir.³⁴⁶ Nurullah'ın amacı herhalde Nasturilere veremediği dersi Bedirhan Beyin eliyle vermektir. Nitekim patrik ailesinden Surma Hanım bunu kastederek; "... Bizimle baş edecek güçleri olmadığından, bize karşı Botan'da Bedirhan Beyi ve diğer tüm Kürt aşiretlerini yardıma çağırıldılar..."³⁴⁷ ifadesini kullanıyor.

H. Kieser, Amrikalı misyoner örgütünün(ABC FM) yayın organında yayımlanan bir mektuba dayanarak, saldırıdan birkaç gün önce Nurullah Beyin Bedirhan Beyin konağında olduğu ve Nasturilere karşı Bedirhan Beyden bizzat yardım istediğini belirtmektedir. Üstelik misyoner Dr. Asahel Grant da buradadır ve buna şahit olmuştur.³⁴⁸

Bu sırada Bedirhan Bey ise Osmanlı valileriyle bir takım sorunlar yaşıyor ve bu sorunları bir şekilde kendi lehine çözmek için uğraşıyordu.³⁴⁹ Ancak Bedirhan Bey kendisiyle ilgili bu problemlerle uğraşırken 1843 yılında Nasturiler üzerine saldırı düzenledi. Bu saldırının nedeni yaygın görüş olarak Nasturilerin Bedirhan Bey'e vergi vermeyi reddetmesidir. Buna göre Nurullah beyin başa çıkamadığı ve Bedirhan beye bıraktığı Nasturilerden Bedirhan Bey bağlılık istedi. Onlardan, kendisine itaat etmelerini ve vergi vermelerini istedi. Ancak Nasturiler bu isteği kabul etmeyince üzerlerine büyük bir kuvvetle yürüdü.

Bu değerlendirme yukarıda verilen bilgiler ışığında doğru gözükmele beraber saldırının sebebine farklı izahlar getiren belgeler de mevcuttur. Ayrıca Musul Valisiyle yaşadığı ve kendi sonunu getirebilecek bir sorunla uğraşan Bedirhan beyin diğer yandan böyle bir saldırıya girişmesi düşündürücüdür. Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)* isimli kitabında, Bedirhan Beyin merkezi hükümete ve Osmanlı valilerine bağlılığını göstermek için büyük gayret sarf ettiği bir sırada hiç beklenmedik bir anda Nasturilere saldırdığından bahsediyor.³⁵⁰ Aynı şekilde Nazmi Sevgen, Bedirhan Beyin kendi

³⁴⁶ N. Sevgen, *a.g.e.*, s. 86

³⁴⁷ Surma, *a.g.e.*, s. 67

³⁴⁸ H. L. Kieser, *a.g.e.*, s. 98

³⁴⁹ N. Sevgen, *a.g.e.*, s. 68-69

³⁵⁰ S. Hakan, *a.g.e.*, s. 159-160

meselesini çözmek için Erzurum ve İstanbul ile birçok yazışma yaptığı bir sırada Nasturilere saldırdığından bahsediyor.³⁵¹

Gerçi Bedirhan beyin Nasturileri tehdit ettiği biliniyordu. Ancak saldırının zamanlaması Bedirhan Bey açısından yanlıştı. Nitekim eldeki bazı bilgilere göre Bedirhan Beyin kendi meselesiyle uğraşırken böyle bir harekete girişmesi, Tiyari Nasturileri tarafından yapılan bir saldırının intikamını almak içindi. Erzurum Eyalet Valisi, Bedirhan Beyin saldırısına neden olan Tiyarilerin saldırısı için; *“Tiyari aşireti çok sayıda asker toplayarak, sakinleri Müslüman olan bir köyün üzerine gidip İslam ve sadattan 50 kadar adamı katl ve idam etmiş, Müslümanlara ait mal ve eşya ele geçirilmiştir. Hatta bu saldırıda köyün camisi kiliseye çevrilerek buraya keşiş tayin edildiği gibi bazı Müslüman kadınlar da esir edilmiştir.”*³⁵²

Bedirhan Bey de yaptığı saldırının gerekçesini şöyle açıklıyordu; *“Tiyariler elli kadar seyyidi öldürdüler ve bunu İngiltere hükümetinin tahrikiyle yaptılar. Hakkâri beyine itaat etmeyip kapısının önünden malını ve talanını çekip götürdüler. Bildim ki bunun sonu kötü olacak. Devlet-i Aliye'ye bir baş ağrısı peyda olacak! Top ve araba işler yerler olmadığından ve günden güne direnişleri arttığından, sabır ve tahammül edemeyerek üzerlerine vardım. Padişahımız sayesinde bir miktar hadlerini bildirdim”*³⁵³

Nazmi Sevgen'e göre de, Bedirhan Bey hareketinin esas nedeni, Tiyarilerin Bedirhan Beyin egemenlik alanında olan Bervari bölgesindeki Müslüman köylere saldırı düzenlemesiydi.³⁵⁴ Sonraki yıllarda Tiyari Nasturileri ile Bervari Kürtleri arasında kanlı saldırıların olduğu düşünülürse Bedirhan saldırısına yol açan sebeplerden birinin bu olması ihtimal dahilindedir. Zira 1888 yılında Tiyari Nasturileri yaklaşık beş bin adamla Bervari Kürtleri üzerine saldırarak hayli telef ve zarar verdirmişlerdi.³⁵⁵ Sevgen'e göre Bedirhan Bey buna rağmen bu saldırıyı yapmayabilirdi. Fakat O, Cizre'nin Musul'a bağlanmasını bir türlü kabul edememiş,

³⁵¹ N. Sevgen, *a.g.e.*, s. 76

³⁵² Ahmet Taşgın ve bşk., *Süryaniler ve Süryanilik I*, s. 166-167

³⁵³ S. Hakan, *a.g.e.*, s. 161

³⁵⁴ Nazmi Sevgen bu köyün Yukarı Bervari bölgesindeki Sersepi köyü olduğunu belirtiyor. Bkz s. 77

³⁵⁵ BOA, Y. MTV, Dosya No: 35, Gömlek No: 2, Musul Vilayetinden Gönderilen 1 Ağustos 1304 Tarihli Yazı

Osmanlı hükümeti ile valileri nezdinde yaptığı girişimlerin sonucunu almamanın verdiği üzüntüyle dikkati kendi üzerinde toplamak için bu saldırıya birden girişmişti.³⁵⁶

Diğer yandan batı kaynaklarının üzerinde durduğu vergi konusu ve bağlılık hakikatte meselenin özüdür. Zira Bedirhan Bey, Nurullah Beyin şikâyetinden sonra Nasturilere temsilci göndererek itaat etmelerini ve vergi vermelerini istemişti. Ancak Nasturiler bunu reddetmişlerdi. Arkasından da Tiyari aşiretinin saldırısı ipleri koparmıştı. Sonuç olarak Bedirhan'ın bu "had bildirmesi" hem Nasturiler hem de Bedirhan Bey için bedeli ağır sonuçlar getirecektir.

3.5.2. Saldırı ve Katliam

Bedirhan, kendi tabiriyle Nasturilere hadlerini bildirmek için hazırlıklara girişir. Fakat kendi hazırlığının yanı sıra Tiyari Nasturilerinin gücünden çekindiği veya kendi askeri kuvvetini zayıflatmamak için olacak ki çevredeki Kürt aşiret ve beylerinden de yardım ister. Bilhassa Rus ve Ermeni yazarların, Kürtlerin bir bütün olarak Bedirhan Bey öncülüğünde 'Bağımsız Kürdistan' için "*kutsal ittifak*" oluşturdukları ve bu ittifaka dâhil olan Kürt beylerinin Nasturi saldırısında Bedirhan beyin yanında yer aldıkları iddiası³⁵⁷ doğru değildir. Zira Bedirhan Bey saldırıdan önce devlete bağlılık yeminleri ederken, saldırıdan sonra da Erzurum valisine saldırının nedenini izah ederek anlayış bekliyor ve valiye elde ettiği "sözde ganimetleri" gönderiyordu.³⁵⁸ Fakat yine de bu saldırıya farklı amaç ve beklentileri olan yerel Kürt aşiretlerinin katıldıkları bilinmektedir.

Bedirhan Bey bu saldırı için Ertuş aşireti lideri Tatar Ağa ve eski İmadiye valisi İsmail Paşa'dan yardım istedi. Bunlardan İsmail Paşa kendisine 800 asker göndermiştir. İsmail Paşanın bu kadar çok asker göndermesinin nedeni, azledildiği

³⁵⁶ N. Sevgen, *a.g.e.*, s. 76

³⁵⁷ Bu iddia Rus ve Ermeni kaynakları veya onlara dayanan yazarlarca öne sürülmektedir. Bkz Garo Sasuni, *a.g.e.*, s. 104 v.d., Lazerev, *a.g.e.*, s. 128 v.d., ayrıca H. Y. Foggo, *a.g.e.*, s. 36; K. Kaftan, *a.g.e.*, s. 66; F. Bulut, *a.g.e.*, s. 254. Bu iddiaların tersine Bedirhan Bey bu süreçte devlete bağlılığını hem Bab-ı ali hem de Erzurum ve Diyarbakır valilerine defalarca yazdığı mektuplarda dile getirmiştir. Nazmi Sevgen Bedirhan Beyin bu yoldaki çabalarına genişçe yer vermiştir. Ayrıca 1846 yılını Bedirhanla geçiren Amerikalı iki misyonerin verdiği bilgilere göre Bedirhan, konuklarına sultana bağlılığını dile getiriyordu. Bkz. M. V. Bruinessen, *a.g.e.*, s. 276

³⁵⁸ S. Hakan, *a.g.e.*, s. 160-161

İmadiye valiliğini tekrar elde etmek veya yağmalanacak ganimetlerden hisse almak olduğu düşünülüyordu.³⁵⁹ Patrik Marşamun da Badger'e yazdığı mektupta saldıranların; Bedirhan Bey, İsmail Paşa ve Ertuşî Kürtlerinin reisi Tatarhan Ağa olduğunu yazmaktaydı.³⁶⁰

Saldırıya Bedirhan Bey liderliğinde onun 10 bin silahlı adamı, İsmail Paşanın gönderdiği 800 asker ve Ertuş aşiretine mensup Kürtler katılmıştır. Ertuş aşiretinden katılan Kürt sayısı belli değildir. Tiyarilerin doğal müteffiki olan Ertuşîlerin bu saldırıda Bedirhan Bey kuvvetlerine yardım etmeleri anlaşılabilir bir durumdur. Fakat birçok kabileden oluşan Ertuşî aşiretinin sadece bir kolunun bu saldırıya destek vermesi ihtimal dâhilindedir. Osmanlı iç yazışmalarında Bedirhan beyin bu saldırıyı on binden fazla askeri kuvvetle yaptığı ifade ediliyor.³⁶¹ Toplanan bu kuvvetler 1843 yılının Mayıs ayında harekete geçtiler. Hedef Nasturilerin en büyük aşireti olan Tiyari idi. Cizre'den yola çıkan Bedirhan ve kuvvetleri yüz kilometreden fazla bir yol kat ederek buraya vardılar. Nasturiler saldırıya hazırlıklıydılar. Ancak Kürtlerin şiddetli bir şekilde başlattığı saldırıya aynı şiddetle karşılık vermeye çalışılsa da çarpışan kuvvetler arasında bir dengesizlik vardı. Nitekim sayıca çok olan Kürtler bir süre sonra Nasturi direnişini kırmayı başardılar. Ardından yenilip geri çekilmek zorunda kalan Nasturilerin Tiyari vadisindeki köyleri yakılıp yıkıldı. Saldırıda yüzlerce Nasturi katledildi. Bu saldırıda Nasturilerin dini ve siyasi lideri patrik ise ele geçirilememişti. Patriğin daha güvenli olan Dez vadisinde de bir ikametgâhı vardı ve bu saldırı sırasında oraya çekilmişti. Aynı yılın haziran ayında bu kez Dez üzerine yürüyen Bedirhan'ı, Nasturiler Dez'e yakın iki saat bir mesafede karşıladılar. Sabahtan ikindiye kadar devam eden çarpışmalarda Nasturi kuvvetleri bozulmuş ve epey kayıp vererek geri çekilmişlerdi. Dez Vadisine çekilen Nasturiler Zap nehri üzerindeki köprüyü yıktılar. Bedirhan Bey buraya gelerek askerlerini keleklerle karşıya geçirdi. Zap Nehrini geçen Kürtler ile Nasturiler arasında iki buçuk gün devam eden muharebelerden sonra Nasturiler yenildiler. Kürtler burada da Nasturi köylerini yakıp yıktılar. Yakaladıkları birçok insanı öldürdüler. Ele geçirilen patriğin yatalak annesi öldürülerek Zap nehrine atıldı. Çarpışmalar bittikten sonra çok sayıda

³⁵⁹ N. Sevgen, *a.g.e.*, s. 77

³⁶⁰ G. P. Badger, *a.g.e.*, Volume I, s. 270

³⁶¹ N. Sevgen, *a.g.e.*, s. 78

kadın ve çocuk esir edilerek Cizre'ye götürüldü. Kaçabilenler ise yüksek dağlık alanlara çekildiler.³⁶²

Osmanlı yazışmalarında bir hayli nüfusun katledildiği ifade edilerek gerekli tedbirlerin alınması isteniyordu; “...*Deyir denilen yeri bastıktan sonra dağlar arasındaki nice nice köyleri yağma edip yakmışlardır. Bilhassa Bindesbido ismindeki köyden aldıkları mal, eşya ve kitapları götürmüş, kiliseyi tahrip etmişlerdir. Ahaliye zulüm ve işkence yapılmış, birkaç yüz kişi Cizre beyi Bedirhan Bey tarafından esir gibi satılmak üzere götürülmüştür. Marşemun denilen patriklerinin anasını, oğlunu da böyle yapacağız diyerek, Diz köyünde öldürüp Zap nehrine atmışlardı*”.³⁶³

Nasturi Patriği ise; “...*Paskalya yortusu sırasında(Haziran) bölgemize ani bir baskın yaparak Malik İsmail ve diğer kardeşlerimize ait büyük koyun sürülerini çaldılar. ...kızlarımız ve oğullarımız kılıcın keskin yanıyla vurularak öldürüldüler. Malımız mülkümüz düşmanlarımızın eline geçti*...”³⁶⁴ diyordu.

Bedirhan Bey saldırıda özellikle Nasturi patriğinin akraba ve yakınlarına şiddetle muamele etmiştir. Patriğin anası öldürülerek Zap nehrine atılmıştır. Bir kadın patrikliğe aday bir genci büyük fedakârlıklarla kurtarıp dağ başında saklamış, Bedirhan kuvvetleri çekildikten sonra ortaya çıkarmıştır.³⁶⁵

Saldırıda Tiyari nüfusunun yaklaşık beşte biri öldürülmüş³⁶⁶, Dez'de de 850 kişi³⁶⁷ öldürülerek 3 binin üzerinde insan katledilmişti.³⁶⁸

³⁶² G. P. Badger, *a.g.e.*, s. 270-271; G. Yonan, *a.g.e.*, s. 44-45; *Süryaniler ve Süryanilik I*, s. 168-169;

N. Sevgen, *a.g.e.*, s. 76-77-78

³⁶³ N. Sevgen, *a.g.e.*, s. 78-79

³⁶⁴ G. P. Badger, *a.g.e.*, s. 270

³⁶⁵ N. Sevgen, *a.g.e.*, s. 77

³⁶⁶ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 42

³⁶⁷ G. P. Badger, *a.g.e.*, s. 367

³⁶⁸ Minorsky, bu saldırıyla on bin kişinin öldürüldüğünü söylüyor. (Bkz Minorsky; Kürtler ve Kürdistan, Doz yayın, İstanbul, 2004, s. 99-100). Ancak aşağıdaki dipnotlarda gösterildiği gibi bu sayının daha az olması gerekir. Ayrıca saldırının hedefi olan Tiyari aşireti yaklaşık on yıl sonra yine bölgenin en güçlü aşiretlerinden biri idi. Eğer iddia edildiği gibi bu aşiret bu kadar büyük kayıp vermiş olsaydı muhtemelen kendisini artık toparlaması güç olacaktı.

Patrik bu ikinci saldırıdan kaçarak kurtulmuştur. 27 Temmuz 1843'de Musul'a varan patrik, Musul'daki İngiliz konsolos vekili Rassam'm evine sığınmıştı.³⁶⁹

Nasturilerin önemli bir kısmı malları ve eşyalarıyla Musul valisinin idaresinde bulunan yerlere kaçtılar. Kalan Nasturiler ise cizye vermeyi ve Hakkâri beylerine itaat etmeyi kabul ettiler. Aşıta'da inşa edilen kiliseyi de yıktıran Bedirhan, kalan Nasturilerden cizye ve hediye adı altında 50.000 kuruş alarak bir adamıyla bunu Erzurum valisine göndermiştir. Ele geçirdiği 800 tüfeği ise Van kaymakamına veya hükümetin istediği yere göndereceğini belirtmiştir. Bedirhan Bey Tiyari bölgesini itaat altına aldıktan sonra buraya Zeysel Bey adında birisini mütesellim olarak tayin etti ve Cizre'ye geri döndü. Cizre'ye döndüğünde yanında getirdiği çok sayıda esirin beşte birini kendisine aldıktan sonra geri kalanları âlimler ve şeyhler arasında dağıtmıştır.³⁷⁰ Fakat daha sonra bu esirlerin Cizre dışına da götürüldüğü veya satıldığı anlaşılıyor.³⁷¹

Katliam Hıristiyan batı ülkelerinde büyük yankı yapar. İngiliz konsolos ve misyonerlerin hazırladığı raporlar hem batı ülkelerinin İstanbul elçiliklerine hem de batı başkentlerine ulaşmıştı. Amerika, Fransa ve İngiltere Osmanlı devleti nezdinde olayı protesto edip Bedirhan Bey'in cezalandırılmasını istediler.³⁷²

Musul'daki İngiliz konsolosluga sığınan patrik daha sonra şikâyet için Musul valisine gitti. Valiye durumu ifade ederek ondan, esirlerin serbest bırakılması, yağmalanan malların iadesi ve Bedirhan askerlerinin memleketlerinden çekilmesi konularındaki isteklerini dile getirdi. Ancak vali, patriğin daha önce misyonerlere

³⁶⁹ G. P. Badger, *a.g.e.*, s. 367, 271 (saldırı sırasında kaç kişinin hayatını kaybettiğine dair farklı rakamlar verilmektedir. Saldırının hemen öncesine kadar Nasturiler arasında bulunan İngiliz Misyoner Badger, Dez Vadisinde 850 kişi öldürüldüğünü ifade ediyor. Tiyari'de öldürülen kişi sayısını, kitabında geniş kaynakça kullanan Gabriel Yonan beşte bir olarak ifade etmektedir. Badger, Tiyari'deki Nasturi nüfusunu 12.000 civarında verdiği göre Tiyari'de yaklaşık 2.500 civarında insan katledilmişti.)

³⁷⁰ *Süryaniler ve Süryanilik I*, s. 169 (Bedirhan Bey Erzurum Valisine aldığı parayı göndererek hükümete asi olmadığını ve hatta iyi bir iş yaptığını göstermeye çalışıyordu. Ele geçirdiği esirlerin beşte birini alıp geri kalanını şeyh ve âlimlere dağıtarak güya İslam savaş hukukunu uyguladığını göstermeye çalışıyordu. Ancak böyle yaparak saldırısına dini bir meşruluk kazandırma gayretinde olduğu kuşkusuzdur)

³⁷¹ BOA, HR. MKT, Dosya No. 2, Gömlek No: 29, Musul, Bağdat, Erzurum, Diyarbakır ve Halep Vilayetlerine 1844 yılında Yazılan Yazılar

³⁷² G. Yonan, *a.g.e.*, s. 49

güvenerek bağımsız hareket etmesini ima ederek, eğer Nasturiler kendi egemenliğini tanırlarsa yardım edebileceğini söyledi. Patrik bunu kabul ediyordu.³⁷³

Bu saldırılar ve Nasturilerin katledilmesinden büyük üzüntü duyan patrik Marşimun, Musul'da bulunduğu sırada Avrupa'daki kilise teşkilatlarına mektuplar yazarak içinde buldukları dramatik durumu anlatmıştır. Bu mektuplarında insanların öldürüldüğü, sağ kalan çocuk ve kadınların köle olarak satıldığını bildiriyordu. Patrik ayrıca Avrupa ve Amerika kiliselerinden, halkını eğitmesi için yardım isteğinde bulunuyordu.³⁷⁴

Öte yandan Patrik 1845 yılında Bab-ı âli'ye(Osmanlı Devleti) bir arıza sunarak saldırının sonuçları hakkında bilgi vermiş ve bazı isteklerde bulunmuştu. Patrik, dağılan Nasturilerin çoğunun eski yerlerine dönüp köylerinde oturduklarını, kendisinin Musul'a sığındığını ve devletin dönmesi için yardım etmesini istiyordu. Kendisi dönerse hala dağlara başıboş dolaşan bir kısım insanlarını toplayacağını, çünkü kilisesiz ve papazsız kalan halkın inzibattan çıkacağını ifade ediyordu. Patrik ayrıca buldukları bölgenin hangi eyalete bağlı olduğunun belirsizliğini ifade ederek kimi zaman Musul kimi zaman da Erzurum valilerinin buralar için hak iddia ettiğini ancak yakın olduğu için güvenliklerini daha rahat sağlayacaklarından kendilerinin Musul Valisine bağlanmak istediklerini belirtmiştir.³⁷⁵

Bedirhan saldırısından sonra bölgede yaptığı seyahatte İngiliz diplomat Layard, Bedirhan ve şürekâsının tüm hayvan sürülerini götürdüğünden bahisle köylere dönen insanların süt ve hayvansal gıdalar azaldığı için “*garıs*” ve nadiren de erimiş tereyağının içine kaynatılarak atılan “*danuk*” ile karınlarını doyurduğunu belirtir. Layard; “*Kürtler tarlalara, su arklarına, büyük zarar vermişlerdi. Koca koca ceviz ağaçları kesilmiş yollara serilmişti*” dedikten sonra Zavitadan Zap'a doğru yaptığı yolculukta geçtiği yetmiş haneli Minyaniş Köyünde yalnız on iki evin enkazdan ayağa kalktığını söyler.³⁷⁶

³⁷³ N. Sevgen, *a.g.e.*, s. 78

³⁷⁴ G. P. Badger, *a.g.e.*, s. 290-292

³⁷⁵ N. Sevgen, *a.g.e.*, s. 79-80

³⁷⁶ A. H. Layard, *a.g.e.*, s. 133, 139, 160

Layard bu gezisi sırasında, Tuhuba aşiretinin korku içinde olduğunu yazıyor. Çünkü duyduklarına göre Bedirhan Bey üzerlerine yürümeyi planlıyormuş. Bunun için Tuhuba erkekleri silahlarını hazırlarken kadınlar da değerli takılarını gömmeye başlamışlar. Hatta Tuhuba'daki Kürt köyleri de onlara destek olacaklarını söylüyor ve silahlarıyla hazır olduklarını belirtiyorlardı. Ancak ilginçtir Layard, o bölgeyi gezip insanlarla konuştuğu ve bu ikinci saldırının nedeni hakkında muhtemelen bilgi sahibi olduğu halde ne yazık ki bundan bahsetmemeyi tercih ediyor.³⁷⁷

Bedirhan Beyin ikinci bir saldırı niyetinde olduğunu Musul'un İngiliz konsolosu ülkesinin İstanbul elçisine yazdığı 19 Eylül 1846 tarihli bir yazıyla haber veriyordu.: *“Evvelce Hakkâri mütesellimi Nurullah beye bağlı iken, sonradan onun tarafından Bedirhan beye bırakılan Tuhup Nasturilerinin, Tiyar olayından sonra şiddetli bir surette, katliama maruz kalacaklarını haber veriyorum. Bedirhan beyin artık esir alıkoymayıp, kadın ve çoluk çocuğu tamamıyla idam edeceğini Nasturiler haber almışlardır”*³⁷⁸

İngiliz konsolosu ile birlikte hareket ettiği anlaşılan Fransa'nın Musul konsolosu ise bir gün sonra 20 Eylül 1846 tarihli raporunda saldırının nedeni olarak; *“Bedirhan Beyin istediği çok büyük parayı Nasturiler vermeye muktedir olmadıklarından, üzerlerine yürümeye niyet etmiş, onlara karşı büyük tehditleri vaki olmuştur. Bedirhan beyin dediğinden kalmayacağı bilinmektedir. Bu defa ne kadın ne çocuk ne de yaşa başa merhamet etmeyecektir”*³⁷⁹ ifadesini kullanıyordu.

Bedirhan Beyin yeniden Nasturilere saldıracağını haber alan Osmanlı makamları da bu hadiselerden önce yapmış olduğu hizmetleri göz önüne alarak iyi niyet çabalarıyla onu yola getirmeye çalıştılar. Onun Nakşibendî tarikatına mensup olduğunu bilen Diyarbakır valisi Hayrettin Paşa, Cizre'deki bazı önemli âlimlere bir mektup yazarak Bedirhan beye nasihat etmelerini istedi. Yine İstanbul'da devlet büyüklerinden Nazım Efendi namındaki bir zat Bedirhan beye teminat vermek ve onun fikir ve maksatlarını öğrenmek için Cizre'ye gönderildi. Bedirhan Bey, gelen temsilcilere devlete bağlı kalacağını iletmiş ve yine bu doğrultuda hükümete itaat

³⁷⁷ A. H. Layard, *a.g.e.*, s. 147, 149

³⁷⁸ N. Sevgen, *a.g.e.*, s. 86-87

³⁷⁹ N. Sevgen, *a.g.e.*, s. 89

edeceğine dair mektuplar yazmıştı.³⁸⁰ Ancak bir süre sonra Bedirhan beyin sözünde durmadığı Nasturilere üzerine yaptığı ikinci saldırı neticesinde görüldü.

İlk saldırıda Tiyari Nasturilerine epey zarar veren ve tepki çeken Bedirhan, neden ikinci bir saldırıya girişti? Üstelik bu ikinci saldırıyı, daha önceki saldırıda kendisine yardım eden Tuhup Nasturileri üzerine yapmıştı. Batılı kaynakların bilerek cevap vermediği bu soruya Osmanlı kaynakları da yeterince cevap vermemektedir.

1843 yılında Bedirhan Bey Tiyari Nasturilerini yendikten sonra onları vergiye bağlamıştı. Bedirhan geri dönmeden önce burada Zeynel Beyi mütesellim olarak bir grup askerle burada bıraktı. Tiyarinin Aşıta köyünde Grant'ın inşa ettirdiği misyon kilisesine yerleşen Zeynel Bey Nasturiler üzerinde egemen güç olarak onlardan bağlılık ve vergi istiyordu. Tiyari aşiretinin rakibi olması hasebiyle ilk saldırıda Bedirhan kuvvetlerine destek veren Tuhubalıların bu durumu kabullenmedikleri anlaşılıyor. Nitekim Tuhuba ve Tiyarilerin bu kez birlikte hareket ederek Zeynel Beyin yerleştiği müstahkem kiliseye bir gece baskını düzenleyerek onun beş adamını öldürmüşlerdi.³⁸¹ Zeynel Bey ise kaçmak zorunda kalmıştı. Bu nedenle Bedirhan bu kez Tuhubalıları tehdit ederek bu saldırıda acıma göstermeyeceğini söylüyordu.

Nitekim Nasturiler boyun eğmemiş olacak ki 1846 yılının Ekim ayında Bedirhan Bey Tuhubalılar üzerine yürüdü. Yol üzerindeki köylerden bağlılık ve vergi sözü alarak buraya geldi. Bu kez şiddetli bir direnişle karşılaşmayan Bedirhan Bey Tuhubalıları yenmekte zorlanmadı. Layarda göre Tuhubalılarının yarısı bu saldırıda katledilmişti. Bedirhan Tuhubayı yakıp yıkıp yağmaladıktan sonra geri döndü.³⁸²

Bu ikinci saldırı batıda büyük tepki topladı. İngiliz ve Fransız hükümetleri şiddetli protestolarda bulunarak, Babiâli'ye 1839 Tanzimat Fermanında Hıristiyanların güvence altına alınan haklarını hatırlattılar.³⁸³ Bu ülkelerin yaptığı girişimlerin yanısıra özellikle İngiliz elçisi Stratford Canning, Osmanlı hükümetine baskı yaparak Bedirhan beyin cezalandırılmasına çalıştı.³⁸⁴ İngiliz elçisi Canning'in

³⁸⁰ N. Sevgen, *a.g.e.*, s. 80-81-81

³⁸¹ S. Hakan, *a.g.e.*, s. 161

³⁸² A. H. Layard, *a.g.e.*, s. 170-171

³⁸³ L. Yalçın-Heckmann, *a.g.e.*, s. 76

³⁸⁴ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 49

girişimleri ve Osmanlı makamlarının çabalarıyla öncelikle daha öncekiler de dâhil olmak üzere esir alınanların önemli bir kısmı serbest bırakıldı.³⁸⁵ Bedirhan beyin Nasturilerin bir kısmını esir olarak alması, sonraki yıllarda yapılan yazışmalara bakılırsa Osmanlı makamlarınca saldırıya duyulan tepkinin yanında bu da ayrıca kabul edilemez bir durum olarak görülmüştür. 9 Safer 1260 tarihli Bağdat, Erzurum, Diyarbakır ve Halep Vilayetlerine yazılan yazıda; *“Taufe-i mezkurun memalik-i mahrusa-i şahane ahalisinden ve teba-i saltanat-ı seniyeden olarak esir edilemeyeceğine ve bunların istirdat ile mutlak suretle mahalline iade edilmesi”*³⁸⁶ denilerek Osmanlı sınırları içinde yaşayan ve Osmanlı vatandaşı olanların esir edilemeyeceği vurgulanarak bu kişilerin istisnasız serbest bırakılmalarını istemiştir.

Bedirhan Bey her ne kadar bundan sonra devlete itaat edeceğini ve Nasturilere karışmayacağını söylediye de onun kendi adına para bastırıp hutbe okuttuğunun öğrenilmesi, devletin ona güvenini tamamen yitirdi. Üstelik İngiliz ve Fransız konsoloslarından, Bedirhan'ı şikâyet eden raporlar hala gelmekteydi. Bu nedenle bu ülkelerin elçileri Bedirhan Bey vakasının artık sona erdirilmesi hususunda Osmanlı devleti üzerinde baskıyı arttırdılar.³⁸⁷

Bu baktan olmak üzere Fransız elçisi ülkesinin hariciye nazırına 3 Kasım 1846 tarihli şu yazıyı geçer; *“...Bugün olayları örtmeye artık iyi niyet kifayet etmeyecektir. Memleket içerisinde baş gösteren hunharlığın hesabını hükümeti idare edenlerden sormakta olan Avrupa Hıristiyan milletlerinin isteklerine, neticesi müsbet icraat ile cevap vermek icap etmektedir. Birkaç gün evvel Bedirhan beyin vücudu Osmanlı hükümeti için bir noksanlık idi. Bu gün ise Bedirhanın ortada durması devlet için bir utanç sebebidir. Öyle bir utanç ki bağlı bulunduğu devletin şanını lekeleyen, nüfuzuna gölge düşüren bir mahkûmdur. Artık onun kirli vücudundan Kürdistan'ı temizlemek lazım gelmektedir...”*³⁸⁸

Osmanlı devleti meselenin daha fazla büyümesini önlemek için harekete geçti. Sultan Abdülmecit, Anadolu Ordusunu Müşir Topal Osman Paşa komutasında

³⁸⁵ H. Y. Foggo, *a.g.e.*, s. 57; G. Yonan, *a.g.e.*, s. 47

³⁸⁶ BOA, HR. MKT, Dosya No: 2 Gömlek No: 29

³⁸⁷ N. Sevgen, *a.g.e.*, s. 80-81-82; L. Yalçın-Heckmann, *a.g.e.*, s. 76

³⁸⁸ N. Sevgen, *a.g.e.*, s. 90

Bedirhan Bey'in tenkili için bölgeye sevk etti. Bu arada Bedirhan beyin kayınpederi ve aynı zamanda Müküs Miri Han Mahmut da isyan bayrağı çekti. Hükümet kuvvetleri karşısında tutunamayıp teslim olan Han Mahmut'tan sonra, Bedirhan Bey de Cizre taraflarında tutunamayıp Erveh(Orak) Kalesi'ne çekildi. Burada kuşatılan Bedirhan Bey, yanındaki 4-5 yüz kadar adamıyla teslim oldu. İstanbul'a getirilen Bedirhan Bey, bir süre sonra Girit Adası'na sürgüne gönderildi. Bedirhan Bey 1866 yılında sürgünde affedilerek İstanbul'a döndü. Aynı yıl Şam'a gitti ve 1868 yılında burada öldü.³⁸⁹

3.5.3. Saldırının Sonuçları ve Saldırıyla ilgili Değerlendirmeler

Bedirhan ve ailesi sürgüne gönderildikten sonra başka yerlere sığınan Nasturiler köylerine geri döndüler. Bedirhan Beyin esir ettiği Nasturiler ise devletçe üzerine düşülen bir konu oldu. Gelen ihbarlar dikkate alınarak Diyarbakır, Musul, Van, Halep, Erzurum ve Bağdat vilayetleriyle birçok yazışma yapılarak bu insanlar toplanıp eski yerlerine gönderilmeye çalışıldı.³⁹⁰ Diğer yandan Osmanlı Hükümeti Nasturilerin gönlünü kazanmak ve onların devlete bağlılığını sağlamak için Bedirhan saldırısından Musul'a kaçan ve daha sonra Hakkâri'ye geri dönen Nasturi Patriği Mar Şimun ve önde gelenlerine nişan ve birtakım hediyeler verdi.³⁹¹

Patrik Mar Şamun Abraham sığındığı Musul'dan sonra İran'a geçti. Burada hem önemli bir Nasturi topluluğu hem de güçlü bir Amerikan misyoner teşkilatı vardı. Ancak Amerikan misyonu, patriği artık etkisi olmayan bir mülteci olarak gördüğünden onunla pek ilgilenmedi. Patrik on yıl İran'da kaldıktan sonra Hakkâri'ye kırgınlık ve öfkeyle geri döndü. Yaşamının sonuna kadar misyonerlerle bir daha işbirliğine gitmedi. Çünkü başlarına gelen felaketten misyonerlerin de payı vardı. Kendisine bağlı Cilo, Gever, Bervari ve Şemdinli'deki piskoposlarını da

³⁸⁹ K. Kaftan, *a.g.e.*, s. 70; N. Sevgen, *a.g.e.* s. 98-99-100; M. V. Bruinessen, *a.g.e.*, s. 277; F. Bulut, *a.g.e.*, s. 266-267

³⁹⁰ BOA, HR. MKT, Dosya No: 2, Gömlek No: 29, Musul, Bağdat, Erzurum, Diyarbakır ve Halep Vilayetlerine Yazılan Yazı. "*Nasturi taifesinden çokları ahali-i islama dağıtılmıştır. Şunun bunun hanelerinde ve hizmetlerinde bulunanların mahallerine iade olunup bunlardan hiçbir şahsın esir kalmaması*" denilerek ilgili vilayetlere kesin emir verildiği görülüyor.

³⁹¹ BOA, A. MKT. UM, Dosya No: 79, Vesika No: 57, Hakkâri Valisine Konu İle İlgili Yazılan Yazı

yabancı misyonlarla ortak çalışmaya gitmemeleri için uyardı. Patrik Abraham 1861 yılında dağlardaki patrikhanesinde öldü.³⁹²

Üzerinden uzun yıllar geçmiş olmasına karşın bu olayın birtakım yönleri hala tartışılmaktadır. Tartışmalar genelde saldırının nedenleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Batılılar bu çatışmayı dini bağnazlık ve Kürtlerin vahşiliği üzerine kurgulayarak bununla ilgili onlarca makale ve kitap yazdılar. Saldırıda Kürtler, Tiyari aşiretine ait Nasturi köyü Zavite'ye hiç dokunmamışlardı. Daha ilginç bu ilk Kürt saldırısı sırasında Tuhuba aşireti de Kürtlerle beraber hareket etmişti.³⁹³ Bu gibi önemli noktalara pek kimse hiç değinmedi. Oysa bu örnekler saldırının sadece Kürt-Nasturi veya Müslüman-Hıristiyan çatışması olmadığını önemli kanıtlarıydı.

Nitekim Patrik ailesinden Surma Hanım, sorunun kendileri ile Nurullah Bey arasında bir anlaşmazlıktan kaynaklandığını belirterek; "*Tamamen yerel olan bir çatışma büyük bir felakete dönüştü. Çölemerik çevresindeki belirli Kürt liderleri - aralarında Nurullah Bey de vardı-ile aramızda bazı özel mülklerin ve kiliselerin yönetimi konusunda anlaşmazlık çıktı; savaş başladı*"³⁹⁴demektedir.

Amerikan ve İngiliz kaynakları meseleyi ağırlıklı olarak dini bağnazlık ve Kürt saldırganlığı olarak değerlendirmişlerdir. Bunda I. Dünya savaşının bitimine kadar başta İngilizler olmak üzere batılıların Kürtler hakkındaki "vahşi ve kan dökücü" imajının etkisi büyüktür.³⁹⁵ Dönemin tanığı olan İngilizler; G.P Badger, A.Grant, H.A.Layard, W.A.Wigram bu nedenle oldukça taraflı yorumlar yapmaktadır. İngiliz misyoner Wigram'ın "*Bir Kürdü zehirlemek çok zordur. Eğer kendisine zehir verirsiniz bunun pek önemi yoktur. Bu yüzden tedavi etmek istediğiniz bir kişiye bir doz ilaç vermek gerekiyorsa Kürde bunu beş doz uygulamanız lazım gelir*"³⁹⁶ sözü Kürtlerle ilgili yargısına örnek gösterilebilir.

İngiliz diplomat ve arkeolog Layard, Kürt-Nasturi çatışmalarından sonra bölgede seyahat ederken, Amediye Vadisi'ni geçerek Davudiye ve Musul arasındaki

³⁹² H. Y. Foggo, *a.g.e.*, s. 76; G. Yonan, *a.g.e.*, s. 42-43

³⁹³ A. H. Layard, *a.g.e.*, s. 137, 145

³⁹⁴ Surma, *a.g.e.*, s. 66-67

³⁹⁵ M. Kemal Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri(1919)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1988, s. 7

³⁹⁶ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 217

yüksek yoldan “Küremi” adlı köye gittiğini, köyde adından bahsetmediği bir şeyhin oğlu olan Şeyh Tahir'in katliamlarda rol oynadığını belirtir. Layard; “*Şeyh Tahir, Bedirhan Beyi dinini şevkle bağlı olduğunu kanıtlaması için durmadan kan dökmeye kıskırtmıştı... Bedirhan Beyin en yakın öğütçülerinden biri olan bu fanatik, Musul'a girdiği zaman görüş alanı Hıristiyanlar ve diğer münafıklar tarafından kirletilmesin diye yüzünü bir peçe ile kapatırdı...*”³⁹⁷ diyerek bu konuda yorumların en ilginçini yapıyordu. Bedirhan Bey, kendilerine ganimet dağıttığı Cizre'deki âlim ve şeyhlerden değil de neden Musul'da yaşayan Şeyh Tahir'den kan dökmek için ‘nasihat alma’ gereği duymuştu acaba?

Rusya Kürtlerinden Celile Celil de ortalığı karıştırmak için fırsat kollayan bağınaz şeyhlerin katliamda rolleri olduğunu söylüyor. Layard, Şeyh Tahir diye birini suçlarken, Celile Celil ise Rus temsilci Gramazof'a dayanarak Gurandest'te ikamet eden Şeyh Abdülaziz Gevran'ı kışkırtıcılardan biri olarak gösteriyor. Fakat Celile Celile, Bedirhan saldırısını dini bağınazlığa bağlarken yine aynı kitabında Bedirhan beyin Ermeniler başta olmak üzere Hıristiyanlara çok hoşgörülü davrandığı hatta Ermenilerle Kürtler arasında evliliği teşvik ettiğini yazarak kendisiyle çelişkiye düşüyor.³⁹⁸ Ermeni yazarların Hıristiyan dostu olarak övgüyle bahsettiği ve Kürt bağımsızlık hareketinin önderi olarak gösterdikleri³⁹⁹ Bedirhan gibi akıllı bir insanın, bir veya iki şeyhten etkilenerek çizgisini birden değiştirmesi anlamlı olmamaktadır.

Nitekim Amerikalı misyonerlerden tıp doktoru Austin Wright ve Edward Breath, kanlı saldırıdan sonra üç hafta boyunca yanında misafir olarak kaldıkları Bedirhan beyden övgüyle söz eden raporları merkezlerine gönderiyorlardı. Onlara göre Bedirhan Bey, hakimiyeti alanında bulunan Nasturileri köylerine, aşiretlerine iyi davrandığı gibi misyon faaliyetine de olumsuz bakmıyordu.⁴⁰⁰ Bu bilgiler saldırının Hıristiyan düşmanlığı veya dinsel bağınazlıkla açıklanamayacağını göstermektedir.

³⁹⁷ A. H. Layard, *a.g.e.*, s. 164

³⁹⁸ F. Bulut, *a.g.e.*, s. 263, 249-250

³⁹⁹ G. Sasuni, *a.g.e.*, s. 107; K. Kaftan, *a.g.e.*, s. 68. Kaws Kaftan bu konuda Ermeni yazar Safrastıyan'a atıfta bulunuyor.

⁴⁰⁰ H. L. Kieser, *a.g.e.*, s. 98, Bilindiği gibi Hakkâri ile Beytüşşebap arasında da Nasturi köyleri bulunmaktaydı. Bu köylerin bir kısmı Bedirhan beyin hâkimiyet alanında bulunuyordu.

Dönemin İngiliz basını misyonerlerin olaydaki rollerine değiniyordu. 6 Eylül 1843 tarihli The London Times Gazetesi konu ile ilgili şunları yazmaktaydı; “...ülkeleri misyonerler tarafından istismar edilir edilmez başlarına bu kötü felaket geldi” diyor ve misyonerlerin ihtiyatsız gayretleri eleştiriliyordu. Yine 5 Ocak 1844 tarihli The London Times Gazetesi misyonerlerin çalışmaları ve rekabetlerinin Kürtlere kolladıkları fırsatı verdiğini yazıyordu.⁴⁰¹

Amerikalı misyoner Grant’ın Aşıta köyünde inşa ettirdiği misyon evinin yüksek bir tepede kale biçiminde inşa edilmesi Kürtlere endişelendirdiği belirtilmektedir. Layard, bu ve buna benzer yapıları gösterişli biçimde inşa eden Amerikalı misyonerlerin tedbirsizliğine şaşırıldığını söylüyor.⁴⁰² Aşıta’daki yapı Hakkâri’de bir takım söylentilere neden olmuşsa da bunu saldırının önemli bir nedeni olarak gösteren kaynaklar inandırıcılıktan uzaktır.⁴⁰³

Olayların olduğu tarihlerde Amerika’nın Osmanlı ülkesindeki menfaatleri siyasi olmaktan ziyade ticariydi.⁴⁰⁴ Bu ülkenin New York Protestan Kilisesi üyeleri 1843 olaylarından sonra İstanbul’daki misyonerleri Horatio Southgate’ye, olayların sebebini ve bahsedildiği gibi misyonerlerin bunda bir rolleri olup olmadığını sordular. Southgate gönderdiği cevap mektubunda, olayları tamamen vahşi-barbar Kürtlerin ve Osmanlı idaresinin, “Dağlı Asurlar”ın yüzyıllardır devam eden bağımsız yaşamlarına duyduğu kıskançlıktan kaynaklandığını yazacaktır. Fakat yine de mektubunda misyonerler arasındaki kıskançlık ve anlaşmazlıklara, özellikle İngiliz misyoner Badger’in diğer misyonerlerle anlaşmazlıklarına değinmek zorunda kalır.⁴⁰⁵

Horatio Southgate suçu tamamen Kürtlere ve Osmanlı idaresine yüklese de iddialarını destekleyen bir kanıt sunmamıştır. Bedirhan Beyin saldırıdaki sorumluluğu açıktır. Buna karşın 17. ve 18. yüzyıllarda Kürtler veya Osmanlı Devleti, Nasturilerin bağımsız yaşamlarına müdahale edecek kudret ve güce çok

⁴⁰¹ H. Y. Foggo, *a.g.e.*, s. 86-87

⁴⁰² A. H. Layard., *a.g.e.*, s. 134

⁴⁰³ H. L. Kieser, *a.g.e.*, s. 97

⁴⁰⁴ Fatih Gencer; *Amerikan Yakınoğu Yardım Komitesi*, Alternatif Yay., İstanbul, 2006, s. 11, 16

⁴⁰⁵ H. Y. Foggo, *a.g.e.*, s. 97 v.d

daha kolay sahipken bunu neden yapmadıkları sorusunu Southgate cevapsız bırakmaktadır.

Rus yazarlara göre çatışmanın nedeni batılılar ve Osmanlıdır; “İngiliz ve Amerikalı misyonerler bölgede müstahkem misyoner noktaları inşa ediyor, Nasturilere, Avrupa’nın yardım edeceği yönünde gerçekleşmesi olanaksız umutlar açılıyor, Kürt önderlerini provoke ediyordu. Mar Şamun bir süre sonra karargâhına İngiliz bayrağı dikince bütün ipler kopmuştu”. diyerek misyonerleri suçlayan Lazerev dönüp bu kez Osmanlı devletini ağır bir biçimde suçluyor; “Mısır Valisi M. Ali paşa ve Kürt Revanduz ayaklanmasıyla iyice zayıflayan Osmanlı, palazlanan Bedirhan Bey ve Nasturi Hıristiyanlarının arasında kundaklanacak ihtilaflardan fayda ummaktaydı”.⁴⁰⁶

Osmanlı Devletine dolayısıyla Türklere öfkeli olan ve sözde Kürt-Ermeni kardeşliğini savunan Taşnak Partisinin önderlerinden Ermeni yazar Garo Sasuni de Lazerev’le aynı fikirdedir. Sasuni; “Osmanlıya göre her iki taraf sonu gelmeyen bir savaşa tutuşacak ve böylece her iki güç de zayıflayacaktı”⁴⁰⁷ diyordu.

Ermeni ve Rusların bu iddiası günümüz bazı Kürt milliyetçilerince de ileri sürülse de bunlar ideolojik söylemlerin ötesine geçmemektedir. Bu türden iddialar yani Kürt ve Nasturilerin çarpışmasından Osmanlı devletinin yarar sağlayacağı söylentileri mantıklı gözükmemektedir. Nitekim yine Rus olan Halfin’e göre, Doğu Anadolu’daki her karışıklık batılı emperyalist ülkelerin, çıkan olayları bahane ederek Osmanlı politikalarına müdahale etmesine ve bu bölgede politik etkinliklerini arttırmalarına yol açıyordu.⁴⁰⁸ Bu durumda Lazerev ve Sasuni’nin iddialarının aksine meydana gelebilecek karışıklıklardan Osmanlı zarar görmüş oluyordu.

Nitekim Osmanlı Hükümeti Nasturilerin Kürt zulmü dolayısıyla yabancı bir ülkeye müracaatını kendi adına utanç verici bir durum olarak görmekteydi. 1852 yılında bazı Nasturi kabilelerinin Kürt zulmünden dolayı Musul’daki İngiliz konsolosuna müracaatı üzerine hükümet, Anadolu Ordusu Müşiretine, Hakkâri

⁴⁰⁶ M. S. Lazerev, *a.g.e.*, s. 130-131

⁴⁰⁷ G. Sasuni, *a.g.e.*, s. 109

⁴⁰⁸ N. A. Halfin, *a.g.e.*, s. 34-35

Valisine, Serasker Paşaya ve Musul Mutasarrıfına yazdığı yazılarda, bu eşkıyaların süratle cezalandırılmasını istedikten sonra, Nasturi ahalsinin İngiliz konsolosuna müracaat etmek durumunda kalması pek çirkin ve yakışsız olarak tanımlanıyordu. Yazının sonunda böyle durumların padişahın iradesine aykırı olduğu ifadesiyle tekrarının kesinlikle olmaması isteniyordu.⁴⁰⁹

Yine Musul valisinin bazı tutumlarından hareketle Osmanlı Devletinin suçlandığı görülmektedir. Buna göre ‘Nasturiler, Bedirhan beyin kendilerine saldıracığını Musul Valisine bildirdikleri vakit, vali Mar Şamun’a, Kürtler kendisine zulüm ederlerse yardım edeceği ve destekleyeceği sözünü vermişti.’ Fakat Bedirhan Nasturilere saldırdığında vali yardım etmediği gibi, ‘zayıflayarak Osmanlı devletine bağlı olacakları düşüncesiyle iki tarafı birbirine düşürmeye çalışıyordu’ denilmektedir.

Herhangi bir belgeye dayandırılmadan birtakım öngörülerden hareketle ileri sürülen bu iddiaların dayanakları oldukça zayıftır. Musul valisinin Nasturileri teskin edici bir mektup gönderip Bedirhan’ın böyle bir şeye cesaret edemeyeceğini söylemesi⁴¹⁰ veya misyonerlerin Tiyari’da inşa ettiği büyük yapıyı ve misyonerlerin diğer faaliyetlerini merkeze bildirmesi,⁴¹¹ bu iddiaların kanıtları olamaz. Zira bunlar bir valinin kısmen görevleri arasında olan davranışlardır. Öte yandan bazı misyon kaynakları işlenen suçta Osmanlı hükümetinin sessiz kalarak suç ortağı olduğu çünkü hükümetin güçlü bir Kürt beyliği gibi güçlü bir Nasturi cemaatini istemediğini ileri sürerler.⁴¹² Hiçbir ülkenin kendi sınırları içinde etkin yerel bir güç istemeyeceği hususu doğaldır ve bu bir yana bırakılmalıdır. Diğer yandan dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda bu tarihlerde Osmanlı devletinin isyan çıkmayan hemen hiçbir bölgesi kalmamıştır. Hükümetler, İmparatorluğun bir ucundan diğer ucuna kadar etnik, dinsel ve sosyal birçok ayaklanmayla uğraşmaktadırlar. Herhangi bir etnik veya beylik isyanının bastırılması için gereken hazırlıklar ve isyanın bastırılması ayları hatta yılları bulabiliyordu. Aşiretler arası çatışmalara müdahale bile edilmemektedir. Zira bunlar diğerlerinin yanında önemsiz ve çoğu zaman kendi

⁴⁰⁹ BOA, A. MKT. MVL, Dosya No: 51 Gömlek No: 42, Anadolu Ordusu Müşiretine, Hakkâri Valisine, Serasker Paşaya ve Musul Mutasarrıfına Yazılan 22 Cemâziye’l-evvel 1268 Tarihli Yazı

⁴¹⁰ F. Bulut, *a.g.e.*, s. 259

⁴¹¹ Y. Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s. 52

⁴¹² H. L. Kieser, *a.g.e.*, s. 100

aralarında barışmayla neticelenen vakalar olarak görülmektedir. Dolayısıyla meseleye bu açıdan bakılırsa daha sağlıklı bir değerlendirme imkânı sağlanmış olacaktır. Bu nedenle 1843 yılına kadar hükümetin “tanımadığı” Nasturi topluluğunun yaşadığı bu ilk saldırı hükümetçe ilk anda aşiretler arası yerel bir mesele olarak algılanmıştı. Ancak gelen raporlar ve yabancı temsilcilerin işe karışmasıyla meselenin boyutları anlaşılmıştı.

Buna karşın 1846 yılındaki ikinci saldırı için bir takım önlemler alınabilirdi. Zira artık mesele anlaşılmış ve önem kazanmaya başlamıştı. Musul valisine yöneltilen eleştiriye gelince muhtemelen Mehmet Paşa, Bedirhan beyin hâkimiyet sürdüğü Botan bölgesi ve Hakkâri Sancağı kendisine bağlı olmadığından duruma müdahale etmek istememiş veya bu yetkiyi kendisinde görmemiştir. Bu tarihlerde Hakkâri sancağı Erzurum valiliğine, Botan bölgesi ise Diyarbakır Valiliğine bağlıdır. Ayrıca Tiyarilerin saldırgan tutumundan dolayı Vali, Bedirhan beyin onlara yönelik tehditlerini önemsememiş olabilir. Buna karşın Musul Valisinin bu tutumundan, iki tarafın çarpışmasından fayda umduğu yorumu çıkarılmıştır ki bu da zorlama bir yorum olmaktadır.

Nitekim Fransa'nın Musul konsolosu olaylardan Bedirhan Beyi sorumlu tutuyor, Osmanlı hükümeti ile Musul valisini övüyordu; *“Bu işlerin mesuliyetini, oluşundan benim gibi müteessif olduğumu bildiğim Osmanlı hükümetine yüklemek şöyle dursun, aksine olarak, Musul valisinin iyi niyetlerinden dolayı kendisine son derece müteşekkirim”*⁴¹³

Kürtlerin, Ermeni ve Nasturilere yönelik saldırıları her zaman batılı devletlerin Osmanlı iç işlerine karışması ve devletin böylece daha da zayıflamasına yol açmıştır. Osmanlı hükümeti tarafından 1896 yılında Van'a gönderilen Sadettin Paşa, Ermenilere zarar vermemeleri için Kürtlere yönelik dini vaaz ve nasihatten başlayarak tehditlere kadar her yolu denemişti.⁴¹⁴ Zira Lübnan'daki Dürzî-Marunî, Doğu Anadolu'daki Ermeni-Kürt, Balkanlarda ve Mora Yarımadasındaki Türk-Rum

⁴¹³ N. Sevgen, *a.g.e.*, s. 90

⁴¹⁴ Bu konuda bkz. *Sadettin Paşa'nın Anıları-Ermeni-Kürt Olaylar(Van, 1896)*, Hazırlayan: Sami Önal, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2004

çatışmalarının tamamı Osmanlı devletine büyük zarar vermiş ve bunların çoğunluğunda devlet toprak kaybetmişti.

Bedirhan saldırısıyla ilgili sonraki yıllarda enteresan yorumlar da yapıldı. 1907 yılı ve sonrasında Osmanlının Irak topraklarında görevli İngiliz Binbaşı E.B. Soaen; “*Osmanlı hükümetinin kışkırtmasıyla Bedirhan Nasturilere saldırmıştı. Bunun kanıtı da Bedirhan teslim olduğunda gördüğü muamele idi. Kendisi adeta ödüllendirilmişti*”⁴¹⁵ diyor. Soaen, Bedirhan Beyin idam edilmeyip sürgün edilmesinden hareketle böyle bir sonuca varıyor. Teslim olan asi bey ve liderlerin çoğu zaman önemli mevkilere getirilmesi dâhil bunun bir Osmanlı geleneği olduğunu İngiliz binbaşı belki de bilmiyordu.

Sonuç olarak, Patrik Marşimun’un Nurullah beye ödenen vergileri durdurması, Nurullah bey ile yeğeni Süleyman arasındaki iktidar mücadelesinde taraf tutması ve Tiyari aşiretinin saldırıları bu meseleye yol açan etkenlerden sayılmaktadır. Öte yandan bu saldırının hedefinin Nasturi Tiyari aşireti ve patrik Mar Şimun olduğu açık bir biçimde görülmektedir. Bu saldırıda Mar Şimun’un muhaliflerine zarar verilmediği gibi Bedirhan kendilerine hediyeler de vermişti.⁴¹⁶ Osmanlı Devletindeki İsveç elçisinin 1840-1846 yılları arasındaki Kürt-Nasturi ilişkilerini içeren 11 Kasım 1846 tarihli 29 no’lu raporunda, Kürt ve Nasturilerin birbirlerine intikam hırsıyla saldırılarda bulduklarını ve bu saldırılarda öldürmeler ve yağmalamalar yaşandığını söylüyor. Hataların önce Nasturilerden kaynaklandığını yazan İsveç elçisi; “*Kürdistan'daki bu korkunç olayın baş aktörleri Bedirhan Bey’le Mar Şemun’du*” diyor.⁴¹⁷

⁴¹⁵ E. B. Soaen, *Mezopotamya ve Kürdistan'a Gizli Yolculuk*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2007, s. 178

⁴¹⁶ M. V. Bruinessen, *a.g.e.*, s. 277

⁴¹⁷ F. Bulut, *a.g.e.*, s. 379

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. I. DÜNYA SAVAŞINDA NASTURİLER

4.1. I. DÜNYA SAVAŞINA DOĞRU EMPERYALİST DEVLETLERİN NASTURİLERLE İLİŞKİLERİ

Birçok nedene bağlayabileceğimiz gerileme dönemiyle beraber Osmanlı İmparatorluğu giderek zayıflamış ve 19. yüzyıldan itibaren batılı ülkelerin kendisiyle ilgili yürüttüğü politikalara karşı koyamayacak kadar zayıflamıştı. Bu yüzyılda Osmanlı toprakları başta Rusya ve İngiltere olmak üzere Fransa, İtalya ve Almanya'nın nüfuz mücadelesi yaptığı bir alan olmuştu. Bu mücadele herhangi bir şekilde Osmanlı Devletinin savaşa girmesine neden olduğunda imparatorluk büyük kan kaybına uğruyordu.⁴¹⁸

Özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru doğuda zengin petrol, kömür ve sanayi için gerekli diğer hammadde kaynaklarının bulunması, var olan mücadeleyi daha da yoğunlaştırmıştır. Bu kaynakların Osmanlı toprakları içerisinde önemli oranda yer alması Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu coğrafya'yı mücadelenin merkezi yapmıştı. Bu dönemde meydana gelen siyasi mücadelelerin ve etnik meselelerin nedenleri günümüzde daha iyi anlaşılmıştır. Zira yakın zamanlarda araştırmacılara açılan ilk kaynak belgeleri olan Avrupa, Amerika ve Rus arşivleri bize o dönemdeki büyük ve etkin güçlerin amaçlarını ve yaptıklarını açık bir şekilde göstermektedir.⁴¹⁹

Bu devletler, 19. yüzyılda yoğunlaşmak üzere daha 18. yüzyılda gezgin, misyoner, arkeolog ve diplomat rolünde görevlendirdikleri temsilcileriyle Osmanlı ülkesini araştırıp inceletmişlerdi. Bu incelemeler sonunda; stratejik yerlerin haritaları, nüfus istatistikleri, etnik özellikler tespit edildi. Bu kişiler arasında; Fransa'dan P.T.Bois, Politikacı Franklin-Bouillon ve Albay Moujin; İngiltere'den

⁴¹⁸ Bunun için bkz. Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu-Bir Çöküşün Tarihi*, Bilgin Yayıncılık, İstanbul, 1995; Erdal Açıkse, "Osmanlı Devletini Parçalamak Amacıyla Batılı Devletlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Bölgedeki Faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* C. X, S. 2, Elazığ, 2000, s. 211

⁴¹⁹ Salahi R. Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları (1908-1918)", *Belleken Dergisi*, C. LXI, S. 231, 1997, Ağustos; Hasan Köni, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi İstihbarat ve Günümüze Etkileri", *Avrasya Dosyası*, C. VIII, Ankara, Temmuz, 2002

Yarbay Rawlinson, Binbaşı V. Millingen, Binbaşı Soane, Yarbay Mark Sykes, Yarbay T.E. Lawrence ve Binbaşı Noel; Rusya'dan Subay S. Proskoviakov, Albay V.A. Kartsov, Yüzbaşı P.Y. Averianov, Vladimir Minorski, Prens Boris, Shakovski ve Boris Nikitin; Almanya'dan Wilhelm Wasmuss, Schönemann ve Litin; ABD'den Amiral Chester, Tümgeneral Harbord gibi isimler sayılabilir⁴²⁰.

Emperyalist devletlerin hedeflerine ulaşmasındaki en önemli unsur daha sonra da görüleceği gibi kuşkusuz imparatorluktaki etnik ya da dinsel topluluklardı. Bu ülkeler uygun gördükleri ve bir şekilde yararlanabilecekleri etnik ve dinsel toplulukları saptayarak onlarla temasa geçtiler.⁴²¹ Musul Valisinin 1880 yılında hazırladığı raporda bu durum kısaca; “*Memalik-i mahrusa-i cenabı padişahide bulunan ecnebi memur ve seyyahların memuriyet ve seyahatleri haricinde ahali-i Hıristiyan ile iktiraç ettiği öteden beri malumdur*”⁴²² şeklinde ifade ediliyordu.

Fransız Devrimi'nin ürettiği ulusal bağımsızlık fikri imparatorluğu parçalanmaya götürdüğü gibi, yayılcı güçlerin de müdahalesini kolaylaştırıyordu. Bunun yanında din faktörü bütün batılı Hıristiyan devletlerin kullandığı bir silahtı. Batılı güçler, Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyanlar söz konusu olunca, “Müslümanların zulmü altında inleyen Hıristiyanlar” propagandasıyla kamuoylarını yönlendirerek dini politikayı daima kullandı. Bu silahı Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hıristiyan azınlıklar bağımsızlıkları için kullanırken, büyük devletler de kendi çıkarlarına uygun olarak Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak için kullandılar.⁴²³

Lazerev; “*Çöken Osmanlı imparatorluğundaki dinsel ve etnik topluluklar, bağımsızlıkları için yürüttükleri mücadele çok karmaşık ve çelişkili bir ortamda cereyan ediyordu. Aslında bu duruma, emperyal devletlerce güdülen çıkarların farklı ve bir ölçüde çelişik oluşu yol açıyordu. Bir yandan Türk olmayan halklar Türkiye'nin yenilgisinden yararlanmak isterken, diğer yandan galip devletler*

⁴²⁰ S. R. Sonyel, *a.g.m.*; Geniş bilgi için bkz. H.V.F. Winstone, *Ortadoğu Serüveni-1898-1926 Yılları Arasında Ortadoğu'daki Siyasi ve Askeri İstihbaratın Öyküsü*, Risale Yayınları, İstanbul, 1999

⁴²¹ H. V. F. Winstone; *a.g.e.*, s. 33 v.d.; Sonyel, *a.g.m.*

⁴²² BOA, Y. PRK, Dosya No. 3, Gömlek No: 40, Musul Vilayetinden Gönderilen 30 Şevval 1297 Tarihli Rapor

⁴²³ Salim Cönce, “Büyük Ermenistan Kurma Projesi”, *Ermeni Araştırmaları*, S. 1, İlkbahar, 2001, Alan Palmer, *a.g.e.*, s. 283; Salahi R. Sonyel, “Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çabalarında Hıristiyan Azınlıkların Rolü”, *Müdafaa-i Hukuk Dergisi*, Ankara, Ağustos, 2004

*çoğunlukla Arapların ve Kürtlerin yaşadıkları ve büyük bir askeri-siyasal ve ekonomik önem taşıyan Osmanlı toprakları üzerinde kendi egemenliklerini pekiştirmenin uğraşı içindeydiler”.*⁴²⁴

Batılı diplomatların olayları ve politik durumları daima çıkarları açısından değerlendirmeyi prensip edindiklerini söyleyen Halfin; *“Kürdistan’da karışıklıkların olması büyük yabancı devletlerin de işine yarıyordu. Çünkü bunlar bu yollardan orta ve uzak-doğudaki sömürgecilik amaçlarına daha kolay varıyorlar, çıkan olayları bahane ederek İran veya Osmanlı politikalarına müdahale edebiliyorlar ve bu bölgedeki politik etkinliklerini arttırıyorlardı”*⁴²⁵ diyordu.

Yayılmacı devletler bu ülkede yaşayan kavimlerin, aşiretlerin, çeşitli dini inançlara sahip olanların arasına girmiş ve bundan yararlanmışlardı. 1840 yıllarına kadar iyi geçinen Müslüman ve Hıristiyanlar, aralarına sokulan nifak sonucu bunlar arasında çatışmalar meydana gelmiş ve biri diğerine düşman olmuştur.⁴²⁶

Nasturiler için İngiliz, Rus ve Amerikalılar bir mücadele içerisine girmişlerdi. İngiltere, kontrolüne aldığı Hindistan’da birçok Nasturinin yaşaması nedeniyle Hakkâri bölgesindeki Nasturileri nüfuzunda olması gerektiği tavrını gösteriyordu. Rusya ise bu bölgeyi İngiltere’ye bırakmamak için Nasturiler arasındaki farklı düşüncelerden hareket ederek onların bir kısmını kendi tarafına çekmeyi başarmıştı.⁴²⁷ Bölgede merkezi otoritenin zayıflığı ise yayılmacı devletlerin nüfuzunu kolaylaştırıyordu. Bu ülkelerden gelen misyoner ve siyasi görevliler Nasturi çocuklarını eğitmek⁴²⁸ veya Nasturiler arasında mezheplerini neşr etmek⁴²⁹ bahanesiyle bu topluluğun fikirleri arasına isyan ve bağımsızlık düşüncesini yerleştirmeyi başarmışlardı.

⁴²⁴ M. S. Lazerev, *a.g.e.*, s. 203

⁴²⁵ N.A. Halfin, *a.g.e.*, s. 34-35

⁴²⁶ N. A. Halfin, *a.g.e.*, s. 36-37

⁴²⁷ Bayram Kodaman, *Şark Meselesi...* 1983. s. 153; Erdal Açıkşes, *a.g.m.*

⁴²⁸ BOA, A. MKT. MHM, Dosya No: 489, Gömlek No: 25, Hariciye Nezaretine Yazılan 25 Mart 1302 Tarihli Yazı

⁴²⁹ BOA, DH. İD, Dosya No: 169, Vesika No: 11, Musul Valisinin Dâhiliye Nezaretine Yazdığı 18 Muharrem 1332 tarihli Yazı

4.1.1. İngilizlerin Nasturilerle İlişkileri

İngiltere 19. yüzyılda Avrupa siyasetinin en etkin devleti ve tam manası ile bir sömürge imparatorluğu konumundaydı. Bu nedenle İngiltere'nin dünyanın birçok bölgesinde çıkarları vardı ve bunun doğal sonucu olarak da bu çıkarlarını göz önünde bulunduracak bir siyaset uyguluyordu. Akdeniz ve Ortadoğu'da hâkimiyet kurmak isteyen sanayileşmiş diğer devletler ile mücadele halinde olan İngiltere'nin Osmanlı toprakları üzerindeki politikaları, 19. yüzyılda meydana gelen hemen her olayda ağırlığını az veya çok göstermiştir. Bu yüzyılda İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunur bir politika izlediğini görüyoruz.⁴³⁰

Doğal olarak bu politika İngiltere'nin çıkarlarının gereği idi ve daha çok da Hindistan meselesi ile ilgiliydi. Zira İngiltere'nin en önemli sömürgesi olan Hindistan'a giden yollar, Osmanlı topraklarından geçiyordu ve İngiltere ancak kendi etkisi altındaki bir Osmanlı Devleti sayesinde bu önemli sömürmesine uzanan yolları güven altında tutabilirdi.⁴³¹

1798 Napolyon'un Mısır'ı işgali, 1820 Yunan isyanı ve 1830 M. Ali Paşa İsyanı ile güçsüzlüğü ortaya çıkan ve bu meselelerden sonra giderek Rusya'nın nüfuz alanına girmekte olan Osmanlı Devleti'nin bu durumu İngiltere için stratejik bir tehlike sayılırdı. Çünkü İngiltere'nin Akdeniz ve Asya'daki çıkarları tehdit edilebilirdi. Fransa'nın 1798'de Mısır'a saldırması, Rusya'nın boğazlara hâkim olma arzusu İngilizleri, Hindistan'a giden ve Osmanlı egemenliğinde olan yolları, bu güçlü devletlere kaptırmaktansa kendisinin yardımıyla güçlenecek bir Osmanlı Devleti'ne bırakmaya zorlamıştı.⁴³² Bu nedenle 1830 yıllarından sonra Osmanlı topraklarında belirgin bir İngiliz nüfuzu görülmektedir.

Bedirhan olayından sonra İngiltere ve Rusya Nasturilerle daha fazla ilgilenme olanağı elde ettiler. "Nasturi Meselesi" artık diğer Hıristiyan azınlıklarda olduğu gibi

⁴³⁰ Bunun için bkz. Nurer Uğurlu ve bşk, *İngiliz Devlet Arşivi Gizli Belgeleri-Türkiye'nin Parçalanması ve İngiliz Politikası(1900-1920)*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004; Süleyman Kocabaş, *Türkiye ve İngiltere-Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar*, İstanbul, 1985; Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu-Bir Çöküşün Tarihi*, İstanbul, 1995

⁴³¹ Süleyman Kocabaş, *a.g.e.*, s. 153; Davut Kılıç, "XIX. Asırda İngiltere'nin Ortadoğu Politikasının Osmanlı Ermenilerine Yansımaları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 117, Aralık, 1998, s. 88-97

⁴³² Süleyman Kocabaş, *a.g.e.*, s.19-20, 100; M. Kema Öke, *Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu*, Aksoy Yayınları, İstanbul, 2000, s. 40-41

batı ülkelerinin Osmanlı ülkesinde müdahil olduğu konulardan biriydi. Bu amaçla İngiliz Dışişleri Bakanlığı 1848 yılında bir “*Memorandum of Kurdistan*” yayımlayarak Nasturi Patrikliğinin Babîâli tarafından resmi olarak tanınması için girişimde bulundu. İngilizlerin bu çabasının temelinde, Nasturilerin Rusya’nın himayesine girme tehlikesi vardı.⁴³³ Ermeniler üzerinden devam eden koruyucu olma mücadelesinde esas amaç olan doğuya yayılma politikasına Rusya şayet bir de Nasturileri buna eklemeyi başaracak olursa bu İngiltere için şüphesiz tehlikeyi arttırmış olacaktı.

1847-1850 yılları arasında Diyarbakır’daki İngiliz Konsolosluğu ile İngiltere Dışişleri Bakanlığı arasında Nasturiler üzerine uzun yazışmalar yapıldığı anlaşılıyor. Konsolos, Nasturilerin yaşadığı bölgenin Rusya’nın genişlemesi ve etkisi karşısında tampon bir bölge olarak stratejik açıdan önemli olabileceğini söylemekteydi.⁴³⁴

Bedirhan saldırısı gerçekleştiği zaman patrik olan Mar Şamun Abraham, bu olayda misyonerlerin de kabahati olduğuna inandığından onlardan uzak durmaya kararlıydı. Bu tavrını 1861 yılında öldüğü zamana kadar sürdürdü. Mar Şamun Abraham 1861 yılında öldükten sonra yeni Patrik Mar Şamun Ruben (1861-1903) İngiltere’ye yakınlaşmak istedi. Bu amaçla 1863’te Kraliçe Viktorya’ya bir mektup yazarak ondan dağlık bölgede okullar kurmaları için misyonerler göndermesini rica etti. İngiltere’nin bu isteğe karşılık vermesi gecikince patrik bu kez 1868 yılında Tiflis’teki Rus valisine 100 bin “Dağ Nasturisi” için korunma talebini içeren mektup yolladı. İngiliz Konsolos Taylor bu girişimden ve Nasturilerin niyetleri konusunda ülkesinin dışişleri bakanlığını uyardı. Bunun üzerine İngiltere, Nasturileri elden kaçırmamak için onların isteklerini karşılamaya çalıştı.⁴³⁵

1877-78 Osmanlı-Rus savaşını Osmanlı Devleti’nin kaybetmesi, İngilizleri Osmanlı Devletine yönelik politikalarını gözden geçirmeye yöneltti. Osmanlı Devleti’nin artık güçlenemediğini ve kendi bağımsızlığını koruyamayacak kadar

⁴³³ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 49-50

⁴³⁴ L. Yalçın-Heckmann, *a.g.e.*, s. 82

⁴³⁵ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 50. Hakkâri’deki Nasturilerine, yaşadıkları coğrafya ve yaşam şartları nedeniyle “Dağlı Nasturiler” deniliyordu. Bu kavram biraz da Hakkâri Nasturilerini başka yerlerde yaşayan Nasturilerden ayırt etmek için de kullanılmıştır. Patrik 100 bin kişi olduklarını söyleyerek önemli sayıda bir topluluk olduklarına dikkat çekmek istiyor.

zayıfladığını gören İngiltere, Osmanlı Devleti'ne verdiği desteği çekti. Fakat imparatorluğun toprak bütünlüğüne dayanan geleneksel politikasını görünüşte de olsa sürdüren İngiltere, bu kez Osmanlı Devletinin kendisi için lüzumlu saydığı topraklarına sahip olmaya veya bu topraklardaki nüfuzunu arttırmaya yöneldi.⁴³⁶ Bu amaçla Kıbrıs'ı, Osmanlı Devletinden gizli bir antlaşma ile biraz da tehditvari bir şekilde alan İngilizler⁴³⁷, Doğu Anadolu'da da Ermeni ve Nasturilerle ilişkilerini arttırmaya başladı.

Bu politika değişikliğinden sonra İngiltere Berlin antlaşmasına, "*Doğu Anadolu'da, Hıristiyanların bulunduğu eyaletlerde Babiâli'nin ıslahat yapması*" ifadesini 61. madde olarak koydurarak Ermenileri yanına çekmeye çalıştı. Rusya'nın Ermenilere yaklaşmasından rahatsız olan İngiltere, böylece Ermenileri tek başına himaye etmesine engel olarak, Rusların Ermeniler üzerinden Doğu Anadolu'ya hâkim olmasını önleyip Akdeniz'e inme planlarının önünü kesmiş olacaktı. Bundan sonra iki devlet arasında Ermeni rekabeti başlamıştır. Berlin Antlaşmasının ardından İngiltere antlaşmanın Ermenilerle ilgili maddelerinin takipçisi olmuş ve Osmanlı Devletine, vaat edilen ıslahatların yapılması için baskılarda bulunmaya başlamıştır. Ayrıca bölgedeki ıslahatları takip etmek veya denetlemek için bölgeye konsololar da göndermiştir.⁴³⁸

Daha sonra 19. yüzyılın sonlarına doğru İngiliz ve Ruslar aralarında uzlaşma sağlayarak Van, Diyarbakır ve Erzurum'da karşılıklı olarak askeri ataşelik açtılar.⁴³⁹ Ermeni ıslahatını takip etmek için bölgeye gönderilen ve bu şekilde Doğu Anadolu'nun her yerine ulaşan İngiliz konsolos, askeri ataşeler ve benzeri görevliler, bu sırada Nasturi ve Kürtlerle de yakından ilgilendiler.⁴⁴⁰

⁴³⁶ Cengiz Dönmez, "XX. Yüzyıl Başlarında İngiltere'nin Orta Doğu Politikası ve Bunun Millî Mücadeleye Etkileri", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. XVII, S. 1, 1997, s. 71, 81; S. Kocabaş, *a.g.e.*, s. 83-84

⁴³⁷ S. Kocabaş, *a.g.e.*, s. 90-91

⁴³⁸ M. Kemal Öke, *a.g.e.*, s. 103-104; B. Kodaman, *Şark Meselesi...*, s. 21-22; Ercüment Kuran, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, TDV yayınları, Ankara, 1997, s. 248-249; S. Cönce, *a.g.m.*

⁴³⁹ L. Yalçın-Heckmann, *a.g.e.*, s. 83

⁴⁴⁰ N. Fahri Taş, "Vilâyet-i Şarkıyye Islâhatı ve Genel Müfettiş Nicolas Hoff", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 42, C. XIV, Kasım, 1998

Hem Ruslar hem de İngilizler amaçları farklı da olsa aslında bölgede aynı yöntemleri aynı çalışmalarını yürütüyorlardı. Çıkarları birbirinin aksi olan bu iki ülkenin Doğu Anadolu'daki temsilcileri doğal olarak birbirlerini hazzetmemekteydiler. Erzurum ve Van'da 4 yıl boyunca görev yapmış Rus konsolos Tuğgeneral Mayewski hazırladığı, “*Doğu Anadolu Raporu Van ve Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistikî*” isimli raporda, Doğu Anadolu ile ilgili ayrıntılı bilgilerden sonra, raporunun birçok yerinde bölgedeki karışıklıklardan İngilizleri sorumlu tutuyor. Mayewski'ye göre başta İngilizler olmak üzere batılı ülkeler Türkiye'yi, Rusya'ya karşı durabildiği müddetçe desteklediklerini⁴⁴¹ ancak Türkiye(Osmanlı) yıkılma durumuna gelince onu desteklemekten vazgeçerek, bu kez daha emniyetli ve Rusya'ya düşman bir devlet(Ermeni)oluşturmaya çalıştıklarını söylüyor.⁴⁴²

Halfin ise, İngilizlerin bölgedeki politikası için, “*İngiltere'nin bölgede etkin olabilmesi buradaki ulusların daima birbirine düşman olmasına ve dolayısıyla güçlerinin kırılmasına ve kendisinin de bundan yararlanarak bölgede aracı ya da koruyucu rolü oynamasına bağlıydı. Bunun bir sonucu olarak İngilizlerin, bazen Kürtleri Ermeniler üzerine ya da Ermenileri Kürtler üzerine kıskırttığını görürüz*”⁴⁴³

Hakikaten İngilizler kendi sömürgelerinde asla müsaade etmedikleri milliyetçilik fikrini Osmanlı ülkesinde yaşayan farklı milletlere benimsetmeye çalışıyorlardı. Ortadoğu'da bir Arap devletinin kurulması fikrini Araplara aşıl原因 İngilizler, Doğu Anadolu'da da Ermenileri himaye etmeye çalışarak onlarda milli duyguların uyanmasında önemli rol oynadılar.⁴⁴⁴ Yine bu faaliyetlerin bir parçası olarak Hakkâri Nasturileri, İngiliz ve Amerikalı misyonerlerce olumsuz tesir altında bırakılarak Kürtlere ve Osmanlıya karşı tavır almaya yöneltildiler.⁴⁴⁵

Osmanlı Sarayı 1880 yılında Musul Vilayetinden, İngiltere ile diğer büyük devletlerin konsolosları tarafından Hıristiyan halkın tahrik ve ifsat edilip edilmediğinin tarafsız olarak tahkik edilmesi ve sonuç ile birlikte bir de konsolosların icraatlarının gizliliğe dikkat edilerek rapor edilmesini istedi. Bu talep üzerine Musul

⁴⁴¹ V. Mayewski, *a.g.e.*, s. 38

⁴⁴² V. Mayewski, *a.g.e.*, s. 40

⁴⁴³ N. A. Halfin, *a.g.e.*, s. 105

⁴⁴⁴ M. K. Öke, *a.g.e.*, s. 104-105; S. Kocabaş, *a.g.e.*, s. 51 vd

⁴⁴⁵ BOA, Y.PRK. UM, Dosya No:3, Gömlek No: 40, Musul'dan Gönderilen Şevval 1297 Tarihli Yazı

Valisinin imzası ile durumu bildiren uzun bir rapor kaleme alındığı görülüyor.⁴⁴⁶ Raporun giriş kısmında; “*Memalik-i Mahrusa-i Cenabi Padişahide bulunan ecnebi memur ve seyyahların, memuriyet ve seyahatleri haricinde Ahaliy-i Hıristiyan ile iktiraç ettikleri öteden beri tecrübe olunmuştur.*” denilerek bu faaliyetlerden bahsedilmiştir.

Rapora göre, İngiliz konsolosları sürekli olarak Hıristiyan ahalinin yaşadığı yerlerde seyahatlere çıkarak bunların önde gelenlerini kendi himayelerine iknaya çalıştıkları bunu sağlamak için de bu topluluklara “*Eğer Protestanlığı kabul ederseniz İngiltere devleti sizi himaye etmeye mecbur kalacaktır*” diyorlardı. Bu konsolosların himayesindeki Protestan rahiplerin, Musul ve Kerkük’te şube açarak Nasturi mezhebinde bulunan Tiyari Hıristiyanlarına yönelik faaliyete karar verdiği ve bu nedenle konsolusun da Çal⁴⁴⁷ cihetinde seyahate çıkarak Nasturi aşiret reisleriyle görüştüğü ifade ediliyordu. Nasturiler hakkında tahkikat yapmakla görevli Musul konsolosu, sekiz on gün Çal’da meçhul amaçla kalmış ve yine Nasturilerin yaşadığı alanlar üzerinden Van’a doğru yola çıkmıştı. Konsolusun bu yolculukta da Nasturilerle görüştüğü tahkik edilmişti.

Rapor, hükümet idaresinin zayıf olduğunu belirttiği Çölemerik’te, Nasturilerin ruhani ve cismani faaliyetlerinde reisleri Mar Şimun’a bağlı oldukları ve bu durumun onları Protestan yapmaya çalışan İngiliz konsolosu ve İngiliz ile Amerikan rahiplerinin işlerini kolaylaştırdığını bildiriyordu. Ayrıca İran-Urmiye’de İngiliz rahiplerince bastırılan bazı gazete ve neşriyatın, ‘Dağ Nasturileri’ne ve Diyarbakır tarafında meskûn Nasturi mahallerine götüren bir şahsın yakalandığını ve bu kişi ifadesinde birkaç kere daha bu işi yaptığını söylediği dikkate alınırca bütün bu faaliyetlerin, gerçek maksatları için din perdesi altında kurulmuş bir tezgâh ve fesad olduğu açıktır deniliyordu. Bilhassa İngilizlerin faaliyetlerine dikkat çekilen yazıda, İngilizlerin Ortadoğu politikasının bir kısmını da Osmanlı topraklarındaki Hıristiyanların oluşturduğu belirtilmiştir. İngiliz konsoloslarının sürekli keşif yaptıkları hatta Hindistan’dan gelen iki İngiliz subayında bölgede incelemelerde bulunduğunu ifade edilen yazıda, İngiliz rahiplerinin okul vs kurarak buradaki

⁴⁴⁶ BOA, Y.PRK. UM, Dosya No:3, Gömlek No: 40, Musul’dan Gönderilen Şevval 1297 Tarihli Yazı

⁴⁴⁷ Hakkari’nin Çukurca ilçesinin eski ismi

Nasturilerin fikirlerini ve ayinlerini tebdile çalıştıklarını ve bunda da başarılı olduklarına dikkat çekilerek; *“Devlet-i Aliyenin bu havalide mühim bir mevki siyasetinde bulunan şimdiki ahval ve hareketleri Nasturilerin ileride gaile oluşturacağı şüphesizdir”* yorumu yapıyordu.⁴⁴⁸

1885 yılında İngiliz Centerbury Başpiskoposluğu, Osmanlı Devletinin Londra büyükelçisine başvurarak Kürdistan’da bulunan Nasturi çocukların talim ve terbiyesine mahsus mektep ve iki İngiliz muallimi göndermek istediğini bildirdi. Mektupta özetle; *“Muallimlerin hükümet-i mahalliyeye hoş görünmeyecek bir güne harekette bulunmamak ve politika işlerine karışmayıp yalnız bazı genç Nasturilere ulümü diniye tedris etmek ve kavain-i devleti aliyeye tebaiyet ve ders cetvelleriyle kitabiyatı hükümeti seniyezin nazarı tetkik ve tasvibine arz etmek ve mekteb üzerine hükümeti seniyezin teftiş ve nezaretini kabul etmek şerait ve teminatıyla Çölemerik civarında kain Şemsettin nam mahalde bir mektep tesisine ve Nasturilerin bazı kitap tabına müsaade olunması”* isteniyordu. Ancak bu sözdeki hayli teminata rağmen Osmanlı makamları İngilizlere güven duymuyordu. Nitekim Osmanlı Hükümeti Londra büyükelçisine, İstanbul’daki İngiliz elçisinin de bu yöndeki girişimlerinden bahsettikten sonra; *“...Misyonerlerin malum olan meslek ve meşverlerine nazaren verilen teminatın şayan-ı itimad olamayacağı gibi oralar ahalisinin huşunet mizacı hasebiyle bu ecnebi mektebinin tesisi dahi gayri caiz olmasıyla Nasturilere lazım olan mekteb maarif nezaretince inşa olunacağı beyanıyla bu teşebüsattan sarf-ı nazar edilmesinin lisanı münasible ifadesi...”* şeklinde cevap vermiş ve Müslümanların yani Kürtlerin bundan rahatsız olacağından ilgili okulların devletçe kurulacağına uygun bir dille Centerbury Başpiskoposluğuna bildirilmesi istiyordu.⁴⁴⁹

Babıâli’nin aldığı bu karar hariciye nezaretine bildirilirken diğer yandan da maarif nezaretine bir yazı yazılarak Nasturilerin talim ve terbiyesi ile ilgili İngiliz girişiminden bahsedilerek bu talim terbiye işinin yapılması isteniyordu.⁴⁵⁰

⁴⁴⁸ BOA, Y.PRK. UM, Dosya No:3, Gömlek No: 40, Şevval 1297 Tarihli Musul’dan Gönderilen Yazı

⁴⁴⁹ BOA, A. MKT. MHM, Dosya No: 489 Gömlek No: 25, Babıali Meclis-i Mahsusa ait 24 Cemâziye’l-âhir 1302 Tarihli Zabıt Sureti

⁴⁵⁰ BOA, A. MKT. MHM, Dosya No: 489 Gömlek No: 25, Hariciye ve Maarif Nezaretine Yazılan 25 Mart 1302 Tarihli Zabıt Yazı

Bu istekler karşılık bulmayınca birkaç yıl sonra İngiltere Centerbury Başpiskoposluğu bölgeye Browne ve MacLean adında iki yeni misyoner gönderdi. 1897’de bazı İngiliz parlamenterler Koçanis’a gelip Browne ve patriği ziyaret ettiler. Bundan birkaç yıl sonra ise Cebelitarık Başpiskoposunun Koçanis’a kadar gelip ziyarette bulunması İngilizlerin bu faaliyetlere verdiği önemi gösteriyordu.⁴⁵¹ Bunlardan Browne, Marşimun ailesinden bazılarına İngilizce öğrettiği ve uzun yıllar burada kaldığına bakılırsa, Osmanlı devletinin ret ettiği İngiliz öğretmenler bu kez misyoner şeklinde Nasturiler arasına yerleşmiş oluyordu. Osmanlı iç yazışmalarında bilhassa Mister Browne ismine sıkça rastlanmaktadır. Çünkü Browne, 1890’da geldiği Hakkâri’de 1910 yılına kadar tam 20 yıl kaldı. Browne burada öldü ve buraya gömüldü.⁴⁵²

Bu süre içinde Browne’nin hayli aktif olarak Nasturiler arasından faaliyet gösterdiği anlaşılıyor. Van Vilayetinin uyarısı ve verdiği bilgi üzerine, Musul Valisi Osman paşa tarafından 17 Haziran 1893 tarihinde gönderilen şifreli telgrafta; *“İngiliz misyonerlerinden olup müddet-i evvelden beri Hakkâri Sancağında ikamet eden Mister Browne bir ay seyahat Musul tarikiyle Bağdat’a azimet ve oradan İran tarikiyle yine Hakkâri’ye avdet edeceğini beyan ile hareket ettiğinden merkumun maksadı Nasturi milletini İngiltere devleti himayesine alıp ve mezhebini kabul ettirmek için mal ve envai teşvikle çalışmakta ve kendisi de her türlü fenalık ikamına muktedirdir. Merkum Musul’a muvasalatında ahvalinin tecessüs ettirilmesi Van vilayetinden iş’ar olunuyor”* denilerek bu kişinin Musul’a geldiğinde her surette hal ve hareketine dikkat edilerek elde edilen malumatın arz kılınacağı ifade ediliyordu.⁴⁵³

Nitekim Osmanlı Devletinin yerel yetkilileri bir süre sonra Browne’nin aleyhteki çalışmalarını somut olarak tespit etmişlerdi. Van Valisi Ferik Bahri, Browne’nin zararlı faaliyetlerinden birini 11 Haziran 1894’te rapor ediyordu; *“İngiliz misyonerlerinden olup Nasturi milleti reis-i ruhanisi Mar Şimun efendinin ikametgâhı olan Koçanis nam karyede birkaç seneden beri ihtiyar-ı ikametle zahirde mensup olduğu cemaat-ı ruhbanienin mezhebini talim ve hakikatte Nasturilere*

⁴⁵¹ L. Yalçın-Heckmann, *a.g.e.*, s. 83

⁴⁵² W.A.Wigram, *a.g.e.*, s. 331-332

⁴⁵³ BOA, Y.PRK. UM, Dosya No:27, Gömlek No: 64, Musul Valisi Osman Paşanın Gönderdiği 17 Haziran 1309 Tarihli Yazı

müfsit ve mel' Janet telim etmekte bulunan Mister Brown namı şahıs tarafından İngiltere'de bulunan taife-i ruhbanın ekberi büyük papazları bulunan Londra'da mukim başpiskoposa yazılmış olup mahallerine is'al-ı memur iki nefer Nasturi yedinde askerlerimizce bu kere Başkale'de derdest ettirilip iki kıta tercüme ettirildiğinde bunun Hükümet-i Saltanat-ı Seniye aleyhine bir takım ihbaran-ı muzuriye ve icra-i müfsid için bir takım tedabiri ve ahval-i siyasiye ile İngilizlerin Nasturilere celeb-i merhameti havi gayet muzır şeyler olduğu görülmüş..."⁴⁵⁴

İngiliz misyoner ile siyasi ve askeri aktörlerinin bu çalışmaları Nasturi Patriğini etki altına aldığı görülüyor. Nitekim yukarıda örneği verildiği gibi patrik Marşimun'un, İngilizlerin Musul konsolosu ve İngiltere'deki dini makamlarla devlet aleyhine yazışmalarda bulunduğu tespit edilmişti. 21 Mayıs 1895 tarihli bir belgede bu duruma işaret ediliyordu; "*Nasturilerin reis-i ruhanisi olup bir ara İngilizleri müfsidler propagandalarına kapılmış ve Ermeni meselesine mukarrin olmak üzere kendisi de Hakkâri 'de bir Nasturi galesi çıkarmaya çalışmış olan Mar Şimun'un bu babdaki teşebbüsat-ı mel' Janet arzusu hafiyen derdest edilen evrakıyla anlaşılma...*" deniliyor ve Van Vilayetinden, Hakkâri'ye gidilerek Marşimun'un bu fikirden vazgeçirilmesi isteniyordu.⁴⁵⁵

Osmanlı Hükümeti, Ermeni meselesinin yol açtığı sıkıntıları bir de Nasturilerde yaşamamak için bazı tedbirler alma gereği duydu. Bu amaçla Hakkâri Sancağı 1876 yılında vilayete tahvil edildi⁴⁵⁶ ve vilayet merkezi de Albakta'tan(Başkale) Çölemerik'e alındı.⁴⁵⁷ Hükümet böylelikle bölgedeki Nasturileri ıslah etmeyi ve kontrol altında bulundurmaya çalışıyordu. Nitekim Hakkâri Mutasarrıfı, tedbir alınmaz ise Nasturiler arasında ellerinde altın dolu çantalarla gezen İngiliz misyonerlerinin beş on sene zarfında tıpkı Karadağ sorununda olduğu gibi burada da Nasturilerin istiklaline giden yolu açacaklarına

⁴⁵⁴ BOA. Y. PRK. UM, Dosya No:30, Gömlek Sıra No:10, Van Valisi Ferik Bahri'nin Gönderdiği 30 Mayıs 1310 Tarihli Yazı

⁴⁵⁵ BOA. Y. PRK. UM Dosya No:32, Gömlek Sıra No:20, Van Vilayetine Yazılan 26 Zilka'de 1312 Tarihli Hususi Yazı

⁴⁵⁶ B. Kodaman, Şark Meselesi..., s. 147-148; A. M. Menteşasıvili, a.g.e., s. 167

⁴⁵⁷ Sadettin Paşa'nın Anıları-Ermeni-Kürt Olaylar(Van, 1896), Haz: Sami Önal, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2004, s. 133

söylüyordu.⁴⁵⁸ Ancak 1888 yılında Hakkâri'nin tekrar sancak yapılarak Van Vilayetine bağlandığına⁴⁵⁹ bakılırsa istenilen sonucun alınmadığını anlaşılır.

Buna karşın İngiltere'nin Van ve Musul Konsolosları ise misyonerlerinin iyi niyetli çalışmaları ve kendilerinin de bölgedeki ihtilafları tahkik ve tetkikle yetindikleri konusunda ısrarlı idiler.⁴⁶⁰ Bu nedenle daimi surette Marşimun'un patriklik merkezi olan Koçanis Köyünde ve patriğin yanında ikamet eden ve bu arada Nasturi köylerini dolaşan Browne'nin faaliyetlerinin kısıtlanmaması konusunda İngiltere büyükelçiliği Osmanlı hükümetine özellikle baskıda bulunmuştu. Bu baskılar sonuç vermiş ve 18 Temmuz 1896 yılında Van Vilayetine Browne'yi konu alan bir yazı gönderilmişti; *Hakkâri Sancağında Nasturi reisi ruhanisi Mar Şimun'un nezaretinde bulunan İngiltereli misyoner Brown nam zatın hoş muhafazası sefaretten iltimas olunmakta. Mumaileyhin ve Marşimun'un bir güne taarruza düşçar ettirilmeyerek muhafazaları esbabının istihsali matlubedir.*⁴⁶¹

İngiliz diplomasisi, misyoner ve siyasi temsilcilerine rahatça çalışma imkânı sağlarken, Van-Hakkâri-Musul üçgeninde faaliyetler yoğunlaşıyordu. 16 Nisan 1903'te Dördüncü Ordu Müşirliği, Van Mutasarrıflığından aldığı bilgiye dayanarak gönderdiği bir yazıda, Diyarbakır İngiliz konsolosluğuna iki yabancı kişinin geldiği ve Ermenilerden bazılarının konsolosluğa giderek bu gelenleri ziyaret ettikleri, daha sonra bu misafirlerin Mardin-Midyat yoluyla Musul'a gittikleri bildiriliyordu. Yazının devamında, Van'daki İngiliz konsolosunun geçenlerde Van'dan kaybolarak Şatak, Bervari, Şirvan ve arazi kazaları ve İran'ın Rumiye kazası yoluyla Musul'a gidip Cizre ve Bitlis yoluyla yeniden Van'a geldiği ve ayrıca Çölemerik Nasturi Milletinin Ruhani Reisi Marşimun'un nezdinde bulunan bir İngiliz misyonerinin de 3 gün evvel Van'a gelerek konsolosa misafir olduğu bildiriliyordu.⁴⁶²

⁴⁵⁸ BOA, Y. PRK. UM, Dosya No: 34, Gömlek No: 99, Çölemerik Mutarrıfı Ethem Tarafından Gönderilen 5 Mayıs 1312 Tarihli Şifre Telgraf

⁴⁵⁹ A. M. Menteşavili, *a.g.e.*, s. 167

⁴⁶⁰ BOA, Y.PRK. UM, Dosya No:3 Gömlek No: 40, Şevval 1297 Tarihli Musul'dan Gönderilen Yazı

⁴⁶¹ BOA, A. MKT. MHM, Dosya No: 669, Gömlek No: 1, Van Vilayetine Yazılan 6 Temmuz 1312 Tarihli Yazı

⁴⁶² BOA, Y. PRK. ASK, Dosya No:194, Gömlek Sıra No:23, Dördüncü Ordu Müşiretinden Gönderilen 3 Nisan 1319 Tarihli Şifre Telgrafname

Hakkâri Nasturilerine yönelik faaliyetlerini genişleten İngilizler, Nasturilere yönelik Urmiye’de uzun müddettir faaliyet gösteren misyonerlik istasyonunu 1903’te Van’a taşıdı. Misyonun yönetmeni W.A.Wigram’dı.⁴⁶³ Misyon, Nasturilerden seçtiklerini Hakkâri’den Van’a getiriyor ve bunları burada eğitime tabi tutuyordu. Misyonerlerin “*onların ahlaki değerlerini yumuşatmak ve vahşi olmalarını engellemek*” amaçlı olduğunu söyledikleri bu eğitim⁴⁶⁴ şüphesiz sadece bu amaca yönelik değildi.

Nitekim Dördüncü Ordu Müşiri, Van’dan Musul’a kadar olan bölgede farklı birçok Kürt kabilesi olduğu gibi muhtelif Hristiyanların da bulunduğunu söyleyerek, “*İngilizlerin en ziyade oralarda seyr ve seyahat etmeleri şayan-ı nazar-ı dikkate muciptir*” diyordu.⁴⁶⁵ Bu tespit, I. Dünya savaşıdan sonraki gelişmelere bakıldığında Osmanlı yetkililerinin yaptıkları değerlendirmelerde yanılmadıklarının gösteriyordu.

İngiliz misyonerleri Hakkâri Nasturileri arasında uzun yıllar faaliyet gösterdiler. İngiliz misyoner Browne adeta Koçanis’a yerleşmişti. Yirmi yıl burada kalan Browne, Nasturi dilini artık anadili gibi konuşuyordu. Nasturi köylerini dolaşarak faaliyet yürüten Browne, Patriğe danışmanlık yaparak aile çocuklarına da öğretmenlik yapıyordu. Surma Hanım İngilizceyi Browne’den öğrenmiş I. Dünya Savaşından sonra Paris ve Londra konferanslarına delege olarak katılmıştı.⁴⁶⁶ İngiliz misyoner, siyasi ve askeri temsilcilerinin de yukarıda belgeleriyle gösterildiği gibi bu faaliyetleri, I. Dünya savaşına girildiğinde amacına ulaştığı anlaşılacaktı.

4.1.2. Amerika ve Fransızların Nasturilerle İlişkileri

1810 yılında dış ülkelerde yapılacak çalışmalar için kurulan Amerikan misyoner örgütü Board(ABCFM), Urmiye’de kurduğu istasyondan görevlendirdiği misyonerlerle 1840’lı yıllarda “Mountain Nestorians” misyonunun temellerini attı.⁴⁶⁷ Anadolu’nun birçok yerinde hastane, okul, yetimhane vb. kurarak faaliyet yürüten

⁴⁶³ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 35

⁴⁶⁴ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 355

⁴⁶⁵ BOA, Y. PRK. ASK, Dosya No:194, Gömlek Sıra No:23, Dördüncü Ordu Müşiretinden Gönderilen 3 Nisan 1319 Tarihli Şifre Telgrafname

⁴⁶⁶ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 366; G. Yonan, *a.g.e.*, s. 57

⁴⁶⁷ H. L. Kieser, *a.g.e.*, s. 74, 94, Amerikan misyonerlerinin Urumiye’yi mesken edip buradan hareketle Nasturiler arasında faaliyet gösterdikleri Osmanlı belgelerinde geçmektedir. Bkz. BOA, Y. PRK. UM, Dosya No. 3, Gömlek No: 40, 30 L 1297

Amerikan Board örgütü⁴⁶⁸, bilhassa 1843-1846 Bedirhan saldırısından sonra Hakkari'deki etkinliğini kaybetmişti. Hakkari'de aşiret Nasturileri dışında az sayıda Hıristiyan olması ve İngiliz misyonunun burada etkinlik sağlayarak Nasturi patriği Marşimun'u yanlarına almış olmaları, Amerikalıların buradaki faaliyetlerini zayıflatmıştı.⁴⁶⁹

Hakkari'de kurdukları misyon istasyonları Bedirhan saldırısıyla yıkılan ve bir süre burayı terk etmek zorunda kalan Amerikan misyonerler, Hakkâri'deki faaliyetlerini gezgin misyonerlerle sürdürdüler. Hans-Lukas Kieser, bu gezgin ve incil satan misyonerleri bilhassa Amerikan misyoner örgütü Board'ın yönlendirdiğini söylüyor.⁴⁷⁰ Buna karşın bazı Amerikalı misyonerlerin Hakkari'de uzun zaman kaldığı da görülmektedir.

Amerikalı misyonerlerden Hakkâri'de uzun zaman faaliyet gösteren kişi S.A.Rhea adında bir misyonerdir. 1851'den 1865'e kadar Hakkari'de yaklaşık 15 yıl kalan Amerikalı misyoner S.A.Rhea, bu zamanın 1851-1859 yılları arasındaki kısmını Yüksekova'daki Nasturi köyü Memkan'da geçirdi. Burada kaldığı sürede Kürtçe öğrenen S.A.Rhea, 1.600 kelimelik Kürtçe-İngilizce bir sözlük de yapmıştı.⁴⁷¹

Farklı etnik ve dini toplulukların yaşadığı alanlarda gezinen ve buralarda uzun müddet kalan yabancılara Osmanlı yetkilileri her zaman şüpheyle yaklaştı. 1852 tarihli bir Osmanlı belgesinde Gever'e(Yüksekova) gelen Amerikalı misyonerlerin, Toma adında bir Nasturinin evini tamir edip burada kalmak istedikleri ancak kaza müdürünün buna engel olduğundan bahsedilmektedir. Ğevan ve Mösyö Reya diye nitelenen Amerikalılardan birinin S. A. Rhea olması kuvvetle

⁴⁶⁸ Bunun için bkz. Fatih Gencer, *Amerikan Yakındoğu Yardım Komitesi*, Alternatif Yayınları, İstanbul, 2006, Hans-Lukas Kieser, *İskalanmış Barış-Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik Etnik Kimlik ve Devlet-1839-1938*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, Ayten Sezer, "Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri", *Osmanlı II, Ed. Güler Eren*, Ankara, 1999, s. 181-192; Gürsoy Şahin, "Türk-Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rollerini Üzerine bir İnceleme", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VII, S. 1, Haziran, 2005, s. 184-207, Mithat Aydın, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi", *OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)* S. 19, 2006, Esra Danacıoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Board Okulları ve Ermeniler", *Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Dergisi*, s. 9, 2000

⁴⁶⁹ BOA, Y. PRK. UM, Dosya No: 32 Gömlek No: 20, Van Vilayetine yazılan 26 Za 1312 Tarihli Hususi Yazı

⁴⁷⁰ H. L. Kieser, *a.g.e.*, s. 260

⁴⁷¹ L Yalçın-Heckmann, *a.g.e.*, s. 138

muhtemeldir. Hakkari Valisine yazılan yazıda; *“Amerika tebaasından olup kamiliyesiyle beraber Hakkari sancağına bağlı Gevar nam kazaya gelmiş olan Ğevan ve Mösyö Reya nam kimesnelerin misafiret tarikiyle ikamet etmeleri için Nasturi taifesinden Toma nam kimesne kendi hanesini tamir murat etmiş ise de kazai mezkur Müdürü Ali Ağa mania göstermekte olduğu ve bunların ise devlete zarar işlerinin olmayıp ahalinin dahi kendilerinden hoşnut olduklarına mebni hane-i mezkurun tamirine mania olunmaması ve haklarında muamele-i siyanetkar olunması hususunda Amerika sefareti tarafından iltimas olunmuş...”* denilerek Amerikan Sefaretinin verdiği teminattan söz edilerek misyonerlere hoş davranılarak tamir edecekleri evde kalmalarına ve seyahatlerine engel olunmaması istenmiştir.⁴⁷²

1880 yıllarına doğru Mardin ve Urmiye'deki Amerikan misyoner istasyonlarının Hakkari Nasturileri arasında faaliyet gösterecek bir merkez kurmaya çalıştıkları görülüyor. Bu amaçla Mardin'deki Amerikalı misyonerler, Musul ve Kerkük'te keşif yaparken, Urmiye'dekiler ise Van'a gelmiş ve burada incelemelerde bulunmuşlardı. İngiltere'nin Musul konsolosu, Amerikalı misyonerlerin burada bir şube açmalarını istiyordu.⁴⁷³

Kasım 1896 yılında sadareten hariciye nezaretine yazılan yazıda; *“Amerikan tebasından ve Protestan rahiblerden bir takım misyonerler Musul'da Nasturilerin sakin oldukları Hakkari dağlarında geşt güzardan hali olmadıkları halde bunlardan bir takım eşhas Memalik-i İran'dan ve Mardin'den Musul'a gelerek birkaçının Nasturiler içine gideceklerini söylemeleri üzerine bu sırada oraya geçmeleri caiz olmayacağı ifadesi üzerine Revandız tarikiyle Rumiye'ye azimet eyleyeceklerini beyan ettikleri...”*⁴⁷⁴ denilerek devamında bu ve buna benzer misyonerlerin amaçları bilindiğine göre gereken tedbirlerin alınmasının Musul Vilayetinden gelen yazıda talep edildiği ifade ediliyordu.

Fransızların Hakkari Nasturileriyle ilişkileri ise genel itibarıyla Van ve Musul'daki konsolosluk ve misyon istasyonu üzerinden sağlanmaya çalışılıyordu.

⁴⁷² BOA, HR. MKT, Dosya No: 49, Gömlek No: 29, Hakkâri Valisine Yazılan 26 Zilka'de 1268 Tarihli Yazı

⁴⁷³ BOA, Y. PRK. UM, Dosya No: 3, Gömlek No: 40

⁴⁷⁴ BOA, A. MKT. MHM, Dosya No: 613, Gömlek No: 14, Hariciye Nezaretine Yazılan 4 Teşrin-i Sâni 1312 Tarihli Yazı

Daha önce de ifade edildiği gibi misyonerlerin Hakkâri’de merkez oluşturmamaları, okul, hastane kurmamaları, Hakkâri sancak merkezi ve kazalarındaki gayrimüslim nüfus azlığı idi. Nasturiler ise genelde aşiretler şeklinde ve dağ köylerinde veya sarp vadilerde yaşam sürdürdüklerinden bunları elde etmenin yolu aşiret liderlerini elde etmekten geçiyordu. Bu nedenle diğer misyonerler gibi Fransız Katolik misyonerleri de Osmanlı devletinin çeşitli yerlerinde istasyon, okul, hastane kurmalarına karşın Hakkâri sancağında bunlar mevcut değildi.

Protestan misyonerlerinden farklı olarak Cizvit ve Kapuzenler kendilerini Protestanlığa karşı Katolikliğin ve Fransız nüfuz alanının hizmetkârları olarak görüyor ve tanımlıyorlardı. Hakkâri’ye yakın olan merkezlerden biri olan Musul’a daha önceden yerleşmiş olan Katolik misyonerler Van’da ise 1880 yılından sonra kurumsal faaliyette bulundular.⁴⁷⁵

1880 yılında Musul Valisinin gönderdiği uzun raporda buradaki Fransız konsolosunun Nasturileri ve Yakubileri Katolik yapmaya çalıştığı ifade ediliyordu.⁴⁷⁶ Sonraki yıllarda Van vilayetinden gönderilen bir yazıda ise; “*şimdiki halde Ermenilerde ve Nasturilerde Katoliklik için hakikaten bir meyli şedid vardır*”⁴⁷⁷ deniliyordu.

1898 yılına gelindiğinde Van’daki Fransız konsolosunun Nasturiler arasında oldukça aktif bir faaliyet yürüttüğü görülüyor. “Per Defrence” adındaki bu konsolos veya konsolos yardımcısı yanına aldığı bir Cizvit papazıyla Hakkâri’de Nasturiler arasında dolaşarak onları Katolikliği ve Fransız himayesini iknaya çalışmaktadır. Eylül 1898 ile Ağustos 1899 tarihleri arasında yaklaşık bir yıl boyunca bölgedeki mülki ve askeri yetkililerle merkezi makamlar arasında Fransız konsolosu ile ilgili defalarca yazışma yapıldığı görülüyor.

12 Eylül 1898 yılında Van Vilayetinden çekilen telgrafta, Fransız konsolosunun Çölemerik’e gittiği ve burada Musul’dan gelen bir papazla buluşacağı

⁴⁷⁵ H. L. Kieser, a.g.e., s. 439, 323

⁴⁷⁶ BOA, Y. PRK. UM, Dosya No: 3 Gömlek, No: 40, Musul Valisinin Gönderdiği 30 Şevval 1297 Tarihli Yazı

⁴⁷⁷ BOA, YPRK. UM, Dosya No: 45, Gömlek No: 2, Van Vilayetinden Yazılan 6 Şevval 1316 Tarihli Yazı

ifade ediliyordu. Yazıda, Rusların İran'ın Urmiye bölgesindeki Nasturilere Ortodoks mezhebini kabul ettirdiği ve bu kez Hakkâri Nasturilerine göz diktikleri geçen yıl gönderdikleri papazlardan da anlaşıldığına dikkat çekilerek Katoliklerin Ortodokslara göre daha zararsız oldukları ifade edilerek ne yapılması gerektiği soruluyordu.⁴⁷⁸ Dâhiliye nezareti verdiği cevapta mealen, daha önce yayımlanan padişah iradesi hükmünce Ortodoksluk ile Katoliklik arasında doğabilecek sakıncalar açısından bir fark olmadığı ve gelişmelerin bildirilmesini istiyordu.⁴⁷⁹

Nitekim Osmanlı makamlarının endişelerinde haklı oldukları Konsolos Per Defrence'nin sonraki icraatlarıyla ortaya çıkmıştı. Merkezi Erzincan'da bulunan Dördüncü Ordu Müşiri Mehmet Zeki Paşa, Hakkâri Mutasarrıflığı ve İran Hudud Kumandanlığından aldığı bilgiyi 29 Eylül 1898 tarihli yazısında şöyle bildiriyordu; *“Kışın Musul cihetlerine, Barzan ve onun Hakkâri dâhilindeki yaylaklarına gelip gitmekte bulunan Ellinci Ertuşi Aşireti Hamidiye Alayı Kaymakamı Hacı Hakkı Beg kullarının aşireti tarafından Nasturilerin emvali gasp edildiği iddia olunması üzerine mahsus memurlar gönderilmişti. İcra ettirilen tahkikat neticesinde mumaileyh kullarının aşireti tarafından katiyen böyle bir hal vuku bulmadığı gibi bilakis Nasturiler tarafından aşiret-i mezkurun ağnamı gasp edildiği ve Nasturilerin gasp olduğu iddai olunan bir miktar emvalinin, Musul tarafından oralara gelip giden ve Hamidiye Alaylarına mensup olmayan bazı Ekrad tarafından nihap olduğu bunun da hükümetçe istirdat olunmakta bulunduğu ve mumaileyh kulları hakkında dermeyan olunan dava ise bir müddetten beri oralarda bulunmakta olan Fransa tebaasından Per Defrence isminde birinin işi teşvik ve tesvilatından ibaret bulunduğu tahkik ve tayin edilmiştir. Mamefih merkum Per Defrence'nin oradaki Nasturileri ifsat ve tebdili mezhebe ısrar ile beraber geçen gün ahaliyi kiliseye cem ederek Katolik mezhebini serd mehdini müteakiben bu maada için oraya bir kasa altın götürdüğünü ve Van'da da dört bin lira altın bulunduğundan hiçbir şeyden çekinmemelerini ve İdare-i Saltanat-ı Seniye'de kaldıkça zulm ve tasalluttan kurtulamayacaklarından eğer Fransız tabiiyetine dâhil olurlarsa kendilerini*

⁴⁷⁸ BOA, A. MKT. MHM, Dosya No: 642, Gömlek No: 2, 12 Eylül 1898 Tarihli Van Vilayetinden Çekilen Telgraf

⁴⁷⁹ BOA, A. MKT. MHM, Dosya No: 642, Gömlek No: 2, Dâhiliye Nazırının Yazdığı 19 Eylül 1898 Tarihli Yazı

muhafaza hususunda Fransız askeri celep olunacağını beyan ettiği ve merkum bir iki gün zarfında oralardan aldırılmaz ise fesad-ı azim hadisine sebebiyet vereceği hududu İran kumandanlığıyla Hakkari mutasarrıflığından bugün alınan telgrafnamelerde işar olunmuş ve bu müsellü müfsid ecnebilerin ifsadatı sai olmaları saye-i hazreti padişahide bir netice hâsıl edemeyeceği derkar olunmuş ise de icab-ı emrû ferman humayunu hazreti zulullahi muvakıf bulunduğu arz eylerim.”⁴⁸⁰

Yerel yetkililerin rahatsızlığı üzerine Hariciye Nazırı Tevfik Paşa İstanbul’daki Fransız sefaretine Ekim 1898’de Per Defrence’nin faaliyetleri hakkında şikâyetle bulundu. Sefaret ise inandırıcılıktan uzak olan yanıtında, ‘Per Defrence’nin bir buçuk ay önce bölgeye gittiğini, burada bir kısım Ermenilerin Katolik mezhebine girdiklerinin haber alındığı, kendisinin de bu Ermenilerin eğer isteyerek Katolik olmuşlarsa onlara dini öğüt ve talimat vereceği aksi takdirde ise mezhep değiştirmelerinin gerçek nedenlerini anlamaya çalışacağı ve incelemesini bitirdiğinde ise doğal olarak geri döneceği’ bildiriyordu.⁴⁸¹

Ancak Per Defrence ile ilgili şikâyetler artarak sürüyor ve yerel yetkililer bu kişinin bu bölgeden aldırılmasını istiyordu. 3 Kasım 1898’de Dördüncü Ordudan gelen yazıda Per Defrence’nin konsolosluk görevinin yanında aslında Fransız Cizvit papazı olduğu ve Hamidiye Alayları aleyhinde propaganda yaptığı bildiriliyordu.⁴⁸² Fransız papaz-siyasi temsilci olan bu kişi bütün çabalara rağmen buradan çıkartılamamıştır. Nitekim ertesi yıl Dâhiliye Nazırı Memduh Paşa 17 Temmuz 1899 tarihli sadarete yazdığı yazıda Per Defrence’nin ruhban sınıfından olduğu halde konsolos vekili sıfatıyla Çölemerik’te köy köy dolaşarak Nasturileri ifsat ettiği, basit bir olay olan koyun meselesini siyasi bir sorun haline getirdiği ve eğer bu kişi Fransız büyükelçiliği tarafından değiştirmezse bundan sonra bu kendisinin telgraf ve posta hizmetlerinden mahrum bırakılmak suretiyle hükümet aleyhindeki yazışmalarına engel olunacağı ifade ediliyordu.⁴⁸³ Yine 4. Ordu Komutanı Mehmet

⁴⁸⁰ BOA, Y. PRK. ASK, Dosya No: 144, Gömlek No: 84, Müşir Mehmet Zeki Paşa’nın Gönderdiği 17 Eylül 1314 Tarihli Yazı

⁴⁸¹ BOA, A. MKT. MHM, Dosya No: 642, Gömlek No: 2, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa tarafından Sadarete Yazılan 17 Teşrin-i Evvel 1314 Tarihli Yazı

⁴⁸² BOA, A. MKT. MHM, Dosya No: 642, Gömlek No: 2, Dördüncü Ordu Müşirliğinden Gönderilen 22 Teşrin-i Evvel 1314 Tarihli Yazı

⁴⁸³ BOA, A. MKT. MHM, Dosya No: 642 Gömlek No: 2, Dâhiliye Nazırının Sadarete Yazdığı 5 Temmuz 1315 Tarihli Yazı

Zeki Paşa Hakkâri'de “*hükümetin vucudu madum mesabesinde bulunduğu*”na dikkat çekerek “şerir ve ve müfsid” bir adam olarak tanımlanan bu kişinin burada bir gaile sebep olacağından endişe ettiğini bildiriyordu.⁴⁸⁴

Sonuç olarak Fransızların pervasız bir biçimde bölgedeki Hıristiyan halkı, Protestanlığa karşı bir mücadele şeklinde Katolik yapmaya çalıştıkları ve daha ötesinde onları Osmanlı yönetimine karşı tahrik ettikleri görülmüyordu. Buna karşın Amerikalıların Osmanlı topraklarındaki varlığı daha ziyade dini ve ticari amaç taşısa da⁴⁸⁵bu ülkenin misyonerlik faaliyetleri zaman içerisinde Hıristiyan kardeşlerini Müslüman egemenliğinden kurtarma güdüsüyle siyasileşebiliyordu. Bu nedenle dönemin misyonerleri ve günümüzde onları değerlendiren batılı müellifler her ne kadar dini ve insani gayretler dışında bir amaçlarının olmadığını iddia etseler de⁴⁸⁶ Osmanlı hükümeti ve yerel yetkililer, misyoner faaliyetlerinin Anadolu'da Müslüman halk ile gayrimüslimler arasında nifaka sebep olduğu ve azınlıkların isyanlarına neden olduğu hususunda ısrarlıydılar.

4.1.3. Rusların Nasturilerle İlişkileri

Çar I. Petro ile başlayan Rusya'nın sıcak denizlere veya güneye inme politikası, 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devletinin bu ülkeyle birçok kez savaşmasına yol açtı. Bu savaşlarda önemli toprak kayıplarına uğrayan Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda artık iyice zayıflamış ve Rusya'ya karşı tek başına mücadele edemeyecek konuma düşmüştü. Bu nedenle Osmanlı Devleti, bu yüzyılda Rusya ile çıkarları çatışan İngiltere, Fransa ve Avusturya gibi ülkelerle zaman zaman işbirliğine giderek bu güçlü düşmanına karşı varlığını korumaya çalışmıştır. Rusya, batıda Balkanlar üzerinden ilerleyerek Boğazları ele geçirmek, Doğu Anadolu üzerinden de Basra Körfezine doğru yayılmak istiyordu. Fakat bu niyet ve girişimlerinin karşısında daima İngiltere ve Fransa'yı buldu.⁴⁸⁷

⁴⁸⁴ BOA, Y. PRK. ASK, Dosya No: 153, Gömlek No: 36, Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın Gönderdiği 9 Rebi'ü'l-âhir 1317 Tarihli Yazı

⁴⁸⁵ F. Gencer, *a.g.e.*, s. 11, 16

⁴⁸⁶ H. L. Kieser, *a.g.e.*, s. 252

⁴⁸⁷ Nikerled Krayblis, *Rusya'nın Şark Siyaseti*, Aktif Yayınları, İstanbul, 2001, s. 103; M. Kemal Öke, *Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu*, Aksoy Yayınları, İstanbul, 2000, s. 37; Cafer Seydahmet Kırimer, *Rus Yayılmacılığının Tarihi Kökenleri*, TDV, Ankara, 2007, s. 10-11; Yusuf Sarımay, “Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)”, *Akademik Bakış*, C. I, Sayı 2, Yaz, 2008

Hedeflerine doğrudan ulaşmanın güç olacağını gören Rusya, bu nedenle Balkanlar'da yaşayan Hıristiyanları Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtıp onları kendi nüfuzu altına alma yoluna giderken, aynı yöntemi doğuda önce Ermeniler sonra Kürt ve Nasturiler üzerinde kullanma yoluna gitti. Rusya'nın Doğu Anadolu bölgesine olan ilgisi 1804-1805 yıllarına kadar uzanır. Özellikle 19. yüzyıl başlarında İran'la yaptıkları savaşlar sonunda Erivan ve çevresini ele geçiren Ruslar, Kafkasya'da Ermeni ve Kürtlerle daha rahat temas etme fırsatı yakaladı. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında ise Ruslar, Osmanlı sınırları içindeki Kürt ve Ermenilerle doğrudan temas kurdular.⁴⁸⁸

Bu tarihlerden sonra öncelikle Hıristiyan topluluklar olmak üzere bölgedeki etnik unsurlara yönelik siyasi ve askeri faaliyetlerde bulunan Rusya, İngiltere'nin denetiminde bulunan Hint Yolunda hâkimiyet kurmak ve İngiltere'ye karşı girişeceği bir mücadelede bu devleti zorlayabilmek için Doğu Anadolu topraklarına sahip olmaya veya burada kendi himayesinde bir devlet kurmaya çalıştı.⁴⁸⁹

Kırım savaşı döneminde(1854-1855) Malazgirt'i işgal eden Rus kuvvetleri kumandanı Hurosaticki, Ermeni ve Kürt aşiretlerinin yanı sıra Asurî(Nasturi) reisi Marşimun'la de temas kurmuştu.⁴⁹⁰ Rus askeri erkânı bu etnik unsurları kendi taraflarına çekmek için büyük çaba sarf ediyorlardı. Bu konuda çalışmalarda bulunmak için atadıkları Miralay Boris Melikov da büyük çaba harcayarak aşiret reislerine makam ve imkân vaat ediyordu.⁴⁹¹ Ruslar ayrıca, Osmanlı Devleti, İran ve Kafkasya'da yaşayan etnik unsurları -başta Ermeniler- yanlarına almak için, ordularındaki Ermeni general ve subaylardan aktif olarak yararlanıyorlardı.⁴⁹²

Bahsedilen bu amaçlar doğrultusunda Doğu Anadolu'daki azınlıkları bağımsızlık vaadiyle isyana teşvik eden Ruslar, bilhassa Paris Antlaşması ve Islahat Fermanından sonra Doğu Anadolu'daki bu faaliyetlerine hız vermişlerdi.⁴⁹³

⁴⁸⁸ Fatih Ünal, "Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devletine Karşı Kullanma çabaları", *Karadeniz Araştırmaları*, C. 5, S. 17, Bahar, 2008, s. 133, 152; H. L. Kieser, *a.g.e.*, s. 64-65

⁴⁸⁹ Mahmut Rışvanoğlu, *Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm, Boğaziçi Yayınları*, İstanbul, 1992, s. 214 v.d.; N. Krayblis, *a.g.e.*, s. 103

⁴⁹⁰ N.A. Halfin, *a.g.e.*, s. 76

⁴⁹¹ F. Ünal, *a.g.m.*, N. A. Halfin, *a.g.e.*, s. 70-71

⁴⁹² Abuzer Tayfur ve bşk., *Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu (1918-1920)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2001, s. IX

⁴⁹³ M. Rışvanoğlu, *a.g.e.*, s. 214 v.d.; Nikerled Krayblis, *a.g.e.*, s. 105

Petersburg’da bulunan Rus ilimler akademisi yaptığı çalışmalarla, Kürtler, Ermeniler ve Nasturiler arasında faaliyet yürütmek ve yayılmalarında Ruslara gereken birçok bilgiyi sağlamada önemli ölçüde rol oynadı. Bu akademi 19. yüzyıldan itibaren Kürtler ve Ermeniler üzerine birçok çalışma yaptı. Bu toplulukların yaşadıkları yerler, nüfusları, dilleri, kültürleri, yaşam biçimleri ayrıntılı şekilde inceleniyordu.⁴⁹⁴ Yine yazılan bu kitaplarda Nasturilere az da olsa yer verilmiştir. Rusların bu çalışmalarını sadece ilmi kaygılara bağlamak güç görünmektedir. Mesela Kürtler üzerine yaptığı araştırmaları referans sayılan ve I. Dünya savaşı sırasında Rusya’nın Urmiye konsolosu olan Basil Nikitin, Nasturilerin bu savaşta müttefikler safında yer almasını sağlayan kişilerden biriydi.⁴⁹⁵

Bu nedenle bu akademiden yetişen Nikitin, Minorsky, C. Celil vb yazarların yazdıkları kitaplar ve bu yazarları kaynak kullanıp olaylar hakkında bilgi veren veya yorumlarda bulunan yerli ve yabancıların kitaplarında birçok çelişki, hata ve yanlış bulmak mümkündür.

Rusların Nasturilere yönelik çalışmalarının 19. yüzyılın ortalarından itibaren sıklaştığı İngiliz rapor, telgraf ve resmi yazışmalarından da anlaşılıyor. Bu durum bölgede nüfuz kurmak için Ruslarla rekabet içinde olan İngilizleri doğal olarak rahatsız ediyordu. Van ve Erzurum’da İngiliz konsolosu olarak görev yapmış olan Taylor bu konuda üstlerine şu yazıyı gönderiyordu:

Konsolos Taylor’dan, Kont Clarendon’a

Erzurum, 19 Mart 1869

“...Mar Şimun, Ruslara bir uvertür yapmış durumdadır. Halen her ne kadar bu entrikalar Osmanlı devletine zarar vermez görünürse de ileride Türkiye ve Rusya arasında çıkacak bir kapışmada Van bölgesinde hareket yapan bir Rus kuvvetine yardımcı olabilir ve onların Muş ve Diyarbakır’a sarkmasına yol açabilir” ...Patrik Mar Shamoon, Musul’daki İngiliz konsolos yardımcısı Rassam ve bazı Nasturi Papazları vasıtasıyla son zamanlarda Canterbury başpapazına bir dilekçe gönderdi. Bu dilekçede, Amerikan misyonerlerinin gayretlerine karşın, kendilerinin büyük manevi yoksunluklar, baskı ve bilgisizlik içinde bırakıldıklarını dile getirerek yüksek kilisenin yardımını dilemektedirler. Bu hareket aslında halkın zihnini başka çekmek üzere yapılmış samimiyetten yoksun bir davranıştır. Çünkü gerçek amaç yalnızca para yardımını ve politik baskıdan kurtulmak için yabancı müdahalesini sağlamaktır”⁴⁹⁶

⁴⁹⁴ M. Rışvanoğlu, *a.g.e.*, s. 214 vd..

⁴⁹⁵ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 370-371

⁴⁹⁶ Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri*, Bilgi Yay., İstanbul, 1996, s. 86-87,89

İngilizlerin durumu iyi tahlil ettikleri anlaşılıyor. Çünkü uzun zamandan beri İngiliz misyonerler, eğitim ve parasal olarak Nasturilere yardım ediyorken, onların Rusya ile temasa geçmesi İngilizlerin rahatsız ettiği görülüyor. Bu nedenle Patriğin bu talebini samimiyetsiz ve çıkarıcı bulmaktadırlar.

İngiliz Clayton'un aşağıdaki telgrafı ise, "savaş öncesinde köylerimiz basılıyor, katlediliyorduk. Bizde kendimizi savunmak için I. Dünya savaşına girdik" diyen Nasturilerin bu iddiasının aksine savaştan çok önce Ruslarla temas sağlayıp beraber hareket etmeye karar verdikleri anlaşılıyor.

Yüzbaşı Clayton'dan, Sör A.H. Layard'a
No. 3, Siyasi, Gizli

Van 2 Şubat 1880

Başkale'ye yaptığım son ziyarette Ermenilerin tanınmış rahibi Ohannes Vartabed'in söylediğine göre, beş ay önce bir Nasturi ona gelmiş, elinde, Rusların Nasturileri himaye etmesi ve buna karşı istediklerini vereceklerinin yazılı olduğu malikler tarafından Grandük Michael'e yazılmış bir dilekçe olduğunu söylemiş. Bu kişi Ohannes Vartabed'e dilekçeyi göstererek Rusya'ya güvenle geçmek için kendisinden yardım istemiş. Ancak Vatrabet bunu kabul etmemiş. Vartabet daha sonra Nasturilerin bu tutumunu yazılı olarak Mar Shimoun'a şikâyet etmiş. Marşimun yanıtında kendisinin de bu davranışın aleyhinde olduğunu, ancak maliklerin kendisini dinlemediğini ve dilekçeyi imzalaması hususunda kendisine ısrar ettiklerini bildirmiş. Vartabed o zamandan beri Nasturilerin, Ruslarla birden fazla yazışma olduğuna emin olduğunu söylüyor. Vartabed, Nasturilerin nasıl olsa Ruslar gelecekler, şimdiden onlarla anlaşmak iyidir fikrine saplandıklarını da ekledi. Tosun paşa Nasturiler ile Rusya arasındaki iletişim için aynı şeyleri söyledi. Ona göre ilk yaklaşım Ruslardan gelmiş. Ruslar Nasturilere casuslarını göndermiş. Bunlar Nasturilere İngilizlerden uzun zamandır yardım bekledikleri halde hiçbir şey alamadıklarını, bu bakımdan artık Rusya'ya bakmaları gerektiğini söylemişler⁴⁹⁷.

Clayton aynı tarihlerde; "*Van'a döndüğümün ertesi günü, bir Nasturi heyetinin Tiflis'ten kendilerine gösterilen davranıştan dolayı umutla döndüklerini öğrendim*" diyordu. Rusya ise bölgedeki Hıristiyanların yardım ve korunma için kendisine dönmelerinden elbette memnundu.⁴⁹⁸

Yüzbaşı Clayton 11 Şubat 1880'de Sör A.H. Layard'a Van'dan yazdığı başka bir yazıda, Nasturilerin Ruslarla haberleşerek bu hareketleriyle ihanet eğilimini gösterdiklerini bu da Türk hükümetinin Nasturileri haşlamasıyla sonuçlanabileceği endişesi taşıdığını söylüyor. Yine Müslüman halkın Rusya'nın son savaştaki zulmünü unutmadığını ve bunun da ayrı bir öfke sebebi olduğunu ifade eden

⁴⁹⁷ B. N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 405-406

⁴⁹⁸ B. N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 405-406

Clayton, mevsim uygun olur olmaz Nasturileri ziyaret edeceğini ve bu hareketlerden kaçınmaları için öğütleyeceğini söylüyordu.⁴⁹⁹

Rusların, Hakkâri Nasturilerine yönelik faaliyetleri, Doğu Anadolu'daki Ermeni ve İran'ın Osmanlı topraklarına sınır olan bölgesinde yaşayan Nasturi ve yine buradaki Ermeniler arasında yürüttükleri çalışmalarla beraber ve bağlantılı olarak yürüttükleri görülüyor. İran ile hem hudut olmasının yanı sıra Ermeni ve Nasturilerin yoğunluk oluşturduğu Van Vilayetinin idari ve askeri yetkilileri Rus tahriklerini yakından takip ediyordu. Van Valisi 1899 yılında gönderdiği şifreli telgrafta; *"...Misyonerlerin Katolik papazlarından başka Rusya papazların da bu melain Nasturi ve Ermenileri haklarında emeli mahsusları vardır... Nasturilerin ekseriyetle Katolik olmaya başladıkları haberi üzerine Rusya konsolusu derhal Nasturiler içine gitmiş fakat bir şeye muvafık olamayarak döndüğü, yanında bulundurulmuş hafiyenin ifadesinden anlaşılmıştır. Selefî çekeraname zamanında cereyan eden bir muhabereden anlaşıldığına göre geçen senen Rusya papazları Rusya karakollarının muhafazası altında hududu tecavüzle Nasturiler içine gitmek istemişlerdi. Rusyanın bu babdaki mesaisi cümlesinden olmak üzere İran'ın Rumiye cihetindeki Nasturilerin Ortodoks mezhebine geçirmeğe başladıkları işidilmektedir..."* aynı yazının bir başka kısmında Şemdinli'de hâkimiyet kuran Şeyh Muhammet Sıddık'tan alınan malumata göre denilerek *"...Şemdinanda sakin olduğu ve Nasturilerce Marşimundan sonra en büyük ruhani memur tanınmakta bulunduğu halde Şeyh Sıddık efendi ile araları iyi olmadığı için üç sene evvel Rumiye cihetine kaçmış ve orada kaldıkça bi-tabii Rusya papazlarının telkinat-ı daimesine maruz bulunmuş olan matran şayet Ortodoks olursa vilayet dâhilindeki Nasturilerin Ortodoksluğa meyl ederek bu vilayette Karadağ gibi İslav politikasına hadim ve silahşör bir heyet-i isyaniye teşkil edebileceği...* denilerek vilayet içindeki Ermeni ve Nasturilerin durumları ve maksatlarının yakından takip edilmesine dayanılarak, bu vilayet içine en büyük tehlikenin Rusya'dan zuhur edebileceği kanaati taşındığı ifade ediliyordu.⁵⁰⁰

⁴⁹⁹ B. N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 428

⁵⁰⁰ BOA, Y. PRK. UM, Dosya No. 45, Gömlek No: 2, Van Vilayetinden Gönderilen 6 Şevval 1316 Tarihli Şifre

Bu telgraftan 5 ay sonra merkezi Elazığ olan Dördüncü Ordunun Müşiri ve Hamidiye Alaylarının kurucularından Mehmet Zeki Paşa⁵⁰¹ ise gönderdiği yazıda; “...Rusların İran’ın Rumiye gölü tarafında bulunan Nasturileri Ortodoks mezhebine idhal ettiği gibi geçen sene gayet sureti hakikatte bizim Nasturiler içerisinde papaz ve saire gönderildiği istihbar kılındığına nazaren bunları dahi Ortodoks mezhebine idhal etmek emelinde bulunduğu his edilmekte...” deniliyordu.⁵⁰²

Ruslar, Nasturileri Ermenilerle birlikte hareket etmeye teşvik ettiler. Bu çabanın bir sonucu olarak Nasturilerde bağımsızlık fikrinin oluşmasında Ermeni ihtilalcilerin önemli rolü olmuştur. Ermeni ihtilalciler, Ermeni meselesinin yanında bir de Nasturi meselesi olursa, dış ülkelerin bölgeye daha rahat müdahale edeceklerini düşünüyorlardı. Rusya Nasturilere de muhtariyet veya istiklal vaat ederek, Ermenilerle beraber onları da nüfuzlarına alıp⁵⁰³ İngiltere’yi bölgede etkisiz hale getirmeye çalışıyordu.⁵⁰⁴ İran’daki iç karışıklıklardan⁵⁰⁵ faydalanan Ermeni fedaileri İran hududu üzerinde dolaşmakta ve fırsat buldukça da Osmanlı sınırını geçip faaliyette bulunuyorlardı.⁵⁰⁶ Bu ihtilalci fedailer zaman zaman sınırdaki Müslüman köylerine saldırılarda bulunurken Urumiye’de bulunan Ermeni önde gelenleri ise İran Nasturilerinde olduğu gibi Hakkâri Nasturilerini de yanlarına alma gayretinde idiler. Van askeri Kumandanı Mirliva Hamdi, 1891 yılında gönderdiği şifreli yazıda; “İran’a tabi Rumiye şehrinin Ermenileri tarafından Hakkâri’de bulunan Nasturilerin reisi Marşimuna gönderilmek üzere bir papaza tesli’an göndermiş oldukları bir takım evrak-ı muzura ile kitap ve risale, İran hududuna vaki Bajirge mevkiindedeki askeri şahanenin kara kolları tarafından mühür ve getireni derdest ettirilmiştir...”⁵⁰⁷

⁵⁰¹ H. L. Kieser. *a.g.e.*, s. 206

⁵⁰² BOA, Y. PRK. ASK, Dosya No: 153, Gömlek Sıra No: 36, Dördüncü Ordu Müşiri Mehmet Zeki Tarafından Gönderilen 9 Rebi’ü'l-âhir 1317 Tarihli Şifre

⁵⁰³ B. Kodaman, *a.g.e.*, s. 156

⁵⁰⁴ N. Krayblis, *a.g.e.*, s. 2-3; bu konuda geniş bilgi için bkz. Nurer Uğurlu ve bşk, *Rus Devlet Arşivi Gizli Belgeleri-Türkiye’nin Parçalanması ve Rus Politikası (1914-1917)*, İstanbul, 2004

⁵⁰⁵ BOA, Y. PRK. EŞA, Dosya No: 28, Gömlek Sıra No: 85, Osmanlı Devletinin Petersburg Sefaretinden gönderilen 19 şubat 1297 Tarihli Şifre Telgraf

⁵⁰⁶ BOA, Y. PRK. UM, Dosya No:32, Gömlek Sıra No:20, Van’dan Gönderilen 9 Mayıs 1311 Tarihli Şifre Telgraf

⁵⁰⁷ BOA, Y. MTV, Dosya: 49, Gömlek: 38, Van Kumandanı Mirliva Hamdi Tarafından Gönderilen 12 Mart 1307 Tarihli Şifre

Osmanlı Hükümetinin Ermeni ihtilalcilerin faaliyetlerinden endişelendiklerini birçok yazışmada görmek mümkündür. Bu ihtilalcilerin Müslüman halk ile Ermenileri karşı karşıya getirip çatıştırdıkları gibi Hakkâri'deki Müslüman halk ile Nasturilerin arasındaki ihtilafları da suiistimal edeceklerinden endişe ettikleri anlaşılıyor. Aralık 1895'te Musul vilayetinin bu konuda uyarıldığı görülüyor.⁵⁰⁸

Ancak Osmanlı makamlarının ve hatta İngilizlerin çabaları pek sonuç vermeyecek ve özellikle Nasturilerin Tiyari aşiret liderleri, Rusların vaatlerine veya propagandalarına kanacaklardır. Ruslar, Tiyarilerin lideri Malik Toma'yı kendileriyle beraber hareket etmeye ikna ettiler. Malik Toma tahminen 1894 ve 1896 yıllarında yani iki yıl içinde beş defa Rusya'ya giderek eğitim görmüştü. Toma Rusya'da bulunduğu zamanlarda aşiretin başına oğlu Malik İsmail'i bırakmıştı. Van'da bulunan Rus konsolos, Malik İsmail ile devamlı surette münasebet halinde bulunuyordu. Hatta İngiltere'nin Mar Şemun'a altın saat hediye ettiği duyulunca, Rusya da Van konsolosu vasıtasıyla Malik İsmail'e bir saat hediye etmişti.⁵⁰⁹

Avrupalıların yürüttüğü misyonerlik faaliyetleri gibi olmasa da Rusların da, I. Dünya Savaşına doğru işgal ettikleri Hakkâri'ye sınır Kuzey Batı İran şehirlerinde Nasturilere yönelik siyasi propagandanın yanı sıra misyonerlik faaliyetleri de yürüttüler. Rus Dışişleri Bakanı A.A. Neratov ve İstanbul'daki Rus elçisi M. Giers Nasturileri himaye etmenin ve onların Ortodoks dinine geçmesinin siyasi açıdan önemine değiniyorlardı.⁵¹⁰ Nitekim 1907'de sonra Ruslar, Urmiye'yi yürüttükleri politikanın merkezi yapmışlardı. Burada Nasturiler için kız ve erkeklere yönelik okul-pansiyon açtılar. Bunun dışında 64 köyde 3'er sınıflık okul açtılar. Bu okullara kayıtlı öğrenci sayısı 1945'ti. Ruslar daha sonra Urmiye'deki merkeze bağlı olarak 1912'de Targever, 1913'de Sulduz, 1914'de Merger ve Bradost, 1914'ün ilk yarısında da Selmas'ta birer misyonerlik şubeleri açtılar.⁵¹¹ Rusların çalışmaları neticesinde, İran Nasturilerinin kitlesel olarak Ortodoksluğu kabul ettiği anlaşılıyor.⁵¹²

⁵⁰⁸ BOA, A. MKT. MHM, Dosya No: 613, Gömlek No. 27, Musul Vilayetine yazılan 19 Kânûn-ı Evvel 1311 Tarihli Yazı

⁵⁰⁹ B. Kodaman, *a.g.e.*, s. 155-156

⁵¹⁰ Suat Akgül, *Musul Sorunu ve Nasturi İsyanı*, Berikan Yayınları. Ankara, 2001, s. 66-67

⁵¹¹ S. Akgül, *a.g.e.*, s. 65-66-67

⁵¹² G. Yonan, *a.g.e.*, s. 235

Osmanlı belgelerinin de ifadesiyle İran Nasturilerinin aksine Hakkâri Nasturileri Ortodoksluğa pek itibar göstermemişse de⁵¹³ onların da, Rusların gösterdiği yakınlık ve yine Rusların İran Nasturileriyle ilişkilerinden etkilendikleri görülmüyordu. Bu dönemde İngilizlerin Ruslara nispeten Osmanlı devletiyle ilişkilerinin iyi olması ve dönemin Rus konsolosu Mayewski'nin tespitiyle “*Nasturilerin, günün birinde Rusların bu havaliyi işgal edeceklerine dair taşıdıkları inanç*”⁵¹⁴ bu topluluğu Ruslara yaklaştırıyordu.

Bu etki nedeniyledir ki, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı-Rus savaşı başlar başlamaz Karani Ağa liderliğindeki İran Nasturileri ile Baz'lı Ağa Petros, Ruslarla beraber Osmanlıya karşı savaştılar. Aynı şekilde Osmanlı-Rus savaşının başlamasından yaklaşık 6 ay sonra bu kez Hakkâri Nasturileri Rusların yanında yer almaya başladılar.⁵¹⁵ Rusların bu çabalarından olsa gerek I. Dünya Savaşı devam ederken müttefikler, Fransız mavi bölgesinin içinde yer alan Nasturilerle meskûn Hakkâri bölgesini, önerilen Rus alanına dâhil etmişlerdi.⁵¹⁶

4.2. BİR SORUN OLARAK NASTURİLER

1843 yılına kadar Osmanlı hükümetinin dikkatini pek çekmeyen ve bir millet olarak tanınmayan Nasturiler, Bedirhan saldırısından sonra hem dış ülkelerin hem de Osmanlı makamlarının, azınlıklar bahsinde adından söz ettirmeye başladı. O tarihlere kadar Osmanlı topraklarının herhangi bir yerindeki vatandaşlar olarak görülen Nasturiler, 1843 yılından sonra batı ülkelerinin ve bilhassa İngilizlerin çabalarıyla diğer etnik azınlıklar gibi siyasi bir dava konusu haline gelmeye başladı.

Bedirhan saldırısında ve sonraki 10 yıl boyunca Nasturilerden Osmanlı belgelerinde “*Nasturi Taifesi*” olarak söz edildiği görülmüyor.⁵¹⁷ 1856 yılında ise

⁵¹³ BOA, DH. İD, Dosya No: 116, Vesika No 57, Van Vilayetinden Gönderilen 21 Kânûn-ı Sâni 1328 Tarihli Şifreli Telgraf

⁵¹⁴ V. Mayewski, *a.g.e.*, s. 53

⁵¹⁵ S. Akgül, *a.g.e.*, s. 65

⁵¹⁶ Nurer Uğurlu ve bşk, *Rus Devlet Arşivi ve Gizli belgeleri-Türkiye'nin Parçalanması ve Rus Politikası (1914-1917)* Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 231-232

⁵¹⁷ BOA, HR. MKT, Dosya No: 2, Gömlek No: 29, Musul, Bağdat, Erzurum, Diyarbakır ve Halep Vilayetlerine Yazılan 9 Safer 1260 Tarihli Yazı; BOA, A. MKT. MVL, Dosya No: 51, Vesika No: 42, Anadolu Ordusu Müşiri ve Hakkâri Valisine ve Seraskere Yazılan 25 Cemâziye'l-evvel 1268 Tarihli Yazı; BOA, A. MKT. MVL, Dosya No: 49, Vesika No: 29 Hakkâri Valisine Yazılan 26 Zilka'de 1268 Tarihli Yazı

Hariciye Nezaretine ait belgelerde Nasturilerden artık “millet” olarak bahsedildiğini görüyoruz.⁵¹⁸ Yine 1860 yılında sadareten Hakkâri mutasarrıflığına yazılan bir yazıda “*Nasturi Milleti*” ifadesinin kullanıldığını görüyoruz.⁵¹⁹ Fakat sonraki yıllara ait Osmanlı yazışmalarında *Nasturi Milleti* ifadesi kullanıldığı gibi *Nasturi Taifesi* ifadesi de kullanılmıştır.

19. yüzyılın ortalarından itibaren başta İngilizler olmak üzere batı ülkelerinin çabaları sonunda Nasturiler bir millet veya himaye edilen bir azınlık grubu olarak ortaya çıkmaya başladı. Yüzyılın ikinci yarısından sonra dış ülkelerin konsolosları, siyasi-askeri temsilcileri ve misyonerleri Nasturilerle ilişkilerini arttırdılar. Ne yazık ki hemen aynı tarihlerde Hakkâri’deki Kürt-Nasturi ilişkilerinin de yavaş yavaş bozulduğu ve Nasturilerin Osmanlı idaresine karşı bir isyan hali içine girdikleri görülüyor. Elbette ki bu durum Hakkâri Nasturilerinin tümü için aynı şekil ve biçimde olmamıştır. Bilhassa Nasturilerin en kalabalık ve güçlü aşireti olan Tiyari Nasturilerinin, yabancıların tesirinde kaldığı ve Kürtlerle ilişkilerini bozduğu görülmektedir. Doğu Anadolu’da iç dengeleri bozan ve Nasturiler açısından önemsenecek bir diğer nokta ise 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında Rusların yaptığı katliamlarda Doğu Anadolu’daki Müslüman halkın Rusya’ya karşı duyduğu nefretti. Zira gerek Ermeniler gerek Nasturiler Rusya ile ilişkili görülünce bu öfke doğal olarak onlara da yöneliyordu.⁵²⁰ Buna misal olarak 1898 yılında Hakkâri’nin Gever Kazasında iki yüz civarında Nasturinin İran’a göçü Osmanlı belgelerinde, onların Ermeni meselesinden zarar görmelerine bağlanıyordu.⁵²¹

Kürt-Nasturi çatışmaları esas itibarıyla siyasi veya etnik anlaşmazlıklardan kaynaklanmasa da ortaya çıkan her sorunun dış müdahalelerle siyasi bir mesele haline geldiği ve bir ayrışmaya neden olduğu açıkça görülebiliyor.

1856 yılında Hakkâri’deki Ğırvate Kürtlerinden Mehmet Ağa, aşiret adamlarıyla beraber hükümet kuvvetlerinin yanı sıra Nasturilere de saldırması bu

⁵¹⁸ BOA, HS, Dosya No: 81, Vesika No: 22, Hakkâri’den yazılan 23 Şevval 1272 Tarihli Yazı; BOA, HS, Dosya No: 81, Vesika No: 22, Hakkâri’den yazılan 23 Recep 1272 Tarihli Yazı

⁵¹⁹ BOA, A. MKT. UM, Dosya No: 444 Gömlek No: 85, Hakkâri Mutasarrıflığına Yazılan 12 Cemâziye’l-âhir 1277 Tarihli Yazı

⁵²⁰ B. N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 428

⁵²¹ BOA, A. MKT. MHM, Dosya No: 672, Gömlek No: 21, Hariciye Nazırımın Sadarete Yazdığı 6 Mayıs 1314 Tarihli Yazı

örneklerden sadece birisidir; “...*Hakkari dağlarında bazı uygunsuzluklar zuhuruyla eşkıya-i ekrad Başkale üzerine hücum ederek Mustafa paşayı cerh ve bunun maiyeti adamlarındansa birkaçını telef ettikten sonra Çölemerik nam mahal üzerine yürüyüp müdürini tard ile yine kendilerinden birini nasb ettikleri ve Nasturi Hıristiyan milleti dahi bunların şerrinden düççar ile patrikleri Marşimun bir manastıra firar eylediği hakkında vukubulan istinhaber üzerine bu müsüllü uygunsuzlukların derhal tedabir lazım icrasıyla...*” Belgeden de anlaşılacağı üzere saldırı sadece Nasturilere yönelik olmayıp hem Hakkâri sancak merkezi olan Başkale hem de Çölemerik kazası hükümet temsilcileri Ğırvate Kürtlerin saldırısına uğramıştır. Mesele her ne kadar siyasi bir yön taşımayıp bir eşkıya hareketi ise de hükümet bu durumun bir dış müdahaleye dönüşeceğiinden endişe ederek yerel makamlara derhal emir vermiş, saldırının faillerinin cezalandırılarak Marşimun ve zarar gören Nasturilere teminat verilerek gerekli tahkikatın yapılması istenmiştir. Nitekim daha sonra gerekli tahkikat yapılarak olayın failleri tutuklanmış ve Van’da hapis edilmişlerdir.⁵²²

Ancak hükümetin hiç istemediği durum meydana gelmiş ve Patrik Marşimun’un Musul’daki İngiliz konsolosuna yazdığı mektup bir şekilde Osmanlı makamlarına da ulaşmıştı. Gerçi patrik mektupta Kürtlerin sadece kendilerine değil hükümet idaresine de saldırdıklarını yazmıştı ama yine de bu durumun İngiliz temsilcisine bildirmesi olumsuz etki yapmıştı.⁵²³ Nitekim İngiltere’nin Musul Konsolosu Rassam, Osmanlının yereldeki askeri makamlarına bir yazıyla, gerekenin yapılmasından duyduğu memnuniyeti ifade ediyor ancak bu tür vakaların olmaması için esaslı tedbirlere ihtiyaç duyulduğunu belirtiyordu.⁵²⁴

1859 yılında bu kez iki Nasturi aşireti arasında başlayan çatışmalara Kürtler de katılmış ve olay büyümüştür. Nasturi Tiyari aşireti ile yine ona rakip olan Tuhup aşireti arasında yayla paylaşmazlığından çatışma çıkmış, Kürt aşiretlerinden Ertuşiler Tiyarilere imdata koşarken, Pinyaniş aşireti ise Tuhup aşiretine yardım etmiştir. Bu yardımlaşma Hakkari’deki “*Baska Rast ve Baska Çep*” yani sağ kanat ve sol kanat olarak ikiye ayrılan aşiret yapılanmasından meydana geliyordu. Tiyari Nasturilerileri

⁵²² BOA, HS, Dosya No: 81, Vesika No: 22, Hakkâri’den yazılan 23 Şevval 1272 Tarihli Yazı

⁵²³ BOA, A. MKT. UM, Dosya No: 232, Vesika No: 91, Mar Şimun’un Musul’daki İngiliz Konsolosuna Yazdığı Şifrenin Tercümesi 9 Şaban 1272; FO, 195/394

⁵²⁴ FOA, 195/394

Ertuşilerle beraber sol kanatta yer alırken, Tuhup Nasturileri de Pinyanişilerle sağ kanatta yer alıyordu.⁵²⁵ Meselenin büyümesi üzerine hükümet yerel yetkililere, ikisi de Nasturi olan Tiyari ve Tuhup aşiretleri arasındaki münazaanın barışçıl bir şekilde ve cezalandırmaya gitmeden çözülmesi için emir vermiştir. Zira şiddet kullanılmasının yeni bir gaile oluşturabileceğinden endişe duyuluyordu.⁵²⁶

1861 yılında Cizre Sancağı dâhilindeki Goyan aşiretinin bir kabilesi üç yüz adamla Nasturilere saldırarak bazı Nasturileri katletti ve mallarını yağmaladı. Olayı haber alan hükümet Van, Hakkâri ve Kürdistan Vilayetleriyle Anadolu Ordu Kumandanlığından bu eşkıyanın tedip ve terbiye edilerek gasp ettiklerinin geri alınmasını istedi.⁵²⁷ Daha sonra ise Hakkâri Kaymakamı Nazım Paşaya bir yazı yazılarak Nasturilerin düççar oldukları bu garezin izale edileceği konusunda temin edilmeleri ve Patrik Revil efendinin ikinci dereceden bir mecidiye nişanı ile taltif edilmesi istendi.⁵²⁸

Nasturilere yapılan Kürt saldırılarını bu tarihler için dinsel bir nedene dayandırmak mümkün değilse de, arkasından yabancı müdahalesini getirdiğinden devlet için genellikle baş ağrıtan sonuçlara neden olmuştur. Bu nedenle bu tür yerel çatışmalara çözüm bulmaya çalışan hükümet, ilk adım olarak Nasturiler ve Kürtler üzerinde merkezi ve yerel otoritenin güçlendirilmesine çalışmıştır. İlk etapta o tarihlere kadar doğru düzgün alınmayan vergilerin toplanılmasına çalışıldı. Bu amaçla Ömer Ağa isminde bir redif yüzbaşısı 1856 yılında vergilerini patrikleri eliyle veren Nasturilerin lideri Marşimun ile görüştü. Bu görüşmede patriğe nasihatler yapılarak 3-4 senedir alınmayan ve 60-70 bin kuruş civarındaki birikmiş vergi talep edildi. Marşimun ise vergilerin parça parça alınmasından şikâyet ederek ancak 5 bin kuruş verebileceklerini aksi durumda perişan olacaklarını söylüyordu. Bunun üzerine herhalde hükümetin verdiği emir üzere patrik için; *“kusuruna bakılmayarak*

⁵²⁵ BOA, A. MKTM. UM, Dosya No: 367, Vesika No: 9, Hakkâri Kaymakamının 11 Muharrem 1276 Tarihli Yazısı. Bu sağ ve sol kanat yapılanmasını Hakkâri’de günümüzde orta yaş ve üzerinde hemen herkes bilir.

⁵²⁶ BOA, MKTM. UM, Dosya No: 367, Vesika No: 9, Hakkâri Kaymakamı Kenan Paşa ve Mirliva Abdurrahman Paşaya Çekilen 15 Muharrem 1276 Tarihli Yazı

⁵²⁷ BOA, A. MKT. MVL, Dosya No: 48, Vesika No: 78, Van, Hakkâri ve Kürdistan Vilayetleriyle Anadolu Ordusu Humayunu Müşiretine ve Serasker’e yazılan 28 Safer 1278 Tarihli Yazı

⁵²⁸ BOA, MKTM. UM, Dosya No: 522, Vesika No: 90, Hakkâri Kaymakamı Nazım Paşaya Yazılan 25 Cemâziye’l-evvel 1278 Tarihli Yazı

milletiyle beraber hakkında rif'a ile icra-ı muamele olunmuş ve zimmelerinde bulunan emval-i miriye tahsilâtının dahi hoş suretle istihsali çaresine bakılacağı"⁵²⁹ şeklinde bir yazı sadarete gönderilmişti. Bağımsız yaşamları bir alışkanlığa dönüşmüş olan Nasturilerin aslında vergi vermeye hiçbir zaman yanaşmadıkları bundan sonra da görülecektir.

1859 yılında Hakkâri Nasturilerinin bazı ahvallerine dair sunulan bir lahiyada, vergi konusunda farklı bir sorundan bahsediliyordu. Nasturi patriği Marşimun, gelen vergi memurlarına bu döneme ait vergilerini Muş sancağının sabık kaymakamının gönderdiği memurlara verdiklerini söylüyordu. Bunun üzerine vergi memurları yapıldığı söylenen ödeme ile ilgili belgeleri görmek istediklerini söyleyince patrik kendilerine herhangi bir şekilde makbuz veya kâğıt verilmediğini söylemişti. Böyle olunca taraflar arasında gerginlik olmuş ve iş yerel makamların askeri kuvvet kullanarak vergiyi tahsil etme teşebbüsüne yol açmıştı. Ancak hükümet buna müdahale ederek durumun tahkik edilmesini ve gerçeğin ortaya çıkartılmasını istemişti. Nasturilerin iddiasını ciddiye alan hükümet yetkilileri bu zaman zarfında Nasturilerin hiçbir suretle baskı altına alınmamasını istemiştir. Ayrıca bundan sonra böyle durumların yaşanmaması için vergilerin zamanında ve peşin olarak alınması da isteniyordu.⁵³⁰

Nasturilerden tekraren vergi alındığı konusu başka kaynaklarda da geçmektedir.⁵³¹ Ancak bu hususta kesin bir şey söylemek güçtür. Nasturilerden mükerreren vergi alındığı iddiasına dair tespit ettiğim ilk belge İngiltere'nin Musul konsolosunun Osmanlı makamlarına yazdığı 1850 tarihli yazıdır.⁵³² Yukarıdaki belgede verildiği gibi Nasturilerin bunu ikinci kez söylemeleri 1858-59 yıllarındadır. Nitekim bu tarihteki iddiada Musul'daki İngiliz konsolosunun, patriği, Başkale'ye giderek hükümet yetkilileriyle görüşmesi konusunda yönlendirmesi⁵³³ şüphe uyandırmaktadır. Hele 1864 yılında yine Musul konsolosunun Nasturi milleti

⁵²⁹ BOA, HS, Dosya No: 81, Vesika No: 22, Van Vilayetinden Gönderilen 23 Recep 1272, 21 Ramazan 1272 ve 23 Şevval 1272 Tarihli Yazılar

⁵³⁰ BOA, A. MKT. UM, Dosya No: 415, Vesika No: 9, Van Mutasarrıflığı ve Hakkâri Kaymakamlığı ile Bakaya Memuriyeti ve Maliye Nezaretine Yazılan 29 Safer 1276 Tarihli Yazı

⁵³¹ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 54

⁵³² BOA, HR. TO, Dosya No: 213, Gömlek No: 37, 6 Mart 1266

⁵³³ BOA, A. MKT. UM, Dosya: 391 vesika: 50, Hakkâri Kaymakamlığından yazılan 25 Cemâziye'l-evvel 1276 tarihli yazı

reisleriyle münasebet kurarak hükümetin icraatına mani olduğu ve vergi vermemeleri için onları teşvik ettiğine dair Musul vilayetinden gelen yazı⁵³⁴ dikkate alınırca bu şüphedeki haklılık payı artar. Ayrıca 1880 yıllarına gelindiğinde bile Nasturiler ve İngiliz konsoloslarınca bu iddia yineleniyordu. Fakat ilginçtir aynı tarihte Nasturi patrikliğinin Bab-ı aliye borcu 1,5 milyon kuruşa varmıştı.⁵³⁵

Bundan sonraki yıllarda da Nasturilerin vergi vermeye yanaşmadıkları anlaşılıyor. 1860 yılında yereldeki idari ve askeri yetkililer, Nasturilerin vergiye muhalefet ettiklerinden üzerilerine asker sevk etmeye hazırlanınca patrik durumu İngiliz konsolosuna haber vermişti. Bunun üzerine hükümet Hakkâri mutasarrıflığına ve seraskere yazdığı yazıda kuvvete başvurulmasının oralarda yeni bir gaileye sebep olacağından bundan kaçınılmasını istedi.⁵³⁶

Nasturilerin İngiliz ve Ruslarla olan bu ilişkilerinden haberdar olan Osmanlı devleti doğal olarak endişe duyuyordu. Bilhassa Nasturi patrikliğinin dinsel üst makam olmasının yanında Nasturiler üzerinde siyasi hâkimiyet iddiasında da bulunması, Rus ve İngilizlerin işlerini kolaylaştırıyordu. Zira bu şekilde sadece patriği ikna etmek, Nasturileri yanlarına almak için yeterli oluyordu. Bu nedenle 1870 yılında Van valisi; patrik, ve önde gelen Nasturi liderlerini Van'a görüşmeye davet etti. Vali bu görüşmede patriklik makamı ile dünyevi makamı birbirinden ayırmalarını isteyerek onlara, “*mesela din işleriyle Patrik Rawil, dünyevi işlerle de patriğin babası olan Benyamin Bey ilgilenbilir*” diyordu. Bu yapıldığı takdirde maaşlarını hükümetin karşılayacağı ve Nasturi aşiretlerinden oluşan bir jandarma gücüne de izin vermeye hazır olduklarını söylüyordu. Bu teklifin kabul edilmesi hem Osmanlı Devleti hem de Nasturilere fayda sağlayacaktı. Zira Nasturiler devlete daha sıkı bağlanacağından emperyalist devletlerin faaliyetleri muhtemelen sonuçsuz kalacak, Nasturilerin de sık sık şikâyet konusu ettikleri Kürt saldırıları, kendilerine bir nevi devlet koruması sağlandığından engellenmiş olacaktı. Ancak Nasturiler Hükümetin bu önerisini çeşitli bahanelerle kabul etmeye yanaşmadılar.⁵³⁷

⁵³⁴ BOA. HR. TO, Dosya No: 489, Gömlek No: 42, 22 Nisan 1280

⁵³⁵ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 54

⁵³⁶ BOA, A. MKT. UM, Dosya No: 390, Vesika No: 51, Hakkâri Mutasarrıflığına ve Seraskere Yazılan Yazı; BOA, A. MKT. UM, Dosya No: 444, Gömlek No: 85, Hakkâri Mutasarrıflığına Yazılan Yazı

⁵³⁷ Surma Hanım, *a.g.e.*, s. 63

Hükümetin bu önerisini kabul etmeyen Nasturiler, 1875 yılında bu kez tütünlerin tekel usulüne alınması karşı çıktıkları için şikâyet ediliyordu. Esasen Van Vilayeti bu konuda hem Kürtlerden hem de Nasturilerden şikâyetçiydi. Buna göre Kürtlerden Şemdinan ahalisi ile Herki aşireti ve Çölemerik'teki Nasturiler, tütünlerinin “usul-i inhisariye”ye alınmasına karşı çıkıyorlardı. 28 Eylül 1875 tarihinde tutulan bu zabıtla⁵³⁸ aynı tarihi taşıyan ve “Van Mutasarrıflığından” başlıklı telgrafta, Hakkâri'deki Kürt ve Nasturilerin değil bugün 30 yıldan beri ne aşar ve ne de ağnam vergisini vermediklerinden bahsediyordu. Bugüne kadar Nasturilerden bir miktar cizye alınmışsa da onu dahi vermediklerinden üzerlerinde tahmini seksen yük kuruştan ziyade verginin biriktiği ifade ediliyordu.⁵³⁹

Hükümet Hakkâri'de merkezi otoriteyi sağlamak ve dönemin yazışmalarının ifadesiyle Nasturiler üzerinden yeni bir Ermenistan meselesinin doğmasını engellemek için idari yapılanmada bazı değişiklikler yaptı. Bu amaçla Hakkâri sancağı 1876 yılında vilayete tahvil edildi.⁵⁴⁰ Vilayet merkezi de Albakta'tan(Başkale) Çölemerik'e alındı.⁵⁴¹ Bu değişikliğin amacını bölgedeki Nasturileri ıslah etmek ve kontrol altında bulundurmak olarak açıklayan Hakkâri Mutasarrıfı, tedbir alınmaz ise Nasturiler arasında ellerinde altın dolu çantalarla gezen İngiliz misyonerlerinin beş on sene zarfında tıpkı Karadağ sorununda olduğu gibi burada da Nasturilerin istiklaline giden yolu açacaklarına söylüyordu.⁵⁴²

Yabancıların Hakkâri'de faaliyetlerini yoğunlaştırmaları aynı zamanda Kürt-Nasturi çatışmalarının yavaş yavaş cepheleşmeye döndüğü 1880'li yıllara rastlamaktadır. Hakikaten bu tarihlerden itibaren, öteden beri Tiyari Nasturileriyle birlikte hareket eden Kürt Ertuşî aşiretinin tümü değilse de bazı kabilelerinin

⁵³⁸ BOA, A. MKT. UM, Dosya No: 488 Gömlek No: 66, 28 Şaban 1292 Tarihli Van Meclis İdaresinden Gönderilen Zabıt sureti. Kürt ve Nasturilerin tütün vergisine muhalefet ettiklerine dair birçok yazışma yapıldığını söylemekte yarar var.

⁵³⁹ BOA, A. MKT. UM, Dosya No: 488, Gömlek No: 66, 28 Şaban 1292 Tarihli Van Mutasarrıflığından Gönderilen Telgraf Sureti. Gabriel Yonan, Nasturilerin 1877'de birikmiş borçlarının 1,5 milyon kuruş olduğunu yazıyor. Bkz. G. Yonan, a.g.e. s. 54

⁵⁴⁰ B. Kodaman, *Şark Meselesi...*, s. 147-148; A. M. Menteştaşvili, a.g.e., s. 176

⁵⁴¹ *Sadettin Paşa'nın Anıları-Ermeni-Kürt Olayları(Van-1896)*, Haz: Sami Önal, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2004, s. 133

⁵⁴² BOA, Y. PRK. UM, Dosya No: 34, Gömlek No. 99, Çölemerik Mutarrıfı Ethem Tarafından Gönderilen 5 Mayıs 1312 Tarihli Şifre Telgraf

Nastrurilerle artık çatıştığını görüyoruz. Yine aynı tarihlerde bu doğrultuda Hakkâri'deki Nasturilerle ilgili yazışmaların sayısında da artış görülmektedir.

Osmanlı belgeleri içinde Hakkâri'deki Kürt ve Nasturi çatışmaları ve Hakkâri'ye dış müdahaleleri konu edinen 1880 yılına ait 2 sayfalık bir belgede yörenin tanımlanması, sorunları ve bu sorunların çözümü için yapılan öneriler maddeler halinde sıralanmıştır. 15 maddelik bu belge bir gömlek içinde yer alıp kim tarafından kime yazıldığı belgenin üzerine yazılmamıştır. Belgede Hakkâri halkının yokluk içerisinde zedelendiği ve beşeri nüfusun telef olduğu ifade edilmiştir. Nasturi milletini Katolik ve Protestan etmek isteyen misyonerlerin yanı sıra Ayestefanos muahedesinden sonra Rusların da Ermeni, Kürt ve Nasturileri etki altına almaya çalıştığı belirtiliyor. Hakkâri vilayetinin teşkilinden yabancı ülkelerin ve Ermenistan taraftarlarının memnun olmadıklarını, zira kuvvetli bir vilayet teşkilinin “amal-ı Ermeniyeyi sükutdar eyleyeceği” belirtilmiştir. Raporda, Posta ve telgraf teşkilatının olmadığı Hakkâri'de, asker nezaretinde Van'dan çıkarılan postanın 20 günde Hakkâri'ye ulaştığına dikkat çekilerek çözümün ancak bu vilayette esaslı bir teşkilatlanmaya gidilip buraya askeri birliklerin yerleştirilmesiyle birlikte maliye, dâhiliye vb. kurum memurunun bulundurulmasıyla olacağı yazılmıştır. Ayrıca mülkiye, askeriye, Van Vilayeti, Dördüncü Ordu ve hükümet üzerine düşen görevi yaparsa burada bir meselenin kalmayacağı ifade edilmiştir.⁵⁴³

Musul vilayetinden 1880 yılında gönderilen bir yazıda ise, Nasturilerin Marşimun adında bir reis-i ruhani tarafından idare edildiği, Nasturilerin yaşadığı yerler ise Van, Hakkâri ve Musul ile hemhudut ve yekdiğerine bağlı bir takım dağlardan ibaret olup ziraata uygun olmayan bir coğrafya olarak tanımlanmıştır. Bunların Van vilayetine tabi bir kaymakamlığa(Hakkâri sancağı) bağlı oldukları ancak bu kaymakamlığa bağlı irtibat süvarilerinin ve memurlarının bunların içlerine gidemediklerinden bunların ahalice hükümeti tanımayıp her durumda Marşimun'a müracaat ettikleri ifade ediliyordu.⁵⁴⁴

Bu raporlardan sonra hükümet bir takım girişimlerde bulunmuş olacak ki Nasturilerin hükümetle olan ilişkilerinde 1880 ve sonrasında bir süreliğine düzelme

⁵⁴³ BOA, Y. PRK. UM, Dosya No: 4 Gömlek No: 25

⁵⁴⁴ BOA, Y. PRK. UM, Dosya No: 3 Gömlek No: 40,

görülmüştü. Patrik Marşamun Ruben, padişaha sadakatini içeren bir mektup gönderdi. Padişah bunun karşılığında patriğe mecdiye nişanı verdi. Patrik ailesinin bir üyesi Nasturilerin temsilcisi olarak vilayet idare meclisine alındı. Bu, Nasturilerin resmen bir millet olarak tanınmaları demektir. O zamana kadar her Nasturi aşireti veya bölgesi özerkti ve genelde kendi başına hareket ediyordu. Ama bu tarihten sonra patrik temsilci olarak tanınca o da maliklar ve köy yaşlılarıyla bir meclis oluşturdu. Vergiler buradan toplanacak, şikâyet ve anlaşmazlıklar buradan çözülecekti. Babîali sembolik karakterli de olsa patriğe yıllık verilmek üzere bir maaş bağladı.⁵⁴⁵ Yerel yöneticiler de Nasturilerin herhangi bir şikâyetlerinde sorunlarını çözmeye çalışıp, hediye ve nişanlarla maliklerin gönlünü alma veya onları onurlandırma yoluna gittiler.⁵⁴⁶ Nasturilerin bu memnuniyetini daha sonra Surma Hanım, Türk subaylarının kendilerine olan tutumlarında Müslüman-Hıristiyan ayrımı gözetmediğini söyleyerek ifade eder.⁵⁴⁷

Ancak bu iyi ilişkilerin fazla sürmediği anlaşılıyor. Hükümetin görevlendirdiği müfettişlerin hazırladığı raporlar, sivil ve askeri idarecilerin verdiği bilgiler bir Nasturi meselesinin doğacağını gösteriyordu. Bunun belki de ilk ciddi emaresi 1888 yılında Nasturi Tiyari aşireti ile bazı Kürt aşiretleri arasındaki büyük bir çatışmanın meydana gelmiş olmasıydı. Saldırının Osmanlı belgelerinde yer alışı muhtemelen yabancı konsolosların hükümete, ‘Kürt aşiretlerinin toplanıp Nasturilere saldıracağı’ bilgisini vermesiyle başlıyor. Zira hükümet 8-9 Ağustos 1888 yılında Van ve Diyarbakır Vilayetlerini birer yazıyla uyararak, Kürt aşiretlerinin Nasturilere saldırmaya hazırlandığı yolunda bilgilerin geldiğini ve eğer bu bilgi doğruysa derhal gerekli tedbirlerin alınarak “*ecnabin arzu ettiği Ermenistan meselesinin çıkarılmasına zinhar meydan verilmemesi*”ni kesin bir şekilde istiyordu.⁵⁴⁸ Ancak hükümet dağlık alandaki Kürt-Nasturi çatışmasından geç haberdar olmuştu. Çünkü yapılan tahkikatta İngiliz ve diğer yabancı temsilcilerin, Kürtlerin Nasturilere saldıracağı bilgisini Osmanlı Hükümetine verdikleri tarihten önce Tiyari

⁵⁴⁵ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 55-56; BOA, DH. MUI, Dosya No: 7-1 Vesika No: 26, Adliye Nezareti ile Van Vilayetine Yazılan 25 Ağustos 1325 Tarihli Belgenin konusu Marşimun’un Maaşıdır.

⁵⁴⁶ Selahattin Satılmış, “XIX. Yüzyılda Hakkâri’de Hıristiyan Bir Cemaat: Nesturiler-İdari, İktisadi ve Sosyal Durumları”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VIII, S. 2, Aralık, 2006

⁵⁴⁷ Surma, *a.g.e.*, s. 64

⁵⁴⁸ BOA, Y. PRK. YMD, Dosya No: 7, Gömlek No: 37, Van ve Diyarbakır Vilayetlerine Yazılan 27 ve 28 Temmuz 1304 Tarihli yazılar

Nasturilerinin bir hayli silahlı adam ile Kürtlerle meskûn Bervari Nahiyesini basarak katl ve gasp yaptıkları anlaşılmıştı.⁵⁴⁹ Bu nedenledir ki Tiyari Nasturileri Kürtlerin intikam alacaklarını bildiklerinden İngilizlere bunu haber veriyorlardı. Nitekim bir süre sonra Tiyari Nasturilerinin bu saldırısına Bervari Kürtleri karşılık vermiş ve iki taraftan da can ve mal kaybı olmuştu.⁵⁵⁰

Hakkâri'de 1888 yılındaki Nasturi-Kürt çatışmasından sonra Osmanlı Hükümeti Nasturi meselesi ile daha yakından ilgilenmeye başladı. Hükümet yerel yetkililerden ve askeri müfettişlerden Hakkâri'deki bu olayların nedenini ve nasıl çözüleceğini rapor edilmesini istiyordu.

Yakın zamanda bir Nasturi meselesinin doğacağı fikri daha çok Musul Vilayet valilerince dile getirilen bir husustu. Uzun yıllardan beri Musul'da istasyon kuran misyonerler ve başta İngilizler olmak üzere burada bulunan çeşitli sınıflardaki batılı siyasi ve askeri temsilciler sürekli Nasturilerin yaşadığı yerlerde geziyor ve onlarla temas kuruyorlardı. Bu nedenle Hakkâri sancağına bağlı olsa da yakınlığı nedeniyle İmadiye ve Çal'da yaşayan Nasturiler Musul Vilayeti tarafından dikkatle izleniyordu. 1880 ve sonrasındaki Osmanlı iç yazışmalarına bakılırsa Kürt-Nasturi çatışmalarının bir nedeni de yabancıların kışkırtmalarıydı. Öyle ki bu yabancıların faaliyetlerini, devletin bir anlamda vermekte mecbur kaldığı imtiyazlar nedeniyle engelleyemeyen Musul vilayeti, sınırları dâhilindeki meselelere çözüm bulamadığı gerekçesiyle Van vilayetini suçlamaya başlamıştır.

Bu suçlamanın yanında Musul'da farklı zamanlarda görev yapan valilere göre, Nasturi meselesinin çözülmeyişindeki neden, Musul'a daha yakın olmasına karşın İmadiye Kazasının Hakkâri sancağına ve dolayısıyla Van vilayetine bağlanmış olmasıydı. Bilindiği gibi Nasturilerin büyük kitlesini oluşturan Tiyari ve Tuhup Nasturileri İmadiye kazasına bağlı Çal(Hakkari-Çukurca) Nahiyesinde yaşıyordu. Esasen Musul valilerini böyle açıklamalara zorlayan etken Nasturilerle ilgili hemen

⁵⁴⁹ BOA, Y. MTV, Dosya No: 35, Gömlek No: 2, Musul Vilayetinden Gönderilen 1 Ağustos 1304 Tarihli Telgraf

⁵⁵⁰ BOA, Y. MTV, Dosya No: 35, Gömlek No: 2, Dördüncü Ordu Müşiri Mehmet Zeki Paşanın Gönderdiği 20 Eylül 1304 Tarihli Şifreli Telgrafnamenin Sureti

bütün meselelerde hükümetin çoğu zaman Van Vilayetinden de önce Musul Vilayetine yazı yazarak duruma müdahale edilmesini istemesiydi.

1888 yılındaki bu çatışmadan sonra Altıncı Ordu Müfettişi yaptığı incelemeler neticesinde, Ermeni meselesinin arz ettiği öneme dikkat çekerek yakında bir Nasturi meselesinin de çıkabileceğini ifade ediyordu. Marşimun'un Devleti âliye hükümetini tanımadığı ve Hıristiyan papalığı iddiasını yazışmalarında ve resmi mühründe gösterdiğini söylüyordu. Müfettiş, İmadiye kazasının Musul'dan alınıp Hakkâri'ye bağlanmasının bir hata olduğunu zira Nasturilerin yaşadığı bu kazanın Musul'a daha yakın olduğunu ifade ediyordu. Raporunu 1 Eylül 1888 tarihinde Musul'dan gönderen müfettiş, bu fesadın yani Kürt-Nasturi çatışmasının teskininde Musul valisinin yerinde siyasi tedbirler alarak fevkalade bir çaba ile bunu başardığını yazıyordu. Bilakis Van vilayetinin bu konuya ehemmiyet vermediğini söyleyen müfettiş bunun için Van valisiyle Hakkâri mutasarrıfının uyarılması ve bir askeri kuvvetin Nasturilere yakın uygun bir mevkiye konuşlanması gerektiğini yazıyordu.⁵⁵¹

Hakkâri'de meydana gelen bu büyük Nasturi-Kürt çatışmasından sonra 6 Eylül 1888'de Musul'dan Redif Mirdivası Hakkı Paşa ve Van valisi Nasturilerin yaşadığı Çal Nahiyesine geldiler.⁵⁵² Diğer yandan Dâhiliye Nezareti ise Nasturi patriği hakkında tahkikat başlatmış ve Musul ile Van vilayetlerinden eldeki bilgilerin acele bir şekilde gönderilmesini istiyordu.⁵⁵³

Dördüncü Ordu Müşiri Mehmet Zeki Paşa Nasturiler ile Kürtler arasındaki ihtilafın menî hususunda Hakkâri'den ve Van'dan asker sevk edildiğini ve vakanın berteraf edilerek herkesin yerli yerine çekildiğini 8 Eylül tarihli bir telgrafla bildiriyor ve ayrıca tahkikata devam edildiğini de belirtiyordu.⁵⁵⁴ Van valisi ise 9

⁵⁵¹ BOA, Y. MTV, Dosya No: 35, Gömlek No: 2, Altıncı Ordu Müfettişinin Musul'dan Gönderdiği 20 Ağustos 1304 Tarihli Telgraf

⁵⁵² BOA, Y. MTV, Dosya No: 35, Gömlek No: 2, Musul Valisinin Derviş Paşaya yazdığı 25 Ağustos 1304 Tarihli Yazı

⁵⁵³ BOA, Y. MTV, Dosya No: 35, Gömlek No: 2, Dâhiliye Nezaretine yazılan 26 Ağustos 1304 Tarihli Yazı

⁵⁵⁴ BOA, Y. MTV, Dosya No: 35, Gömlek No: 2, Dördüncü Ordu Müşiri Mehmet Zeki Paşanın Gönderdiği 27 Ağustos 1304 Tarihli Yazı

Eylülde yazdığı telgrafta Nasturiler içinde söz anlar birisinin bulunmadığı ve hepsinin çatışmaya meyilli olduğundan şikâyet ediyordu.⁵⁵⁵

Kısa bir süre sonra Dördüncü Ordu Müşiri Mehmet Zeki Paşa Kürtlerle Nasturilerin birbirinden gasp ettikleri 410 koyun ve bazı eşyaların geri alınarak sahiplerine geri verildiğini ve meselenin sonbahara kadar hal olunacağını ifade ediyordu.⁵⁵⁶ Bu arada hem Van hem de Musul Vilayetinden Nasturilerin bulunduğu İmadiye ile Kürtlerin yaşadığı Bervari Nahiyelerine veya ikisinin arasına askeri birlikler yerleştirilmesi talep ediliyordu.⁵⁵⁷

Ancak burada yer vermeyi gerekli bulmadığımız birtakım yazışmalardan sonra bu dar ve dağlık bölgede askeri kuvvet buldurmanın zor olduğu, zira özellikle kış aylarında bu birliklere lojistik destek sağlanamayacağı gibi askeri birliğin de bu aylarda Kürt ve Nasturilerin saldırılarına maruz kalabileceği fikri ağırlık kazanıyordu.⁵⁵⁸

Öte yandan Van Valisi Halil Paşa, 6. Ordu müfettişinin hazırladığı ve Van vilayeti sınırları içinde bulunan Hakkâri sancağındaki Nasturi-Kürt çatışmalarıyla Van Valisinin yeterince ilgilenmediği buna karşı Musul valisi Faik Paşanın kendi Vilayetinin sınırları dışında olduğu halde mesele ile yakından ilgilendiği, bu nedenle İmadiye kazasının Van vilayetinden alınıp Musul'a bağlanması şeklindeki raporuna içerlemişti. Nitekim kısa süre sonra 10 Eylül 1888'de Van idare meclisi Van Valisini savunan buna karşın Musul Valisini suçlayan bir yazı kaleme alarak saraya göndermişti. Yazıda, bölgedeki meselenin Musul vilayeti dâhilindeki Ertuşi Aşireti ağası ile yine bu vilayetteki bir şeyhin fenalığında kaynaklandığı ifade ediliyordu. Bu yazıyla Van vilayeti hem meselenin kökünün İmadiye dışında yani Musul'da olduğunu söylemeye çalışıyor hem de meselenin bir Nasturi meselesi olmadığını belirterek Musul vilayetinin olayı gereğinden fazla mühim gösterdiğini ifade etmeye

⁵⁵⁵ BOA, Y. MTV, Dosya No: 35, Gömlek No: 2, Van Valisinin Çölemerik'ten Gönderdiği 28 Ağustos 1304 Tarihli Yazı

⁵⁵⁶ BOA, Y. MTV, Dosya No: 35, Gömlek No: 2, Dördüncü Ordu Müşiri Mehmet Zeki Paşanın Gönderdiği 20 Eylül 1304 Tarihli Yazı

⁵⁵⁷ BOA, Y. PRK. BŞK, Dosya No: 14, Gömlek No: 23, Van Vilayetinden Gönderilen 30 Eylül 1304 Tarihli Yazı ve Musul Valisinin Dördüncü Ordu Müşirliğine Yazdığı 1 Teşrin-i Evvel 1304 Tarihli Yazı

⁵⁵⁸ BOA, Y. MTV, Dosya No: 35, Gömlek No: 2, Dördüncü Ordu Müşiri Mehmet Zeki Paşanın Gönderdiği 3 Teşrin-i Evvel 1304 Tarihli Yazı

çalışıyordu. Zaten olaydan sonra ilk tedbirin Musul valisince değil de Şehrîzor mutasarrıfı tarafından alındığı ayrıca hemen akabinde de Van Vilayetinin duruma el koyduğu söyleniyordu. Yazının devamında Musul ve Van valilerinden hangisinin hüsn-i hizmet ettiğinin bilinip tasdik edilmesinin uzun uzun tahkike muhtaç olduğu hâlbuki altıncı ordu müfettişinin kısa bir süre için bulunduğu Musul'da, Musul valisinin hüsn-i hizmetine ve Van valisinin ise meseleye ehemmiyet vermediğine vakıf olamayacağı gibi onun bu babdaki sözlerinin de Musul Valisinin etkisiyle söylendiğine şüphe olmadığı belirtiliyordu. Yazıda Van valisinin Kürt karmaşasının izalesi ve Ermeni fesadının takibindeki iyi hizmetlerinin hükümetçe de takdir edildiğine dikkat çekilerek, Musul vilayetinin sahip olduğu bunca askeri kuvvete rağmen o vilayetteki birtakım Arap ve Kürt eşkıyanın nasıl meydan bulduğuna bakılması gerektiği ifade ediliyordu. Altı azanın imzasını taşıyan yazıda İmadiye kazasının Musul'a neden bağlanmaması gerektiği ise sade şekliyle şöyle açıklanıyordu; *“Her ne kadar İmadiye kazası Hakkâri'den ziyade Musul'a daha yakın ise de iş bu kazanın ekseriyetle ahalisi İslam olup Hakkâri'de ayrıldığı vakit Van vilayetindeki Müslüman nüfusun gayri müslimeye nispetle azalacağı ve bundan her türlü siyasi ve mülki mahzurata tevellüd edeceği açık olması cihetiyle buranın Van vilayetine bağlı kalması daha muvafık görülmüştür”*⁵⁵⁹

Buna karşın Musul vilayetinin şikâyetinden sonra Van vilayetinin meseleye daha bir ehemmiyet verdiği gözden kaçmamaktadır. Nitekim kasım ayında Van valisi Çal(Çukurca) kazasına gitmiş, Nasturi patriği Marşimun ve Nasturi aşiret liderleri olan malikler ile Kürt reislerini Çal'da toplayarak onlardan bir daha birbirlerine saldırmayacaklarına dair teminat almıştı. Yalnız Bervari Kürtleri, Tiyari Nasturilerinin kendilerine büyük zararlar verdiğinden bahisle Van adli mahkemesine başvurma izni isteyince Vali bu konuda serbest olduklarını bildirmişti.⁵⁶⁰ Valinin gelişi ve barış girişimlerinden bahseden bir yazı da Çal nahiyesi azaları tarafından Derviş paşaya yazılmıştır.⁵⁶¹

⁵⁵⁹ BOA, Y. MTV, Dosya No: 35, Gömlek No: 2, Van Vilayetinden gönderilen Çölemerik'ten Gönderdiği 29 Ağustos 1304 Tarihli Yazı

⁵⁶⁰ BOA, Y. MTV, Dosya No: 15, Gömlek No: 141, Çölemerik'ten Müşir Derviş Paşaya Yazılan 20 Teşrin-i Evvel 1304 Tarihli Yazı; Van Valisinin Yazdığı 22 Teşrin-i Evvel 1304 Tarihli Şifreli Telgraf

⁵⁶¹ BOA, Y. MTV, Dosya No: 15, Gömlek No: 141, Çal Nahiyesi Azasının Müşir Derviş Paşaya Gönderdiği 22 Teşrin-i Evvel 1304 Tarihli Yazı

Van Valisinin Çölemerik ve Çal ziyaretinden sonra fikirlerinde bir değişim meydana geldiği açıkça görülüyor. Evvelde meselenin her zamanki gibi bir aşiret çatışması olduğu yolunda hükümete ve saraya bilgi veren Vali, 2 Kasım 1888’de yazdığı yazıda meselenin ciddiyetini ifade ederek bölgede örfi idare kurulmasını talep ediyordu. Vali, Hakkâri sancağındaki Kürtler ile Nasturilerin öteden beri bir herhangi bir anlaşmazlıkta birbirlerine saldırdıklarını ve bu saldırılarda karşılıklı adam öldürmelerin meydana geldiğini, bazen hasımların birlikte hareket edip “*adet-i kadimleri vecihle Kürtlerin bir takımı Nasturilerin bir tairesiyle müttelik olarak iki taraf itibarıyla aralarında mukatele-i cesim zuhura gelmekte*” olduğunu söylüyordu. Üstelik bölgenin daima sorunlu bulunmasından dolayı Kürt ve Nasturiler çok az miktarda vergiye tabi oldukları halde bunu da hiçbir vakit tamamıyla vermeyip az bir kısmının dahi verilmesinin ancak asker sevkiyle mümkün olduğunu belirtiyordu. Vali Halil, Kürt ve Nasturi aşiretlerinin nüfus sayımı, emlak tahriri, askerlik hizmeti ve çeşitli vergilerden külliye varestede oldukları halde bunların birkaç bey ve ağanın boyunduruğunda yaşadıklarından devletin bahşettiği hürriyet ve haklardan mahrum olduklarını ifade ediyordu. Bu halin devam etmesi durumunda ise “*ol havaliyi geşt ve güzâr eden ecnebiye dahi ziyadesiyle nazar-ı dikkat ve itinalarını mucip olduğundan*” bir an evvel bunların ıslah edilmesi gerektiği ve bu amaçla askeri, mali ve hukuki tedbirlerin alınması ve muhalefet edenleri cezalandıracak kanunların tertibi için Hakkâri sancağında idare-i örfi ve Çölemerik’te ehemmiyetli bir duyun-u harb-i örfinin teşkili gerektiğini yazıyordu.⁵⁶²

Fakat sarayda ilgili komisyonca ele alınan Van Valisinin bu önerisi, vakanın zaten bertaraf edildiği bu nedenle de örfi idarenin caiz olmadığı gerekçesiyle kabul görmemişti. Buna karşın en problemlili nahiyelelerden ıslahata başlanarak tedricen diğer nahiyelelere de bu ıslahatın yayılması önerisi ise uygun görülmüştü.⁵⁶³

Musul valisi ise daha önce ifade edildiği gibi Nasturi meselesinin hallinin ancak bölgenin idari yapılanmasının değiştirilmesiyle mümkün olacağına ısrarlıydı. Vali Faik Paşa 1890 yılında yazdığı yazıda, Nasturilerin yaşadığı İmadiye bölgesinin

⁵⁶² BOA, Y. MTV, Dosya No: 36, Gömlek No: 32 1 Van Valisi Halil Paşanın Yönderdiği 21 Teşrin-i Evvel 1304 Yarihli Yazı

⁵⁶³ BOA, Y. MTV, Dosya No: 36, Gömlek No: 32, 21 Teşrin-i Sâni 1304 Tarihli Hassa Erkan-ı Harp Reisi İmzasıyla Yazılan Yazı

bir zamanlar Musul'a bağılı olduğunu ancak Hakkâri vilayete dönüştürüldüğünde İmadiye'nin Hakkâri'ye bağlandığını söylüyor ve sözlerine İmadiye'nin Musul'a daha yakın olduğunu ekleme gereği duyuyordu. Musul Valisi kendi vilayetine bağılı olmadığı halde bu bölgedeki fesadı teskin etmek için her zaman elinden geleni yaptığını ancak burada bir ıslahatın şart olduğunu belirtirken bunun da ancak buranın Musul'a bağlanması halinde gerçekleşebileceğini ima etmeye çalışıyordu.⁵⁶⁴

Dördüncü Ordu Müşiri Mehmet Zeki Paşa 5 Temmuz 1899'da gönderdiği yazıda, bölgede hükümetin varlığının yok hükmünde olduğunu ifade ederek, ecnebi devletlerin kışkırtmasıyla genel bir Kürt-Nasturi çatışmasının meydana gelebileceği ve bunun da bir Nasturi gairesine yol açabileceğine dikkat çekiyordu⁵⁶⁵

Nasturilerle ilgili yerel yetkililerin şikâyetleri devam ediyordu.1895 yılında Van vilayetinden yazılan yazıda Nasturi nüfusunun bunların muhalefeti nedeniyle şimdiye kadar bir tür sayılmadığından şikâyet ediliyordu. Aynı yazıda İngiliz müfsitlerin propagandasına kapılmış olan patrik Mar Şimuna nasihat edildiği ve bundan vazgeçirilmeye çalışıldığı belirtiliyordu.⁵⁶⁶ Fakat bu nasihatlerin etkili olmadığı anlaşılıyordu. 1895 yılında Osmanlı vergi tahsildarlarını kovan Nasturiler, 1897 yılında bölgeye girmeye çalışan bir Osmanlı taburunu da silahla karşılayıp taburun geri çekilmesine neden oluyorlardı.⁵⁶⁷ Öte yandan Kürtlerle Nasturiler arasında siyasi olmayan meselelerin yol açtığı klasik aşiret kavgaları daha önce değinildiği gibi dış müdahalelerle siyasi bir niteliğe bürünüyordu.

1896 tarihinde Çölemerik civarında yaylada bulunan Kürt Ertuşi Aşireti mensupları Tiyari Nasturilerinin 400 koyununu gasp etmiş ve iki çobanı da darp etmişlerdi. Bunun üzerine Nasturiler harekete geçerek Livin denilen Kürt nahiyesini basarak katl ve yağmada bulunmuşlardı.⁵⁶⁸ Olaylar üzerine yetkililer asker sevk

⁵⁶⁴ BOA, Y. MTV, Dosya No: 35, Gömlek No: 2, Musul Valisi Faik Paşanın Gönderdiği 25 Temmuz 1306 Tarihli Yazı

⁵⁶⁵ BOA, Y. PRK. ASK, Dosya No:153, Gömlek Sıra No:36, Dördüncü Ordu Müşiri Mehmet Zeki Paşanın Gönderdiği 5 Temmuz 1315 Tarihli Yazı

⁵⁶⁶ BOA, Y. PRK. UM, Dosya No: 32, Gömlek No: 20, Van Vilayetinden Gönderilen Yazı

⁵⁶⁷ Surma a.g.e., s. 63

⁵⁶⁸ BOA, Y. EE, 132/26-12, Ferik Sadettin Paşa Tarafından Şakir Paşaya Yazılan 27 Ağustos 1312 Tarihli Yazı

ederek başka bir olaya sebebiyet vermeden sükûneti sağlamaya çalıştı.⁵⁶⁹ Yine aynı yıl Çölemerik kazasındaki Tiyari Nasturileri beş bin silahlı adamla Çölemerik'e altı saat mesafede bulunan Dize karyesine varıp bir nahiyesine hücum ile gasp ve yağmaya başladıkları daha sonra ise Peyanis karyesine saldırarak ahaliden birçok kişiyi telef ettikleri gibi buradaki askeri müfrezenin de muhasarada kalarak imdat istediği bildiriliyordu.⁵⁷⁰

Bunun üzerine bu çarpışma ve karışıklıkları nihayete erdirmek için bir takım askeri tedbirler alınmaya başlandı. Ancak İngiliz elçiliği-muhtemelen Nasturiler ile Musul konsolosluğunun irtibatı ile-durumdan haberdar olarak Nasturilerin isyan ettikleri gerekçesiyle onlara baskı yapıldığına dair Haziran 1897'de hariciye nezaretine başvurdu.⁵⁷¹ Her ne kadar Van vilayeti, Hakkâri mutasarrıflığından aldığı cevaba binaen bunun katiyen doğru olmadığını bildirirse de⁵⁷² serasker Rıza paşa, üzerlerine asker sevk edilen Nasturilere karşı olgun ve ihtiyatlı davranılması hususunda emir veriyordu. Gerek Şeyh Sıddık'ın İran'dan gelen Nasturi din adamlarını katletmesi ve gerekse de Ertuşilerin Nasturi Tiyari Nasturilerinin koyunlarını gasp etmesinden sonra sorumluların tedip edilememesine dikkat çeken serasker, intikam saldırılarına girişen Nasturilere karşı sert davranılmamasını istiyordu.⁵⁷³

Bazı Nasturi aşiretlerinin şikâyet konusu olan saldırgan tutumlarında ve yine onların gün geçtikçe Rusya ve batı ülkelerine yaklaşmalarında kuşkusuz Kürtlerin de payı vardı. Bilhassa silahlı olmayan Şemdinli Nasturilerinin maruz kaldıkları baskılar, sorunun neden büyüdüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Haziran 1896 yılında Hakkâri'de Marşimun'dan sonra ikinci büyük ruhani olan ve Şemdinli'de ikamet eden Nasturi matranını(piskopos) ziyaret amacıyla buraya gelen Urmiye Nasturilerinin önemli dini lideri ve yanındaki on kişi, dönüş yolunda

⁵⁶⁹ BOA, Y. EE, 132/26-14, Ferik Sadettin Paşa Tarafından Şakir Paşaya Yazılan 30 Ağustos 1312 Tarihli Yazı

⁵⁷⁰ BOA, Y. PRK. DH, Dosya No: 9, Gömlek No: 36

⁵⁷¹ BOA, A. MKT. MHM, Dosya No: 670, Gömlek No: 13, Hariciye Nazırı Tevfik Paşanın Sadarete Yazdığı 3 Haziran 1313 Tarihli Yazı

⁵⁷² BOA, A. MKT. MHM, Dosya No: 670, Gömlek No: 13, Van Vilayet Vekâletinden Alınan 6 Haziran 1313 Tarihli Şifre Telgrafname

⁵⁷³ BOA, Y. PRK. ASK, Dosya No: 115, Gömlek No: 83, Serasker Rıza İmzalı 24 Eylül 1312 Tarihli Yazı

Şemdinli’de hâkimiyet kuran Şeyh Muhammet Sıddık’ın emri üzerine katledildi. Ziyaret ve misafirlik amacıyla gelen din adamlarının öldürülmesi Nasturiler üzerinde büyük bir tesir bırakmıştı. Bu nedenle Şemdinli’deki Nasturilerin önemli bir kısmı Hakkâri mutasarrıfının çabalarına rağmen buradan göç etmeye karar verdiler.⁵⁷⁴ Bu olay Şemdinli’deki Nasturiler ile Kürtlerin ilişkilerini bir daha eskisi gibi olmayacak şekilde bozduğu gibi muhtemelen bu nedenle olacak ki 1896 yılının Ağustos ayından sonra Hakkâri’de güçlü Nasturi aşireti Tiyariler ile Kürtler arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştı. Yüz elli hane kadar olarak İran’a göç etmek için yola çıkan Nasturiler, Şeyh Sıddık’la rekabet içinde olan Şemdinli beylerinden Musa bey tarafından durdurulmaya çalışılsa da⁵⁷⁵ Matran ve bir kısım Nasturinin İran’a göç ettiği anlaşılıyordu.⁵⁷⁶

Bir diğer husus Van vilayetindeki Ermeni olaylarından Nasturilerin de zarar görmesidir. Bilhassa 1890’dan itibaren Van ve çevresinde Kürtler ile Ermeni çeteleri arasında çarpışmalar olurken, Hamidiye alaylarının başıbozuk askerleri Müslüman, Hristiyan ayırt etmeksizin köyleri talan ediyor,⁵⁷⁷ İran-Osmanlı sınırındaki Müslüman ve Kürt köyleri Ermeni çetecilerinin katliamlarla sonuçlanan saldırılarına maruz kalıyordu. Olayların bu şekilde cereyan ettiği yerlere yakın olan Nasturiler de doğal olarak bundan zarar görüyordu.

Nitekim bununla ilgili olarak 1898 yılında iki yüz kadar Nasturinin Gever’den(Yüksekova) göç edip İran’ının Urumiye şehrine gittiği görülüyor; “*Gever Kazası ahalisinden olup Ermeni hadisetinde zarar dide olmalarına ve ziraatlarının çekirge tarafından telef edilmiş olmasına mebni Urumiye’ye hicret etmiş olan ikiyüz nefer Nasturi bu defa vatana avdet edeceklerinden esna-i avdette Gever ve Bajirge meyânında bulunan aşairden muhafazaları hususunda kendilerine süvari terfiki istidasında buldukları Tebriz baş şehbenderliği vekâletinden bildirilmiş olmakla*

⁵⁷⁴ BOA, Y. PRK. UM, Dosya No: 35, Gömlek No: 17, Hakkâri Mutasarrıfı Ethem İmzalı 25 Haziran 1312 Tarihli Yazı. Şeyh Sıddık’ın atalarının aksine Nasturilere iyi davranmadığı, onlara zulmettiği başka kaynaklarda da yer almaktadır. bkz. M. İlhan Erdost, Şemdinli Röpotajı, Onur Yayınları, Ankara, 1993, s. 57-58

⁵⁷⁵ BOA, A. MKT. MHM, Dosya No: 669, Gömlek No: 1, Van Valisi Şemsettin İmzalı 18 Ağustos 1312 Tarihli Yazı

⁵⁷⁶ BOA, Y. PRK. UM, Dosya No. 45, Gömlek No: 2, Van Vilayetinden Gönderilen 6 Şevval 1316 Tarihli Şifre

⁵⁷⁷ *Sadettin Paşa’nın Anıları-Ermeni-Kürt Olayları(Van, 1896)*, Haz: Sami Önal, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2004, s. 121 vd.

icabatının icra-ı hususunun emr ve iş arı” denilerek bu kişilerin Tahran Sefaretine başvurarak bu kez geri dönmek istedikleri ifade ediliyordu.⁵⁷⁸ Misyoner Wigram, verimli Gever ovası ve çevresinde pek çok Nasturi köyünün ya terk edildiğini ya da Kürtlerce zapt edildiğini söyleyerek Kürt baskılarının devamlı olduğunu belirtiyor.⁵⁷⁹

Ancak Wigram’ın da belirttiği gibi bu baskılar bilhassa aşiret bağlarından yoksun ve silahsız olan Şemdinli ve Yüksekova’daki Nasturi köylerine yönelikti. Çünkü aşiret Nasturileri silahlı ve sayıca da Kürtlerle baş edecek durumdaydılar. Bunu doğrulayan başka bir durum da İran ve Rusya’ya göç veya iltica eden Nasturilerin bir veya birkaç köy şeklinde göç etmeleridir. Bir diğer husus ise göç edenlerin herhalde gittikleri yerlerden memnun kalmadıkları veya umduklarını bulamadıkları için geri dönmeye çalıştıklarıdır. Osmanlı yetkilileri bu geri dönüşlere içlerinde “erbab-ı fesad” olmamasına dikkat ederek ekseriyetle izin vermişlerdi.⁵⁸⁰

Hakkâri’de Nasturilerle ilgili hemen bütün şikâyetlerin, İngiliz makamlarının haber vermesinden sonra hükümete ulaştığı görülüyor. Çünkü eldeki yazışmalara bakıldığında Nasturilerle ilgili neredeyse tüm vakalarda hükümetin meselenin ne olduğunu sormasından sonra yerel makamların bilgi verdiğini görüyoruz. Bunu yanında yerel makamlardan hükümete zaman zaman yanlış, eksik ve özensiz bilgi verildiği görülüyor. Mesela Van Valisi, Şemdinli’deki Nasturi Matran’ının Şeyh Sıddık’ın baskısına dayanamayıp Urumiye’ye göç ettiğini göz ardı ederek Matran’ın orada Rusya papazlarının telkinine maruz kalarak Ortodoks olup Van vilayeti içinde tıpkı Karadağ gibi bir soruna neden olacağı bilgisini yine Şeyh Sıddık’tan alıp hükümete iletmekte sakınca görmüyordu.⁵⁸¹ Yine Şemdinli’deki Nasturi göçünde Vali, göçün nedeni ve gerekenlerin yapılmasından ziyade bunun dışta yapacağı etki üzerinde duruyordu.⁵⁸²

⁵⁷⁸ BOA, A. MKT. MHM, Dosya No: 672, Gömlek No: 21, Tahran Sefaretinin yazısı üzerine Sadaret, Hariciye, Dâhiliye Nezareti arasında konuyla ilgili birtakım yazışmalar yapılmıştır. Tahran Sefaretinden Alınan 22 Nisan 1314 Tarihli Tahrirat

⁵⁷⁹ W.A. Wigram, *a.g.e.*, s. 223-224

⁵⁸⁰ BOA, Y. EE, Dosya No: 131, Gömlek No: 25 Şakir Paşadan Van Vilayetine Yazılan 17 C 1313 Tarihli Yazı. Ayrıca; BOA, DH. MKT, 2363/122, 23 S 1318; BOA, ŞD, 2727/58, 28 L 1321; BOA, HR. TO, 261/83 9 L 1301

⁵⁸¹ BOA, Y. PRK. UM, Dosya No: 45, Gömlek No: 2, Van Vilayetinden Gönderilen 6 Şevval 1316 Tarihli Şifre

⁵⁸² BOA, A. MKT. MHM, Dosya No: 669, Gömlek No: 1, Van Valisi Şemsettin İmzalı 18 Ağustos 1312 Tarihli Yazı

Nasturiler, yerel idarecilerin kendilerini himaye etmediklerinden⁵⁸³hatta Kürtlerden gördükleri zulme, valinin göz yumduğundan şikâyet ediyorlardı.⁵⁸⁴ Ayrıca Hamidiye alaylarından şikâyetçi idiler. Nitekim Nasturi aşiret reislerinden Malik Baturi, patrik vekili sıfatıyla çektiği telgrafta Hamidiye 59. Alayı Kaymakamı Hurşid Bey'in mezaliminden şikâyet ediyordu.⁵⁸⁵ Dolayısıyla Hakkâri'de Nasturi-Kürt anlaşmazlığında yerel yetkililerin görevlerini yerine getirmemelerin de payı vardı. Daha önce belirtildiği gibi Van ve Musul Vilayetlerinin Nasturi meselesinde birbirlerini suçlamaları bir yönüyle bunu göstermektedir.

Bütün bunların yanında Nasturi patrikleri gerek yerel makamlara gerekse de Osmanlı hükümetlerine karşı görünüşte itaatkâr davranmışlardır. Zaman zaman yazdıkları mektuplarda saygı ve hürmet ifadelerini eksik etmemişlerdi. Bu nedenle mektuplarına karşılık verilerek sorunlarıyla ilgilenilmiştir. Nitekim zamanın Nasturi patriği de 25 Temmuz 1900'da saraya bağlılık ve masumiyet ifade eden bir mektup yazıyordu. Patrik mektubunda devlete olan bağlılıklarının hükümetçe de bilindiği ancak Kürt aşiretlerinin zulmü veya bazı yabancıların gizli ya da açık fesad teşvikleri konusunda vilayete yaptıkları müracaatların karşılıksız kaldığını yazıyordu.⁵⁸⁶

1902 yılına gelindiğinde hükümet, Kürt- Nasturi çatışmalarını engellemek için Keval, Peyanıs ve Dirli isimli yerleşim yerlerinde karakollar inşa ederek buralara asker yerleştirmeyi düşünmüştür. Ayrıca bu birliklerin başına Hamidiye Alayı ve redif subaylarının değil de erkânı harbiye zabitanın gönderilmesinin uygun olacağı ifade ediliyordu. Bölgedeki askeri yetkililer bu tedbirlerin sonuç vereceğini düşünüyorlardı. Çünkü yapılan incelemelerde Nasturilerin zahirde hükümete ve askeriye karşı isyan içinde olmadıkları tespit edildiği bildirilmişti.⁵⁸⁷

Buna karşın I. Dünya Savaşına yaklaşıldığı tarihlerde Osmanlı devletinin Hakkâri Nasturileri üzerinde hala yeterli bir hâkimiyet kuramadığı anlaşılmaktadır. 1909-1910 yılları arasında bugün Irak sınırları içinde yer alan Barzan bölgesinde

⁵⁸³ BOA, HR. TO, Dosya No: 245, Gömlek No: 58, 9 Mart 1286

⁵⁸⁴ BOA, Y. PRK. AZN, 21/24, 27 R 1318

⁵⁸⁵ BOA, DH. MKT, 2748/79, 02 S 1327

⁵⁸⁶ BOA, Y. PRK. AZN, Dosya No: 21, Gömlek No. 24, Reis-i Ruhaniye-i Millet-i Nasturi Marşımın İmzasıyla Gönderilen 12 Temmuz 1316 Tarihli Yazı

⁵⁸⁷ BOA, Y. PRK. ASK, Dosya No: 184, Gömlek Sıra No:55, Serkeasker Rıza İmzalı 29 Temmuz 1318 Tarihli Yazı

çıkan bir isyanda isyancıların Hakkari'nin Çal Nahiyesi sınırları içinde yer alan Nasturi bölgesine sığınması devlet açısından bu isyancıların elde edilmesini güçleştiriyordu. Osmanlı belgelerinde “Barzan Şeyhi ve avanesi” diye bahsedilen bu isyancı grubun sığındıkları Zavita ve çevresindeki Nasturi bölgelerine asker sevkinde yetkililer, doğa şartlarının yanı sıra muhtemel bir Nasturi tepkisi nedeniyle de tereddüt yaşamaktaydı.⁵⁸⁸

Osmanlı makamları Nasturilerin Rusya ve batı ülkeleriyle münasebetlerini yakından takip ederken bir yandan da onları bu ülkelere daha da yakınlaştırmamak için herhangi bir olumsuz tavır takınmamaya çalışıyordu. Nasturi patriği de görünüşte Osmanlı makamlarıyla normal ilişkilerini sürdürüyordu. 1910 yılında patrik, Van valisine müracaatla çıkarılan yeni kanunla kendilerinin de yükümlü tutuldukları askerlik görevinden muaf tutulmalarını içeren bir mektup yazdı. Patrik mektubunda, buldukları mahallerin dağlık ve sarp yerler olarak verimsiz olduğunu eğer askerlik hizmetine tabi tutulurlarsa perişan ve hicrete mecbur kalacaklarını yazıyordu.⁵⁸⁹ Van Vilayetinin ilgili yazısı üzerine Dâhiliye Nezareti patriğe iletilmek üzere Van Vilayetine şöyle cevap vermişti; *“kanun-i esasi ahkâmınca bil-cümle Osmanlı tebaları bil-istisna hizmet-i askeriye ile mükellef ve askerlik her Osmanlı için bir şeref olduğu gibi bilfil askerlik eden efrad memleketlerine kuvvet ve bu suretle mahalli ziraat ve ticaretin terakkiyatına bir derece daha hizmet etmekte olmalarına nazaren bunda perişanlığa ve hicrete mecburiyeti gerektiren bir hal olmadığından Nasturi reisi ruhanisine dahi ona göre ikası”*⁵⁹⁰

Yine 1912 yılında Patriği Marşimun, Şemdinli kazasında Nasturi nüfusunun gıyaben sayıldığını ve bu sayım esas alınarak buradaki Nasturilerin askere yazıldığını Van Valisine şikâyet ediyor ve doğru bir sayıma yapılana kadar buradaki asker adayı

⁵⁸⁸ BOA, DH. MUI, Dosya No: 1-9, Vesika No: 15, Musul Valisi Ve Musul Havalisi Kumandanı Fazıl Paşadan Alınan 3 Kanun-i Evvel 1325 Tarihli Şifreli Telgraf. Bunun yanı sıra aynı dosya ve aynı gömlekte 7 adet belge bulunmakta ve bu belgeler harbiye nezareti, Erzinca'daki dördüncü ordu müşirliği, Van ve Musul vilayeti arasında konu ile ilgili yazışmalar içermektedir.

⁵⁸⁹ BOA, DH. MUI, Dosya No: 66-1, Vesika No: 40, Van Valisinin Dahiliye Nezaretine Yazdığı 31 Kânûn-ı Sâni 1325 Tarihli Yazı

⁵⁹⁰ BOA, DH. MUI, Dosya No: 66-1, Vesika No: 40, Dahiliye Nezaretinden Van Vilayetine yazılan 1 Şubat 1325 Tarihli Telgraf

Nasturilerin ‘derdestlerinden sarf-ı nazar’ edilmesini istiyordu.⁵⁹¹ Dâhiliye Nezareti bu şikâyeti harbiye nezaretine gereğinin yapılması hususunda bir yazıyla iletmişti.⁵⁹²

Bu yazışmalar Nasturilerilerin lideri patrik Marşimun’un devletle ilişkilerinin görünürde normal gözüküğünü gösteriyordu. Van vilayetinden Hakkâri Nasturileri ile ilgili gelen raporların bir kısmı da bunu doğrular nitelikteydi. 1913 yılında Van’dan çekilen şifreli telgrafta Nasturileri reisi ruhanisinin hali hazırda Rus propagandasına meyilli olmadığını ancak yine de o havalide az çok icra olunan Ortodoksluk propagandasının tesirinde kalabileceklerini bu nedenle dikkatli olunması gerektiği bildiriyordu. Telgrafla beraber ayrıca bir rapor sunuluyordu. Raporda Nasturiler içinde bir müddet kalarak gözlemlerini anlatan bir askeri görevli, patriğinin kendisinde iyi izlenim bıraktığını ve henüz muhtelif propagandacıların Hakkâri Nasturileri üzerinde hiçbir etki bırakmadıklarını ancak yine de ilerisinin harp tecelliyatına bağlı olacağını söylüyordu. Raporda, eğer Osmanlı devleti harp gâilesinden yakayı kurtarabilirse on seneden beri vergi vermeyen ve hükümeti tanımayan Nasturilerin ıslah edilmesi durumunda bunların dış tesirden masun kalacakları ve hiçbir gaileye sebep olamayacakları belirtiliyor aksi durumda ise bu sert ve geri kalmış tabiatlı insanlardan her ecnebinin istifade edeceği belirtiliyordu.⁵⁹³

Ancak Van vilayetinden gelen bu iyimser raporlara karşılık Musul vilayeti evveliyatta olduğu gibi patriğin sözlerine güvenmiyordu. Musul Valileri yakın bir tehlikeye işaret ediyor ve bunu telgraf, yazı ve raporlarında da bildiriyorlardu. Nitekim aynı tarihlerde yani 1913’te Musul valisi, İngilizlerin Nasturilerin bulunduğu yerlerdeki faaliyetlerine ve Rusların da hududa yakın İran topraklarındaki faaliyetlerine dikkat çekerek Hakkâri’ye bağlı olan ve Nasturilerin yaşadığı İmadiye kazasının gittikçe ehemmiyet kazandığını bu nedenle buradan muntazam bir şekilde haber alınabilmesi için bölgeye telgraf hattının çekilmesini istiyordu.⁵⁹⁴ Musul valisinin dikkat çektiği gibi Ruslar, İran Nasturilerini tamamen kendi yanlarını

⁵⁹¹ BOA, DH. MUI, Dosya No: 21-1, Vesika No: 64, Van Valisi Hakkı’nın Dahiliye Nezaretine Yazdığı 8 Haziran 1328 Tarihli Yazı

⁵⁹² BOA, DH. MUI, Dosya No: 21-1, Vesika No: 64, Harbiye Nezaretine Yazılan 9 Haziran 1328 Tarihli Yazı

⁵⁹³ BOA, DH. İD, Dosya No: 116, Vesika No: 57, Van Vilayetinden Gönderilen 21 Kanun-i Sani 1328 Tarihli Şifreli Telgraf

⁵⁹⁴ BOA, DH. İD, Dosya No: 169, Vesika No: 11, Musul Valisi Tarafından Dâhiliye Nezaretine Gönderilen 18 Muharrem 1332 Tarihli Yazı

çekmişlerdi. Bu durumun Hakkâri Nasturilerini etkilememesi zayıf bir ihtimal olurdu. Nitekim Hariciye Nezareti, Urumiye Şehbenderliğinden aldığı bilgiye dayanarak 17 Şubat 1914'te bir yazıyla, İran'ın Rumiye şehrindeki Nasturilerin dini liderinin Van'a geldiğini ve bu kişinin Nasturileri mezhep değiştirmeye yöneltebileceğine dikkat çekerek durumun takip edilmesini istiyordu.⁵⁹⁵

Aslında artık tedbir almak için biraz geç sayılırdı. Nitekim Musul Valisi, kendisinden önceki yıllarda Musul'da görev yapan valilerin defalarca yaptığı uyarıları biliyor olacak ki yapılması gerekenlerin yapılmamasını ağır bir biçimde eleştiriyordu. Vali 16 Haziran 1914'te yazdığı telgrafta bütün uyarılara karşın hükümetin ve Van vilayetinin üzerine düşeni yapmadığını söylüyor ve Nasturilerin devletin karşısına büyük bir gaile olarak er veya geç çıkacağını söylüyordu. Vali vilayet dâhilinde Nasturilerle meskûn mahallerin Van vilayetinin sınırları içinde yer aldığını ifadeyle bir kez daha Van Vilayetinin sorumluluğuna dikkat çekiyordu. Bölgeye bizzat gittiğini ifadeyle müşahedelerini anlatan vali, misyonerlerin Nasturilerin bulunduğu yerlerde mektep vesaire açarak güya onları eğitmek medenileştirmek için çalıştıklarını buna mukabil kendilerinin ise asırlardır var olanı sürdürmeye çalışmaktan başka bir şey yapmadıklarını söylüyordu. Vali; *"Bu gibi mekasıd-ı diniye ve ecnebi çalışmaları şöyle dursun telgraf gibi bugün ibtidai sayılmış vesaiten bile mahrumuz bu hal-i ihmâl devam ettikçe günün birinde devletin büyük bir gaile karşısında kalması hiç de imkânsız değildir"* diyordu.⁵⁹⁶

Özellikle Rusların vaatleri, İngilizlerin birtakım faaliyetleri ve Nasturiler içerisinde ileriye görebilen aydınların yokluğu nedeniyle bu topluluk, I. Dünya Savaşına doğru Devletle olan bağlarını neredeyse koparma noktasına getirdi. Tiyari Nasturilerinin aksine olaylarla anılmayan Cilo(Jelu) Nasturileri de artık hükümet temsilcilerine karşı koyuyordu. II. Meşrutiyetten sonra Gever'den gelen Osmanlının Ermeni asıllı nüfus memuru, sayımının Meclis-i Mebusan'a yönelik olduğunu söylese de canını onlardan zor kurtarıyordu.⁵⁹⁷

⁵⁹⁵ BOA, DH. İD, Dosya No: 116, Vesika No: 57, Hariciye Nazırı Tarafından Sadaret Gönderilen 4 Şubat 1329 Tarihli Yazı

⁵⁹⁶ BOA, DH. İD, Dosya: 169 Vesika, No: 11, Musul Vilayetinden Gönderilen 3 Haziran 1330 Tarihli Şifre

⁵⁹⁷ W. A. Wigram, *a.g.e.*, 218-219

4.3. NASTURİLERİN I. DÜNYA SAVAŞINDA OSMANLI DEVLETİNE KARŞI SAVAŞMALARI VE İRAN'A GÖÇLERİ

Sanayileşen batı ülkelerinin sömürgecilik mücadelesi 20. yüzyılın başında iyice hız kazanırken, yayılan milliyetçilik dalgası da çok uluslu devletleri sarsmaya başlamıştı. Uzun yılların getirdiği ekonomik ve siyasi mücadelelerinin bir harbe yol açacağı artık bilinmekteydi. Bu nedenle rekabet içerisindeki ülkeler silahlanarak muhtemel bir savaşın hazırlıklarını tamamlamaya çalışıyorlardı. Nitekim Temmuz 1914'te birçok ülkeyi içine alacak felaket yani I. Dünya savaşı 28 Temmuz 1914'te Avusturya'nın Sırbistan'a savaş açmasıyla başlamıştı. Osmanlı hükümeti savaşı yakından takip ederken bir yandan da bu savaşın kendilerini de içine alacak şekilde yayılması durumunda birtakım tedbirler almaya çalışıyordu.⁵⁹⁸

Osmanlı idarecileri bu doğrultuda bilhassa ülkedeki etnik ve dini toplulukların savaş sırasında alacakları tutumu önemsiyordu. Zira geçen yüzyıl içerisinde Osmanlı devletinin bununla ilgili yaşadığı epey tecrübe, bir savaş durumunda çıkacak herhangi bir iç isyanın ağır sonuçlar doğurabileceğini düşündürüyordu. Bu nedenle özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Nasturilerin Ruslarla yakın teması,⁵⁹⁹ onlarla ilgili birtakım tedbirler almayı gerektiriyordu.

Savaşın başlamasında kısa bir süre sonra 3 Ağustos 1914'te Van Valisi Tahsin Paşa, patriği görüşmek için Van'a davet etti. Hükümet adına yapılan bu görüşmede Tahsin Paşa, patriği savaşta Rusların yanında yer almamaları için ikna etmeye çalıştı. Gayet dostane bir şekilde geçen görüşmede Tahsin Paşa, Nasturilerin bütün sorunlarıyla yakında ilgilenme ve yardım götürme sözü verdi. Ayrıca hükümet patrik, piskopos ve bütün aşiret reislerine maaş bağlamayı ve Nasturilere silah dağıtmayı vaat ediyordu.⁶⁰⁰

Patrik verilen bu teminatlara karşılık her ne kadar tarafsız kalacaklarını söylüyorsa da nihai kararını malikler ve halkının ileri gelenleriyle yapacağı

⁵⁹⁸ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım-Birinci Dünya Harbi*, C. I, Nehir Yay., İstanbul, 1990, s. 45 vd

⁵⁹⁹ Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri*, Bilgi Yay., İstanbul, 1996, s. 405-406

⁶⁰⁰ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 442. H.L. Kieser, Vali Tahsin paşa için; "Van'ın enerjik liberal valisi Tahsin, Hristiyanlar ve Müslümanlar tarafından geniş kabul görüyordu." Bkz. Kieser, *a.g.e.*, s. 621

görüşmeden sonra bıraktığını söylüyordu.⁶⁰¹ Patriğin bu sözleri aslında daha önceki gelişmelere bakıldığında Nasturilerin savaşa girmemesi yönünde pek bir umut vaat etmiyordu. Nitekim Osmanlı idarecilerinde genel kanı Nasturilerin savaşa gireceği yönündeydi. Bundan olacak ki savaş başladıktan sonra hükümet, Nasturilere yönelik radikal bir tedbire başvurmak niyetini gösterdi.

Savaşın başlamasından sonra 26 Ekim 1914'te Dâhiliye Nazırı Talat paşa Van Vilayetine, Nasturilerin iç Anadolu illerine yerleştirilmesi düşünüldüğü ve bunun için gereken tedbirlerin alınmasını içeren bir yazı gönderdi. Gönderilen yazıda; *“bugüne kadar olan hükümet için daima sorun teşkil eden ve ecnebi tahrikleri için vasıta ve alet olma istidatları ve daha önceki hareketlerine binaen bir ceza-i mahsus olmak üzere Nasturilerin buldukları yerlerden ihraç ve tartlarıyla Ankara, Konya gibi münasip vilayetlere müteferrik surette sevkleri ve burada da toplu halde bulunmamaları için yirmi haneyi geçmemek üzere ve hükümete iskân hususunda hiçbir surette karşı koymamak şartıyla kalabilmelerine müsaade edileceği”* deniliyordu.⁶⁰² Ancak Van vilayetinin önce olumlu sonra ise bunun gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığı yönündeki cevabı üzerine bundan vazgeçildi. Van Vilayetine gönderilen Nazır imzalı ikinci yazıda *“Çölemerik civarında ve toplu bir halde bulunan Nasturilerin iki tabur jandarma ile ve on gün zarfında heman vilayata sevk ve takibi mümkün olduğu evvelce alınan şifrede iş'ar kılınmış idi. şimdiki iş'arınıza nazaran bunun halli kabil olmayacağı anlaşılmıştır. Bina aleyh bilahare haklarında gereken muamele yapılmak üzere o zamana kadar kendilerinin sıkı ve mütemadi bir nezaret altında bulundurulmaları lazımdır”* deniliyordu.⁶⁰³

Nasturilerin göç ettirilmesinden vazgeçilmişti. Ancak hükümetin Nasturilerle ilgili tahminlerinde yanılmadığı bir süre sonra belli olmaya başlamıştı. Osmanlı devletinin savaşa girmesinden sonra Nasturilerde bir kıpırdanmanın olduğu görülüyordu. 20 Mart 1915'te Van'dan gönderilen şifreli telgraf, Nasturilerin adeta savaşa hazırlık niyetlerini gösterir gibidir; *“...Çölemerik dâhilindeki Nasturilerin iki*

⁶⁰¹ Surma Hanım, *a.g.e.*, s. 70

⁶⁰² BOA, DH. ŞFR, Dosya No: 46, Vesika No: 78, Dahiliye Nazırı Talat Paşa Tarafından Gayet Acele Damgasıyla Gönderilen 13 Teşrin-i Evvel 1330 Tarihli Şifre

⁶⁰³ BOA, DH. ŞFR, Dosya No: 46, Vesika No: 102, Dâhiliye Nazırı Tarafından Gönderilen 16 Teşrin-i Evvel 1330 Tarihli Şifre

üç aydan beri vaziyetlerinde bir tebdil-i mahsus olup hatta gelip geçen yolcuları tevkif ve üzerilerini taharri ile evrak ve sairelerini zabt ve bu meyanda hükümete ait evrak-ı resmîyeyi de müsadere eyledikleri ve bunun da en ziyade baş amal ve makasad- hafî perverde eyliyan Marşimunun tahrikiyle ika edilmekte olduğu bazı istidlalattan bil muhabere anlaşılmiş ve bu babda ittihaz-ı tedabir olunmakta bulunmuştur.”

Öte yandan patrik hükümete sadakat ve taraftarlık gösteren akrabası Nemrud Efendi ile görünüşte aza meselesinden dolayı ihtilaf yaşamaktaydı. Aralarında çatışma belirtileri baş gösterince buraya bir müfreze yerleştirilmişti. Ancak patrik yerel makamlara başvurarak Nemrut ile aynı yerde kalamayacağını ve eğer Nemrut Koçanis’i terk etmezse kendinin burayı terk edeceği hususunda ısrar ediyordu. Van Vilayetine göre patriğin bu ısrarındaki amacı açıktı. Patrik devlet aleyhine bir harekete girişmek niyetindeydi. Bu nedenle ya Nemrut’u buradan çıkartacak ya da kendisi amacını rahat gerçekleştirebilecek emin bir yere çekilmek niyetindeydi. Nitekim bir süre sonra patrik Koçanis’i terk ederek Nasturilerin yaşadığı Dez nahiyesine çekilmişti. Ancak bu durum Tahsin Paşa’nın yerine atanan Van Valisi Cevdet Beyi hiç endişelendirmemişti. Cevdet Bey, Çölemerik hükümet yetkililerine Marşimun’un Dez’e çekilmesinin veya orada bir münasebetsizlik yapmasının önemli olmadığını zira etraflarının silahlı Kürt aşiretleriyle çevrili olduğunu söylüyordu.⁶⁰⁴

Osmanlı devleti Kasım 1914’te savaşa girdiğinde en zorlu cephelerden biri de Rusya’ya karşı savaşılan doğu cephesiydi. Bu cephedeki Osmanlı-Rus mücadelesi hem Kars-Erzurum hem de kuzey Batı İran-Azerbaycan hattında sürdürülüyordu.⁶⁰⁵

İran topraklarındaki Urmiye eyaletinin Nasturileri, tercihlerini yapmış ve Osmanlı Devletine karşı Rusya’nın yanında savaşa girmişlerdi.⁶⁰⁶ Hakkâri Nasturileri ise henüz savaşa dâhil olmamışlardı. Ancak onların da Ruslarla daha önce yaptıkları temaslarla ilgili olsa gerek bir takım hazırlıklar yaptıkları görülmüyordu. Patrik

⁶⁰⁴ BOA, DH. EUM. 2. şb, Dosya: 8, Vesika No: 63, Van Vilayetinden Gönderilen 7 Mart 1331 Tarihli Şifreli Telgraf

⁶⁰⁵ Ali İhsan Sabis, *a.g.e.*, C. 2, s. 266, 437- 438-439

⁶⁰⁶ James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğunda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, C. I, (Çev: Ahmet Güner), Pencere Yayınları, İstanbul, 2005, s. 274

ikametgâh olarak kullandığı Koçanıs köyünü terk ederek daha korunaklı Dez vadisi girişindeki ikametgâhına yerleşmesi de bu hazırlıklardandı.⁶⁰⁷

Aralık 1914'te Osmanlı orduları Sarıkamış yenilgisinden sonra geri çekilmek zorunda kalmış ve daha sonra gerek bu cepheden gerekse de İran üzerinden gelen Rus orduları durdurulamamıştı. 1915 yılının bahar aylarında ilerleyen Rus orduları mayıs ayında Van'ı işgal ettiler. Bu sırada Ermenilerin kılavuzluğunda ilerleyen bir Rus birliği Başkale'ye ulaştı.⁶⁰⁸ Wigram, bundan sonrasını şöyle anlatıyor; “*Bir Rus ordusu Van'a ulaştı ve buradaki kuşatma altında olan Ermenileri kurtardı. Asurların(Hakkari Nasturileri) müttefiklerin yanında savaşmaları doğrultusunda resmi bir çağrıda bulunmak üzere Başkale'ye bir müfreze gönderildi. Bu çağrı cesurca kabul edildi*”⁶⁰⁹

Buna göre Nasturilerin Osmanlıya karşı Rusların yanında savaşa girmeleri, tarih olarak Rus ordusunun Van'ı işgal ettiği zamana denk geliyordu. Ancak Nasturilerin Rusya'nın yanında ne zaman ve neden savaşa girdikleri üzerine batılı kaynaklar bilgileri çarpıtarak veriyor. Bu nedenle bu konuya kısaca değinmek gerekiyor. Birinci ve yaygın iddia Nasturilerin, Ermenilerin başına gelenlerin-burada sürgün kastediliyor- kendi başlarına gelmesinde korktukları ve Ermenilerden başka diğer Hıristiyan toplulukların da katledilmeye başlandığı için Rusya'nın yanında savaşa girdikleri iddiasıdır.

Rus konsolos ve yazar Basil Nikitine, Nasturilerin 10 Mayıs 1915'te savaşa girdiğini söylüyor. Nikitin; “*Nasturilerin savaşa girdikleri tarih olan 10 Mayıs 1915'ten önce Osmanlı imparatorluğunda Ermeniler sürülüyor, Hıristiyanlar katlediliyordu. Bu nedenle onlar da bunu görerek kısa süre sonra bunların kendi başlarına da geleceğini düşünerek savaşa girdiler*”⁶¹⁰ Nikitin, Rus devleti olarak kendi sorumluluklarını görmezden geldiği gibi Nasturilerin Osmanlı Devletine karşı savaş kararını haklı göstermeye çalışıyor.

⁶⁰⁷ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 448

⁶⁰⁸ Tuncay Ögün, *Vilayat-ı Şarkîye Mültecileri(1915-1923)*, Babil Yayınları, Ankara, 2004, s. 11

⁶⁰⁹ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 448

⁶¹⁰ Jonas Linderholm, “Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da I. Dünya Savaşında Asuriler ve Süryaniler (1914-1918)”, İsveç, 1999”, Erişim: www.geocities.com/mezoforum/jonas.htm. Erişim Tarihi: 10.08.2008

Nikitine'nin verdiği tarih, Nasturilerin Tiyari aşireti lideri olan Malik İsmail'in Başkale'de Rus ordusu komutanın çağrısı üzerine buraya gidip görüştüğü ve savaşı başlattığı tarihtir.⁶¹¹ Oysa savaş kararı için, I. Dünya Savaşı sırasında Patrik olan Paul'un kız kardeşi Surma Hanım; "*12 Nisan 1915'te tüm aşiretlerimizin ileri gelenleri Dez köyüne ulaştı. Görüşmeler 5 gün boyunca sürdü ve sonunda patrik'in de izniyle Türk hükümetine karşı savaş açmaya ve itilaf devletleri ile anlaşmaya varılmasına karar verildi*"⁶¹² Surma hanımın anlatımına göre Nasturiler daha 17 Nisanda savaşa girmeye karar vermişlerdi. Aslında bu tarihlerden 17 Nisan veya 10 Mayıs, hangisi doğru kabul edilirse de Nikitine'nin iddiası geçersiz olur. Çünkü Ermenilerin tehcir edilme kararı bakanlar kurulundan 19 Mayıs 1915'te çıkmış ve uygulanmasına 27 Mayıs'ta başlanmıştır.⁶¹³

Bir diğer husus Anadolu'daki Hıristiyanların katledildiğini gören Nasturilerin, bunun üzerine savaşa girdiği iddiasıdır. Osmanlı İmparatorluğunda, Ermenilerden başka Hıristiyan grupların baskı gördüğüne değinen ilk kaynak Musul'daki Alman konsolosu Holstein'in 18 Mayıs'ta gönderdiği telgraftır.⁶¹⁴ Yine Ermeniler dışında Osmanlı imparatorluğunda Diyarbakır, Mardin ve Cizre'deki Keldani ve Süryanilerin isyana kalkıştıklarını bildiren ilk Osmanlı askeri telgrafı 12 Ekim 1915 tarihlidir. Yani Nasturilerin savaşa girmelerinden yaklaşık 6 ay sonradır.⁶¹⁵ Yine bu tarihlerde Anadolu'nun her hangi bir yerinde Ermeni olayları dışında Hıristiyan azınlıklarla ilgili bir mesele henüz yoktur. Dolayısıyla Rus ve batılı kaynaklarla beraber kendilerine günümüzde Asurî diyen çağdaş Nasturi kaynaklarının da dile getirdiği, Ermenilerin sürgünü ve ülkedeki diğer Hıristiyanların Osmanlı Devletince katledilmesi üzerine Hakkâri Nasturilerinin savaşa girdikler iddiası doğrulanmamaktadır.

Diğer bir iddia ise Hakkâri Nasturilerinin, Türk ve Kürtlerce katledildikleri için savaşa girdileridir. Buna göre 'savaştan önce de var olan kendilerine yönelik Kürt saldırıları özellikle savaş başladıktan sonra giderek yoğunlaşmıştı. Üstelik bu

⁶¹¹ S. Akgül, s. 70; G. Yonan, *a.g.e.*, s. 237

⁶¹² Surma, *a.g.e.*, s. 74

⁶¹³ Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, bky, 3. Baskı, İstanbul, 2004, s. 66-67

⁶¹⁴ J. Linderholm, *a.g.m.*, Telgrafın metni için bkz. G. Yonan, *a.g.e.*, s. 277

⁶¹⁵ İsrail Kurtcephe, "Birinci Dünya Savaşı'nda Bir Süryani Ayaklanması", *OTAM Dergisi*, S. 4, Ankara, 1993

olaylar yüksek rütbedeki kişilerin bilgisi dâhilinde idi ve hatta bazı yetkililer bunu yönlendiriyordu.⁶¹⁶

Daha önce belgelere dayanılarak ifade edildiği gibi Kürt-Nasturi ilişkilerinin - Tiyari aşireti hariç-genel itibarıyla barışçıl olduğu ve yöredeki çatışmaların tamamen aşiretler arası kavgalar olduğu ifade edildi. Bunu doğrulayan ifadeler bugün Çal'm(Çukurca) yaşlı köylüleri tarafından hala söylenmektedir. Mesela Tiyari ve Tuhup aşiretleri daima rakipler ve her ikisinin de müttefikleri farklı Kürt aşiretleriydi. Kürt aşiretleri herhangi bir çatışmada mutlaka Nasturilerin desteğini almaya çalışıyorlardı. 1880'de Şemdinli'de Şeyh Ubeydullah İran topraklarına saldırdığında Şemdinli Nasturileri de buradaki az nüfuslarına rağmen Kürtlere yardım etmişlerdi.⁶¹⁷ 19. yüzyılın sonralarından itibaren Tiyari Nasturileri ile Kürtler arasında bir cepheleşme olmuşsa da bu hiçbir zaman bütün Nasturi aşiretleri için böyle olmamıştı.

Ancak başta patrik ve onun kız kardeşi Surma Hanım olmak üzere daha sonra Urmiye'ye göç eden Nasturi ileri gelenleri ve din adamlarının buradaki misyonerlere ve batı basınına verdikleri ifade ve mülakatlarda tam aksi anlatılmaktaydı. Sanki evvelden beri bir tarafta Nasturi aşiretleri diğer tarafta ise Kürtler yer alıyor ve bu "cesur Hıristiyan topluluk", kendilerine saldırıp varlıklarına son vermek isteyen Müslüman Kürtlere karşı bitmez tükenmez amansız bir mücadele sürdürüyordu. Bu çerçevede içinde birçok hikâyeye türetilmişti. Mesela I. Dünya savaşı başladığında her gece bir iki köylerinin basıldığı, bu köylerde öldürme, yağmalama, tecavüz gerçekleştirildiği anlatılıyordu. Buna karşın somut herhangi bir köy veya olay belirtilmeden, sadece her gece bir veya birkaç köyümüz saldırıya uğruyordu gibi soyut ve hikâyemsi ifadeler kullanılıyor. İsim olarak bir iki köyün dışında sadece Başkale ismi geçiyor. Buna göre I. Dünya savaşı başladığında Başkale ve köylerindeki Hıristiyanlar saldırıya uğramış ve bir kısmı da katledilmişti.⁶¹⁸

⁶¹⁶ Surma, *a.g.e.*, s. 71

⁶¹⁷ Celile Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, Peri yayınları, İstanbul, 1998, s. 98

⁶¹⁸ Bunun için şu kitaplara bakınız. Bryce-Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğunda Ermenilere Yönelik Muamele, 1915-1916*, C. I-II; Surma Hanım, *Ninovanın Yakarışı*; Gabriel Yonan, *Asur Soykırımı*; G.P. Badger, *The Nestorians and Their Rituals*, Volume I

Savaş öncesinde Doğu Anadolu’da Ermenilerle Kürtler arasında çarpışmaların olduğu ve bu çarpışmalarda karşılıklı olarak köylerin yağmalandığı, insanların öldürüldüğü yerli-yabancı kaynaklarca bilinmektedir. Van vilayeti içindeki sancak, kasaba ve köylerde bu olayların yaşandığı batılı konsolos ve misyonerlerin raporlarında olduğu gibi Osmanlı belgelerinde de mevcuttur. Nitekim Ermenilere yönelik saldırıların yoğun şikâyet konusu olması üzerine 1896 yılında Osmanlı hükümetince Sadettin Paşa adında özel yetkili bir general teftiş amaçlı olarak Van’a gönderilir. Van’da şahit olduğu birçok asayişsizlikten sonra Başkale’ye gelen Paşa hatıratında şunları yazar; “*Başkale’de ne asayiş ne düzen vardır. Redif taburlar, aşiretler ve İran eşkıyası köylerde yağma ve talanda bulunmaktadır. Yağma ve talan köylülerde dayanacak güç hal mecal bırakmamıştır*”⁶¹⁹

Sadettin Paşa bu saldırıların Müslüman olan olmayan ayrımı yapılmadan birçok köye yapıldığını belirtir. Paşa burada Kürt aşiret reislerine ve devletin rütbe verdiği bazı Kürt Bey ve ağalarına nasihat ederek bu yaptıklarının ne insafa ne de dine sığıdığını onlara anlatmaya çalışır.⁶²⁰ 1896 yılında olduğu gibi 1915’te de bu olayların Başkale’de tekrarlandığı muhtemelen doğrudur. Fakat Başkale ve çevresinde kalabalık bir Nasturi topluluğundan söz edilemez. Zira 1842 yılındaki verilere göre Başkale’de sadece 11 Nasturi köyü bulunmaktadır.⁶²¹

Hristiyanlara yönelik saldırılar diye bahsedilen bu olaylar bir iki istisna hariç bütünüyle Ermenilerle ilgilidir. Bu mesele zaten I. Dünya savaşından önceye dayanır. 1877 Osmanlı-Rus savaşından sonra Ermenilerin gerçekleştirdiği birçok suikast ve bombalama olaylarından sonra kanlı Ermeni olayları olmuştur. Bazen devletin müdahale ettiği Ermeni isyanlarında birçok kişi hayatını kaybetmiştir.⁶²²

Sonuç olarak savaştan sonra İran’a göç eden Hakkâri Nasturilerinin ifadelerinde ve dönemin tanığı Surma Hanımın kitabında yer alan iddiaların bir ikisi dışında köy ismi, yer ve zaman belirtilmeden soyut ifadeler kullanılarak abartılı ve hikâyemsi vakalar anlatılmaktadır. Daha önce belgeleriyle verilen Şemdinli ve Gever

⁶¹⁹ Sadettin Paşa’nın Anıları-Ermeni-Kürt Olayları... s. 121, 126

⁶²⁰ Aynı eser, s. 66

⁶²¹ G. P. Badger, *a.g.e.*, s. 392 vd.

⁶²² Bu konuda sayı ile ifade edilmeyecek kadar çok belge, kitap ve makale bulunmaktadır.

Nasturilerine yönelik köy gaspı ve birtakım zulümler, Nasturilerin I. Dünya savaşına girmeleriyle yakın bir ilgisi görünmemektedir. Zira Kürtlerin zorbalığından kaçan aşiret gücünden yoksun bu Nasturiler, güçlü Nasturi aşiretlerine sığınmak yerine İran veya Rusya'ya göç ediyorlardı. Dolayısıyla aşiret Nasturilerin kendi aşiretinden olmayan bu Nasturi gruplarıyla ilgilendiklerine dair bir bilgi görülmemektedir.

Bu nedenle I. Dünya savaşına karar veren ve diğer Nasturi aşiretlerini de buna mecbur eden, patrik ve onun mensubu olduğu Tiyari aşireti idi. Patrik ve Tiyari aşiret reislerinin savaşa karar vermelerini Jonas Linderholm; *“Kesin olan şudur: Asuriler'in(Nasturiler) savaşı ilanının apaçık tek nedeni, Ruslar'ın Osmanlılar'ı yeneceğine güvenerek kazanan attan yana oynamak istemiş olmalarıdır”*⁶²³ şeklinde açıklıyor. Üstelik Linderholm'a göre Rusların Van'ı işgal tarihi ile Nasturilerin savaşa girişi arasındaki zamanlama apaçık planlı bir harekâttı.

Osmanlı Devletinin savaşa girdiği Ekim 1914'ten beri durumu gözlemleyen Hakkâri Nasturileri Şubat 1915'te hareketlenmeye başlamışlardı. Misyoner kaynakları ve İran'a göç eden Nasturiler, savaşa girmenin Nasturi halkının ortak kararı olduğu ve bu konuda bir bütün olarak hareket edildiğini belirtmektedirler. Buna göre, 15 Şubat günü 300 silahlı Tiyarili Koçanis'a gelerek patrik ailesini daha güvenli buldukları Tiyariye götürmüştür. Aynı tarihlerde diğer Nasturi aşiretlerinden yaklaşık 500 kişilik silahlı bir güç Koçanis'a gelmiş ve buradaki görüşmelerden sonra patrik ve Koçanis'ta bulunanlar 12 Martta Dizan yöresine gelmişlerdi. Daha sonra ise 12 Nisanda tüm aşiret liderleri ve ileri gelenler Dez köyünde toplanmış ve 5 günlük bir görüşmeden sonra 17 Nisanda Osmanlı devletine savaşa açılmasına karar verilmişti.⁶²⁴

Fakat dönemin Osmanlı arşiv belgelerine göre Surma hanımın söylediği gibi, Nasturilerin savaşa hazırlığı öyle açık ve birlikte alınan bir karar değildir. Savaşa girme konusunda Nasturiler aynı kanaatte olmadıkları gibi aralarında bu konuda çatışmaya varacak kadar bir anlaşmazlık vardır. Mesela Çölemerik kazası mahkeme azası ve aynı zamanda patrik Marşimun'un amcası olan Nemrut Efendi Osmanlı taraftarıdır ve patriğin savaşa girişimine şiddetle karşı koymuştur. Hatta Linderholm,

⁶²³ J. Linderholm, *a.g.m.*

⁶²⁴ Surma, *a.g.e.*, s. 74

Basil Nikitine ve John Joseph'e dayandırdığı bilgiye göre, Patrik'in kendi ailesinin birçok üyesi ve Patrik'in amcası da dâhil olmak üzere, Osmanlı taraftarı oldukları için yakın akrabalarınca öldürüldüler⁶²⁵ Aynı bilgi bizzat dönemin tanıdığı olan Nasturilerce de ifade edilmektedir. Jilo aşiret liderinin oğlu olan Malik Qambar, I. Dünya savaşı sırasında 19 yaşındadır ve babasından sonra aşiretin başına geçen kişidir. 1969'da Beyrut'ta ölen Malik Qambar, anılarında 1915 yılına kadar özgür ve mutlu bir yaşam sürdürdüklerini ancak Tiyari aşireti ve gücünü bu aşiretten alan patriğin savaş kararı vererek bütün Nasturileri ateşe attıklarını, yerlerinden yurtlarından ettiklerini söyler. Aynı zamanda patriğin amcası Nemrut Efendinin damadı olan Qambar, hem hükümet hem de halk tarafından oldukça sevilen, sayılan Nemrut Efendinin hasta yatağında Nasturileri savaşa sokmamak için büyük çaba harcadığını ancak savaş yanlılarının Nemrut Efendiyle birlikte onun iki oğlu, baldızı ve üç yeğenini katlederek kendilerine engel bu grubu ortadan kaldırdıklarını söylüyor. Qambar, bu cinayetleri işleyenler için; *“kendine biz aşiretizi adını takan bu acımasız grup, aslında eli kanlı bir cani sürüsüydü”* diyerek *“bunların yüzünden halkımız arasına dünyanın her yanına göç ve dağılma baş gösterdi. ...yerinden yurdundan olan halkımız, yaşam yerlerini terke koyuldu”* demektedir. Qambar isim vermese de burada Tiyari aşiretini suçladığı açıkça anlaşılıyor.⁶²⁶

Patrik, amcası Nemrut Efendi ile gerginliği bahane ederek Koçanıs'ı terk ederek taraftarlarıyla birlikte Dez Nahiyesine gelmişti.⁶²⁷ Açıkça söylemeseler de patrik ve Tiyari aşiretinin bir harekete girişeceği artık bilinmekteydi. Nitekim misyoner Wigram da, patriğin ikametgâh olarak kullandığı ve Çölemerik Türk garnizonuna 13 km yakınlıkta olan Koçanıs köyünü terk ederek daha uzak ve daha korunaklı Dez vadisi girişindeki kale benzeri korunaklı ikametgâhına, savaşa hazırlık amacıyla yerleştiğini söylüyordu.⁶²⁸

⁶²⁵ J. Linderholm, *a.g.m.* (Muhtemelen Nasturiler savaşa girdikten sonra bu şahısları öldürdüler.)

⁶²⁶ “Malik Qambar'ın Kalem ile Kendi Yaşam Öyküsü ve Jilo Aşireti”, Erişim: <http://www.acsatv.com.tr/filer/Malik-Qambar.pdf>, Erişim Tarihi: 23. 12. 2009

⁶²⁷ BOA, DH. EUM. 2. şb, Dosya: 8, Vesika No: 63, Van Vilayetinden Gönderilen 7 Mart 1331 Tarihli Şifreli Telgraf. Nemrut Efendinin Çölemerik Kazası mahkeme azası olduğu 1899 tarihli Van Vilayet Salnamesinde de geçmektedir. Yine aynı tarihte Abraham Ağa belediye azası iken patrik Marşimun da Çal Nahiyesi idaresinde bulunanlardan biridir. Bkz. *Van Vilayet Salnamesi 1315(1899)*, Van Belediyesi Yayınları, 1995, Ankara, s. 94-95

⁶²⁸ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 448

Ancak daha önce de ifade edildiği gibi bu bilgi Van Vilayetini endişelendirmemiştir. Van valisi Cevdet paşa, patriğin müstahkem bir mevki olan Dez'e çekilmesinin engellenmemesini istiyordu. Zira etrafları Kürt aşiretleriyle çevrili iken Nasturilerin girişeceği hareketlerin önemsiz olacağını söylüyordu.⁶²⁹

Nasturilerin çarpışmayı başlatıklarına dair ilk telgraflar gelmeye başlamıştı. Musul Valisi 8 Mayıs 1915'te Tiyari Aşiretinin Başkale'deki Müslüman köylerine saldırdıklarını rapor etti.⁶³⁰ İki gün sonra aynı doğrultuda Almanya büyükelçisi ülkesinin dışişleri bakanlığına şu telgrafi çekiyordu;

Nr.46: Reich Büyükelçisi, Dışişleri Bakanlığına. Pera 10.5.1915

“Van vilayetinin Hristiyan halkı günlerden beri ayaklanma içinde. Ermeniler Van'a bağlı Müslüman köylerini basıyorlar. Van Kalesine saldırıyorlar. Saldırıları göğüslemek isteyen zayıf Türk garnizonu 300 asker kaybetti. Kentte her gün sokak çarpışmaları; kentin büyük bir kesimi isyancıların elinde. Ayaklanma özellikle Şatak bölgesinde çok yoğun. Tiyari'nin Başkale ilçesindeki Nasturi aşiretleri de aynı zamanda ayaklandı. 2000 iyi silahlarla donanmış Tiyarili, Müslüman köylerini bastılar ve Çölemerik'in kuzeyinde mevzilendiler.”⁶³¹

20.4.1915'te Dir'de bulunan Jandarma Fırkası Kumandanı, Urumiye'de bulunan birinci Kuvve-i Seferiye kumandanına gönderdiği raporda, Van'da Ermenilerin, Çölemerik'te ise Nasturilerin İsyan ettiklerini bildirerek yardım istiyordu.⁶³²

İlk çatışma Çölemerik yakınlarındaki Dez köprüsü civarında olur. Osmanlı kuvvetleri henüz bölgede olmadıklarından Nasturiler jandarmaları yenerek Çölemerik merkezini ele geçirirler.⁶³³ Daha sonra etraftaki Kürt köylerine baskınlar düzenleyerek birçok Kürt grubunu katlettiler. Bu sırada Ruslarla irtibat ve haberleşme devam ediyordu.⁶³⁴

⁶²⁹ BOA, DH. EUM. 2. şb, Dosya: 8, Vesika No: 63, Van Vilayetinden Gönderilen 7 Mart 1331 Tarihli Şifreli Telgraf.

⁶³⁰ J. Linderholm, *a.g.m.*

⁶³¹ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 276

⁶³² A. İhsan Sabis, *a.g.e.*, C. II, s. 429

⁶³³ Surma, *a.g.e.*, s. 74

⁶³⁴ S. Akgül, *a.g.e.*, s. 70

Nasturilerin Çölemerik'i ele geçirdiği Mayıs 1915 sonlarına doğru Gever'i işgal eden Rus güçlerinin komutanı Andreyovski, Patriğe Azerbeycandaki Rus güçlerinin komutanı General Çornazubof'dan gelen bir mesajı ilettili. Rus general patriği görüşmek için Van'a sınırı olan İran'ın Salmas şehrine davet ediyordu. Aynı tarihlerde Urmiye'de bulunan Baz aşiretinden ünlü Nasturi lideri Ağa Petros da patriğe bir mektup göndererek, Urmiyeden geri çekilen Türk kuvvetlerinin önünü kesmesini rica ediyordu. Patrik Çornazubof'dan aldığı mesaj üzerine dağılı aşiretlerinden bir birlik oluşturdu ve İran'da bulunan Rus generali ile görüşmeye gitti. Burada törenle karşılaşan patriğe savaşmaları durumunda Rus ordusunun çabuk bir biçimde yardım edeceği sözü verildi.⁶³⁵

Bu arada Wigram Rusların, Kürtleri de yanlarına almak için 400 kazaktan oluşan bir Rus silahlı birliğini Urmiye'den Oramar'a gönderdiğini yazıyor. Buna göre Situ Ağa'nın kibarca karşıladığı bu kazak birliği hemen sonra Şemdinanlı Kürtlerle birlikte gizlice hazırlanan tuzağa düşürülerek 'Balanda Boğazı'nın diplerinde son adamına kadar öldürülmüştü.⁶³⁶ Fakat dönemin Şemdinlili tanıklarının ifadesinden anlaşılıyor ki Wigram olayı tamamen çarpıtmıştır. Bu tanıklardan Hacı Korkmaz, M. İ. Erdost'a verdiği bilgiye göre, bu Rus birliği Mayıs 1916'da Şimdinli'yi işgal eden Rus kuvvetlerinin bir parçasıdır. 4. fırka ve Kürt aşiretlerinin sardığı bu birlik Temmuz 1916'da 'Bağlunda Deresi'nde tamamen imha edilmiştir⁶³⁷

Wigram'a göre, Patrik Salmas'ta iken 23 Haziran 1915'te Bervar Reisi Mir Reşid, Musul'dan gelen bir Osmanlı birliği ile birlikte Lizan ve Aşağı Tiyarilere karşı batıdan saldırıya geçmişti. Cumba ve yukarı Tiyari'ye ise Ertuşi Kürtleri ile Çölemerikteki hükümet kuvvetleri saldırmıştı. Çal Ağası, Tuhup ve Salabekan Nasturilerine karşı kuvvetlerini bir araya getirirken, Oramarlı Situ Ağa, Cilo ve Baz'a saldırmıştı. Cilo, Cumba ve Salabekan'a yapılan saldırılar geri püskürtüldü ise de Koçanis ve Lizan talan edilmiş ve Sapna ile Bervar vadisindeki Nasturi köyleri yakılıp yıkılmıştı.⁶³⁸

⁶³⁵ Surma, *a.g.e.*, s. 74

⁶³⁶ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 451-452

⁶³⁷ M. İlhan Erdost, *a.g.e.*, s. 73

⁶³⁸ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s.450

2 Temmuz 1915'te Musul Vali vekili; “*Ordu kumandanı asker ve topların avdetini tesmil ediyor. Nasturiler takip ve kâmilen imha edilmez ise şimdiki icraat büyük bir faide temin ettirmez. Pek sarp olan bu dağlara sırf aşairden mürekkep kuvvetle bilhassa topsuz bu maksadın hâsılı mümkün değildir.*” diyerek Nasturilerin imhası için top kullanmanın şart olduğunu ifade ediyordu.⁶³⁹

Nasturiler bu saldırılar karşısında aşağıda kalan köylerini bırakarak yüksek yerlere çekilmek zorunda kaldılar. Bu arada 5 Ağustosta patrik yanında getirdiği 200 Rus tüfeği ve fişeklerle geri döndü. Bu silahlarla güç kazanan Nasturiler hükümet kuvvetlerini bir süreliğine de olsa durdurmayı başardılar.⁶⁴⁰ Ancak patrik ve yanındakiler uzun süre dayanamayacaklarını biliyorlardı. Umutlar Başkale’ye ve Yüksekova’ya kadar gelen Rus kuvvetlerinin yardımındaydı. Çünkü antlaşmaya göre Nasturiler savaşa girerse Ruslar onlara yardıma gelecekti.⁶⁴¹ Fakat beklenen Rus yardımı hiçbir zaman gelmeyecekti. Bitlisten taarruz eden Türk birliklerinin geldiğini öğrenen Ruslar 3 Ağustosta Van’ı terk ederek Kafkasya’ya doğru çekiliyorlardı.⁶⁴²

Ağustosun ortalarına doğru Musul Vali Vekili Haydar Bey askeri bir kuvvetle Çölemerik’e geldi.⁶⁴³ Patriğe bir mektup gönderen Haydar Bey Nasturilere silahlarını bırakma çağrısında bulunduysa da bu teklif ret edildi.⁶⁴⁴

Bundan sonra Nasturilere üzerine Ağustosun ortasında ikinci bir saldırı gerçekleştirildi. Oramar ve Barzan Kürtlerinin de desteğiyle yapılan bu ikinci taarruz başarılı oldu. Tuhuba, Baz, Cilo ve Tiyari vadileri ele geçirildi. Kilise ve evler yıkıldı, yakıldı. Tarlalar harap oldu. Cilodaki ünlü Mar Zeya kilisesi tarihinde ilk kez talan edildi.⁶⁴⁵ Nasturiler bu saldırılar süresince Suat Akgül’ün Genelkurmay arşivine dayandırdığı bilgiye göre 1200 kayıp verdiler. 200 Nasturinin esir düştüğü bu çatışmalarda 60 bin de hayvan telef olmuştu.⁶⁴⁶

⁶³⁹ BOA, DH. EUM. 2. şb, Dosya: 8, Vesika No: 63, Musul Vali Vekili Tarafından Gönderilen 19 Haziran 1331 Tarihli Şifreli Telgraf

⁶⁴⁰ Surma, *a.g.e.*, s. 75

⁶⁴¹ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 219

⁶⁴² J. Bryce-A. Toynbee, *a.g.e.* C. I, s. 201-202

⁶⁴³ S. Akgül, *a.g.e.*, s. 71

⁶⁴⁴ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 218; Surma, *a.g.e.*, s. 75; W.A. Wigram, *a.g.e.*, 451

⁶⁴⁵ W. A. Wigram, *a.g.e.*, 452-453

⁶⁴⁶ S. Akgül, *a.g.e.*, 70-71

Nasturiler köy ve vadilerden daha yukarıya 3 bin metre yükseklikteki dağ eteklerindeki Tal platosuna hayvanlarıyla beraber sığındılar. Tal'daki Mar Oudişu kilisesi çok sayıda insan aldığından iyi bir barınaktı. Mevsim yazdı. Hayvanların verdiği et ve sütün yanı sıra zaman zaman köylerinde depoladıkları zahireye de ulaşan Nasturiler bir müddet daha Hakkâri dağlarında varlıklarını sürdürdüler. En büyük sıkıntıları tuz idi. Su azdı. Banyo ve elbise yıkamak için aşağıdaki vadiden akan ırmaklara iniyorlardı. Bu şekilde 3 ay boyunca burada kaldılar. Ancak kış mevsimi yaklaşıyordu. Ve kış mevsiminde bu yükseklikteki yayla ve platolarda yaşamak imkânsızdı.⁶⁴⁷

Patrik bir umutla bir kez daha Ruslarda yardım istemek amacıyla yanına Lizanlı Malik Hoşaba'yı ve bir iki reisi alarak dağ yollarından geçerek Urmiye'ye vardı. Salmas yakınlarındaki Rus birliklerine ulaşan patrik burada büyük bir hayal kırıklığı yaşadı. Zira Rus komutanlar onlara en ufak bir yardım bile yapamayacaklarını söylediler. Hatta patriğe “madem sen kaçıp kurtuldun boşuna geri dönüp hayatını tehlikeye atma” diyerek bütün ümitleri kıran bir teklifte bulundular. Patrik üzüntüyle geri dönmüştü.⁶⁴⁸ Geri gelen patrik burada önde gelenlerle birlikte aldıkları kararla İran'a göç'e hazırlandılar. Kadın ve çocuklarla dâhil 25 bin kişi olan bu topluluk sürülerini de alarak dağ yollarından İran'a doğru yola çıktılar.⁶⁴⁹

Tal ve Dez de toplanan Nasturiler iki koldan yürüyüşe geçerek Kotransis'te birleştiler. Buradan Albak'a(Başkale) ulaşan Nasturiler, Albak üzerinden sınırı geçerek İran'ın Urmiye ve Salmas şehirlerine vardılar. Ancak bu yolculuk sırasında yol boyunca Kürt köylerine veya birliklerine de saldırarak zarar verdiler. Kendileri de doğal olarak bu yolculukta hastalık ve saldırılar sonucu bazı kayıplar verdiler.⁶⁵⁰

Nasturilerin tümü bu sırada göç etmedi. Hoşap, Başkale, Yüksekova ve Şemdinli'de aşiret sınırları içinde olmayan Nasturiler bu savaşın ve göçün dışında kaldılar. Ancak bunların toplam sayısı fazla değildi. Bunlardan daha sonra göç etmek isteyenler ise Osmanlı hükümetince Şemdinli üzerinden İran sınırına bırakıldı.⁶⁵¹

⁶⁴⁷ J. Bryce-A. Toynbee, *a.g.e.*, C. II, s. 393-394; W. A. Wigram, *a.g.e.* s. 452-453

⁶⁴⁸ Bryce-Toynbee, *a.g.e.*, Cilt: 1, s. 370

⁶⁴⁹ W. A. Wigram, *a.g.e.* 454

⁶⁵⁰ W. A. Wigram, *a.g.e.* s. 456-457; G. Yonan, *a.g.e.*, s. 311

⁶⁵¹ M. İ. Erdost, *a.g.e.*, s. 72

4.4. NASTURİLER İRAN TOPRAKLARINDA

1915 yılı sonlarında Rus ordusunun Doğu Anadolu'dan çekilmesiyle yalnız kalan Nasturiler İran topraklarına geçtiler. Nasturilerin göç ettiği İran bu tarihlerde iç karışıklıklar içerisindeydi. Bunun yanında zengin petrol kaynaklarının tespit edilmesinden sonra ülke emperyalist devletlerin yayıldığı alanlarından biri olmuştu. Nitekim 31 Ağustos 1907 tarihinde Rusya ve İngiltere arasında İran toprakları bir antlaşma ile bölüştü. Buna göre İran 3'e bölünüyordu. Rusya ülkenin kuzeyine hâkim olurken, İngiltere güney-doğu bölümünü ele geçiriyordu. Petrol bölgeleri olan orta bölüm ise tarafsız kabul ediliyordu.⁶⁵²

İç siyasi karışıklıklar ve her bakımdan ağır güçlükler yaşayan İran, muktedir bir siyasi otoriteden yoksundu ve müttefik güçlerin desteğini sağlama çabası içine girmişti. Bu yüzden kendi üzerinde yapılan plan ve antlaşmalara ses çıkaramayan İran, I. Dünya savaşında İngiliz ve Rus devletlerinin politik ve askeri açıdan oldukça rahat hareket ettiği ve hatta politikalarına yön verdiği bir ülkeydi.⁶⁵³

Ruslar 1907'de İngilizlerle yaptıkları antlaşmayla karargâh kurdukları İran'ın kuzeybatı kentleri Urmiye, Salmas ve Hoy'u I. Dünya Savaşı başlar başlamaz resmen işgal ettiler.⁶⁵⁴ Buradaki Rus birlikleri her ne kadar İran'ın bölge valisini iş başında bıraktılsa da bu göstermelik bir tutumdu. Çünkü karar verici olan Rus makamlarıydı.⁶⁵⁵ Nitekim hazırladıkları plan gereğince Ruslar bir süre sonra başta Kürtler olmak üzere Müslüman halkı Urmiye ve çevresinden sürmeye başladılar. Aynı zamanda buradaki Hıristiyan halka silah dağıtarak daha önce bu topraklarda birlikte yaşayan Hıristiyan ve Müslümanları da birbirine düşman haline getirdiler.⁶⁵⁶

Ancak Osmanlı Devleti 22 Aralık 1914'te Sarıkamış harekâtına girişince İran'daki Rus birliklerinin kendi ülkeleri ile bağlantısı tehlikeye giriyordu. Bu

⁶⁵² H.V F.Winstone, *a.g.e.*, s. 23

⁶⁵³ S. Akgül, *a.g.e.*, s. 91-92

⁶⁵⁴ J. Bryce-A. Toynbee, *a.g.e.*, C. II, s. 384-385

⁶⁵⁵ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 457-458

⁶⁵⁶ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 118

nedenle 2 Ocak 1915'te Rus birlikleri kuzeybatı İran'dan hızla geri çekildi.⁶⁵⁷ Daha sonra Türk ordusunun geldiği söylentisiyle binlerce Hıristiyan, Urmiye'deki Müslümanların kendilerinden intikam alacağı korkusuyla Rus ordusu ile birlikte Kafkasya'ya geçti.⁶⁵⁸ Sarıkamış'ta Türk ordusu başarılı olamamış ancak Rusların Urmiye ve çevresinden çekilmesi üzerine başka bir Türk birliği Albay Halil komutasında 18 Nisan 1915'te Urmiye'ye gelmişti.⁶⁵⁹ Fakat aynı yılın mayıs ayında Rus ordusunun taarruzu üzerine Türk ordusu Urmiye'den çekilmiş ve Ruslar burayı tekrar ele geçirmişti.⁶⁶⁰ Bu nedenle savaş alanı haline gelen Urmiye ve Salmas çevresi hayli karışık durumdaydı.

Hakkâri Nasturileri işte bu ortamdaki Urmiye ve Salmas ovalarına vardılar. Misyoner raporlarına göre Hakkâri'den 35 bin Nasturi mülteci buraya gelmişti.⁶⁶¹ Urmiye'de görevli Amerikalı presbiteriyen misyoner E. T. Allen ise 8 Kasım 1915 tarihinde Amerikalı misyonerler idaresine gönderdiği mektupta Salmas ovasına güçlkle varabilen bu insanların 15–20 bin arasında olduğunu söylüyordu.⁶⁶²

Hakkâri'den göç eden Nasturiler, İran'ın Türkiye sınırına yakın olan ve "İran Azerbaycan'ı"⁶⁶³ olarak adlandırılan Urmiye ve Salmas şehirlerinin bulunduğu bölgeye yerleştiler.⁶⁶⁴ Burası Türk, Kürt ve İranlı Müslümanların yanı sıra Nasturi Hıristiyanların da yaşadığı etnik ve siyasi açıdan çeşitliliğe sahip bir alandı. Bu etnik unsurlar arasında yaşayan 35-40 bin civarındaki Hıristiyan varlığı⁶⁶⁵ bölgeyi 1830'lardan sonra misyonerlerin çalışma alanlarından biri yapmıştı. Hakkâri

⁶⁵⁷ J. Bryce-A. Toynbee, *a.g.e.*, C. II, s. 386; G. Yonan, *a.g.e.*, s. 119; Ocak 1915'te Osmanlı birliklerinin İran Harekatı için bkz. Sadık Sarısan, "Ömer Naci Bey Müfrezesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi: Atatürk Yolu*, C. IV, S. 16, 1995

⁶⁵⁸ J. Bryce-A. Toynbee, *a.g.e.*, C. I, s. 362

⁶⁵⁹ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 197

⁶⁶⁰ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 üncü Ordu Harekatı*, II (Genelkurmay Başkanlığı Yayını), Ankara, 1993, s. 514; Reha Yılmaz, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devletinin Kafkas Siyaseti", *OAKA*, C. 3, S. 6, 2008, s. 149

⁶⁶¹ S. R. Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları (1908-1918)" *Belleten Dergisi*, C. LXI, S. 231, Ağustos, 1997; G. Yonan, *a.g.e.*, s. 311

⁶⁶² J. Bryce-A. Toynbee, *a.g.e.*, C. I, s. 372

⁶⁶³ Osman G. Özgüdenli, Osmanlı İrani I, "Batı İran ve Azerbaycan Tarihi Hakkında Osmanlı Tahrir Kayıtları; Coğrafi ve İdari Taksimat", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 22, S. 34

⁶⁶⁴ Hassan Arfa, *Kürtler-Tarih&Politika*, (Çev: Faysal Nesre), Avesta Yayın, İstanbul, 2006, s. 67

⁶⁶⁵ H. Arfa, *a.g.e.*, s. 67; G. P. Badger, *a.g.e.*, s. 399-400

Nasturilerinin buraya göç etmesindeki esas neden de bu bölgedeki Hıristiyan Nasturilerin ve misyonerin varlığıydı.

1915 yılının Ekim ayında Salmas'a ulaşan Nasturiler, savaş, hastalık ve açlığın izlerini taşıyorlardı. Daha sonra Urmiye'ye gelen Hakkâri Nasturilerinin yanı sıra Rusların yanında Osmanlı Devletine karşı savaşan ve Ruslar geri çekildiğinde onlarla kaçan bir kısım Osmanlı Ermenisi de burada mülteci konumuna düşmüştü.⁶⁶⁶ Ayrıca daha sonra bu mültecilere köyleri Rusların ve Süryani- Nasturi Hıristiyanların saldırısına uğrayan Müslüman mülteciler de eklenecekti.⁶⁶⁷

Çadır ve barakalardaki bu mültecilerin yiyeceklerini, tedavilerini Amerikan, İngiliz, Fransız ve kısmen de Rus misyonerler karşılamaya çalışıyordu.⁶⁶⁸

Uzun yıllardır Urumiye'de bulunan ve faaliyetlerini sürdüren misyoner örgütlerin savaşın olumsuz şartlarından etkilenen mültecilerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasında büyük yardımları oldu. Bu amaçla Amerika'da basın yayın, mitingler ve kilise aracılığıyla yüklü miktarlarda yardımlar toplanarak misyoner teşkilatlarının aracılığıyla buralardaki mültecilere ulaştırıldı. Özellikle daha sonra Near East Relief, (Yakın Doğu İnsani Yardım Kuruluşu) adını alacak olan The American Committe for Armenian and Syrian Relief (Ermeni ve Süryaniler için Amerikan İnsani Yardım Komitesi) ve American Board örgütü mültecilere yardım konusunda büyük çabalar gösterdiler.⁶⁶⁹ Bu yardım kuruluşları vasıtasıyla bilhassa ACASR(American Committe for Armanian and Syrian Relief) aracılığıyla daha sonra birçok Süryani-Nasturi de ABD'ye göç etti.⁶⁷⁰

⁶⁶⁶ I. Dünya savaşı süresince 20 bin Van Ermenisinin Urmiye'ye göç ettiği iddia edilir. Bkz. İslam Ansiklopedisi, C. 13, MEB, İstanbul, 1986, s. 62

⁶⁶⁷ I. Dünya savaşı sırasında Urmiye ve Salmas çevresi Türk ve Rus birliklerinin savaş alanı haline gelmiş ve bunun yanında Hakkâri'den göç Nasturiler de buraya mülteci olarak göç etmişlerdi. Ancak kin ve nefretle dolu bu Nasturi göçmenler, Rus ordusunun desteğiyle buradaki suçsuz-günahsız Müslüman köylerinde acımasızca katliam ve yağmalarda bulundular. Böyle olunca bu kez bölgenin yerleşik Müslümanları köylerinden kaçarak Urmiye'deki Amerikan, İngiliz ve Fransız misyon merkezlerine sığındılar. Böylece Urmiye'de büyük bir mülteci kitlesi oluşmuştu.

⁶⁶⁸ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 220

⁶⁶⁹ F. Gencer, *a.g.e.*, s. 48 vd.; Bülent Özdemir, "Savaş, Yardım ve Yolsuzluk: I. Dünya Savaşında Amerikan İnsani Yardım Kuruluşu Near East Relief'in Paralarıyla Kurulan Süryani Birlikleri", *XV. Türk Tarih Kongresi*, 11-15 Eylül, 2006, Ankara

⁶⁷⁰ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 313

Bu mülteciler arasında Hakkâri'den göç eden Nasturilerin konumu şüphesiz ayrıydı. Çünkü onlar savaşta Rusya'nın yanında aktif olarak yer aldıklarından Rus orduları tarafından ağır silahlar da dâhil olmak üzere her türlü silah ve cephane ile donatılmışlardı. Bu yüzden artık Urmiye, Salmas ve köylerindeki Müslümanlar için zor günler başlayacaktı. Wigram, “*Bu gaddarlar sürüsü dağlardan ıstıraplarını sona erdirmek için inmişlerdi. Ve şimdi burada hepsi silahlıydılar. Artık Urmiye onların insafına kalmıştı*” diyordu.⁶⁷¹

Nitekim göçün ilk şokunu atlatan Hakkâri Nasturileri bundan sonra Urmiye ve çevresindeki Müslümanlar üzerinde terör estirmeye başladı. Savaştan önce birbirleriyle iyi geçinen Urmiyenin Müslüman ve Süryani-Nasturi Hıristiyan halkının bu durumu, Hakkâri Nasturi aşiretlerinin bölgeye gelmesiyle değişiyordu. O bölgeye sığınan 25.000 kadar Nasturinin parası yoktu ve mülteci hayatı yaşıyorlardı. Sahip oldukları silahlı aşiret gücüyle para ödemediği yerleşik halkın malına mülküne el koymaya kalkıyorlardı. Yerel ve yansız halk ise savaş durumu yüzünden kıt olan erzak nedeniyle onlara yeterli derecede yardım etme imkânına sahip değildi.⁶⁷²

Bu nedenle “*Jelou Süryanileri*”,⁶⁷³ pazarları yağma etmeye başlıyor, kimi Müslümanlar mallarını savunmaya yeltenince de daha önce Müslümanlarla iyi geçinen yerel Nasturilerin yardımıyla, Hakkâri Nasturileri Müslüman halkı kırıma tabi tutuyordu. Her geçen gün birçok kişinin ölümüne neden olan bu olayları durdurmak amacıyla Papa'nın temsilcisi Mgr. Sontag Nasturileri ikna etmeye çalışıyordu. Buna karşın Amerikalı misyoner Dr. Shedd ise müdahalede bulunmaya karşı çıkıyordu Dr. Shedd'in bu tavrı Nasturileri, İranlı yöneticiler ile Müslüman halka düşmanca tutum alma yönünde cesaretlendiriyordu.⁶⁷⁴

⁶⁷¹ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 458-459

⁶⁷² H. Arfa, *a.g.e.*, s. 68

⁶⁷³ İran'a göç eden Hakkâri Nasturilerini, İranlı Müslümanlar Cilo-Jelu-Jelou-Jelous gibi isimlerle tanımlıyorlardı. Bu isimlendirme muhtemelen Hakkari'den gelen Nasturileri, daha önce İran topraklarında yerleşik olan yerli Nasturi halktan ayırt etmek için yapılmıştır. Jelou isminin kullanılması ise Hakkâri'nin Tiyari, Çal ve diğer yerlerine göre Cilo, İran'a yaklaşık 100 km daha yakındır. Bu nedenle buradaki halk daha önceleri Cilo Nasturilerini tanıdığı için Hakkâri'den gelen bütün Nasturilere bu ismi vermiş olabilir. Diğer bir husus ise Nasturilerin birçok kaynaktan Süryani olarak anılmasıdır. İranlı Subay Hassan Arfa da Nasturi yerine Süryani demektedir.

⁶⁷⁴ H. Arfa, *a.g.e.*, s. 68

Uzun yıllardır Urumiye’de bulunan ve Nesturiler arasında misyonerlik faaliyetlerini sürdüren Dr. Shedd, savaş sırasında Amerikan insani yardım kuruluşlarının da temsilcisi olarak görev yapmaktaydı. Amerika’nın savaşa girmesi sonrasında 1917’de, Urumiye Fahri Amerikan Konsolosu olan Dr. Shedd, İnsani yardım amacıyla oluşturulan fonlarda toplanan paraları, 1918’de bölgedeki Ermeni ve Süryani-Nesturilerden oluşturulan askeri birliklerin finanse edilmesinde kullanmaktan çekinmemişti. Büyük bir spekülasyona yol açan bu durum Osmanlı ve İran devletlerince protesto edilmişti.⁶⁷⁵

Rus ordusunun desteği ve misyonerlerin şımartmasıyla Hakkâri’deki yenilgilerinin intikamını, Urmiye’deki Kürt, Türk ve İranlı Müslümanlardan alan Nasturiler, Müslüman Pazarlarına, evlerine ve köylerine yaptıkları baskınlarla zafer sarhoşluğuna kapılmışlardı.⁶⁷⁶ Müslümanlar kendilerini savunmak isteyince taraflar arasında çarpışmalar meydana gelmiş ancak sömürgeci güçlerin yardımıyla İran’daki Müslümanlar sindirilmişti.⁶⁷⁷

Ruslar istediklerini elde etmişlerdi. Urmiye ve çevresindeki Müslümanlar ile Nasturiler birbirine düşman edildikten sonra 1915 yılı kasım ayında Rus orduları komutanı Grandük Nikolas’ın emriyle Patrik Tiflis’e çağırıldı. Burada kendisine büyük ilgi! gösterilen Patrike, Rus Çarı da tebrik telgrafı çekerek muzaffer bir şekilde ülkesine dönmesini diledi. Bu göstermelik itibardan sonra patrikten lideri olduğu Nasturilerin, Rusların yanında savaşmaya devam etmesi istendi.⁶⁷⁸

Eylül 1916’da Ruslar, tasarladıkları saldırılarda kullanma amacıyla Nasturilerden bir birlik oluşturup askeri eğitimden geçirmeye başladılar. Zaten savaşçı olan Nasturi aşiretleri kısa süre içinde iyi silahlanmış birliklere dönüştü. Rus subaylarının danışmanlık yaptığı ve eğittiği bu birlikler, Rus askerleri gibi maaş alıyordu.⁶⁷⁹ Ruslar böylece Ermenilerle birlikte Nasturileri de kullanarak Hakkâri’de

⁶⁷⁵ B. Özdemir, aynı bildiri

⁶⁷⁶ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 459

⁶⁷⁷ S. Akgül, *a.g.e.*, s. 74

⁶⁷⁸ Surma Hanım, *a.g.e.*, s. 77; W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 460

⁶⁷⁹ G. Yonan, *a.g.e.*, 351-352

bir Nasturi yurdu, Doğu Anadolu'da ise geleceğin Ermenistan'ına yer açmak amacıyla Müslümanlara karşı bir temizlik operasyonuna başladılar.⁶⁸⁰

Başlarında patriğin kardeşi David'in bulunduğu bu Nasturi birliği Rusların yanında Osmanlı devletine karşı 1917 yılının Eylül ayına kadar savaştı. Bunun yanında Rus silahlarıyla teçhiz edilmiş Nasturiler çoğu zaman kendi başlarına hareket ederek hem İran'daki hem de Osmanlı topraklarındaki birçok Müslüman köyünü basıp insanları öldürdüler, mallarını yağmaladılar. Bu köylerin büyük kısmı Kürtlere aitti. İran topraklarında ve Osmanlı-İran sınırındaki köylerden sonra Nasturiler, elde ettikleri bu başarıların verdiği zafer sarhoşluğuyla bu kez Hakkâri Kürtlerine karşı intikam saldırılarına giriştiler.⁶⁸¹

Nasturiler Hakkâri'ye Rus işgal ordusu ve ona eşlik eden Ermeni birlikleriyle beraber girdi. Şemdinli bölgesinden Hakkâri sınırlarına giren bu üçlü birlikler Şemdinli'yi alarak burada yaklaşık 5.000 kişiyi katlettiler. "1919 Ocak'ında bölgeyi gezen İngiliz Binbaşı Mason, savaştan önce bölgedeki sayısı bini geçen Kürt ailelerden geriye yalnızca 157'sinin kaldığını ve 81 Kürt köyünden 52'sinin Ruslar tarafından yakıldığı bildiriyordu. Aynı süre içinde Şemdinan'ın komşusu Gever kazasındaki üç yüz kişilik Yahudi nüfus da bu Hıristiyan güçlerce katledildi."⁶⁸²

Bölgeyi iyi tanıyan Nasturiler, Gever'de işgal kuvvetlerinden ayrılarak dağlık bir alana yöneldiler. Yönelindikleri yer dağlar arasında Suto Ağa'nın köyü Oramar idi. Nasturiler I. Dünya Savaşına girdikleri vakit, Suto Ağa Nasturi köylerine yaptığı baskınlarda ve göç sırasında onlara zalimce davranmıştı. Suto Ağa ve diğer bazı Kürt

⁶⁸⁰ J. Linderholm, *a.g.m.*

⁶⁸¹ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 459

⁶⁸² J. Linderholm, *a.g.m.*; Önemli bir husus ise savaş sırasında Hakkâri Sancağındaki Yahudilerin katledilmesidir. (Stanford J. Shaw, Osmanlı arşiv belgelerine dayanarak verdiği bilgilere göre, 1914 yılında Van Vilayetinde(Van-Hakkâri) 1,383 Yahudi vardı ve bunların tamamı Hakkâri sancağında yaşamaktaydı. Bkz. Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 449). Yakın zamanlarda bu Yahudilerin akıbeti sorgulanmaya başlanmıştır. Büyük çoğunluğu savaştan önce ve sonra yurt dışına göç etmiş olmakla beraber savaş sırasında yaklaşık 300 Yahudi'nin topluca katledilmesi incelenen konulardan biridir. Sedat Laçiner, Osmanlı Dâhiliye Nezareti Memurlarının, Ermeni katliamına uğrayan yerleri gezip katliamı tespit etme çalışmaları sırasında, Hakkâri'den çıkıp akrabalarını arayan 300 kişilik bir Yahudi kafilesinin Seyl köyü civarında katledildiğini, söylüyor. Laçiner, Yahudi araştırmacı yazar Dr. Gad Nassi'nin I. Dünya savaşı sırasında Osmanlı topraklarında ve Kafkasya'daki Yahudilerin, Ermenilerce katledildiği hususu üzerinde durduğu ve Tel Aviv Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Arie Shmuelevitz'in de Ermeniler tarafında kıyıma uğrayan bir Kürt Yahudi köyü ile ilgili bir çalışması olduğu belirtiyor. Bkz. Zaman Gazetesi, 22.10.2008

ağaların Nasturilere yaptığı zalimlikler Hakkâri’de günümüzde anlatılmaktadır.⁶⁸³ Bu nedenle intikam duygularıyla dolu olan Nasturiler Oramar üzerine hücum ettiler. Saldırıda birçok Oramarlı Kürt öldürüldü ve köy yağmalanarak talan edildi. Malları ve koyun sürüleri bu saldırıda Nasturilerin eline geçti.

Oramar’dan sonra Nasturiler bu kez daha ilerideki Çal(Çukurca) üzerine yürüdüler. Patriğin kardeşi Davit’in komutasındaki bu çok iyi planlanmış saldırıda birçok kişi katledildikten sonra Herki Aşiretinin büyük koyun sürüleri ele geçirildi.⁶⁸⁴

İngiliz İstihbarat Binbaşısı E.W.C. Noel bu saldırılar için şunları söylüyordu; *“Ruslar, kendilerine eşlik den Nesturi ve Ermenilerin önerileri ve kışkırtmalarıyla - ki bunda bizzat Ağa Petros başrolü oynamıştır -ellerine düşen Müslüman sivil halkı, hiç ayırım yapmadan kesip öldürmüşlerdir. Revandız kentinin tahribi ve ora halkının toptan kırırma tabi tutulmuş olması bunun tipik bir örneğini oluşturur. Revandız ve Nehri ilçelerinden geçen bir gezginci, orada, Hıristiyanların Müslümanlara karşı genel ve toptan yapmış oldukları vahşetin belirtilerini bulacaktır. Bundan daha korkunç ve daha yaygın bir olay düşlemek güç olacaktır.”*⁶⁸⁵

I. Dünya savaşı devam ederken 1916-1917 yılları boyunca devam ettirilen bu saldırılar Rusların ilerlemesine yardımcı oldu. Kürtler, Nasturi saldırıları yüzünden köylerini korumak için yerlerinde kaldılar. Bu saldırılar olmasaydı harekete geçecek olan Kürtler vur kaç taktiğiyle ilerleyen Rus ordularına yanlardan saldırarak epey zarar verebilirlerdi.⁶⁸⁶ Ruslar, Nasturilerin bu başarılı hizmetlerine karşılık aşiret liderlerine, önde gelenlere bol bol madalya dağıttılar.⁶⁸⁷ Patriğe ise madalya dışında Rus Çarı tarafından St. Anne Kilisesinin haçı gönderilmişti.⁶⁸⁸

Ancak bu üstün durumda iken hem Rusların hem de Nasturilerin hiç beklemediği bir gelişme oldu. Ekim 1917’de Rusya’da devrim meydana geldi ve Çarlık Rejimi yıkıldı. Bunun üzerine cephelerdeki Rus orduları kısa bir şaşkınlıktan sonra işgal ettikleri yerlerden çekilerek ülkelerine dönmeye başladılar. Yine İran

⁶⁸³ L. Yalçın-Heckmann, *a.g.e.*, s. 92

⁶⁸⁴ W. A. Wigram, *a.g.e.*, 459-460

⁶⁸⁵ Sonyel, *a.g.m.*

⁶⁸⁶ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 460

⁶⁸⁷ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 350

⁶⁸⁸ Surma, *a.g.e.*, s. 78

topraklarından yani Urmiye, Salmas ve Hoy gibi İran kentlerinden de Rus orduları geri çekilmeye başladı.⁶⁸⁹ Ocak 1918'de çekilen Rus ordusu ve Hıristiyanlar Urmiye pazarını ateşe verdi ve kenti yağma etti.⁶⁹⁰

Çekilen Rus orduları Nasturilere önemli miktarda silah bıraktılar. Bazı Rus subayları Rusya'ya dönmeyip Nasturilere yardım için İran'da kaldı. Rus subaylar buradaki az sayıda İngiliz subay ve görevlileriyle beraber Nasturilerden bir ordu oluşturmaya çalıştılar.⁶⁹¹ İran'daki Rus desteğini kaybetmiş olan İngilizler, Nasturilere destek olarak oluşan nüfuz boşluğunu doldurmaya çalışıyorlardı. Bu nedenle Tiflis'teki bazı İngiliz ve Fransız subayları bölgeye Nasturi birliklerini eğitmek için gönderildi.⁶⁹²

Bir diğer çaba ise İran'daki Ermeni ve Nasturi güçlerini bir araya getirmeye yönelikti. Ermenilerin yoğunluk oluşturduğu Gümrü'deki İngiliz istihbarat subayı Robert McDowell ile Kuzey İran'da Nasturiler arasında faaliyet gösteren Yüzbaşı Gracey, Ermeni-Nasturi ittifakını sağlamaya çalışıyor ve bu ittifaktan 7.000 kişilik bir askeri güç oluşturacakları tahmininde bulunuyordu.⁶⁹³

Nitekim Müttefikler bunu gerçekleştirerek, buradaki Hıristiyanlardan üç birlik oluşturdular. Bin kişilik bir Ermeni taburu, üç bin kişilik bir Nasturi birliği ve bir de Urmiyenin yerli Hıristiyanlarında bir birlik oluşturdular. Bu ordunun başkumandanı Rus asıllı Albay Polkovnik Kazmin idi. Bu ordunun masraflarını 20000 frankla Fransızlar, geri kalanını da İngilizler karşıladılar.⁶⁹⁴ Bu birlikler çekilen Rus ordusunun bıraktığı silahlarla donanmışlardı. Daha sonra Urmiye'de yönetimi Mutwa denilen Hıristiyan bir kurul devraldı. Gerçi Urmiye'nin Müslüman valisi yerinde bırakılmıştı ancak eli kolu bağlı ve yapacağı bir şeyi de yoktu. Şubat 1918'de Hıristiyanlar müttefikler Urmiye'de polis teşkilatı oluşturarak düzeni sağlamaya çalıştılar. Çünkü hemen her gün Urmiye pazarı ve sokaklarında yağmalama ve adam öldürmeler oluyordu. Bu yağmalama ve öldürme işlerini

⁶⁸⁹ Surma, *a.g.e.*, s. 78

⁶⁹⁰ J. Linderholm, *a.g.m.*; Tohid Melikzade, "Ciluluk yahut Azerbaycanlıların Ermeniler tarafından soykırımı" Erişim: <http://tohidmelikzade.blogfa.com/post-124.aspx> Erişim Tarihi: 21.05. 2009

⁶⁹¹ Surma, *a.g.e.*, s. 78

⁶⁹² J. Linderholm, *a.g.m.*

⁶⁹³ S. R. Sonyel, *a.g.m.*

⁶⁹⁴ T. Melikzade, *a.g.m.*

genellikle Hakkâri'den gelen ve halkın Jelou veya Celu dediği dağlı Nasturiler yapıyordu. Doğal olarak bu saldırılara Urmiyeli Müslümanlar mallarını ve kendilerini korumak için bazen karşılık veriyorlardı. Ancak Hakkâri dağlarından gelen Nasturiler kentin artık kendilerine geçtiğini görmüş ve bölgedeki Müslümanları bir katliamdan geçirerek geri kalanlara gözdağı vermeye kararlı idiler. 20 Şubat 1918'de katliamın ilk sinyali 50'ye yakın Urmiyelinin öldürülmesiyle başladı. Bu olay üzerine yetkisiz Urmiye valisi İclal el Mülk yabancı devletlerin konsoloslarına ve Urmiye'nin gerçek hâkimleri olan Hıristiyan güçlere bir nota verdi. Ancak bu notanın herhangi bir geçerliliği olmadı. 22 Şubattan itibaren Urmiye halkı 3 gün sürecek bir katliama uğradı. Top dâhil olmak üzere her türlü silahın kullanıldığı bu saldırının başında Hakkâri Nasturileri vardı. Kadın çocuk ayırt etmeden devam eden bu katliamda binlerce Urmiyeli Müslüman öldürüldü. Bazı kaynaklara göre bu 3 günlük katliamda 20 bin insan öldürülmüştü. Urmiye'yi yöneten Hıristiyan kurul bu çatışmaları önlemek için güya tedbir olarak Müslümanların elindeki silahları toplamaya başladı. 25 Şubatta başlatılan Müslümanları silahsızlaştırma 48 saat içinde tamamlandı. Böylelikle kuzeybatı İran resmen Nasturilerin eline geçti. Bütün bunlara karşın hem Nasturiler hem de onları yönlendiren İngiliz-Rus ve Fransızlar yabancısı oldukları bu topraklarda tutunmanın öyle kolay olmadığını biliyorlardı. Her ne kadar İran yönetim olarak müteffiklerin isteklerine boyun eğmişse de Kürt aşiretleri için aynı şeyi söylemek zordu. Zaten Nasturilerle en çok çarpışan da Kürt aşiretliydi. Bu nedenle Kürtlerle anlaşmadan bu toprakların yabancısı olarak burada barınmak Nasturiler için güçtü. Nitekim İngiliz ve Rus subayların yönlendirmesiyle Nasturi Patriği Mar Şimun Kuzey İran'ın en güçlü Kürt aşireti Şıkak'ın lideriyle görüşmeye karar verdi. Başında Simko'nun(İsmail Ağa) bulunduğu ve önemsenecek silahlı bir güce sahip olan Şıkak Aşireti ile şayet işbirliği yapılabilirse Nasturiler ve müttefikleri planlarında başarıya ulaşabilirlerdi. Nasturilerin patriği Simko ile görüşmeye karar vermişti ama Simko'nun da kendine göre birtakım hesapları vardı.⁶⁹⁵

⁶⁹⁵ T. Melikzade, *a.g.m.*; J. Linderholm, *a.g.m.*; W. A. Wigram, *a.g.e.* s. 460 vd.

4.5. SİMKO'NUN PATRİK MARŞİMUN BENYAMİN'İ ÖLDÜRMEŞİ

Şıkak veya Şekak denilen Kürt aşireti, I. Dünya savaşı sırası ve sonrasında İran topraklarının Türkiye'ye sınır şehirleri olan Urmiye ve Selmas civarında yaşayan büyük bir Kürt aşireti idi.⁶⁹⁶ Öyle ki aşiretin bazı alt kolları Türkiye topraklarına kadar yayılmıştı. I. Dünya savaşının getirdiği karmaşık ilişkiler ve güçler dengesi; yayılma alanı, etkinliği ve nihayet silahlı gücü ile Şıkak aşiretini dikkate alınan bir güç yapmıştı.

Aşiretin lideri Mehmet Ağa İran hükümetine boyun eğmeyi kabul etmiyordu. Çevresinde Simko diye bilinen İsmail ağanın aşiretin başına geçmesiyle aşiretin gücü ve etkinliği daha da artmıştı. İran'ın Azerbaycan valisinin, kardeşi Cafer ağayı hile ile öldürtmesinden derinden etkilenen Simko, ölünceye kadar İran kuvvetleriyle savaşmaya devam etmişti.⁶⁹⁷

Simko bir aşiret ağasının ötesinde yetenekli ve etkileyici bir kişiliğe sahipti. İngiliz Binbaşı Edmonds, Simko'dan saygıya şayan diye bahsediyor. 1923 yılı ocak ayında Simko Süleymaniye'ye gelince, yerel basın bu gelişiyi haber vermiş, onu karşılamak için askeri geçit töreni yapılarak, yedi pare top atılmış ve bir günlük tatil ilan edilmişti.⁶⁹⁸

Bunun yanında Lazerev Simko için; *“çelişkili politik bir şahsiyeti. Hedeflediği amaçları hayata geçirmek için yeterince güç ve yeteneğe sahip olmayan Simko, kimi vakit Türklerden kimi İranlılardan kimi vakitte İngilizlerden medet ummuştu.”*⁶⁹⁹ Ancak İngilizler, Ruslar ve daha sonra İran topraklarına sığınan Nasturiler de Simko'nun gücünün farkındaydılar. Bu nedenle bu güçler dönem dönem Simko ile ittifak kurmaya çalıştılar.

Öte yandan Simko, İngiliz ve Rus subaylarınca örgütlenen ve 5000 ila 6000 arasında silahlı savaşçıya sahip olan patrik Marşimun'un önderlik ettiği Nasturi

⁶⁹⁶ F. Bulut, *a.g.e.*, s. 273

⁶⁹⁷ H. Arfa, *a.g.e.*, s. 66-67

⁶⁹⁸ C.J. Edmonds, *a.g.e.*, s. 403, 412

⁶⁹⁹ M. S. Lazerev, *a.g.e.*, s. 233, 236

Hıristiyanlarının varlığını bir tehdit olarak görmesine karşın tarafsız kalma niyetindeydi.⁷⁰⁰

Nasturilerin önderi Mar Şimun, Kürtlerce meskûn olan Hakkâri dağlık bölgesine dönmek yerine işgal ettikleri İran'ın bu verimli bölgesinde bağımsız veya en azından özerk bir statü sağlamak niyetini taşımaktaydı. Bun nedenle geçici bir süre için bile olsa yerel Kürtlerle işbirliği yapılmadan bu plânını gerçekleştiremeyeceğini biliyordu. Patriğe göre müttefiklerin zaferinden ve Türklerin yenilgisinden sonra Simko ve bölge Kürtleri etkisiz hale getirilebilirdi. Fakat şimdilik Simko ile işbirliğine gitmek gerekiyordu.⁷⁰¹

Bu amaçla Kuzey İran'da Nasturilere yardımcı olmakla görevlendirilen İngiliz Yüzbaşı Gracey, Simko'yu ziyaret etti.⁷⁰² Yapılan bu ön görüşmede, bölgeye giren Türklere ve İran yönetimine karşı ortak harekâta geçilmesinin görüşülmesi kararlaştırılıyordu. Ancak görüşmeden önce Simko, bu planın başarı şansını ölçüp tartıyor ve Türkiye hududuyla Urmiye Gölü arasındaki bölgenin yöneticisi olacaksa, müttefiklerce desteklenen Nasturilerin kendi yetkisine asla boyun eğmeyeceğini ve bun nedenle de onları ortadan kaldırması gerektiğini düşünüyordu.⁷⁰³ İngiliz kaynakları da Simko'nun Urmiye'de gözü olduğunu belirterek bunu doğruluyorlardı.⁷⁰⁴

Surma'ya göre bundan sonra ilk adım Simko'dan gelmiş, Simko 16 Mart 1918'de, Patrik'e bir mektup yazarak görüşme teklifinde bulunmuştu.⁷⁰⁵ İran kaynaklarına bakılırsa Marşimun yerel bir Ermeni aracılığıyla Simko'yla ilişki kuruyor ve aralarında bir görüşme yapılmasını sağlıyordu.⁷⁰⁶ İngiliz kaynakları ise; *"Mar Shimoun'u görmeye giden İran'lı elçiler, ona, Selmas'ta ikamet eden ve "oldukça kötü ad yapmış olan bir Kürt aşiretinin önderi ve eşkiya olan" Simko'yla*

⁷⁰⁰ H. Arfa, *a.g.e.*, s. 71; S. R. Sonyel, *a.g.m.*

⁷⁰¹ H. Arfa, *a.g.e.*, s. 71-72

⁷⁰² Surma Hanım, *a.g.e.*, s. 79

⁷⁰³ H. Arfa, *a.g.e.*, s. 72

⁷⁰⁴ M. Kemal Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti...* s. 51

⁷⁰⁵ Surma, *a.g.e.*, s. 82-83

⁷⁰⁶ Arfa, *a.g.e.*, s. 72

görüşmesini önermiş, Mar Shimoun da bunu kabul etmişti."⁷⁰⁷ diyerek görüşmeyi önerenin İranlı yetkililer olduğunu iddia ediyor.

Ancak anlaşılan bu görüşmenin planlanması ve onaylanmasında İngiliz ve Rus subaylarının aktif rolü vardı.⁷⁰⁸ Görüşme kararı alındıktan sonra buluşma yeri, Salmas ile Simko'nun yaşadığı Çehrik kentleri arasında bulunan Koneşar köyü olarak kararlaştırılmıştı.⁷⁰⁹

25 Şubat 1918 Patrik Mar Shimoun, refakatinde silâhlı 140 Nasturi savaşçı ve 2 top olduğu halde Koneşar'e ulaşıyordu.⁷¹⁰ Rus subaylarının da bir süvari birliği ile eşlik ettiği Patrik, Simko tarafından büyük bir saygı ile karşılanır. Simko Konuğunu bir evde ağırlar, içeride çaylar içilerek sohbet edilir.⁷¹¹ Nasturi kaynaklarına göre görüşmede Patrik; İran'a ve Kürtlere bir düşmanlık beslemediklerini, Simko'nun sahip olduğu bölgede ve İran topraklarında gözü olmadığını hatta Türk saldırıları bitince dağlarına(Hakkâri) döneceklerini söylemiş, Simko ise Patriğin bu fikirlerine içtenlikle inandığını söylemiştir.⁷¹² Simko'nun torunu A. Simitko ise yıllar sonra bir dergiye verdiği mülakatta; görgü tanıkları ve babasından dinlediği şekliyle; Simko ile patriğin bir değil birkaç kez görüştiklerini ve patriğin İran'daki Kürt bölgesinden çıkmaya hiç niyetli olmadığını, Simko'nun onu uyararak Kürtlerle değil Türklerle savaşması gerektiğini ancak patriğin kendi bildiğini yaparak Urmiye'yi denetim altına almıştı. Torun Simitko bu son görüşmede patrik isteklerinde ısrar edip; "*sizden istediğimiz topraklar zaten elimizde*" demiştir.⁷¹³ Toplantıdan sonra Mar Shimoun, Simko'nun refakatinde evden çıkıyor ve dışarıda, her iki önder, dostane biçimde el sıkışıyordu.⁷¹⁴

Görüşmenin başında Simko kuşku yaratmamak için, silâhlı birkaç adamıyla görünmüyor; ama iki önder arasında yapılan görüşmeden sonra birçok silâhlı Kürt de toplantı yerine ulaşıyordu. Toplantı bir evde yapılıyordu. Simko daha önce kendi

⁷⁰⁷ S. R. Sonyel, *a.g.m.*

⁷⁰⁸ Surma, *a.g.e.*, s. 82

⁷⁰⁹ H. Arfa, *a.g.e.*, s. 72

⁷¹⁰ H. Arfa, *a.g.e.*, s. 72

⁷¹¹ Surma, *a.g.e.*, s. 82-83

⁷¹² Surma, *a.g.e.*, s. 82-83

⁷¹³ F. Bulut, *a.g.e.*, s. 292 vd.

⁷¹⁴ H. Arfa, *a.g.e.*, s. 72

silâhlı adamlarını bitişikteki evlerin yassı damlarına yerleştirerek pusuya yatırmıştı. Atlarından inen Nasturi savaşçılar ise atlarıyla birlikte meydanda bekliyorlardı.⁷¹⁵

Bu görüşmeyi ve devamındaki olayları anlatan Patriğin maiyetinde bulunan Rus Binbaşı Kondriatof; *“Patrik ve ben dönüş için arabamızdaki yerlerimizi aldık ki aniden Patrik’e ateş edildi ve ardından bunu çatıdan, pencerelerden, hemen her taraftan tutulan yaylım ateşi izledi. Süvarilerimizden 40 kişi kadarı ya yaralanmış ya da öldürülmüştü. Bu karışıklık içinde bazılarımız Ermenilerin oturdukları evlere sığınmışlardı.”*⁷¹⁶

İran’lı Subay Hassan Arfa’ya göre; Mar Shimoun atlı arabasına binince, Simko, muhafızlarından birinin silâhını elinden alarak Mar Shimoun'u arkadan vuruyordu. Mar Shimoun yere yıkılınca Simko'nun kardeşi tabancasını çekerek onu öldürüyordu. Simko'nun ateş edişini bir işaret olarak bilen Kürtler de hep birlikte silâhlarını patlatmaya başlıyor ve birkaç an içinde Nasturi muhafızların çoğunluğunu atlarıyla birlikte öldürüyorlardı. Onlardan pek azı kaçıp kurtulabiliyordu. Kurtulanlar arasında, Mar Shimoun'un küçük kardeşi David de bulunuyordu.⁷¹⁷

İngiliz kaynaklarına göre Simko, "Tebriz'den gelen elçilerin bilgisi ve kasti plânlarıyla" ikametgâhının bitişigindeki evlerin damlarında silâhşörlerini pusuya yatırıyor. Görüşme bitince Patrik, kendisini muhafızlarının beklediği avluya çıkınca kurşun yağmuruna tutuluyor ve adamlarından yalnız altısı kaçarak kurtuluyordu.⁷¹⁸

Kaynaklar saldırıda kaç kişinin öldüğünü, öldürülen patriğin cesedinin nasıl alındığını net bilgilerle açıklamıyor. Nasturi ileri gelenleri öldürülen patriğin yerine kardeşi Pavles'i seçti.⁷¹⁹

Patriğin öldürülmesini duyan Nasturiler intikam hazırlıklarına başladılar. Yeni patrik ve aşiret reisleri Nasturilere, ayırım yapmadan bulabilecekleri Müslümanlardan öç almayı emrediyordu. Nitekim bunun üzerine Nasturi savaşçılar, Türk, Kürt hiç

⁷¹⁵ H. Arfa, *a.g.e.*, s. 72

⁷¹⁶ Surma, *a.g.e.*, s. 83

⁷¹⁷ H. Arfa, *a.g.e.*, s. 72-73

⁷¹⁸ S. R. Sonyel, *a.g.m.*

⁷¹⁹ Surma, *a.g.e.*, s. 84

ayırım yapmadan yüzlerce Müslüman erkek, kadın ve çocuğu öldürmeye ve evlerini yağma etmeye başladılar. Bir Nasturi aşiret mensubu: "Mar Shimoun'un ölümünden sonra artık Kürt tutsak almaz olduk" diyerek ele geçirilen Kürtlerin derhal öldürüldüğünü söylüyordu.⁷²⁰

Simko, yaklaşık iki yıldır İran'da istedikleri gibi at koşturan dağlı Nasturilerin kendisinden intikam almaya çalışacaklarını biliyordu. Bu nedenle sağlan ve güvenli bulunduğu Çıra(Çehrik) Kalesine yerleşmişti. Simko'nun tahmin ettiği gibi Patriğin öldürülmesinin intikamını almak için Nasturiler hemen bir ordu hazırladı. Ordunun komuta kademesinde Ağa Petros, Rus Subayı Kont Cozmin, Patriğin kardeşi Davit ve birçok aşiret reisi(Malik)vardı.⁷²¹ Simko'nun bulunduğu kaleyi kuşatan Nasturiler, 36 saat süren çarpışmadan sonra kaleyi ele geçirdiler. Simko yakın adamlarıyla kaleden kaçmak zorunda kaldı. Salahi Sonyel; "*Batılı yazar Perley'in iddiasına göre Nasturiler, Simko'nun kalesinde, Tebriz'in İranlı valisince gönderilmiş bulunan ve Mar Shimoun'un öldürülmesini talep eden bir mektup bulmuşlardı. Ancak, İngiliz Devlet Arşivi'nde, bu iddiayı doğrulayıcı herhangi bir belge bulunamamıştır.*"⁷²²

Çarpışma sırasında birçok kişi yaşamını yitiriyor, mal ve mülkler tahrip ediliyordu. Nasturilerin üstün olduğu bu çarpışmalarda her iki taraf da yağma ve katliam yapıyordu. Bu çarpışmalarda Simko'nun kardeşi ölüyordu. Simko ise yaralı olarak 200 adamıyla birlikte Hoy'a kaçıyor ve o tarihten sonra da kaçak yaşam sürmeye başlıyordu. Nasturilerin Müslümanlara karşı işledikleri vahşet o kadar dayanılmaz bir kerteğe geliyordu ki 1918 yılı Mart ayı sonunda, Kotur yakınındaki Yezidekent sakinleri adına 6 Kürt aşiret önderince imzalanan bir dilekçe Van Valisine gönderiliyordu. Bu dilekçede, Nasturilerin, İran'daki Müslümanlardan sonra Van'a gelip oradaki Kürtleri de öldüreceklerini bildiriyorlardı.⁷²³

Kürt aşireti lideri Simko'nun, İran topraklarına sığınan Nasturilerin dini ve siyasi lideri Mar Şimun'u neden öldürdüğü konunun ilgilileri arasında epey tartışılmıştır. Bilinen birtakım bilgiler dışında, Simko'nun Nasturi Patriği Mar

⁷²⁰ W. A. Wigram, *a.g.e.* s. 466; S. R. Sonyel, *a.g.m.*; H. Arfa, *a.g.e.*, s. 72-73

⁷²¹ Surma, *a.g.e.*, s. 84

⁷²² S. R. Sonyel, *a.g.m.*

⁷²³ S. R. Sonyel, *a.g.m.*

Şimun'u neden öldürdüğü tam olarak anlaşılmış olmadığı söyleniyor. Bu konuda İngiliz, Rus ve İran kaynakları farklı iddialar ileri sürmektedir. Dönemin önemli tarafı ve tanığı İranlı subay Hassan Arfa; Simko'nun, Mar Şimun'un halkıyla beraber sığındıkları ve Kürtlerin yerleşim alanı olan Kuzeybatı İran topraklarını ele geçirmek niyetini anladığını ve bu nedenle Mar Şimun'u öldürdüğünü söylüyor. Arfa'ya göre Mar Şimun milletini geldiği yere geri götürme niyetinde değildir. Türklerle başa çıkamayacağını anlamanın yanı sıra, Hakkâri'nin dağları yerine İran'ın yeşil ve verimli alanlarını tercih etmektedir.⁷²⁴ İran güçleriyle uzun zamandır mücadele eden Simko, Mar Şimun'nun bu niyetini sezmiş gibidir ve yıllardır mücadele ettiği İran'nın yanında ikinci bir güçle uğraşmaya hiç niyeti yoktur.

Öldürülen Patrik Mar Şimun'un kız kardeşi bu suikastı tamamen İran yetkililerinin tasarladıklarını iddia ediyor. Surma, Patriğin öldürülmesinde İranlıların parmağı olduğunu ve öldürme olayını Simko'yu kullanarak yaptıklarını kendilerinin elde ettikleri bazı belgelerden öğrendiklerini söyler.⁷²⁵

Rus kaynakları ise Simko ile Marşimun arasındaki çatışmayı İranlıların provoke ettiğini ancak İngilizler olmadan İranlıların bunu yapamayacağını belirtiyor.⁷²⁶

4.6. OSMANLI ORDUSUNUN İRAN HAREKÂTI VE NASTURİLERİN İRAN'I TERK ETMESİ

Rus ordularıyla beraber hareket eden Ermeniler Anadolu ve Kafkasya'da Müslümanlara yönelik şiddet hareketlerini sürekli hale getirmişlerdi. Kuzeybatı İran'da yani Urmiye, Salmas ve Hoy'da ise Ermeni ve Nasturiler birlikte hareket ediyor ve burada başta Kürtler olmak üzere Müslümanlara yönelik şiddet, talan ve katliamlarda bulunuyorlardı. Ancak 1917 yılının Ekim ayında Rusya'da ihtilal çıkınca Rus orduları geri çekilmiş ve sözü edilen yerlerde Nasturiler ve Ermeniler arkalarındaki bu önemli güçten yoksun kalmışlardı.

⁷²⁴ H. Arfa, *a.g.e.*, s. 72

⁷²⁵ Surma, *a.g.e.*, s. 84

⁷²⁶ M. S. Lazerev, *a.g.e.*, s. 196

Nasturiler, Rusların çekilmesiyle İran'da yalnız kalmalarına karşılık Rusların bıraktığı silahlar ve bazı gönüllü Rus subaylarıyla desteklenmeye devam edildi. Müttefikler, Rusların çekilmesinden sonra oluşan bölgedeki boşluğu Nasturilerle doldurmaya çalıştılar. Böylece Türklerin Bakü petrol bölgesine ulaşmamaları amaçlanıyordu.⁷²⁷

1917 yılının Aralık ayının sonunda İngiliz Yüzbaşı Gracey Van'dan Urmiyeye geldi. Bu kentteki İngiliz misyon evinde, Nasturileri Türklere karşı savaştırmak için gizli bir toplantı örgütledi. Toplantıya; Amerika misyon müdürü Mr. Shedd, Rusya konsolos vekili Mr. Nikitin, Urmiyedeki Fransız Piskoposu Monsignor Sontag, başlarında Patrik Mar Şamun'un bulunduğu Nasturi temsilcileri katılmıştı. Bu toplantıda Yüzbaşı Gracey, Savaşmaya devam etmeleri karşılığında savaş sırasında kendilerine askeri ve parasal destek sağlanacağını, savaş sonrasında ise bağımsızlık isteklerinin göz önüne alınacağı yönünde sözler verdi⁷²⁸

1918 yılına gelindiğinde İngilizlerin İran'da bulunan Nasturilerle ilgili planını Gabriele Yonan şöyle açıklıyordu; *"İngilizler; Ruslar Azerbaycan'dan çekilince Türk-Alman ordularının Kafkasya'ya geçerek Bakü petrol yataklarını ele geçirmelerinden korkuyorlardı. Bunun için Nasturilerle bir antlaşma yaptılar. Buna göre Nasturiler, İngiliz ordusu bölgeye gelip hâkimiyet sağlayıncaya kadar Azerbaycan'da denetimi sağlayacaktı. Buna karşılık İngilizler savaştan sonra kendilerine bağımsız bir statü sağlayacaktı"*⁷²⁹

Osmanlı yetkilileri İngilizlerin Azerbaycan petrol kaynaklarına doğru ilerleyeceğini biliyordu. Bu nedenle daha onlar gelmeden Ermeni ve Nasturileri bertaraf etmek ve bölgeye yerleşmek için 15 Mayıs 1918'de harekete geçmişti.⁷³⁰ Rusların çekilmesiyle düzenli Türk birlikleri, kimi daha önce kendi toprağı olan bu yerleri ele geçirmek ve dolayısıyla Müslümanlara yardım etmek için ileri harekâta geçti. Daha önce Doğu Anadolu'dan atılan Ermeni çeteleri ve onlarla göç eden Ermeniler daha ziyade, Erivan, Gümrü ve Ahılkelek havalisinde toplanmıştı.

⁷²⁷ H. Arfa, *a.g.e.*, s. 68, 71

⁷²⁸ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 370

⁷²⁹ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 355

⁷³⁰ Ali İhsan Sabis, *a.ge.*, C. IV, s. 217

Osmanlının I. Kafkas Kolordusu 15 Mayıs 1918 tarihinde Gümrü-Tiflis demiryolunu keserek Ermenilerin kuzey bağlantısını kesti. Yine aynı gün Gümrü-Culfa demiryolunu kesen Türk birlikleri, Ermenilerin Kuzey İran'la bağlantısını engelledi. Böylece Ermeniler kuzeyden ve güneyden bağlantısı kesilen Ermeniler desteksiz bırakılmaya çalışıldı. Bundan sonra taarruza geçen Türk birlikleri karşısında Gümrü 16 Mayıs'ta teslim oldu. Osmanlı devleti böylece Ermenileri tehlike olmaktan çıkardığı gibi İran'daki Ermeni ve Nasturilerin Kafkasya ile bağlantıları da büyük oranda koparmıştı.⁷³¹ Gümrü ve civarındaki Ermenilerin tehlike olmaktan çıkarılması, aynı tarihlerde Kuzeybatı İran üzerine harekete geçen Türk birlikleri için buradaki Ermeni ve Nasturilerle daha rahat mücadele etmeyi sağlıyordu.

Rusların bölgeyi işgaliyle başlayan ve Hakkâri Nasturilerinin buraya göçüyle artarak sistematik haline gelen Urmiye ve Salmas'taki Müslümanlara yönelik zulümler özellikle Simko'nun Patrik Mar Şimun'u öldürmesinden sonra tam bir katliama dönüşmüştü.⁷³² Osmanlı ordusunun önünden Urmiye'ye kaçan acımasız Atranik komutasındaki Ermenilerin de gelmesiyle katliam dayanılmaz boyutlara ulaşmıştı. Salmas'ta Müslümanların çoğu öldürülmüş kurtulabilenler ise Hoy'a göç etmişti. Ermeni ve Nasturileri etkisiz hale getirmek ve dolayısıyla Müslümanlara yardım etmek amacıyla Hoy'un işgali uygun görülmüştü.. Burası işgal edilerek 6. Ordu'yu Uşnu cihetinden sıkıştıran Ermeni kuvvetleri kısmen buraya çekilecek ve Urumiyedeki Ermenilerin Kafkasya ile diğer irtibatları kesilecekti. Bu nedenle Hoy, Türk birliklerince 2 Mayıs 1918'de işgal edilmişti. Türk birliklerinin bu manevraları, Kafkasya ve Van civarından kaçan Ermeni milisler ile Hakkâri'den kaçan Nasturileri Urmiye, Salmas ve Dilman civarında sıkışmak durumunda bıraktı.⁷³³ Daha sonra buradaki Ermeni ve Nasturileri etkisiz kılmak için 4. kolorduya bağlı birlikler 17 Mayıs'da Dilman'a taarruz ettiler. Ancak çok iyi savunma yapan Ermeni ve Nasturilerin direnişini kıramayan Türk birlikleri Dilman ve Salmas'ı alamadı.⁷³⁴ Ali İhsan Paşa, karşı tarafın 3000 kişilik bir kuvvete sahip olduğunu ve Türk kayıplarının

⁷³¹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 üncü Ordu Harekâtı II*, (Genelkurmay Başkanlığı Yayını), Ankara, 1993, s. 507 v.d.

⁷³² S. R. Sonyel, *a.g.m.*; H. Arfa, *a.g.e.* s. 53 v.d.

⁷³³ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 üncü Ordu Harekâtı, II*, s. 512

⁷³⁴ Aynı eser, s. 513-514

40 civarında olduğunu belirtiyor.⁷³⁵ Nasturi kaynakları bu çarpışmada Van Ermenilerinin, liderleri Malkuminyan'ın emrinde kendileriyle birlikte Ali İhsan Paşanın komutasındaki Türklere karşı savaştıklarını ve Türkleri püskürterek onlardan 30 esir ve silah aldıklarını söylüyor.⁷³⁶

31 Mayıs 1918'de Osmanlı Devleti, Ermenistan Cumhuriyeti ile 3 Haziran'da da Gürcistan ile barış antlaşması imzalayıp fiziken Kafkasya'daki hedeflerine ulaşınca, Kafkasya ve Kuzeybatı İran'da bulunan ordularını gelişen stratejik esaslara göre yeniden şekillendirdi. Başkomutanlık Vekâleti 9 Haziran 1918'de Şark Orduları Grubu'nu yeniden teşkilatlandırarak bu yeni teşkilatlanmada 9. Ordu'ya Urmiye Gölü ile Hazar Denizi arasındaki bölgenin kontrol altında tutulması görevini verdi. Amaç İngilizlerin İran içlerinde ilerlemelerini durdurmak ve onların Bolşeviklere yardım etmelerini önlemektir. Ayrıca Urmiye ve civarının Ermeni çetelerinden ve Nasturilerden 'temizlenmesi' de 9. Ordu'nun görevleri arasındaydı.⁷³⁷

İşte bu sebeple, 9. Ordu'ya bağlı 4. Kolordu, Dilman, Hoy ve Makü'de toplanarak Urmiye gölünün batısından, 1. Kafkas Kolordusu'na ait kuvvetler de Culfa'nın kuzeyinde toplanarak Urmiye gölünün doğusundan Kuzeybatı İran'a doğru bir askerî harekâta geçtiler. Bunun sonucunda Osmanlı birlikleri 8 Haziran'da Tebriz ve Sofyan'ı işgal etti.⁷³⁸

Türk askeri kaynaklarına göre Tebriz ve Sofyan'ın ele geçirilmesinden sonra Urmiye civarındaki Nasturilerin dini reisi, 6. Ordu Komutanlığına bir mektup göndererek teslim olacaklarını bildirdi. 6. Ordu Komutanı 16 Haziran'a kadar silah ve mühimmatlarıyla teslim olmaları halinde kendilerine hiçbir şey yapılmayacağını ve memleketlerine gidebileceklerini aksi halde 16 Haziran 1918'den sonra ordunun her türlü harekâta serbest olacağı cevabını verdi.⁷³⁹ Ancak Nasturilerin Teslim olmadıklarına bakılırsa bununla ya zaman kazanmak istedikleri ya da ortak bir karara varamadıkları anlaşılıyor.

⁷³⁵ A. İ. Sabis, *a.g.e.*, C. IV, s. 222

⁷³⁶ Surma, *a.g.e.*, s. 85-86

⁷³⁷ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 üncü Ordu Harekâtı, II*, s. 525 vd.

⁷³⁸ Aynı eser, s. 529-530

⁷³⁹ Aynı eser, s. 530; A. İ. Sabis, *a.g.e.*, C. 4, s. 233

Bölgede düzenli ordu şeklinde ve 4 taburdan oluşan silahlı Ermeni ve Nasturilerin sayısı, yarısı Salmas'ta yarısı da Urmiye'de olmak üzere 5-6 bin kadardı. Rus ve İngilizlerden alınmış 15 top ve 20 makineli tüfekleri vardı. Ancak yine de bu kuvvetlerin başarı sansı az gözükmekteydi. Ruslar savaştan çekilmiş, İngilizler ise az bir kuvvetle henüz Hemedan'da bulunmaktaydılar. Gerçi İngilizler Ermenileri, Nasturileri ve 2000 civarındaki Rus kazağını kendileri gelinceye kadar direnmeleri için teşvik etmekte ise de⁷⁴⁰ onların gelmesi gecikecekti.

4. Kolordu, Urmiye gölünün batısındaki Ermeni ve Nasturileri etkisiz kılmak amacıyla 18 Haziran'da yeni bir harekâta geçti. Bu harekâta Van Valisi Haydar Bey komutasındaki kuvvetler de 19 Haziranda Bajirge civarından sınırı geçerek 20 Haziran 1918'de Urmiye'ye taarruz etti. 19 Haziran'da Dilman'ı ele geçiren kuvvetler 20 Haziran'da Urmiye'ye girdi.⁷⁴¹

Türk birlikleri Urmiye'ye girmiş fakat burayı tam olarak ele geçirememişti. Zira Doğu Anadolu'da insanlık dışı birçok eylemde bulunan ve daha sonra üzerine gelen Osmanlı kuvvetlerinden kaçarak Ağa Petros komutasındaki Süryani milis gücüyle bağlantı kurmak üzere çeteleriyle birlikte İran topraklarına giren Ermeni çete başı Antranik ve onun komutasındaki Ermenilerin⁷⁴² 21 Haziran'dan itibaren Osmanlı kuvvetlerine karşı verdikleri mücadele Türk birliklerini oldukça zor durumda bırakmıştı. Bu nedenle her iki taraf arasında bölgeye hâkim olmak için şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Türk kuvvetleri birçok kez Ermeni ve Nasturi birlikleri karşısında geri çekilmek zorunda kaldı ve bazen de mağlup oldu.⁷⁴³

Ermeni ve Nasturilerin direnişini arttıran husus İngiliz, Rus ve Fransızlar subayların onları güneyden müttefik yardımı gelene kadar savaşmaları yönündeki telkinleriydi. Zaten Nasturi birliklerinin başında Rus subay Kont Kozmin bulunuyordu. Nitekim bağlaşıkların tahrikiyle Atranik komutasındaki Ermeni çeteler kuzeyden 22 Haziranda Hoy'a saldırdılar. Baz'lı Petros Ağa komutasındaki Nasturiler de Hoy'a güneyden saldırarak Ermenilere yardım ediyordu. Fakat Hoy

⁷⁴⁰ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 üncü Ordu Harekâtı, II*, s. 531

⁷⁴¹ Aynı eser, s. 531

⁷⁴² S. R. Sonyel, *a.g.m*

⁷⁴³ Surma, *a.g.e.*, s. 85 v.d.; A. İ. Sabis, *a.g.e.* s. 240 v.d.

halkı Osmanlı ordusu yardıma yetişinceye saldırıya direnince Ermeniler Hoy'a giremediler.⁷⁴⁴ Türk güçlerinin gelmesiyle de Atranik Erivan'a doğru çekiliyor, Ağa Petros ve milisleri ise Urmiye'ye dönüyorlardı.⁷⁴⁵

Hoy kuşatmasında sonra devam eden çarpışmalarda Ermeni ve Nasturiler birtakım başarılar kazansa da Türk birlikleri önünden giderek geri çekilmek zorunda kaldılar. İngilizler, Ermenilerin ve Nasturilerin dışarıdan yardım almadan fazla tutunamayacaklarını görünce harekete geçtiler. Bu amaçla 1918 ilkbaharında Bağdat'tan General Dunsterville komutasında 1000-2000 kadar küçük bir askeri birlik Osmanlılar'a karşı direnişi organize etmek ve Bakü petrol yataklarını korumak için bölgeye gönderildi. Zira Tebriz işgal etmiş olan Türkler Bakü petrollerine oldukça yaklaşmışlardı.⁷⁴⁶

Zencan ve Tebriz arasındaki Miane'yi işgal eden İngiliz General Dunsterville, Sainkale'ye süvari birlikleri ve Urmiye'ye bir uçak gönderdi. 8 Temmuzda Urmiye'ye inen Uçağın pilotu Teğmen Pennington sevinçle karşılandığı Urmiye'de Nasturilerle bir plan üzerinde anlaşıyorlardı. Buna göre Nasturi güçleri ve İngiliz birlikleri iki hafta sonra Sainkale'de bir araya geleceklerdi. Suçbulak (Mahabad) arasındaki Türk ve Kürt güçlerini yarararak Sainkale'ye varması planlanan Nasturiler orada İngilizlerden silâh ve mermi alarak Tebriz'le Culfa arasındaki Türk ulaştırma hatlarına saldırmak amacıyla tekrar Urmiye'ye döneceklerdi. Bu arada Salmas'ta bulunan bir Nasturi taburu ise Urmiye'yi koruyacaktı. Bu plan gereği Sainkale'ye doğru yola çıkan Ağa Petros komutasındaki Nasturi müfrezesi biraz önce değinildiği gibi önlerine çıkan Kürt aşiretleriyle savaşarak ilerlemek zorundaydı. Nitekim yol üzerindeki Kürt aşiretleriyle çarpışarak ilerleyen Nasturiler, planlanan tarihten bir hafta sonra Sainkale'ye ulaşabildiler. Ancak burada onları bekleyecek olan az sayıda askerden oluşan İngiliz birliği ise kendileri riske atmamak için fazla beklemek istememiş ve buradan ayrılmıştı. Ağa Petros ve Nasturiler bunca zahmetten sonra onları bekleyecek olan İngilizleri göremeyince büyük bir hayal kırıklığı yaşadılar.⁷⁴⁷

⁷⁴⁴ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 üncü Ordu Harekâtı, II*, s. 534; H. Arfa, *a.g.e.*, s. 73-74

⁷⁴⁵ S. R. Sonyel, *a.g.m.*; A. İ. Sabis, *a.g.e.*, s. 258, 267

⁷⁴⁶ H. Arfa, *a.g.e.*, s. 74; J. Linderholm, *a.g.m.*

⁷⁴⁷ H. Arfa, *a.g.e.*, s. 74-75; J. Linderholm; *a.g.m.* W. A. Wigram, *a.g.e.* s. 467-468-469

Bu arada İngilizlerin Sainkale'ye gelecekleri istihbaratı Osmanlı ordusuna ulaşmıştı. Üstelik bu haberde, İngilizlerin Ermeni ve Nasturilerle birleşmek amacıyla Savuçbulak yönünde ilerlemeyi düşündükleri de bildirilmişti. 4. Kolordu bunun üzerine 27 Temmuzda bu planı boşa düşürmek üzere Urmiye'ye doğru harekete geçti. Türk kaynaklarına göre Ermeni ve Nasturilerin Urmiye'deki sayısı on sekiz bindi ve bunun 4.000 kadarı da muharipti. İngilizler yetişmeden sonuç almayı çok mühim gören 4. Kolordu Komutanı gerideki birliklerin gelmesini beklemeden 30 Temmuz 1918'de Urmiye'ye taarruz emri verdi.⁷⁴⁸

Urumiye'de ise Sainkale'den gelmesi beklenen yardımın gecikmesi kaygıya neden olmuş, ardından Petros Ağa'nın yenildiği ve güneye çekildiği rivayeti yayılınca Hıristiyanlar arasında panik olmuştu. Türk birliklerinin de Urmiye'ye doğru yola çıktığı öğrenilince kentteki psikolojik üstünlük Müslümanlara geçti. Bunun üzerine Kürtlerin ve Simko'nun oluşturduğu intikam havasından paniğe kapılan Nasturiler, kadınları, çocukları ve sürüleriyle kentten kaçmaya başladılar. Burdaki Ermeni, Nasturi ve yerli Hıristiyanlardan oluşan yaklaşık 60.000 kadar insan 31 Temmuz'da kenti terk ederek taşıyabildikleri eşyaları, hayvan sürüleri ve kocabaş hayvanlarını alarak yola döküldü. Urmiye yaylasında yalnızca 2 bin kadar bölgenin yerlisi Hıristiyan kalmıştı. Bir süre sonra Kürtler ve Simko'nun adamları, kaçan Hıristiyan kabilelerini öldürme, yağma ve talan için onları takip etmeye başladı.⁷⁴⁹

4. Kolordu birlikleri 31 Temmuz'da direnen Nasturi ve bir kısım Ermenileri yenerek Kürtlerle birlikte Urumiye'yi işgal etti. Buradaki Nasturi ve Ermeniler ise Savuçbulak'a doğru çekildiler.⁷⁵⁰ Urumiye'den kaçan Hıristiyanlar, güneye doğru kaçışları sırasında önlerine gelen her yeri yağma ettiler ve ele geçirdikleri Müslümanları öldürdüler. Bölgede kontrolü sağlayan Osmanlı birliklerinin komutanı Ali İhsan Paşa, Tebriz'e vali olarak atadığı İranlı Mecid el Sultan'a verdiği saldırı emriyle, kaçmakta ve yağmalamakta olan Nasturilere ağır kayıplar verdirildi.⁷⁵¹

⁷⁴⁸ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 üncü Ordu Harekatı, II*, s. 541-542

⁷⁴⁹ J. Linderholm, *a.g.m.*; H. Arfa, *a.g.e.*, s. 75

⁷⁵⁰ Mustafa Budak, "Mondros Mütarekesi'nden Sonra Osmanlı 9. Ordusu'nun Kuzeybatı İran'ı(Güney Azerbaycan'ı) Tahliyesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 51, C. XVII, Kasım 2001; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 üncü Ordu Harekatı, II*, Ankara, 1993, s. 542

⁷⁵¹ H. Arfa, *a.g.e.*, s. 75; S. R. Sonyel, *a.g.m.*; J. Linderholm, *a.g.m.*

Kaçan Hıristiyanlar yol üzerindeki bütün Müslüman köylerini darmadağan ederek ele geçirdikleri herkesi katledip ilerlerken, onları takip eden Kürtler ise Nasturi kafilesine saldırarak ağır zayıatlar verdiriyordu. Bu çarpışmalar sırasında binlerce kişi ölüyor veya esir ediliyordu. Batı kaynaklarında saldırılarda 10.000 Nasturi ve Süryani'nin öldüğü belirtilirken⁷⁵²Kürt ve Müslüman kayıplarına ise her zamanki gibi değinilme gereği bile duyulmamıştır. Dr. Melik Tohidzade, Nasturilerin I. Dünya savaşı boyunca İran Azerbaycan'ında(Kuzeybatı İran) toplam 150 bin Müslüman'ı katlettiğini söylüyor.⁷⁵³ Wigram, bu çarpışmalar ve göç sırasında en şanslı grubun Tiyari Nasturileri olduğunu yazıyor. Tiyariler bu savaş ve göçler boyunca aşiret olarak birlikte hareket etmiş ve silahlı güçleriyle ailelerinin zarar görmelerini önlemişlerdi. Üstelik yaptıkları yağmalarla, İran'da göç ederek her zamankinden daha fazla kadın ve koyun sürülerine sahip olmuşlardı.⁷⁵⁴

Türk birliklerinin ilerlemesi karşısında önce Sauçbulak sonra Meyanduap'a kaçan Nasturiler buradan da daha güneye Sainkale'ye doğru kaçtılar.⁷⁵⁵ 19 günlük bir yürüyüşten sonra Sainkale'ye ulaşan Nasturi, Ermeni ve diğer Kuzey Batı İran yerlisi Hıristiyan kafilesi yaklaşık olarak 200 km yol kat etmişlerdi. 10 bin kişilik bir kayıpla buraya varan bu mültecileri, İngilizler daha güvenli buldukları güneydeki bir İran eyaleti olan Hemedan'a götürdüler. Ancak kıtlıktan kırılmakta olan İran'da bu insanlara bakabilmek imkânsızdı. İngilizler mültecileri güneye, Bağdat yakınlarındaki Bakuba'ya göndermeye karar verdi. Orada yiyecek durumu daha olumluydu. Yolculuk sırasında birçok kişi hastalık, yorgunluk vb. nedenlerle hayatını kaybetti. Bunlar arasında veremden ölen Patrik Paulus Shimun da vardı (1920) 15 bin Ermeni mültecinin çoğunluğu Avrupa'ya gemiyle gönderilmek istiyordu ve bunlar Irak'tan aynı yıl ayrıldılar.⁷⁵⁶ Geriye birtakım beklentiler içinde olan Nasturiler kaldı. Artık onlar İngilizlerin insafına kalmıştı.

⁷⁵² S. R. Sonyel, *a.g.m.*

⁷⁵³ Tohid Melikzade, "Ciloluk yahut Azerbaycanlıların Ermeniler tarafından soykırımı" Erişim: <http://tohidmelikzade.blogfa.com/post-124.aspx> Erişim Tarihi: 21.05. 2009

⁷⁵⁴ W. A. Wigram, *a.g.e.*, s. 468

⁷⁵⁵ M. Budak, *a.g.m.*; J. Linderholm, *a.g.m. Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 üncü Ordu Harekâtı, II*, s. 542

⁷⁵⁶ J. Lindederholm, *a.g.m.*

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. İNGİLİZ HİMAYESİNDEKİ NASTURİLERİN İRAK KAMPLARINDAKİ DURUMU VE 1920 SONRASINDA NASTURİLERİN TÜRK-İNGİLİZ SİYASETİNDE YER ALMASI

5.1. İNGİLİZ İŞGALİNDEKİ İRAK'TA NASTURİLERİN DURUMU

Rusların ve İngilizlerin kışkırtmalarıyla I. Dünya savaşında bu ülkelerin safında savaşan Nasturiler, yaşadıkları topraklardan göç etmek durumunda kaldılar. Hakkâri'den sonra İran topraklarını da terk etmek zorunda kalan Nasturiler bu kez mülteci olarak buldukları Irak topraklarında İngilizlerin insafına kaldılar. Önceki bölümde anlatıldığı gibi Urmiye ve Salmas'tan sonra Hemedan'a nakledilen Nasturiler daha sonra Bağdat'ın 50 km kuzeyinde Bakuba mülteci kamplarına yerleştirildiler. Bu kişilerin sayısı onlarla beraber göç eden Ermeniler ile Urmiye ve Salmas'ın yerli Nasturileri de dâhil olmak üzere 40 ila 50 bin kişi arasındadır.⁷⁵⁷ Ermeniler buraya ulaşır ulaşmaz Avrupa'ya geçmek için girişimde bulundular. 15 bin Ermeni mültecinin çoğunluğu Avrupa'ya gemiyle gönderilmek istiyordu ve nitekim bunlar Irak'tan aynı yıl ayrıldılar.⁷⁵⁸

General Austin yönetimindeki Bakuba'da, Nasturiler için okul, hastane, pazaryeri yapılmış ve yiyecekleri sağlanmıştı. Amerikalı Misyonerler başlarında Dr. Mc Dowel olmak üzere Bakuba'daki bu göçmenler için her türlü giysiyi sağlamaya çalıştılar. İngilizler burada Nasturi savaşçılarının önde gelenlerini "Britanya Cesaret Madalyası" ile ödüllendirdiler.⁷⁵⁹

Ancak Nasturiler Bakuba'da İngilizler için getirisi olmayan bir maddi bir külfet durumundaydılar. Sayıları 35.000 civarında olan bu topluluğun birkaç bini dışında gerisi Hakkâri'den gelenlerdi.⁷⁶⁰ İngilizler bu kamptaki insanlar için 1 yılda 2 milyon sterlin harcamıştı. Bu nedenle İngilizler onları gizliden gizliye Irak içerisine

⁷⁵⁷ Suat Akgül, *a.g.e.*, s. 75

⁷⁵⁸ J. Linderholm, *a.g.m.*

⁷⁵⁹ Surma Hanım, *a.g.e.*, s. 88-89

⁷⁶⁰ C. J. Edmonds, *a.g.e.*, s. 503

dağılmaya teşvik ettiler.⁷⁶¹ Ancak bu plan başarılı olmadı ve İngilizler daha sonra onları Musul'a nakletti. İngilizler Musul'da Nasturilere özerklik vaat ederek, 'Arapların rahat durmasını sağlamak' ve Kürt ayaklanmalarını bastırmak için onlardan 4 tabura ayrılan ve toplam iki bin kişiden oluşan "The Assyrian Levy" denilen askeri birlikler oluşturdular.⁷⁶²

Musul'a nakledilen Nasturiler, kendilerinden oluşturulan askeri birliklerle sınırı koruyor, dağlık alanlarda düzenli İngiliz birliklerinden daha yetenekli olduklarından buradaki Kürt ve Arap isyanlarını bastırarak İngilizler için faydalı oluyorlardı. Fakat Nasturilerin silahlı güç olmaları, kendi başlarına birtakım yağma ve öldürme olaylarına karışmaları İngilizleri zor durumda bırakıyordu. Zira Musul'da Müslüman halk Nasturilerin yanı sıra İngilizlere de nefret duymaya başlıyordu.⁷⁶³

Öte yandan İngiliz subaylarının telkinine rağmen Irak yönetimini kabul etmeyen Nasturiler için İngilizlerin -onlara söz verdiklerinin aksine- belirledikleri kesinleşmiş bir planları yoktu.⁷⁶⁴ Böyle olunca İngilizler bu sorunu bir an önce hal etmek için Nasturileri yerleştirebilecekleri yurt arayışında bulunmaya başladılar. Bu nedenle İngilizler ve Nasturiler birlikte farklı yurt seçenekleri üzerinde çalışacaklardır. İngiliz çıkarlarına da uygun olduğundan, Nasturilerin öncelikle Türk ve İngiliz denetimindeki bölgeler arasına yerleştirilmesi düşünülmüştü.

Seçeneklerden biri Urmiye'dir. Burası Nasturilerin yabancı olmadığı bir yerdir. Nasturiler Urmiye'ye yerleştirilirse, İngilizler de Bakü petrolüne daha rahat ulaşma imkânına sahip olacaklardı. Ancak Urmiye'de daha önce yaşananlara bakılırsa Nasturileri kabullenmeleri zor görünüyordu. Nitekim Nasturiler de sürekli bir İngiliz koruması olmadan burada tutunamayacaklarını biliyorlardı. Daha sonra düşünülen yer ise İmadiye bölgesidir. Nasturiler, Musul'un kuzeyindeki İmadiye'ye yerleştirilirse, İngilizlerin elinde bulunan Musul, kuzeyden gelebilecek her türlü tehlikeye karşı korunmuş olacaktır. Fakat buradaki Kürtlerin Nasturilerle geçinemeyeceği düşünülerek bu plandan vazgeçilmiştir.⁷⁶⁵

⁷⁶¹ M. Kemal Öke, *Musul Kürdistan Sorunu 1918-1926*, İrfan Yayınları, İstanbul, Tarihsiz, s. 249

⁷⁶² S. Andersson, *a.g.e.*, s. 21

⁷⁶³ S. Akgül, *a.g.e.*, s. 78

⁷⁶⁴ M. K. Öke, *a.g.e.*, s. 243

⁷⁶⁵ S. Akgül, *a.g.e.*, s. 78, 82

Irak'ta bulunan Hakkâri Nasturi patriği ise yalnızca Türkiye'deki eski yerlerine dönmek isteğine sahipti. Onun amacı kendi toplumunun geleceğini güvenceye almaktı. Nitekim patrik bu isteklerini bildirmek için kız kardeşi Surma hanımı temsilci olarak bir süre sonra başlayacak olan Paris Barış Konferansına göndermiştir.⁷⁶⁶

İngilizlerin öncülüğünde sürdürülen Nasturilere yurt arayışı bu tarihlerdeki milletlerarası konferanslara taşınmaya başlanmıştır. Konu sırasıyla Paris Barış Konferansı, San Remo Konferansı ve Lozan Konferanslarına taşınmıştır.

5.2. PARİS VE SEN REMO KONFERANSLARINDA NASTURİLER

1918-1919 Paris konferansında ele alınan Osmanlı azınlıkları konusu içerisinde Nasturiler de yer almaktaydı. Bu konferanstan çıkacak sonucu diğer azınlıklar gibi Nasturiler de sabırsızlıkla beklemekteydiler. Paris'te Nasturileri temsil eden delegeler, yalnızca İngiliz denetimindeki Nasturilerinin gönderdiği delegeler değildi. Delegasyon içerisinde Amerikaya eğitim için gitmiş Nasturiler de vardı. Delegasyon Asurî, keldani ve Nasturileri temsil iddiasındaydı. Her iki grubun ortak hedefleri ise şimdilik otonom daha sonra bağımsız olacak bir Asur-Keldani devletini kurmaktı. Bu devlet Hakkâri, Musul, Urmiye, Diyarbakır ve Urfayı içine almalıydı.⁷⁶⁷

Fakat Nasturiler kendi aralarında da birlik sağlayamamışlardı. Amerika delegasyonu yukarıda bahsedilen yerleri talep ederken, Irakta bulunan Hakkâri Nasturi patriği ise daha önce ifade edildiği gibi Türkiye'deki eski yerlerine dönmek isteğine sahipti. Nitekim patrik bu isteklerini bildirmek için kız kardeşi Surma hanımı temsilci olarak konferansa göndermek istemiştir. Surma hanım Londra'ya ulaşmış ancak buradan Paris'e gitmek için kendisine gerekli izin verilmemiştir.⁷⁶⁸

19 Nisan 1920'de Sen Remo konferansında konuşan Lord Curzon bir konuşma yaparak; *"bağımsız Kürdistan kurulduğunda Hıristiyan nüfus da göz önüne alınmalı, bu insanların nüfusu 100 bin civarındadır. Yeniden eski yerlerine*

⁷⁶⁶ Yonca Anzerlioğlu, *Nasturiler ve 1924 İsyanı*, Tamga Yayıncılık, Ankara, 2000, s. 99

⁷⁶⁷ Y. Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s. 98

⁷⁶⁸ Y. Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s. 99; S. Akgül, *a.g.e.*, s. 81

yerleştirilmelidirler Türkler tarafından yerlerinden edilen bu insanlar şu anda Bakuba'da İngiliz denetimindedirler. Yeniden yerleştirilmeleri imzalanacak antlaşmada yer almalıdır. Türk-İran sınırında yeni bir düzenleme yapılabilir. Bu insanların kötü kaderleri Ermeniler'e benziyor” diyecek ve “sorumluluk almaktan çekinilmemelidir. Keldani ve Asurilerin korunmaları güvencededir...” ifadesini sözlerine ekleyecektir.⁷⁶⁹ Ancak bu konferanslardan Nasturilerle ilgili somut bir durum belirlemeyecektir.

5.3. NASTURİLERİN HAKKÂRİ TAARRUZU

Paris barış konferansı ve daha sonraki diplomatik girişimlerden Nasturiler lehine bir durum çıkmayınca, İngilizlerin desteğiyle Nasturiler bir plan geliştirdiler. Plana göre Urmiyeli ve Hakkârili Nasturiler birlikte hareket ederek kuzeye doğru bir hareket düzenleyecek ve Nasturiler bu şekilde Hakkârî'deki eski topraklarına kavuşacaklardır. Bu proje doğrultusunda hazırlanan 4000 kişilik kuvvetin başına Nasturi liderlerden Ağa Petros getirilmiştir. Bu kuvvette birkaç İngiliz subay da yer almaktadır. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra 1920 baharında harekete geçen bu birlik daha Türk kontrolündeki topraklara girmeden Zibar ve Surçi Kürtleri Nasturilerle çatışmaya girdi. Bu beklenmedik durum karşısında Urmiye ve Hakkârî Nasturileri arasında ayrılıklar baş göstermiş her grup eski topraklarına ulaşma isteğiyle birbirinden ayrılmıştı. Urmiyeli Nasturiler kötü hava şartları ve Kürt saldırıları sonucu büyük kayıplar vererek geri çekilerek Musul'a dönerken, Hakkârili Nasturiler ise buldukları bölgede Kürt yerleşim yerlerini yağmalayarak yollarına devam etmeye çalıştılar. Ancak bu grup da İngiliz etki alanlarındaki Kürt yerleşim alanlarının yağmaladığı için İngiliz yetkilileri kızdırdığı gibi onlar da başarılı olamamış geri dönmüşlerdi.⁷⁷⁰ Ağa Petros'un büyük diye nitelediği bu projesi birkaç kanlı saldırının ötesine geçmemiş ve başarısız olmuştu.⁷⁷¹

Bu durum kendi aralarında bile birlik olamadığı görülen Nasturilerin başarılı olamayacağını gösteriyordu. Başarısızlığın faturası Ağa Petros'a çıkarılmıştır. Petros ise faturanın kendisine çıkarılması üzerine Fransa'ya yönelince, İngilizler bundan

⁷⁶⁹ Y. Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s. 102; S. Akgül, *a.g.e.*, s. 81-82

⁷⁷⁰ S. Akgül, *a.g.e.*, s. 82-83

⁷⁷¹ M. K. Öke, *a.g.e.*, s. 272

hoşlanmayacak ve Ağa Petros'u Irak'ı terk etmeye mecbur edeceklerdir. Nitekim Irak yüksek komiseri Sir Percy Cox, Ağa Petros için “ onun varlığı bütün pratik çözümlere engel teşkil etmektedir. Fakat benim isteğimle (bölgeden) ayrılmasıyla her şey düzene girdi”. Buradan görülüyor ki İngilizler kendi planları dışında bir fikir görmek istememektedir. Musul'dan Paris'e giden Petros daha sonra öldürülecektir. İngilizlerin öldürttüğüne dair bazı bilgiler mevcuttur.⁷⁷²

1919 yılı sonrası bu gelişmeler ve 1920'deki başarısız harekâtın ardından İngilizlerin yönlendirmesiyle Nasturilerin bir kısmı bu kez farklı yol izlediler. Buna göre Nasturiler Türk sınırını sessizce geçerek eski yerlerine döneceklerdi. Bölgede görevli İngiliz Binbaşı Edmonds göre, 1919 ve 1923 yılları arasında 7-8 bin kadar Nasturi bu şekilde ‘fili bir Türk otoritesinin olmadığı Güney Hakkari’ye’ yerleştirilmişti.⁷⁷³

Diğer yandan İran hükümetinin onayıyla Urmiyeli Nasturilerin bir kısmı yerlerine dönerken bir kısmı ise ya Bağdat'a yerleşmiş ya da Avrupa ve Amerika'ya göç etmeyi tercih etmişlerdir.⁷⁷⁴ Bakuba'da kalan 20 bin civarında Nasturi ise daha önce ifade edildiği gibi Musul'a nakledildi. Edmonds, bunlardan yetişkin erkeklerin büyük bir bölümünün İngiliz subaylarının emri altında Irak toplama birliklerine asker olarak alındıklarını söylüyor.⁷⁷⁵ Ancak Andersson'un verdiği bilgiden, İngilizlerin Musul'a şimdilik yerleştirdikleri Nasturilere, özerklik vaat ederek Arapların rahat durmasını sağlamak ve Kürt ayaklanmalarını bastırmak için onlardan 4 tabura ayrılan ve toplam iki bin kişiden oluşan The Assyrian Levy denilen askeri birlikler oluşturdukları anlaşılıyor.⁷⁷⁶

5.4. LOZAN KONFERANSINDA NASTURİLER

Türk kurtuluş savaşının başarıya ulaşmasından sonra nihai barış için Lozan'da taraflar 20 Kasım 1922'de bir araya geldi. Lozan konferansı üç ana komisyon çerçevesinde çalışmalarını yürütüyordu. Komisyonların başına İngiltere,

⁷⁷² S. Akgül, *a.g.e.*, s. 84

⁷⁷³ C. J. Edmonds, *a.g.e.*, s. 503

⁷⁷⁴ S. Akgül, *a.g.e.*, s. 86

⁷⁷⁵ C. J. Edmonds, *a.g.e.*, s. 503

⁷⁷⁶ S. Andersson, *a.g.e.*, s. 21

Fransa, İtalya delegeleri geçmişti. Azınlıklar sorununun görüşüldüğü birinci komisyonun başkanı Lord Curzon'du. Konu ekalliyetlerin korunması veya azınlıkların korunması başlığı altında ele alınıyordu.⁷⁷⁷

İngilizlerin “küçük müttefikimiz” diye adlandırdıkları Nasturiler, komisyonda Asuri-Keldani genel tanımı altında yer almışlardır. Lozan Konferansı'nın 12 Aralık 1922 Salı oturumundaki azınlıklar bahsinde Lord Curzon, Rum ve Ermenilerden bahsettikten sonra; “ *Kürdistan dağlarının çeşitli yerlerinde ve Türk-İran sınırı üzerinde yaşayan önemli bir Nasturi ya da Asuri Hıristiyanları topluluğu vardır. İngiltere, Fransa ve Amerika, Özellikle, son savaşın boğazlaşmalarından ve felaketlerinden çok çekmiş olan bu halkın kaderi ile yakından ilgilenmektedir. Şimdi İngiliz nüfuz alanı içinde bulunan bir bölgeye yerleşmiş olduğu ölçüde, bu halk, bizim dostça ilgimizden ve korunmamızda yararlanmaktadır. Buna karşılık, Türk ülkesinde kalan Nasturilerin dinlerini, iş-güçlerini ve canlarını korumak için gerekli tedbirlerin alınmasında direnmek zorundayız*”⁷⁷⁸ derken, İsmet paşa ise buna cevaben; “ *Türkiye'nin doğu sınırlarında yaşayan Nesturiler ve Asuriler, büyük savaşa gelinceye kadar hiçbir yakınmada bulunmamışlar ve savaş süresince başkalarının da çekmediği hiçbir özel acıya katlanmak durumunda kalmamışlardır; şüphe yok ki barışa dönüş, onlara, yurttaşlarıyla dostça ilişkilerini yeniden kurma yollarını açacaktır*”⁷⁷⁹ diyordu.

Lozan konferansında Nasturi meselesinin esas bir sorun olarak ele alınmadığı görülüyor. Gerçi İngilizler daha önce Nasturilere vaat ettikleri özerklik sözünü yerine getirmek için konferansta Irak sınırını Türkiye aleyhine daha kuzeyden geçirmeye çalıştılar. Böylece Nasturilerin tüm yaşam alanları Irak bölgesi içinde yer alacaktı.⁷⁸⁰ Ancak Türk tarafı bunun kabul etmeyince fazla da bir girişimde bulunmadılar.

1920 yılındaki başarısız hareketten sonra Musul'dan kovulan Ağa Petros Nasturilerin geleceği için bu konferansın bir fırsat olduğunu düşünerek geniş çaplı

⁷⁷⁷ Eyüp Kaptan, *Lozan Konferansı'nda Azınlıklar Sorunu*, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 2002, s. 43, 45; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları(1920-1945)*, C.1, TTK, Ankara, 1983, s. 95 vd.

⁷⁷⁸ *Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar Belgeler*, Çev. Seha L. Meray, I. Takım C.I Kitap 1, YKY, İstanbul, 1993, s. 183-184

⁷⁷⁹ *Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar Belgeler...* s. 212

⁷⁸⁰ S. Andersson, *a.g.e.*, s. 21

faaliyete girişmiştir.⁷⁸¹ Lozan'a gelen Ağa Petros "davalarına sahip çıkan" Lord Curzon'a şükranlarını arz eder.⁷⁸²

Ağa Petros ve Nasturi yurdu konusunda onunla beraber hareket eden batılı dostları bir bildiri düzenleyerek, hem Amerika hem de İngiliz delegelerine başvurdu. Bildiride Rus ve İngilizlerin kendilerine vaat ettikleri özerk yurdun sağlanmasını talep ediliyordu. Fakat bu talepler diplomatik anlamda istenilen karşılığı bulmayınca bu kez bir başka bildiri hazırlandı. Bu bildiride Rusların ve İngilizlerin Nasturileri nerede ve hangi vaatlerle savaşa ikna ettiği belgelendirildi. Nasturilerin kurduğu Asyro-Kalde Ulusal Konseyi Karar Komitesi Başkanı General Ağa Petros'un başvurusu ve talebi üzerine, o tarihlerde bölgede bulunan Rus-İngiliz-Fransız-Amerikalı misyoner, subay, ajan ve görevli olan kişiler, bu işbirliğinin tanıklığını yazılı olarak bildirmişlerdir. Nitekim 1917-1918 yıllarında Fransız sağlık istasyonunda hekim olarak çalışan Paul Caujole, 20 mart 1922 tarihindeki imzalı ifadesinde şunları söyler: *"1917 aralık ayının sonunda İngiliz Yüzbaşı Gracey Van'dan Urmiyeye geldi. Bu kentteki İngiliz misyon evinde, Nasturileri Türklere karşı savaştırmak için gizli bir toplantı örgütledi. Toplantıya; Amerika misyon müdürü Mr. Shedd, Rusya konsolos vekili Mr. Nikitin, Urmiyedeki Fransız Piskoposu Monsignor Sontag, başlarında Patrik Mar Şamun'un bulunduğu Nasturi temsilcileri ve bir de ben. Bu toplantıda Yüzbaşı Gracey savaş sırasında kendilerine askeri ve parasal destek sağlanacağını, savaş sonrasında ise bağımsızlık isteklerinin göz önüne alınacağı yönünde sözler verdi"*⁷⁸³

Urmiye'nin Rusya eski konsolosu Basil Nikitin de, 15 Mart 1922 tarihinde Paris'te yine Ağa Petros'un başvurusu üzerine bu toplantıyı ve toplantıda verilen sözleri doğrular nitelikte yazılı ifade verdi. Bakuba Mülteci kampı eski komutanı Tuğgeneral H.H. Austin 6 Şubat 1920 tarihindeki ifadesinde, en küçük müttefikimiz diye bahsettiği Nasturilerin, Rusların yönlendirmesiyle Türklere ve Kürtlere karşı akınlar yaptıklarını, daha sonra İngilizlerce Musul'un kuzeyindeki Kürtlere karşı düzenlenen operasyonlarda kullanıldıklarını ve burada çok yararlı olduklarını

⁷⁸¹ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 370

⁷⁸² M. K. Öke, *a.g.e.*, s. 272

⁷⁸³ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 370

söyledi. Austin şimdi bu küçük müttefikimizin yersiz yurtsuz kaldığını ve kendilerinin yardımına muhtaç durumda olduğunu sözlerine ekledi.⁷⁸⁴

Ağa Petros konferanstan bir sonuç alma konusunda ısrarlıydı. Bu nedenle İngilizlerin de çıkarlarını içeren ayrıntılı bir Nasturi devleti planı ile İngiliz dışişlerine başvurdu. Planda açık bir biçimde “1914 öncesi Nasturilerin Türk idaresinde komşularıyla barış içerisinde yaşadıkları, savaş başlayınca müttefiklerin bağımsızlık vadiye onları düşmanlarına karşı savaşmaya zorladıkları” belirtilmekteydi. Geçmişteki bu katkılarına karşılık Ağa Petros, İngilizlerden Van, Urmiye, Hakkâri ve Musul’u içine alan otonom bir Nasturi yurdu tesisini istemekteydi. Kurulacak bu devlet kuzey Irak’ı Türklerden koruyacak ve ileride gerekirse Kürt ve Araplara karşı İngilizlerin dostu olacaktı. İngiltere bu planı fazlasıyla iyimser bulmuş ancak yine de üzerinde değişiklikler yapılır düşüncesiyle bakanlar toplantısına havale edilmesi düşünülmüştür.⁷⁸⁵

Konferansta Türk tarafı ise belli bir dönem dışında zaten Nasturilerle ilişkilerinin hep iyi olduğunu savunuyordu. İşte bu sırada bunu teyit veya karşı atak olarak Ankara’dan konferansa yazılı bir muhtıra gönderiliyordu. Muhtırada, Nasturilere, Osmanlı Devletinde olduğu gibi millet sistemi çerçevesinde muhtariyet tanınacağı ve cemaatin her türlü isteklerinin arzuları doğrultusunda çözümleneceği ifade ediliyordu. Yine istenirse Nasturilere maddi yardımda bulunulacağı, TBMM’ye temsilci göndermeleri ve bölgedeki diğer aşiretlere karşı himaye sağlanacağı da bildiriliyordu. Hatta Nasturilerden sivil mahalli idareci ve jandarma birliklerinin çıkarılmasını dahi Ankara temin edecekti. Lord Curzon bu cevaptan fazlasıyla tatmin olmuştu. Ağa Petros ise çantasında Hakkâri ve çevresi içeren Nasturi yurdu planıyla Lord Curzon’dan randevu beklemekteydi. Ancak Lord Curzon bu isteğe olumsuz yanıt verdiği gibi Ağa Petros’un dilediği gibi hareket etmekte serbest olduğunu kendisine ileterek onu savuşturuyordu.⁷⁸⁶

Bu sırada Ağa Petros’un bu girişimlerinden haberdar olan Irak’taki bazı Nasturi liderleri ona bir mektup gönderdiler. Mektupta kendilerinin onu

⁷⁸⁴ G. Yonan, *a.g.e.*, s. 371

⁷⁸⁵ M. K. Öke, *a.g.e.*, s. 249-250

⁷⁸⁶ M. K. Öke, *a.g.e.*, s. 273

desteklediklerini ancak patriğin kız kardeşi Surma'nın kendisi aleyhinde ciddi bir kampanya başlattığını yazıyorlardı. Mektupta Ağa Petros uyarılarak kısaca şöyle deniliyordu; “İngilizler senin Musul'a dönmeni istemiyor. Çünkü seni Kürt politikalarına engel olarak görüyorlar. İngilizlerin Kürtlere bağımsızlık tanıma niyetleri yoktur. Oysa Nasturilere bağımsızlık verilirse Kürtler buna kızıp dindaşları Türklere döneceklerdir. Ayrıca bu kadar iyimser olma, İngilizlere biz hiç güvenmiyoruz. Çünkü bize sürekli ya Kanada'ya yerleşmeyi kabul edin ya da Irak vatandaşı olun diye baskı yapıyorlar.”⁷⁸⁷ Kısaca Lozan'da Nasturilere doğru düzgün bir cevap vermeyen İngilizler, bunun ötesinde Irak'ta da bir an önce onlardan kurtulma çabasına girmişlerdi.

Esasen Lozan antlaşmasında, I. Dünya savaşı sonrasında birçok uluslar arası azınlık koruma antlaşmalarının aksine, azınlık ölçütleri olarak esas alınan dil, din, soy terimlerinin yerine azınlık karşılığı olarak gayrimüslim terimi kullanılmıştır.⁷⁸⁸ Lozan'da gayrimüslim topluluklar arasında da genel itibarıyla üç “büyük” azınlık grubu yani Ermeni Musevi ve Rumların durumu ele alınmıştır. Nasturi, Süryani ve Keldanilerden ise bu konferansta birkaç söz dışında bahsedilmemiştir.⁷⁸⁹

5.5. NASTURİLER İÇİN YURT ARAYIŞI

1923 yılı son aylarında İngilizleri Musul'da en fazla meşgul eden konu Nasturilerdir. İngiliz sömürgeler bakanı, hükümetinin Musul'u Türklerle bölüşmesini kabul etmesini ister. Bu durumda Musul'un kuzeyi Nasturilere otonom bir bölge olarak verilebilecektir. Bu sıralarda düşünülen diğer bir plan Nasturilerin üçüncü bir ülkeye yerleştirilmesidir. Bunun için Avustralya veya Kanada düşünülmektedir. Bundan anlaşılıyor ki İngilizler yapılan veya yapılacak görüşmelerde Nasturilerin, Türklerle uzlaşmaya engel bir unsur olmasını arzulamamaktadır.⁷⁹⁰

18 Eylül 1923'te Dobbs sömürgeler bakanlığın sorusunu cevaplararken Nasturilerin artık Musul'da yaşamak istemediklerini iletir. Avustralya, Nasturileri

⁷⁸⁷ M. K. Öke, *a.g.e.*, s. 250-251

⁷⁸⁸ Baskın Oran, *Türkiye'de Azınlıklar-Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama, İletişim Yayınları*, İstanbul, 2005, s. 62

⁷⁸⁹ B. Oran, *a.g.e.*, s. 67

⁷⁹⁰ M. K. Öke, *a.g.e.*, s. 247

istememediğini belirtince, İngilizler seçenek olarak Meksika, Arjantin, Arnavutluk arasında gidip gelirler. Fakat İngilizlerin çıkarları ağır basar. Şöyle ki eğer Nasturilerin grup veya toplu olarak göçüne yardımcı olunursa, bu kez Türklere, İngilizlerin Hakkâri kozundan ve Musul'dan vazgeçtiği intibai verilebilirdi. Onun için bu konu bir süre de olsa ertelenmeliydi.⁷⁹¹

Nasturi meselesi İngiliz dışişlerini uğraştırmaya devam etmektedir. Dışişleri Nasturilerin herhangi bir yere göçü için ayıracak parası olmadığını dile getirmektedir. Bundan sonra iki seçenek vardır. Ya Nasturilerin Hakkâri'ye yerleştirilmesi için Türkler ikna edilecek ya da Irak'ta iskan edilip himaye edilecektir. Kuzey Irak'ta yaklaşık 35.000 Nasturi yaşamaktadır. İngiliz hükümeti 1921 yılında kamplara yerleştirdiği Nasturilerin kendilerine maddi açıdan büyük külfet getirdiğini düşünüyordu. Bu sebeple Nasturilerin gizliden gizliye ülke içerisine dağılması teşvik edilecekti. İngilterenin davalarına sırt çevirdiğini anlayan Ağa Petros, Fransa ile önce Suriye'de sonra Marsilya'da temasa geçecek hatta Lozan'da şansını deneyecektir. İngiltere'nin Irak'taki yüksek komiseri, Nasturi yurdu projesinden oldukça soğuduğunu itiraf edecektir. Lord Curzon sömürgeler bakanına, Nasturileri göç ettirecek paralarının olmadığını söyleyecek, zaten göç ettirmenin Türkiye karşısında tezlerinin zayıflayacağını, buna karşı Türkiye'ye yerleştirmelerinin daha ucuz olacağını söylüyordu. Curzon, Türkiye'nin ikna edilebileceğini söylüyordu. Bu da olmasa Emir Faysal'ı Nasturilerin Irak savunması için bulunmaz savaşçılar olduğuna inandırabilirdi.⁷⁹²

Aslında Nasturiler Irakta İngilizlere sorun olmaya başlamışlardır. 5 Ağustos 1923'te Musul'da olay çıkartmışlar, 4 Mayıs 1924'te de Kerkük'te bir esnafın söylediği malın fiyatına yapılan itiraz tartışmaya yol açmış ve ardından 'kendileriyle tartışılmasına tahammül edemeyen' Nasturi birliği makineli tüfekle kalabalığı yayılım ateşine tutarak 50 kişiyi katletmişti.⁷⁹³

Mim Kemal Öke, Nasturilerin, İran ve Irak'ta İngilizlere hep sıkıntı verdiğini, bu sebeple 1924 isyanında İngilizlerin, gelişmelerden Nasturileri sorumlu tutarak

⁷⁹¹ M. K. Öke, *a.g.e.*, s. 248

⁷⁹² M. K. Öke, *a.g.e.*, s. 249

⁷⁹³ C. J. Edmonds, *a.g.e.*, s. 506

Ankara'nın Nasturi hareketine fazla ses çıkartmadığını söylüyor. Nasturiler Irak yönetimini küstürdükleri gibi bölgedeki Arap ve Kürtler de kendilerine artık soğuk bakmaktadır. Bundan sonra Irak sınırları içinde bir otonom Nasturi ünitesi güç gözükmetedir.⁷⁹⁴

5.6. MUSUL MESELESİNDE NASTURİLER

İngilizler Mondros Mütarekesine hükümlerine ve uluslararası savaş kurallarına aykırı bir şekilde Osmanlı Devleti egemenliğindeki Musul ve civarını 10 Kasım 1918 günü işgal etmişlerdi. İngiliz ordularının mütareke hükümlerine aykırı olan bu işgali, Türkiye ile İngiltere arasında yaklaşık 7 yıl süren askeri ve siyasi bir çekişmeye sebep oldu. Bu çekişme boyunca İngilizler birçok siyasi koz gibi Nasturi meselesini de çıkarları gereği birçok kez masaya getirmekten çekinmediler.

Musul nüfusunun yüzde altmış civarı savaş sırasında ve öncesinde birlikte hareket eden Türk ve Kürtlerden oluşuyordu. Türkiye buna dayanarak, Musul meselesinin bir milliyet meselesi olduğu tezini savunuyor, nüfus olarak burada çoğunlukta olduklarını, dolayısıyla bu sorunun buna göre çözülmesini istiyordu. Bunun için gerekirse İngilizlerin Musul'daki petrol gibi çıkarlarını bile anlayışla çözmeye hazır olduklarını çeşitli vesilelerle dile getiriyorlardı. İngiltere'nin ileri sürdüğü tez ise Cemiyeti Akvamdan aldıkları manda vaadi ve Savaşın başında Şerif Hüseyin ile Araplarla yaptıkları bazı antlaşmalardı. İngilizler hem bölgedeki zengin petrol yatakları hem de sömürgelerinin ekonomik faydasını düşündüklerinden, uzun vadedeki stratejik ve politik çıkarlarından vazgeçmek niyetinde değillerdi. İngilizler bu amaçla bir taraftan Kürt aşiretlerini ayaklandırmaya çalışmış öte taraftan da Irak-İran-Türkiye sınırlarının kesiştiği bölgede tampon bir Nasturi devleti kurma çabasındaydı.⁷⁹⁵

⁷⁹⁴ M. K. Öke, *a.g.e.*, s. 275

⁷⁹⁵ Cemal Kemal, Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi: Atatürk Yolu*, C. 10, S. 40, 2007; Emine Kısıklı, "Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi: Atatürk Yolu*, S. 24, Kasım, 2003, s. 487-526; Zekeriya Türkmen, "Özdemir Bey'in Musul Harekatı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri (1921-1923)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 49, C. 17, Mart, 2001; S. Akgül, *a.g.e.*, s. 88, 90-91; Feridun Ergin, "Musul Sorunu ve Körfez Petrolleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 7, S. 20, Mart, 1991

5.7. HALIÇ(İSTANBUL) GÖRÜŞMELERİNDE NASTURİLER

Lozan Antlaşması'nın askıya aldığı Musul meselesinde Türkiye ile Irak arasındaki sınırın, 9 ay içinde Türkiye ile İngiltere arasında yapılacak görüşmelerle çözüme kavuşturulması, antlaşmanın 3. maddesinin 2. fıkrasında hükme bağlanmıştı. Aksi takdirde konu Milletler Cemiyeti'ne havale edilecekti. Bu karar gereğince Türkiye ile İngiltere arasındaki görüşmelere 19 Mayıs 1924 tarihinde başlandı. Haliç Konferansı adı ile bilinen bu görüşmelerde, İngilizleri Sir Percy Cox, Türkiye'yi ise meclis başkanı Ali Fethi Bey temsil ediyordu.⁷⁹⁶

Ancak konferansın daha ilk gününde iki devlet arasında önemli görüş ayrılıklarının olduğu anlaşıldı. İkinci toplantıda Türk Heyetinin Musul talebine karşılık, İngiliz temsilcisi Sir Percy Cox, ülkesi adına bir muhtıra ile Musul da dâhil olmak üzere Fırat Nehri'nin iki sahilini de istedi. Sonuçsuz kalan bu görüşmelerden sonra 24 Mayıs'ta yapılan üçüncü görüşmede Türkiye Musul talebini yinelerken, İngiliz Heyet Başkanı Musul meselesinin dışına çıkan bir istekte bulundu.⁷⁹⁷

İngiliz murahhas Sir Percy Cox ülkesinin manevi olarak Nasturilere karşı sorumluluk duyduğunu bu açıdan Hakkâri'nin bu halka verilmesinin yerinde olacağını belirtiyordu. Böylece İngiltere'nin Musul meselesindeki arazi isteğine Hakkâri de dâhil oluyordu. Türk temsilcisi Fethi Bey ise cevaben, Nasturilerin geçmişteki hatalarını tekrarlamadıkça eskiden olduğu gibi yine barış içerisinde Türkiye'de yaşayabileceklerini söylüyordu.⁷⁹⁸

Fakat o tarihte Irak'ta bulunan İngiliz Binbaşı Edmonds bile, Sir Percy Cox'un bu teklifi için; *“İngilizlerin istediği bu sınır hattının, Asurîlerin antik yurdunu Irak içine bırakıyordu. Ancak kabul etmek gerekiyor ki bu şekliyle Lozanda yapılan her teklifin ötesine geçmiş oluyordu.”* diyordu.⁷⁹⁹

⁷⁹⁶ M. K. Öke, *a.g.e.*, s. 264; Nihat Erim, “Milletlerarası Daimî Adalet Divanı ve Türkiye'nin Musul Meselesi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 2, 1946, s. 330-331

⁷⁹⁷ Z. Türkmen, *a.g.m.*

⁷⁹⁸ M. K. Öke, *a.g.e.*, s. 304-305; Kemal Melek, *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu 1890-1926*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983, s. 46; Bilal N. Şimşir, “Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak İlişkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 21, S. 63, Kasım, 2005; C. Kemal, *a.g.m.*

⁷⁹⁹ C. J. Edmonds, Kürtler, *a.g.e.*, s. 501

Kuşkusuz İngilizlerin Musul meselesinde Nasturileri gündeme getirmesinin sebebi Sadece Nasturilere yurt bulmak olmayıp, Türkiye karşısında kozlarını güçlendirme amacını da taşıyordu.⁸⁰⁰ Nitekim İngilizler, Nasturilerin kendilerine müracaatla himaye istediklerinden, hükümet olarak bu küçük müttefiklerinin geleceğini düşünmek zorunda kaldıklarını ve bu nedenle Hakkâri'yi istediklerini söyleseler de aynı tarihlerde Sir Percy Cox'un basın organlarında çıkan makalelerine bakılırsa, Bağdat'ın güvenliği için Musul, Musul'un güvenliği için de Hakkâri vilayetini istedikleri anlaşılıyordu.⁸⁰¹

5 Haziran 1924 Perşembe günü son toplantıda Türk tarafı, Lozan'da Musul meselesinin görüşme konusu olduğunu, Hakkâri vilayetinde toprak terkine dair hiç bir görüşme geçmediğini ifade etti. Ancak İngiliz Heyeti Lozan Antlaşmasının metninde yer almayan yeni bir meseleyi ortaya koyarak ve bunun üzerinde ısrar edince anlaşma imkânı kalmamış ve konferans nihai olarak kesilmiştir.⁸⁰²

İngilizlerin Haliç Konferansı'ndaki tutumu, mümkün olduğunca ikili görüşmeleri çıkmaza sokarak meseleyi Milletler Cemiyetine taşıma niyetine göre şekillenmişti. Böylece Lozan'da askıya alınan ve 3. madde ile ifade edilen Musul meselesi dokuz aylık bir süre içinde ikili görüşmeler sonunda çözüme kavuşturulmazsa, Milletler Cemiyeti tarafından bu meselenin ele alınacağı kararının icabını yerine getirmiş olmaktan başka amaç taşımıyordu.⁸⁰³

5.8. MİLLETLER CEMİYETİNDE NASTURİLER

Türkiye ve İngiltere arasında yapılan Musul müzakereleri sonuçsuz kaldı. Bu durumda Lozan Antlaşmasında ifade edildiği gibi meselenin çözümü Milletler Cemiyeti'ne bırakılıyordu. İngiltere 6 Ağustos 1924'te Milletler Cemiyetine müracaat ederek Musul meselesinin gündeme alınmasını istedi. Aynı tarihlerde Hakkâri'de kalan veya Iraktan geri dönmüş olanlardan bir grup Nasturi, Hakkâri Valisini pusuya düşürüp esir aldı.⁸⁰⁴

⁸⁰⁰ M. K. Öke, *a.g.e.*, s. 306

⁸⁰¹ Y. Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s. 128

⁸⁰² C. J. Edmonds, Kürtler, *a.g.e.*, s. 503; B. N. Şimşir, *a.g.m.*

⁸⁰³ Ercüment Kuran, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, TDV Yayın., Ankara, 1997, s. 279

⁸⁰⁴ C. J. Edmonds, *a.g.e.*, s. 504

5.9.1924 İSYANI VE TENKİL HAREKÂTI

Milletler cemiyeti Musul meselesini ele alırken, Türk Hükümeti, İngilizlerin Nasturilerin savaştan önceki yerleşim yerleri olan Hakkâri ile ilgili iddiaları üzerine bir takım tedbirler almaya başlamıştı. Bunun için Hakkâri’de henüz olmayan idari ve askeri teşkilatın oluşturulması için çalışmalara başlanmıştır. Askeri tedbir olarak Nasturilerin Iraktan Hakkâri’ye girmelerini ve silahlı girişimlerde bulunarak tekrar Irak’a dönmelerini engellemek için sınır taburları kurma hazırlıkları yapıldı. Bu aynı zamanda Hakkâri sınırları içinde bulunan az sayıdaki Nasturinin kontrolü açısından da gerekli görülüyordu.⁸⁰⁵

Hükümetin yaptığı hazırlıklar doğrultusunda Hakkâri Valisi Halil Rıfat Bey, aşiretlerin teşkilatlanması ve Nasturilerin yeri ve kuvveti konularında bilgi elde etmek için önce Beytüşşebap ardından Hakkâri’ye gitti ve daha sonra buradan da Çal’a hareketle etti. 7 ağustos 1924 tarihinde Hakkâri Valisi ve maiyeti derin bir dereden geçmek zorunda kalmışlardı. Hangediği denilen bu yerde yaklaşık 200 Tuhup Nasturisi bu heyete ateş açmış ardından etraflarını sararak onları esir almıştır. Jandarma komutanı ve üç er ölürken, üçü ağır beş jandarma eri de yaralanmıştı. Esir edilen vali ve yanındakiler yine devlete sadık Aşağı Tiyari bölgesinde bir Nasturi aşiret reisi olan Hoşabe’nin baskısıyla kısa sürede serbest bırakılmıştı.⁸⁰⁶

Hükümet bunu bir isyan girişimi saydı. Nitekim bakanlar kurulu 14 ağustos 1924 tarihinde aldığı kararla Nasturileri etkisiz kılmak için Cafer Tayyar Paşa komutanlığındaki 7. kolorduya hareket emri verdi. Hükümet, harekâtın dışta eleştirisi konusu yapılarak Türkiye’nin siyaseten zor durumda bırakılmasından endişe ediyordu. Ayrıca Milletler Cemiyetindeki Musul görüşmeleri başlamadan harekât bitirilmeliydi. Aksi halde görüşmeler başladıktan sonra yapılacak bir harekât, görüşmelerde siyasi güçlük çıkarabilirdi. Türkiye bu harekâta Kürt aşiretlerinden de yararlanmıştı.⁸⁰⁷ Türk askeri kaynaklarına göre Nasturilerin tahmin edilen sayısı 8 bin silahlı kuvveti ise 1000 civarında idi.⁸⁰⁸

⁸⁰⁵ S. Akgül, *a.g.e.*, s. 99

⁸⁰⁶ F. Bulut, *a.g.e.*, s. 308-309

⁸⁰⁷ S. Akgül, *a.g.e.*, 102, 108

⁸⁰⁸ Suat İlhan, *8 inci Kolordu Bölgesinde İsyancılar*, Harp Akademileri, İstanbul, 1971, s. 52

8 Eylül 1924 tarihinde Kürt aşiretleriyle birlikte Türk birlikleri, Nasturilerin bulunduğu Bisivi köyü, Tiyari, Çal, Aşıta, Nasturian yaylası ve İmadiye üzerine yürüdü. 15 Eylül tarihinde Nasturilerin bir kısmı ilerleyen Türk birliklerinin önünden İmadiye yönüne kaçtıkları öğrenilmişti. Ayrıca bu birliklere, Nasturilerden 15 erkek, 10 kadın, 9 çocuk sığınmıştı veya teslim olmuştu. 16. Eylül'de Çölemerik'teki alay, Beylan bölgesindeki silsileyi işgal edince Nasturiler, Ramaşmo, Zorova ve dolaylarındaki köyleri boşaltarak Valto Dağı Mağaralarına çekildiler. 18 Eylülde Çölemerik grubu Beylan, Mezurka köyü daha sonra da Çamga köyüne kadar olan bölgeyi işgal edince Nasturiler tamamen Zap'ın doğusuna çekilerek Martmiram dolayındaki mağaralara gizlendiler. Yukarı Tiyari Nasturileri ile Tuhup Nasturileri de Valto dağının doğusunda ve güneyindeki mağaralarda toplandılar. Yine 18 Eylülde 36. alay önündeki Alamon, Bize ve Kiranosdaki Nasturiler köylerini terk ederek Aşıta'ya çekildiler. Beytüşşebap grubu karşısında sayıları 600 olarak tahmin edilen Nasturiler, 6. alay tarafından topçu ve makineli tüfek desteğiyle savaş dışı bırakılmış, bunlardan çoğu öldürülmüş bir kısmı da civardaki Nasturilerle beraber perişan bir halde Bervari'ye çekilmişlerdi. 20 Eylül saat 14.30'da üç İngiliz uçağı Bisbin'den Şiranis'e gitmekte olan 62. alayın 2. taburuna üç saat taarruz etmiş ve 500 kadar bomba atmıştı. Bu hava saldırısında 1 üsteğmen ve 6 er ölmüş, 15'i ağır 10'u hafif olmak üzere 25 er yaralanmıştı. 21 Eylülde Çamga köyüne kadar olan bölgeyi işgal etmiş olan Çölemerik grubu, Mezruga'dan geçerek Zorova'yı işgal etmiş olan müfreze ile birlikte Valto dağına kadar ilerlediler. Her iki kuvvet Sırta, Martmiran, Hedyana köylerini işgal ederek Nasturilerin buldukları mağaraları kuşattılar ve teslim olmaları için haber gönderdiler. Teslim olmadıkları takdirde mağaralara topçu ateşi açılacağı da bildirilmişti. İngilizlerin hava keşfi ve taarruzları devam etmekteydi. 22 Eylülde Nasturilerin bulunduğu mağaraları kuşatan ve teslim olmaları için çağrıda bulunan kuvvetler Valto dağlarına kadar ilerlemişti. Mağaralara sığınan Nasturiler teslim olmaya yanaşmadıklarından buralar topçu ateşine tutulmuştur. Topçu ateşi karşısında gece olunca mağaraları gizlice terk edip kaçan Nasturiler, arkalarında biri yaralı 2 erkek, 8 çocuk ve 1'i yaralı 5 kadın bırakarak İmadiye'ye kaçmışlardır. Daha sonra öğrenildiğine göre mağaralara sığınan Nasturi sayısı 40 idi. Bu hareketle bu bölgede Nasturi kalmamıştı.⁸⁰⁹

⁸⁰⁹ S. Akgül, *a.g.e.*, s. 125 v.d.; F. Bulut, *a.g.e.*, s. 297 v.d.

Neticede Nasturiler bir miktar esir vererek güneye çekilmeleriyle 28 Eylülde hareket fiilen sona ermiştir. 1. Ordu Müfettişliğinin verdiği bilgilere göre bütün Nasturiler İmadiye yönüne kaçmışlardır. Buradaki sarp bir dağa sığınmışlardır ve sayıları 5.000 civarındadır. Türkiye bundan sonra sınır hattını koruyarak sızma ve saldırımları engellemeye çalışmıştır.

Türk askeri kaynaklarına göre hareket sırasında Nasturilerden pek azı yakalanmış büyük kısmı ise Irak'a kaçarak kurtulmuştur.⁸¹⁰

Edmonds'a göre bu harekâtla 8.000 Nasturi yerlerinden edilmiş ve bunlar bir kez daha Irak'ta mülteci konumuna düşürülmüşlerdi.⁸¹¹

5.10. MİLLETLER CEMİYETİNİN MUSUL RAPORUNDA NASTURİLER

İngiltere'nin başvurusu üzerine cemiyet 30 Eylül 1924'de toplanarak bir komisyon oluşturulması kararını verdi. 13 Kasım'da Cenevre'de toplanan komisyon meselenin çözümü için çalışmalarına başlamıştı.⁸¹² Komisyon çalışmalarını sürdürürken İngiltere Hükümeti yaptığı açıklamalarla Nasturiler için en uygun yerleşim yerinin Hakkâri olduğunu ileri sürüyor ve bu şekilde komisyonu Nasturilerin geleceğinin bu sınır tespitine bağlı olduğuna inandırmaya çalışıyordu. Milletler Cemiyetinin oluşturduğu Komisyon ise genel kanı olarak "Asurluların" korunmalarının gerekliliğine inanmaktaydı.⁸¹³

Komisyon 16 Temmuz 1925 tarihinde raporunu tamamlayıp Milletler Cemiyetine sundu. Raporun Nasturiler ile ilgili kısmında şöyle deniliyordu; *"...egemenliğine karşı kasıtlı olarak silah çekmiş bir halkı yerleştirmek için Türkiye'den toprak koparmak haksızlık olacaktır. Komisyon en mutlu çözümün İstanbul konferansında Türk delegesinin yaptığı, eski yerleşim yerlerine dönmekte serbest oldukları şeklindeki teklifi Asurluların kabul etmesi olacağı sonucuna varmıştır. Ama geçmişte faydalandıkları yerel özerkliğin aynısına sahip olmaları ve güvenliklerinin bütünsel bir afla garanti edilmesi gerektiğini ekleyelim."* Görülüyor

⁸¹⁰ S. İlhan, *a.g.e.*, s. 52

⁸¹¹ C. J. Edmonds, *a.g.e.*, s. 504

⁸¹² K. Melek, *a.g.e.*, s. 47

⁸¹³ Y. Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s. 156

ki komisyon açık bir biçimde Nasturileri, içinde yaşadıkları ülkeye karşı silah çekmiş ayaklanan insanlar olarak nitelendirmektedir. Bu nedenle Hakkârî'nin Nasturiler adına Türkiye'den koparılmasını büyük bir haksızlık olarak görmektedir. Rapor ayrıca Nasturilerin I. Dünya Savaşında Ruslarla işbirliğinden, İngilizlerin 1919'da bu insanları Bakuba'da topladıklarından ve onların Irak'ta yol açtıkları karışıklıklardan bahsetmektedir.⁸¹⁴

Komisyon raporunda Irak hükümetinin Nasturilere belli haklar tanıdığını, buna göre aralarındaki sorunları içlerinden seçtikleri hakemlerle çözdükleri, liderlerinin resmi veya yarı resmi bir konuma sahip olduğu, patrik ailesinin eskiden olduğu gibi en üst otorite olduğu ifade edilmiştir. Yine kendi aralarından seçtikleri polisler yardımıyla normal aşar vergisi ve canlı hayvan vergilerini toplayarak oluşturdukları bu yapı için finansman sağladıklarına raporda yer verilmiştir.⁸¹⁵

Komisyon, Musul'un Irak veya Türkiye'ye dâhil olacağını belirtiyor ve “*hangi devlet egemenlik hakkını alırsa alsın Asurlulara kendi memurlarını seçme hakkı tanıyarak ve patrikleri aracılığı ile toplayacağı bir vergi ile yetinerek belli bir yerel özerklik sağlamalıdır.*” Diyerek bir anlamda Nasturilerin geleceğinin Musul'a bağlı olacağı şeklinde bir ifade kullanmaktaydı.⁸¹⁶ Rapor sonuç olarak bazı şartlarla Musul Vilâyeti'nin Irak'a katılmasının uygun olduğunu belirtiyordu. Türkiye karara itiraz ederek Musul üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçmeyi düşünmediğini söyledi. Bunun üzerine Milletler Cemiyeti Meclisi, 19 Eylülde Lahey Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'nın istişari mütalaasına başvurulmasını kararlaştırdı. Türkiye, sorunun hukukî değil siyasi nitelikte olduğu gerekçesiyle temsilci göndermeyi reddettiği Lahey Daimi Adalet Divanı da 21 Kasım 1925 günü İngiltere'nin istediği doğrultuda görüş bildirdi ve Milletler Cemiyeti Meclisi'nin Musul konusunda alacağı kararın “iki taraf için de bağlayıcı” olacağını açıkladı. Milletler Cemiyeti ise 16 Aralık 1925'de Musul Vilâyeti'nin Irak'a bağlanmasına karar verdi. 5 Haziran 1926 günü Ankara'da imzalanan “Türkiye ile İngiltere ve Irak Arasında Türk-Irak Sınırı ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşması” ile Türkiye bu kararı kabul etti.⁸¹⁷

⁸¹⁴ Y. Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s. 156

⁸¹⁵ Y. Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s. 157

⁸¹⁶ Y. Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s. 158

⁸¹⁷ B. N. Şimşir, *a.g.m.*; N. Erim, *a.g.m.*

Böylece Milletler Cemiyeti ve Lahey Adalet Divanı kararlarıyla Musul Vilayeti İngilizlerin -biraz da Nasturilerin geleceğini temin iddiasıyla-istediği şekilde Irak sınırları içinde bırakıldı. İngiltere savaştan önce Nasturilere verdiği sözlerin üzerinde fazla durmadı. İngiliz ağındaki Nasturiler, eski yerlerine dönmek veya bir yere yerleştirilmek umuduyla bu ülkenin sadece Türkiye ile ilgili planında yer aldı.

Yonca Anzerlioğlu, Robert Olson'un *The Emergence of Kurdish Nationalism and Sheikh Said Rebellion* adlı eserine dayanarak, 1925 yılı içerisinde Türk hükümetinin bir kısım Nasturinin Türkiye'ye dönmesine izin verdiği söylüyor. Buna göre Türk Hükümeti Melik Khosaban(Hoşeba) liderliğindeki Lizan Nasturilerinin dönmesine izin verirken aynı zamanda onların Irak ordusu içinde yer almasını önlemek için bunu yapmıştır.⁸¹⁸

5.11. SONA DOĞRU VE DAĞILMA

Irak'ta 1920'de patrik olarak seçilen Mar Şamun Eşai 16 yaşında iken 1925 yılında eğitim görmek için İngiltere'ye gönderildi ve orada 3 yıl kaldı. Eğitimini tamamlayan genç patrik bir uçakla Musul'a dönmüş ve görkemli bir törenle karşılanmıştı. Nasturiler onu sevinç ve umutla karşıladılar. Fakat Irak'taki Nasturi topluluğunun aksine genç patrik dünyevi meseleler için uygun olmadığını düşünüyordu. Nitekim İngilizler 1930'lu yılların başında Iraklılara bağımsızlık vermeyi tartışırken, Irak'taki Nasturilerin geleceği ile ilgili meselelerin savunulmasını patrik, Nasturi askeri önderi olan Ağa Petrus'a bırakmaya çalışacaktı. Daha önce İngilizlerce Iraktan kovulan Ağa Petrus'a bir mektup yazan patrik, onun gelip siyasi meselelerde önderlik etmesini istedi. Ağa Petrus öneriyi kabul etti ancak daha Fransa'dan ayrılmadan 1932 yılında zehirlenerek öldürüldü. Ağa Petrus'u zehirleyenlerin İngiliz ajanları olduğu söylendi fakat bu iddia kanıtlanamadı.⁸¹⁹

İngilizler 1932 yılında Irak' a bağımsızlık verdiklerinde kendilerine bağlı Kral Faysal'ı başa getirdiler. İngiltere böylece hem Irak petrolerinden yararlanıyor hem de Nasturi meselesini Irak'ın bir iç meselesi haline getirerek kendince sorumluluktan kurtulmuş oluyordu. İngilizler terk ettiği Nasturileri işi güçtü. Zira

⁸¹⁸ Y. Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s. 161

⁸¹⁹ S. Andersson, *a.g.e.*, s. 21-22

Iraklılar Nasturilere güvenmiyordu. Çünkü İngilizlerin Ortadoğu işgali sırasında bu insanlar hem Arap hem de Kürt direnişlerine karşı kullanılmıştı. Nasturiler ise Iraklılardan bir şey umut etmiyorlardı. Fakat gerçek olan şey artık Nasturilerin kaderi Iraklıların elindeydi. Kral Faysal Nasturilerin Irak devletine tavır alacağını biliyordu. Bu nedenle Nasturilere karşı anlayışlı davranarak çıkacak sorunlara karşı önlem almak istedi. Patrik Mar Şamun ise daha önce Cenevre’de BM’e bir dilekçe vermişti. Şimdi ise dilekçedeki bağımsızlıklarını BM nezdinde yineliyordu.⁸²⁰

Kral Faysal, o günlerde Marşamun’u Bağdat’taki sarayına kendi doğum günü kutlamasına davet etti. Ama patrik hasta olduğunu ve gelemeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine kral, patrik’in Amediye’deki malikânesine giderek onu ziyaret etti. Böylece iki taraf arasında görüşmelere başlanmış oldu. Kral Faysal görüşmede patriğe, Irak devletinin resmi olarak onu Nasturiler üzerinde dini bir otorite olarak tanıyacağını ve bu konuda kendisine mevki ve maddi destek sağlanacağını ifade etti. Patrik de bunu karşılığında siyasi meselelere karışmayacak, Nasturiler ise vatandaş olarak Irak içindeki varlıklarını sürdüreceklerdi. Patrik ise buna yanaşmadı ve özerklik isteğinde direndi. Böyle olunca taraflar anlaşmaya varmayarak ayrıldı. Faysal daha sonra sertleşecek ve patriğe politikadan uzak durması için gözdağı verecekti. Fakat patrik buna aldırılmayarak verdiği dilekçenin ele alınmasını izlemek için Cenevre’ye gitti.⁸²¹

Aslında Nasturilerin önemli sorunlarından biri de kendi içlerinde birliği sağlayamamış olmalarıdır. Aşiretçilikten sıyrılamayan Nasturiler, milli bir bilince henüz sahip değillerdi. Birçoğunun isteği ayrılmak zorunda kaldıkları köyelerine geri dönmektir. Bu nedenle patriğin yapmaya çalıştığı özerk devlet onların tam olarak istediği şey değildi. Nitekim Kral Faysal bu durumun farkında olarak patrik Cenevre’ye gidince hemen harekete geçmiş ve patriğe karşı olan Nasturi aşiret liderlerine yönelik propagandaya girişmişti. Bunun sonucunda Irak’taki Asur(Nasturi) yerleşme komitesi başkanlığına patriğe sert bir şekilde karşı olan bir aşiret lideri getirildi. Marşamun daha sonra Bağdat’a geri döndüğünde içişleri bakanlığına çağrıldı ve kendisinden Irak’a bağlılık açıklaması imzalaması istendi. Patrik bunu ret edince evinde göz hapsine alındı. Irak rejimin ikinci hamlesi ise

⁸²⁰ S. Andersson, *a.g.e.*, s. 22, 27

⁸²¹ S. Andersson, *a.g.e.*, s. 23

bütün önemli aşiret liderlerini toplantıya çağırmak oldu. Bu toplantıda Asurların belli bir bölgede oturma istemlerinin BM tarafından kabul edilmediği açıklandı. Bundan sonra olanlar ise Nasturiler için trajedidir.⁸²²

Patriği destekleyen hizip Irak topraklarında artık yaşamak istemediklerinden Suriye'ye göç etmeye karar verdi. Suriye o zaman Fransa mandasındaydı. 700 silahlı Nasturiden oluşan öncü birlik Suriye'ye geçti fakat burada hayal kırıklığına uğradılar. Zira Fransızlar onlara ilgi göstermemişti. Bunun üzerine geri dönen Nasturileri kötü bir sürpriz bekliyordu. Irak-Suriye sınırında bir Irak askeri birliği dönen Nasturileri silahsızlandırmak göreviyle bekliyordu. İlk ateşin hangi taraftan açıldığına dair tartışmalar olsa da rapor ve göstergeler Nasturilerin ateş açtığını gösteriyor. Zira çatışmanın sonunda 50 Irak askeri ölmüştü. Bir hafta sonra Irak ordusu kuzey Iraktaki Nasturi köylerine ağır saldırı başlattı. 600 kişinin üzerinde insan öldürüldü. Kadın ve çocuklar çoğunlukta idi. En kötüsü Simil köyünün başına gelenlerdi. 300 silahlı Nasturi kaçarak bu köye sığınmıştı. Iraklılar teslim olurlarsa hayatlarını bağışlama sözü verince Nasturiler teslim oldu. Ancak hepsi kurşuna dizildi. Irak kuvvetleri önlerine çıkan Nasturi köylerini ve çevrede bulunan Kürt köylerini yağmaladılar yakıp yıktılar. Bu kanlı olayların tarihi Ağustos 1933 idi. Aynı ay patrik İngiliz sömürgesi Kıbrıs'a sürgün edildi.⁸²³

Bu olaylar batı basınında trajik yönüyle işlendi. 800 kişinin bu şekilde katledildiği haberleri üzerine baskı altında kalan İngiltere, "*Irak BM üyesi bağımsız bir ülkedir ve saldırıyı başlatanlar ise Nasturilerdir*" açıklamasını yaptı. Ancak İngiliz basını, dini çevreler ve bir kısım batı kamuoyu İngilizlerin Asurlara olan borcunu yerine getirmesini istiyorlardı. Madem 1. Dünya savaşında ve sonrasında Asurlular özerklik vaadiyle cepheye sürülmüştü o halde bir çare bulunmalıydı. Aralık 1933'te BM Asurlara yerleşme alanı aramak ve bulmak için özel bir komite kurdurdu. Komite hızlı çalıştı ve Ocak 1934'te somut bir öneri getirdi. Buna göre Iraktaki 10 bin Nasturi mülteci Brezilya'ya aktarılacaktı. Bunun için 20 bin İsviçre frangı ayrıldı. Ancak hem bu girişim hem de daha sonra ortaya atılan ve Nasturilerin İngiltere'ye yerleştirilmesi fikri gerçekçi bulunmayarak akamete uğratıldı. Fransa

⁸²² S. Andersson, *a.g.e.*, s. 23

⁸²³ S. Andersson, *a.g.e.*, s. 23-24; Faik Bulut, *a.g.e.*, 436 v.d.

Nisan 1934'te BM'ye kısmi bir çözüm önerisi sundu. Irak'taki Nasturilerin hükümetle sorunları olduğu anlaşılıyor ve Fransa bu nedenle Nasturilerin Suriye'ye yerleşmesini öneriyordu.. 1936 yılında 40 bin İsviçre frangı tahsis edilerek yaklaşık 10 bin Nasturi Suriye'ye gönderildi. Gelenler ülkenin kuzeydoğusundaki Habur Nehri dolaylarına yerleştirildiler. Bilindiği gibi burada daha önce Türkiye'den göç etmiş Hıristiyanlar vardı.⁸²⁴

1946 yılında Suriye bağımsız bir devlet oldu. 1947 yılında ise BM Nasturi meselesini kesin olarak gündeminden çıkardı. Suriye'de 1958 yılından sonra Baas Rejimi ile başlayan baskılar sonucu buradaki binlerce Hıristiyan gibi Nasturilerin bir kısmı da Lübnan'a geçti. Irak Baas Rejimi ise ülkede kalan Asurları Kürtlere karşı kullanmaya çalıştı. Onlar bunu kabul etmeyince de kiliseleri, okulları ve hastanelerini millileştirdi. Bu nedenle buradaki Nasturilerin bir kısmı Lübnan'a göçtü. Lübnan'ın etnik ve dini çeşitliliği onların burada yaşamasını kolaylıyordu. Ancak Nasturilerin ne Lübnan'da ne de başka bir yerde hiçbir zaman etnik bir topluluk olarak resmi statüleri olmadı.⁸²⁵

1970'li yıllardan sonra Irak, Suriye ve Lübnan'daki Keldani, Yakubi ve Nasturiler güçlü bir birliktelik oluşturmak için Asur adı altında örgütler kurdular. Dergi ve kitaplar yoluyla kendilerini tanıtmaya yoluna gittiler. 1957 yılında Suriye'de Asur demokratik örgütü(ADO) 1970'te Lübnan da Asur kültür örgütü kuruldu. Bu örgütlerin önemli amaçlarından biri de Asurların batı ülkelerine göçlerini engellemektir. Bunun için batı ülkelerinde yardım kampanyaları düzenlendi ve önemli miktarlarda para toplandı. 1980 yıllarından itibaren planlar güncelleştirildi. Bunun için de uluslar arası bir örgüt olan "Assyrian Universal Alliance" kuruldu. Lübnan'da hastane vakıf dernek ve okul kurularak Asurî denilen Hıristiyanların durumları iyileştirilmeye çalışıldı.⁸²⁶ Doğu Asur patrikhanesi adını alan Patriklik günümüzde ABD'nin Chicago şehrinde dir.⁸²⁷ Dünyanın çeşitli yerlerine dağılan ve kendilerine Asurî diyen bu topluluk bugün ABD, İsveç, Suriye, Irak, Lübnan, Kıbrıs ve İran'da yaşamaktadırlar.

⁸²⁴ S. Andersson, *a.g.e.*, s. 25-26

⁸²⁵ S. Andersson, *a.g.e.*, s. 19, 21, 26

⁸²⁶ S. Andersson, *a.g.e.*, s. 19-20

⁸²⁷ K. Albayrak, *a.g.e.*, s. 78

SONUÇ

Nasturiler, Osmanlıdaki etnik veya dinsel topluluklar arasındaki en rahat kesimi oluşturuyordu. Merkezden uzak ve devletin kollarının uzanamadığı dağlık bir yerde, Hakkâri’de yaşayan Nasturiler birçok yükümlülükten de sorumsuz idiler. Adeta yarı bağımsız yaşayan Nasturilerin en büyük şanssızlıkları bilgisizlikleriydi. Dünya’yı ve dolayısıyla Avrupa’yı tanımayan Nasturiler, kendilerine vaat edilenlere çabuk kandılar. Özellikle Tiyari aşiretinin önde gelenleri her konuda aşiret hırsıyla hareket ettiler. Misyonerlerin oyununa gelerek Kürtlerle çatışma içine girdikleri gibi Osmanlı otoritesini kabul etmeye istekli olmadılar.

Osmanlı Devletinin ülkenin doğusunda idari taksimi sağlıklı bir şekilde büründürmemesi sorunun devamında etkili olmuş hatta bu durum Van ve Musul valilerini karşı karşıya getirmiştir. Merkezi ve yerel otorite eksikliğinin yanı sıra gerek Kürtlerin gerekse de Nasturilerin bölgede etkin bir jandarma gücünü istememesi Kürt-Nasturi çatışmalarının engellenmesini önlediği gibi yabancı güçlerin bölgede rahat hareket etmelerine de neden olmuştur. Bölgede farklı kimlikler altında bulunan yabancıların kışkırtmalarıyla önce Nasturi-Kürt çatışmaları olmuş bir süre sonra da, Nasturiler Osmanlı Devletine isyan tavırları içerisine girmişlerdir.

I. Dünya Savaşına yaklaşıldığı sırada Ruslarla temasa geçen Tiyari aşiretinin liderleri kendileriyle beraber hiç günahı olmayan Tal, Walto, Baz gibi kendi halinde yaşayan Nasturileri de korkunç bir savaşa sürüklediler. Savaştan yenilgiyle çıkan Nasturiler hep öfkeyle hareket ettiler. İran topraklarındaki Müslümanlara kan kusturan Hakkâri Nasturileri böylece yine hiçbir suçu olmayan İran Hıristiyanlarını da ateşe atarak onların da yerlerinden yurtlarından edilmelerine neden oldular. Aslında Wigram’ın anlatımına göre bütün bu çarpışma ve göçlerden en az zarar gören yine Tiyari Nasturileri idi. Hatta 1918’de Urmiye’den Sainkale’ye kaçan Hıristiyan mülteciler arasında Tiyari Nasturileri, daha önce sahip olduklarından fazla kadına ve koyun sürülerine sahipti. Bunlar Müslümanlardan yağmalananlardı.

Rus ve İngilizlerin çıkarlarına alet olmaktan kendilerini kurtaramayan Nasturiler, Irak'ta da hem Kürtlere hem de Araplara İngilizlerin isteğiyle saldırıp onları da kendilerine düşman ettiler. Böylece hiçbir yerde tutunamayan Hakkâri Nasturileri, İngilizlerin milletlerarası konferanslarda kendilerini hayal kırıklığına uğratması ve daha sonra terk etmeleriyle dağılıp her bir bölümü bir yere dağılarak bütünlüklerini kaybettiler. Sonuç olarak bu yüzyıllık serüven, dönemin Osmanlı devleti azınlıklarının yaşadıklarını ve bu hususta yabancı devletlerin müdahalesi ve tutumunu örneklemesi bakımından önemlidir.

Hakkâri'de sayıları oldukça azalan son Nasturiler de 1924 yılında nihai olarak Hakkâri'yi terk etmek zorunda kaldılar. Bugün Hakkâri'de Nasturilerin bir zamanlar yaşadıkları köylerde yaşayan Kürtler, buralarda kendilerinde önce yaşayan ayrı dindeki bu insanları sadece *fila* (gayrimüslim) olarak anarlar. Bu *fila* dediğiniz insanlar hangi milletti? diye sorulduğunda ise bir kısmı Ermeni cevabını verirken bazıları ise yine sadece *fila* diye cevap verirler. Nasturi kelimesini, tahsil görmüş bazı Hakkârililer dışında hemen kimse duymamıştır.

Nasturilerin buralarda yaşadıklarına dair önemli kanıtlar olan kiliseler ise uzun yıllar tabiatın aşındırmasına dayansa da halkın verdiği zararlar ve özellikle defincilerin tahribatı bunları yok olmakla karşı karşıya bırakmıştır. Ancak köylerdeki olmasa bile hala dağ yamaçlarında Nasturi kiliselerine rastlamak mümkündür. Nasturilerden geriye kalan ve hemen hiç değişikliğe uğramayan diğer bir şey ise köy ve bazı yerleşim yerlerinin taşıdıkları isimlerdir.

KAYNAKLAR

A. ARŞİV KAYNAKLARI*

1-Türk Arşivleri

—Başbakanlık Osmanlı Arşivi

a-Dahiliye Nezareti Evrakı

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri

Emniyet Kalemi Belgeleri

İdare Evrakı

İkinci Şube Belgeleri

Mektubi Kalemi

Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Belgeleri

Şifre Kalemi Belgeleri

b-Harici Nezareti Evrakı

Mektubî Kalemi Belgeleri

Siyasi Kısım Belgeleri

Tercüme Odası Belgeleri

c-Sadaret Evrakı

Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Yazışmalarına Ait Belgeler

Mühime Kalemi Evrakı

Umum Vilayat Evrakı

d-Yıldız Evrakı

Esas Evrakı

Dâhiliye Nezareti Maruzatı

Mütenevvi Maruzat Evrakı

Perakende Evrakı

Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı

Perakende Evrakı Askerî Maruzat

Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik Ve Ataşemiliterlik

Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti

Perakende Evrakı Adliye Ve Mezahib Nezareti Maruzatı

Yaveran ve Maiyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi Belgeleri

2-İngiliz Arşivleri

a-Foreign Office, 195/394

B. ANSİKLOPEDİ VE RAPORLAR

“Urmiye” İslam Ansiklopedisi, C. 13, MEB, İstanbul, 1986

“2006 Yılı Hakkâri İl Çevre Durum Raporu”, T. C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Hakkâri, 2007

*Arşiv numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

C. YAYINLANMIŞ ARŞİV BELGELERİ

Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar Belgeler, Çev. Seha L. Meray, I. Takım, C. I, Kitap 1, YKY, İstanbul, 1993

ŞİMŞİR, N. Bilal; *İngiliz belgelerinde Osmanlı Ermenileri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1996, çev. Şinasi Orel

TAYFUR, Abuzer ve bşk.; *Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu (1918-1920)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2001, s. IX

D. KİTAP VE MAKALELER

AÇIKSES, Erdal; “Osmanlı Devletini Parçalamak Amacıyla Batılı Devletlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Bölgedeki Faaliyetleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, Elazığ, 2000

AKÇORA, Ergünöz; *Van ve Çevresinde 19. Yüzyıl Sonu-20. Yüzyıl Başında Türk-Ermeni İlişkileri*, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul, Tarihsiz

ANDERSSON, Stefan; *Asurlar*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996

AKGÜL, Suat; *Musul Sorunu ve Nasturi İsyanı*, Berikan Yayınları. Ankara, 2001

ALBAYRAK, Kadir; *Keldaniler ve Nasturiler*, Vadi Yayınları. Ankara, 1997

ALİKILIÇ, Dündar; *Hakkâri Beyliği(İrisan Beyliği) 'nin Yıkılış Etkenleri*, III. Van Gölü Havzası Sempozyumu, Hakkâri, Haziran, 2007

ANZERLİOĞLU, Yonca; *Nasturiler ve 1924 İsyanı*, Tamga Yayıncılık, Ankara, 2000

ARFA, Hassan; *Kürtler-Tarih&Politika*, Avesta Yayın, İstanbul, 2006

AYDIN, Mithat; “Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi”, *OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S. 19, 2006

BADGER, G. PERCY; *The Nestorians and Their Rituals*, Volume I&II, London, 1852

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 üncü Ordu Harekâtı, II Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara, 1993

- BUDAK, Mustafa; “Mondros Mütarekesi’nden Sonra Osmanlı 9. Ordusu’nun Kuzeybatı İran’ı(Güney Azerbaycan’ı) Tahliyesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 51, C. XVII, Kasım, 2001
- BRUÏNESSEN, Martin Van; *Ağa, Şeyh, Devlet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008
- BULUT, Faik; *Dar Üçgende Üç İsyân*, Belge Yayınları, İstanbul, 1992
- BRYCE, James& TOYNBEE, Arnold; *Osmanlı İmparatorluğunda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I-II, Pencere Yayınları, İstanbul, 2005
- CELİL, Celile; *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, Peri yayınları, İstanbul, 1998
- CÖHCE, SALİM; “Büyük Ermenistan Kurma Projesi”, *Ermeni Araştırmaları*, S. 1, İlkbahar, 2001,
- ÇADIRCI, Musa; “Tazminatın İlanı Sırasında Anadolu’da İç Güvenlik” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 13, S. 24
- ÇELİK, Mehmet; *Süryani Kilisesi Tarihi c.1*, İstanbul, 1987
- ÇETİN, Mahmut; *Kart Kurt Sesleri-İsyancı Bedirhan Bey’in Yaramaz Çocukları ve Bir Kardeşlik Poetikası*, Biyografi.net, İstanbul, 2005
- DANACIOĞLU, Esra; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Board Okulları ve Ermeniler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Dergisi*, s. 9, 2000
- _____; “Hakkâri’de bir Amerikalı” *Popüler Tarih Dergisi*, S. 11, Nisan, 2001
- D BAYT, Surma Mar; *Ninovanın Yakarışı*, Avesta Yayınları, İstanbul, 1996
- DÖNMEZ, Cengiz; “XX. Yüzyıl Başlarında İngiltere’nin Orta Doğu Politikası ve Bunun Millî Mücadeleye Etkileri”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 1, 1997
- EDMONDS, C.J.; *Kürtler, Türkler ve Araplar, Kuzey-doğu Irak’ta siyaset, seyahat ve inceleme (1919-1925)* Avesta yayıncılık, 2003, İstanbul
- ENGELHARDT, *Tanzimat ve Türkiye*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999
- ERDOST M. İlhan; *Şemdinli Röportajı*, Onur yayınları, Ankara, 1993
- ERGİN, Feridun; “Musul Sorunu ve Körfez Petrolleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 7, S. 20, Mart, 1991

- ERİM, Nihat; ” Milletlerarası Daimî Adalet Divanı ve Türkiye'nin Musul Meselesi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 2, 1946
- ERTÜRK, Yaşar; *Milli Mücadele Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Yabancı Devletlerin Faliyetleri 1918-1922*, Fırat Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2007
- EVERY, Edward; “Asuriler”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10:1 2005
- FOGGO, Hacer Yıldırım; *Kırmızı Püskül*, Çivi Yayınları, İstanbul, 2002
- GENCER, Fatih; *Amerikan Yakınoğu Yardım Komitesi*, Alternatif Yayınları, İstanbul, 2006
- GÜNEL, Aziz; *Türk Süryaniler Tarihi*, Diyarbakır, 1970
- GRANT, Asahel; *The Nestorians Or The Lost Tribes*, London, 1841
- HAKAN, Sinan; *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, Doz Yayınları, İstanbul, 2007
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *Ermeni Tehciri*, bky, 3. Baskı, İstanbul, 2004
- HALFİN, N.A.; *19. Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler*, Komal Yayın, 3. baskı, İstanbul, 2008
- HECKMANN, Lale-Yalçın; *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002
- İLHAN, Suat; *8 inci Kolordu Bölgesinde İsyancılar*, Harp Akademileri, İstanbul, 1971
- İRİS, Muzaffer; *Bütün Yönleriyle Süryaniler*, Dilek Ofset, İstanbul, 2003
- KAFTAN, Kaws; *Baban Botan Soran*, Nuken yayınları, İstanbul, 1996
- KAPTAN, Eyüp; *Lozan Konferansı'nda Azınlıklar Sorunu*, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 2002
- KARADIŞ, Zeynep; *II. Meşrutiyet Dönemi'nden Lozan Barış Antlaşması'na kadar Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti'nin Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006
- KEMAL, Cemal; “Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi: Atatürk Yolu*, C. 10, S. 40, 2007

- KIESER, Hans-Lukas; *İskalanmış Barış-Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik Etnik Kimlik ve Devlet-1839-1938*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005
- KIRIMER, Cafer Seydahmet; *Rus Yayılmacılığının Tarihi Kökenleri*, TDV Yayınları, Ankara, 2007
- KISIKLI, Emin; "Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi: Atatürk Yolu*, S. 24, Kasım, 2003
- KOCABAŞ, Süleyman; *Türkiye ve İngiltere-Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar*, Vatan Yayınları, İstanbul, 1985
- KODAMAN, Bayram; *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'da İdari Durum*, Anadolu Basın Birliği Milli Bütünlük ve Kültür Yayınları, Ankara, 1986
- _____; *Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası*, Orkun yayınevi, İstanbul, 1983
- KÖNİ, Hasan; "Birinci Dünya Savaşı Öncesi İstihbarat ve Günümüze Etkileri", *Avrasya Dosyası*, C. VIII, Ankara, Temmuz, 2002
- KRAYBLİS, Nikerled; *Rusya'nın Şark Siyaseti*, Aktif Yayınları, İstanbul, 2001,
- KILIÇ, Orhan; "Van Eyaletine Bağlı Sancaklar ve İdari Statüleri (1558-1740)", *Osmanlı Araştırmaları*, XXI, İstanbul, 2001, s. 189-210
- KURAN, Ercüment; *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, TDV Yayın., Ankara, 1997
- KURTCEPHE, İsrail; "Birinci Dünya Savaşında Bir Süryani Ayaklanması", *OTAM Dergisi*, S. 4, Ankara, 1993
- LAYARD, Austen Henry; *Ninova Ve kalıntıları*, Avesta Yayınları. İstanbul, 2000
- LAZEREV, M.S. ; *Kürdistan Tarihi*, Avesta Yayın, İstanbul, 2007
- MAYEWSKİ, Vladimir; *Doğu Anadolu Raporu Van ve Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistikî*, Van Belediyesi Yayınları, Van, 1997
- MELEK, Kemal; *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu 1890-1926*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983
- MENTEŞAŞVİLİ, A. M.; *Dünden Bugüne Kürtler*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2004
- MİNORSKY, F.; *Kürtler ve Kürdistan*, Doz yayın, İstanbul, 2004

- ORAN, Baskın; *Türkiye’de Azınlıklar-Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005
- ORTAYLI, İlber; *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005
- _____ ; *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitap, İstanbul, 2007
- ÖĞÜN, Tuncay; *Vilayat-ı Şarkıye Mültecileri(1915-1923)*, Babil Yayınları, Ankara, 2004
- ÖKE, MİM KEMAL; *Musul Kürdistan Sorunu 1918-1926*, İrfan Yayınları, İstanbul, Tarihsiz
- _____ ; *Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu*, Aksoy Yayınları, İstanbul, 2000
- _____ ; *İngiltere’nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel’in Faaliyetleri(1919)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1988
- ÖZCOŞAR, İbrahim; *242 Nolu Mardin Şer’iye Sicili Belge Özetleri ve Mardin, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No: 1*, İstanbul, 2006
- ÖZDEMİR, H. Ahmet; *Moğol İstilasası-Cengiz ve Hülagu Dönemleri*, İz Yayınları İstanbul, 2005
- ÖZDEMİR, BÜLENT; “Savaş, Yardım ve Yolsuzluk: I. Dünya Savaşında Amerikan İnsani Yardım Kuruluşu Near East Relief’in Paralarıyla Kurulan Süryani Birlikleri”, XV. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Eylül, 2006, Ankara
- ÖZGÜDENLİ, G. Osman; “Osmanlı İrani I, “Batı İran ve Azerbaycan Tarihi Hakkında Osmanlı Tahrir Kayıtları; Coğrafi ve İdari Taksimat”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 22, S. 34
- PALMER, Alan; *Osmanlı İmparatorluğu Bir Çöküşün Tarihi*, Bilgin Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 283
- RAMİZ, Lütfi; *Emir Bedirhan*, bgst Yayınları, İstanbul, 2006
- RİŞVANOĞLU, Mahmut; *Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992
- SABİS, Ali İhsan; *Birinci Dünya Harbi-Harp Hatıralarım*, Cilt 2-4, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991
- Sadettin Paşa’nın Anıları-*Ermeni-Kürt Olaylar(Van, 1896)*; Hazırlayan: Sami Önal, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2004

- SARINAY, Yusuf; “Rusya’nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)”, *Akademik Bakış*, C. I, Sayı 2, Yaz, 2008
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem; *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitapevi, Isparta, 2002
- SARISAMAN, Sadık; “Ömer Naci Bey Müfrezesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi: Atatürk Yolu*, C. 4, S. 16, 1995
- SASUNİ, Garo; *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Kürt Ermeni İlişkileri*, Med Yayınları, İstanbul, 1992
- SATILMIŞ, Selehattin, “XIX. Yüzyılda Nesturiler ve İngiliz Misyonerlik Faaliyetleri”, *Bellekten*, C. LXXI, S.261, Ağustos, 2007
- SEVER, Erol; *Asur Tarihi*, Kaynak Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1996
- SEVGEN, Nazmi; *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki Türk Beylikleri-Osmanlı Belgeleri ile Kürt Türkleri Tarihi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1982
- SEZER, Ayten; “Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri”, *Osmanlı II*, Ed. Güler Eren, Ankara, 1999
- SEZER, Hamiyet; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Seyahat İzinleri (18-19.Yüzyıl)”, *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Araştırmalar Dergisi*, C. 21, S. 33, 2003
- SOAEN, E. B.; *Mezopotamya ve Kürdistan’a Gizli Yolculuk*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2007
- SONYEL, R. Salahi; “Büyük devletlerin Osmanlı imparatorluğunu parçalama çabalarında Hıristiyan azınlıkların rolü”, *Müdafaa-i Hukuk Dergisi*, Ağustos, 2004, Ankara
- SONYEL, R. Salahi “Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları (1908-1918)”, *Bellekten Dergisi*, 231, C. LXI, S. 231, 1997, Ağustos
- SOYSAL, İsmail, *Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları(1920-1945)*, C.1, TTK, Ankara, 1983
- SÖNMEZ, Mustafa; *Doğu Anadolu’nun Hikâyesi-Kürtler-Ekonomik ve Sosyal Tarih*, Arkadaş yayınları, Ankara, 1992
- Süryaniler ve Süryanilik I, Haz: Ahmet Taşğın ve bşk., Orient Yayınları, Ankara, 2005

- ŞAHİN, Gürsoy; “Türk-Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rollerini Üzerine bir İnceleme”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VII, S. 1, Haziran, 2005
- ŞER, Adday; *Siirt vakayinamesi: Doğu Süryani Nasturi Kilisesi Tarihi*, Yaba Yayınları, 2002
- ŞİMŞİR, N. Bilal; “Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak İlişkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 21, S. 63, Kasım, 2005
- TAŞ, N. Fahri; “Vilâyet-i Şarkıyye Islâhatı ve Genel Müfettiş Nicolas Hoff”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 42, C. XIV, Kasım, 1998
- TURAN, Osman; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971
- TÜRKMEN, Zekeriya; “Özdemir Bey’in Musul Harekatı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri (1921-1923)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 49, C. 17, Mart, 2001
- UBUCINI, M. A. ; *Osmanlı’da Modernleşme Sancısı (Eserin Asıl Adı: Lettres Sur La Turquie)* Timaş Yayınları, İstanbul, 1998
- UĞURLU, Nurer ve bşk; *İngiliz Devlet Arşivi Gizli Belgeleri-Türkiye’nin Parçalanması Ve İngiliz Politikası(1900-1920)*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004
- UĞURLU, Nurer ve bşk; *Rus Devlet Arşivi Gizli Belgeleri-Türkiye’nin Parçalanması Ve Rus Politikası(1914-1917)*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004
- ÜNAL, Fatih; “Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devletine Karşı Kullanma Çabaları”, *Karadeniz Araştırmaları*, C. 5, S.17, Bahar, 2008
- Van Vilayet Salnamesi 1315(1899), Van belediyesi Yayınları, Ankara, 1995
- VANLI İsmet Şerif, *Batılı Eski Seyyahların Gözüyle Kürtler ve Kürdistan*, Avesta Yayın, İstanbul, 1997 – Fransızcadan Çeviren: M. Demirci
- Yaşayan Dünya Dinleri, Komisyon, Diyanet Yayınları, İstanbul, 2007, s. 133
- YILMAZ, Reha; “Birinci Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devletinin Kafkas Siyaseti”, *OAKA*, C. 3, S. 6, 2008
- YONAN, Gabriele; *Asur Soykırımı*, Pencere Yayınları, İstanbul 1999
- WİGRAM, W.A; *İnsanlığın Beşiği-Kürdistan’da Yaşam*, Avesta Yayın, İstanbul, 2004
- WİNSTONE, H.V.F.; *Ortadoğu Serüveni-1898-1926 Yılları Arasında Ortadoğu’daki Siyasi ve Askeri İstihbaratın Öyküsü*, Risale Yayınları, İstanbul, 1999

İNTERNET

LİNDERHOLM, Jonas; “Doğu Anadolu ve Azerbaycan’da I. Dünya Savaşında Asurîler ve Süryaniler (1914-1918)”, İsveç, 1999, Erişim: www.geocities.com/mezoforum/jonas.htm, Erişim Tarihi: 10.08.2008

MELİKZADE, Tohid; “Ciloluk yahut Azerbaycanlıların Ermeniler tarafından soykırımı” Erişim: <http://tohidmelikzade.blogfa.com/post-124.aspx> Erişim Tarihi: 21.05. 2009

ÖZDEMİR, Bülent; Misyonerlik ve Protestan İslam Algısı, Erişim: [<http://tarihcigozuyle.blogspot.com./2006/02/misyonerlik-ve-protestan-islam-algs.html>],Erişim Tarihi: 05.08.2009

“Malik Qambar’ın Kalemî ile Kendi Yaşam Öyküsü ve Jilo Aşireti”, Erişim: <http://www.acsatv.com./filer/Malik-Qambar.pdf>, Erşim Tarihi: 23. 12. 2009

ÖZET

Hakkâri Nasturileri, 19. yüzyıla kadar Osmanlı Devletinde barış içerisinde yaşadılar. Ancak önce misyonerlerin faaliyetleri daha sonra emperyalist güçlerin görevlendirdiği ajanların bölgeye gelmesiyle bu yaşamları tamamen değişti. Bu tarihten sonra Kürt komşularıyla ilişkileri bozulan Nasturiler aynı zamanda Osmanlı Devlet için de sorun teşkil eden bir topluluk olmaya başladı. Kürt-Nasturi ilişkilerinin bozulması, iki taraf arasından 1843-1846 yılları arasında bir çatışmaya yol açtı. Bu çatışmada Nasturiler ağır can ve mal kayıplarına uğradı. Bu saldırıdan sonra batılı ülkeler ve Rusya ile ilişkilerini arttıran Nasturiler, İngiliz ve Ruslar tarafından Ermenilere vaat edilen otonom yapının kendilerine de sağlanmasına çalıştılar. Bu ülkelerce sürekli umut vaat edilen Nasturiler nihayet I. Dünya Savaşının patlak vermesiyle müttefiklerin yanında savaşa girdiler. Ancak savaşta Ruslar ve İngilizler, Nasturilerin beklentilerine karşılık vermediler. Osmanlı devletinin yanında yer alan Kürt aşiretleriyle çarpışıp yenilen Nasturiler, 1915 yılında Rus işgalindeki Kuzeybatı İran'(Güney Azerbaycan) göç ettiler. Ruslar tarafından Ekim 1917'ye kadar Osmanlı ordularına karşı savaştırılan Nasturiler, Rusların 1917'deki Bolşevik devrimiyle savaştan çekilmeleriyle burada yalnız kaldılar. Gönüllü Rus subayları ile bölgede görevli olan İngiliz subayları tarafından ağustos 1918'e kadar yerli Müslümanlar ve bölgeye giren Türk birliklerine karşı savaştırılan Nasturiler, başarı sağlayamayınca, İngilizler tarafından Irak'taki Bakuba kampına nakledildiler. İngilizler burada tıpkı Ruslar gibi Nasturilere vaatlerde bulundular. Bu vaatler yurt bulma, Hakkâri'ye geri döndürme, kendi himayelerinde Irak'ta otonomi verme şeklinde sıralanabilir. Nasturileri bu umutlarla Irak'ta kendilerine karşı direnen Arap ve Kürtlere karşı kanlı isyan bastırmalarda kullanan İngilizler, Sen Remo, Paris, Lozan konferanslarında onları hayal kırıklığına uğrattılar. Zamanı gelince de Iraktan çekilen İngilizler, Nasturileri yalnız bıraktılar. Irak'ta Arap yönetimle yaşadıkları anlaşmazlık ve çatışmalar sonucunda Nasturilerin az bir kısmı Irak'ta kalırken, önemli bölümü Suriye ve Lübnan'a göç etti. Sonraki yıllarda ise bunlardan bir kısmı Amerika ve Avrupa'ya göç ettiler.

ABSTRACT

Nasturi of Hakkâri, 19 century until the Ottoman Empire lived in peace. But first, then missionary activities of the imperialist powers assigned to the region with the arrival of agents life has completely changed this. After this date, deteriorating relations with neighboring Kurds also Nasturi pose a problem for the Ottoman Empire became a community. Deterioration of relations between the Kurdish-Nasturi, between the years 1843-1846 between the two sides led to a conflict. In this conflict of life and property losses suffered severe Nasturi said. After this attack, its relations with western countries and Russia are increasing Nasturi, by the British and the Russians promised to the Armenians the right to be tried in their own autonomous structure. These countries hope promised by the continuous Nasturi finally I. With the outbreak of World War II allies entered the war. However, the Russians and the British in the war, did not respond to the expectations of Nasturi. Located next to the Ottoman state, and renewed fighting with the Kurdish tribes of Nasturi, the Russian-occupied northwest Iran in 1915 '(South Azerbaijan) migrated. October 1917 by the Russians against the Ottoman army was fighting Nasturi Games, the Russians withdrew from the war with the Bolshevik revolution of 1917 alone there were. Russian officers and officials who volunteer in the region by British officers in August 1918 and entered the local Muslims were fighting against the Turkish troops are Nasturi, success could not have been transported to the camp by the British in Iraq Bakuba. Russians are just like here in the British promised to Nasturi added. This promises to find homes, Hakkâri, to restore their autonomy to Iraq under the auspices can be listed as. With this hope against them Nasturi resistance in Iraq and the Kurds against the Arabs that the British used in the bloody insurgency, Sen Remo, Paris, Lausanne, disappointed them shut in the conference. Time comes, the British have withdrawn from Iraq, were left alone Nasturi. They live with Arabs in the Iraqi conflict and conflict management as a result of a small portion of Nasturi stay in Iraq, while the major part emigrated to Syria and Lebanon. In subsequent years, some of them had emigrated to America and Europe.

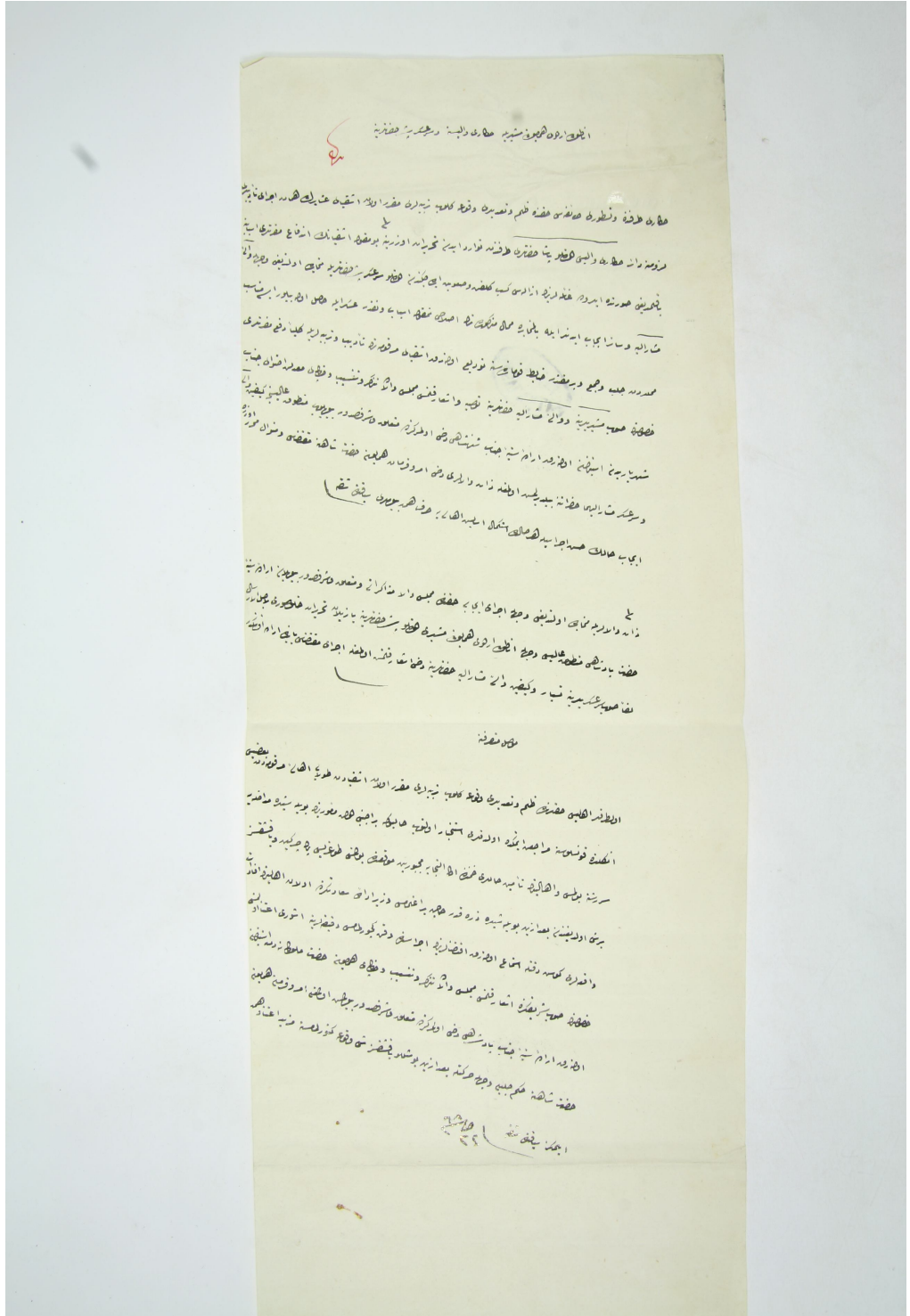
E K L E R

بغداد والیة وارفروغ و دیار بکر و صبیحیله

معلوم و اراک سوری و هم جز مشکی بر رهم بکلی معلوم اینک نمکه نظور که نفسیده
 بیعت و قوتیلام می درون که نظر از راهی و اولاد بی روی این وقت از و سرف و
^{اسرا} ~~بسیار~~ اوتوز ~~نق~~ مقدار بغداد وارفروغ و دیار بکر و صبیحیله کونورسه
 کلاهی بودف بصدمه تقصیر و استیاضه و بیادیم منق کولایی و از کانه نظور که
 ملک کور ~~نه~~ هاکست و نیم سینه سیم بولورده اسرا و قوده رایع و کور
 نازده غیر در بر وجه خوی اولم صغیر بوندن رایع استیاضه و قوتیلام کلاهی
 محمدی اعان و راهی ایاب عالی و صحتی و تقدیر منق بی بیلام از سینه صبیحیله
 انضای صبیغه بونما و اولو صید کفیه ذکر اوضه محمد مشرکده عهای صفتی
 نقه نصیب و استیاضه کولایی ذات عالی بر بی تم اوقوعه ریستاسک و قوتیلام کلاهی
 و از کانه معلوم است ^{انضای} صبیغه بونما کلاهی محمدی صحتی کانه و قوتیلام کلاهی
 اوز کلاهی نیر از کانه صبیغه کلاهی استیاضه اسرا و طراح لک و صفتی لامت و بقیت
 و استیاضه محمدی استرادیلم و طعمه صبیغه اسرا و طراح لک و صفتی لامت و بقیت
 و از کانه سوری بر قیده و تم
 و با قوتیلام کلاهی صبیغه کلاهی و با قوتیلام کلاهی صبیغه کلاهی

Bedirhan Beyin alıkoyduğu Nasturilerin esir sayılamayacağı ve serbest bırakılmasına dair ilgili vilayetlere yazılan 9 S 1260 tarihli yazı. 29 Şubat 1844- BOA. HR. MKT. 2/29

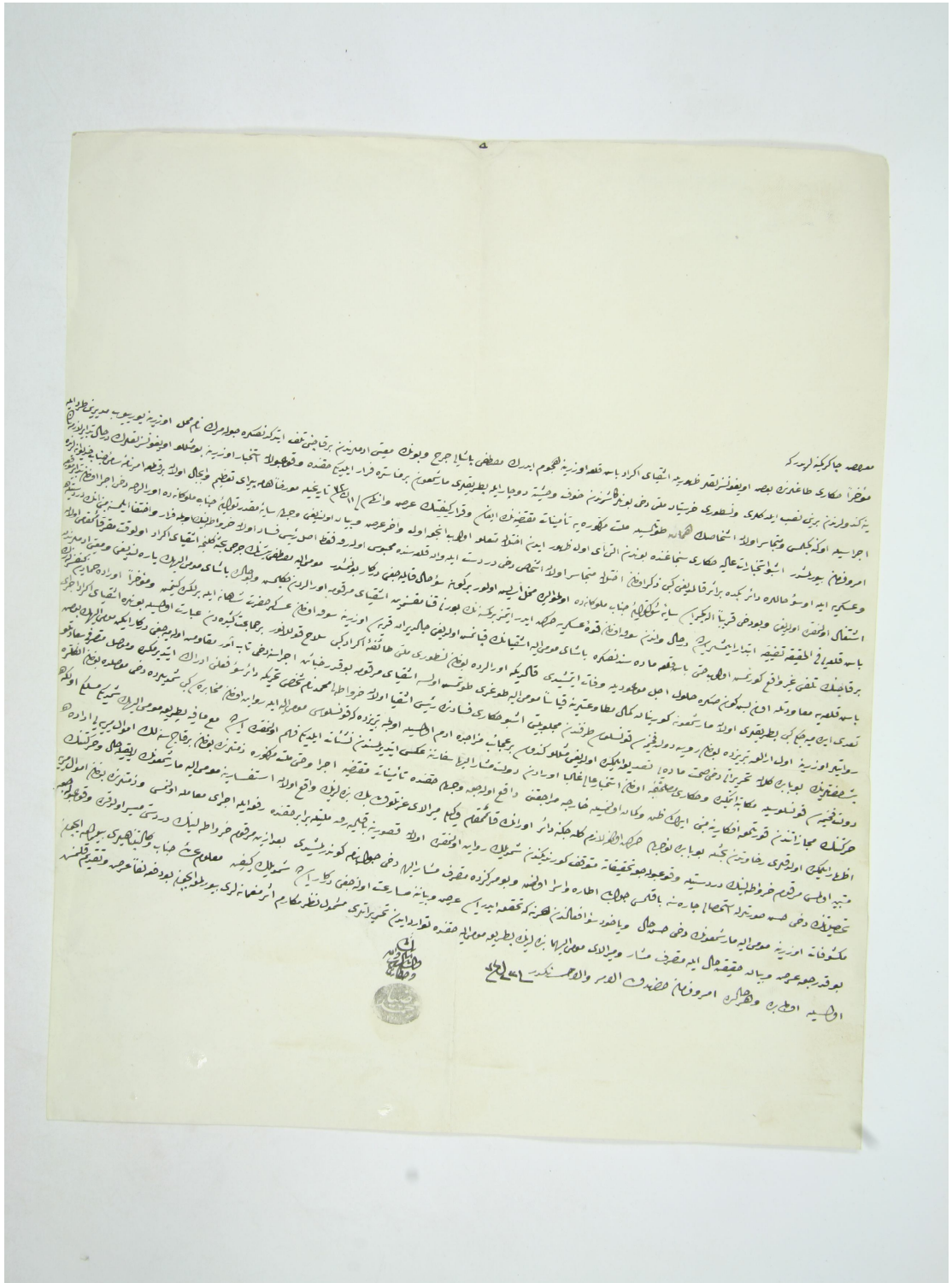
Ek: 2

Musul Mutasarrıflığına yazılan ve eşkiya saldırılarından dolayı Nasturilerin İngiliz memurlarına şikâyet durumunda kalmasının pek çirkin ve yakışsız olduğuna dair 22 C 1268 tarihli yazı. 14 Mart 1852- BOA. A. MKT. MVL. 51/42

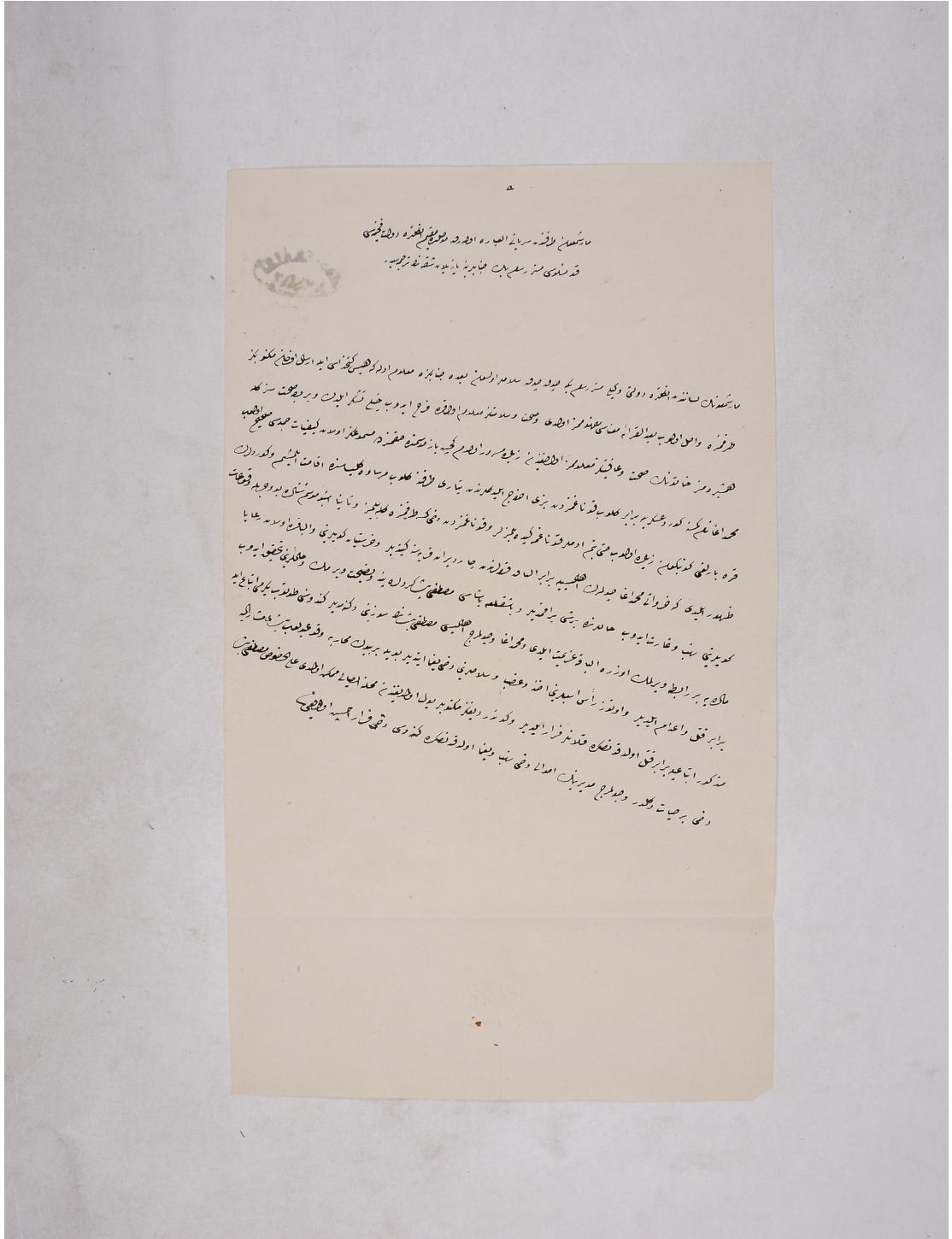

Ek: 3

Hükümet temsilcilerine ve Nasturilere saldıran Ğırvate Kürtlerinden olan eşkıyanın derdest edildiğine dair 23 L 1272 tarihli yazı. 27 Haziran 1856-BOA. HS. 81/22

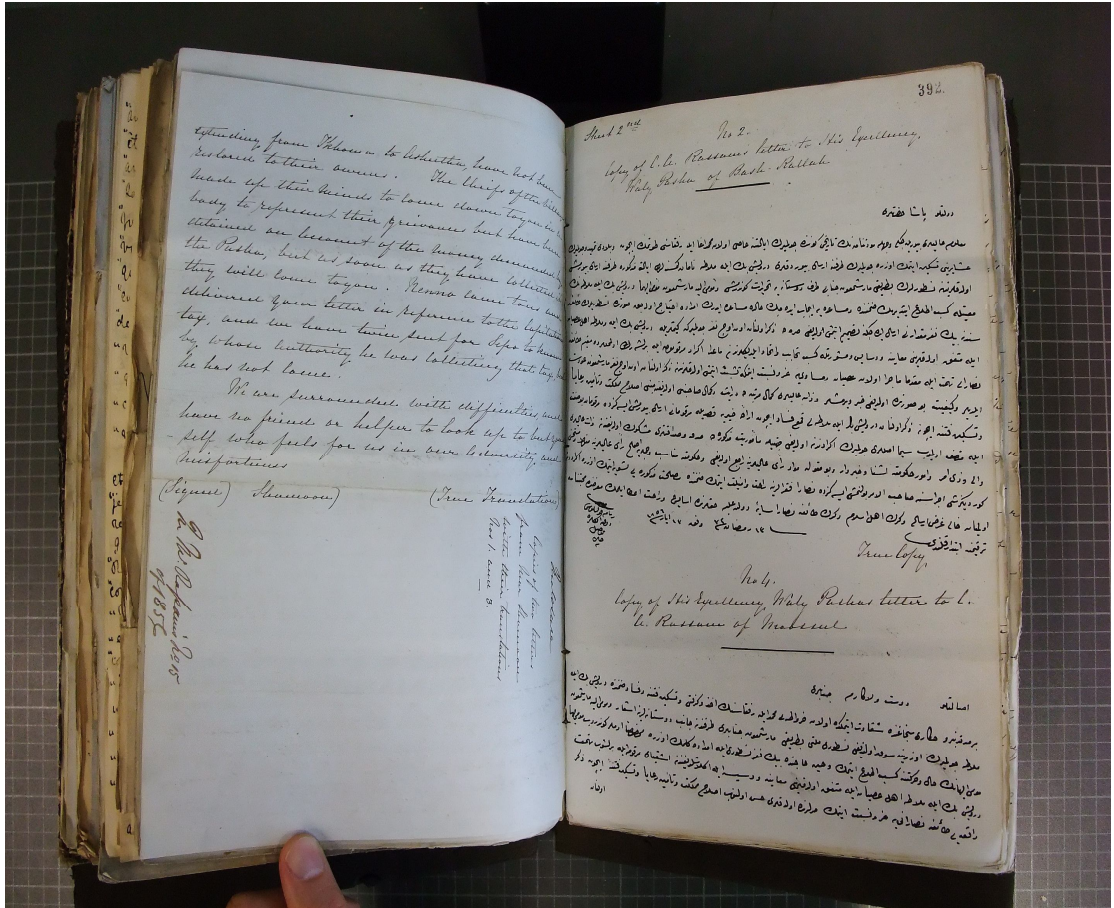
Ek: 4

Patrik Marşimun tarafından İngiltere'nin Musul Konsolosu Rassam'a yazılan şifrenin tercümesi 15 Nisan 1856- BOA. A. MKT. UM. 232/91

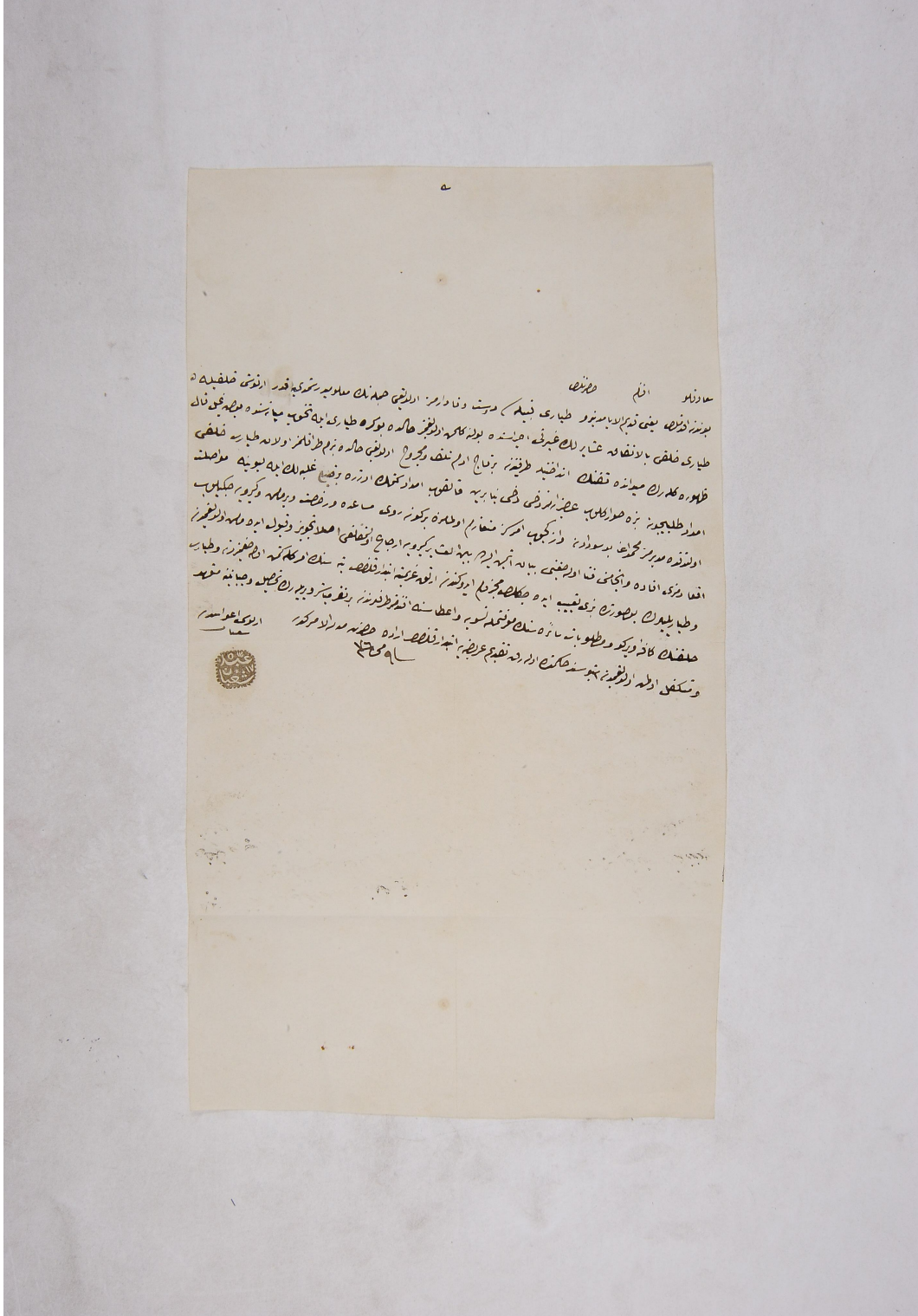

Ek: 5

İngiliz Konsolos Rassam'ın Nasturilerin şikâyetlerine dair 15 Eylül 1856 tarihli yazısı. FO, 195/194

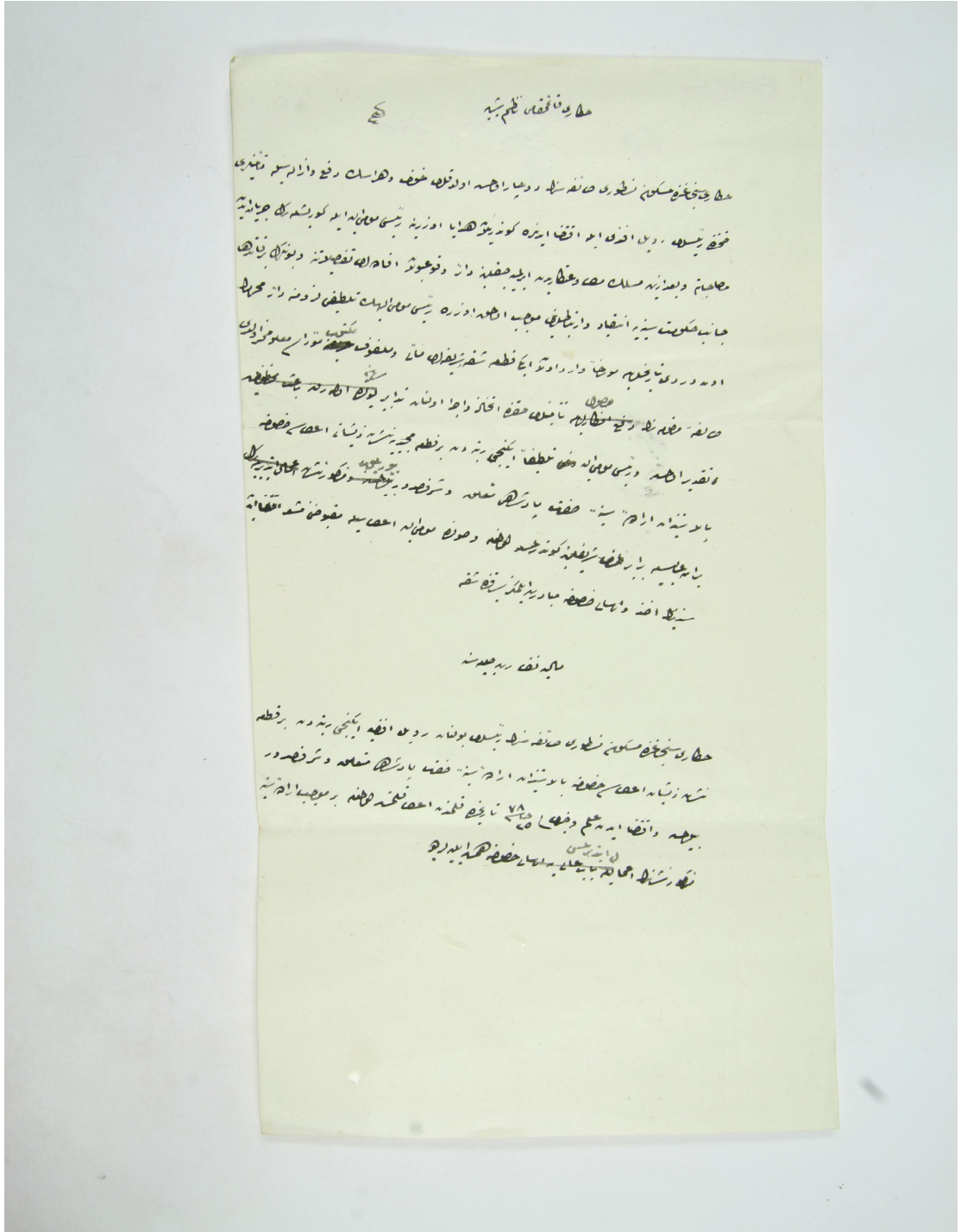
Ek: 6

Ertuşi Aşiret Lideri Şaban Ağa'nın Nasturi Tiyari Aşiretiyle neden ittifak ettiklerini içeren 9 Safer 1276 tarihli mektubu. 7 Eylül 1859- BOA. A. MKT. UM. 367/9

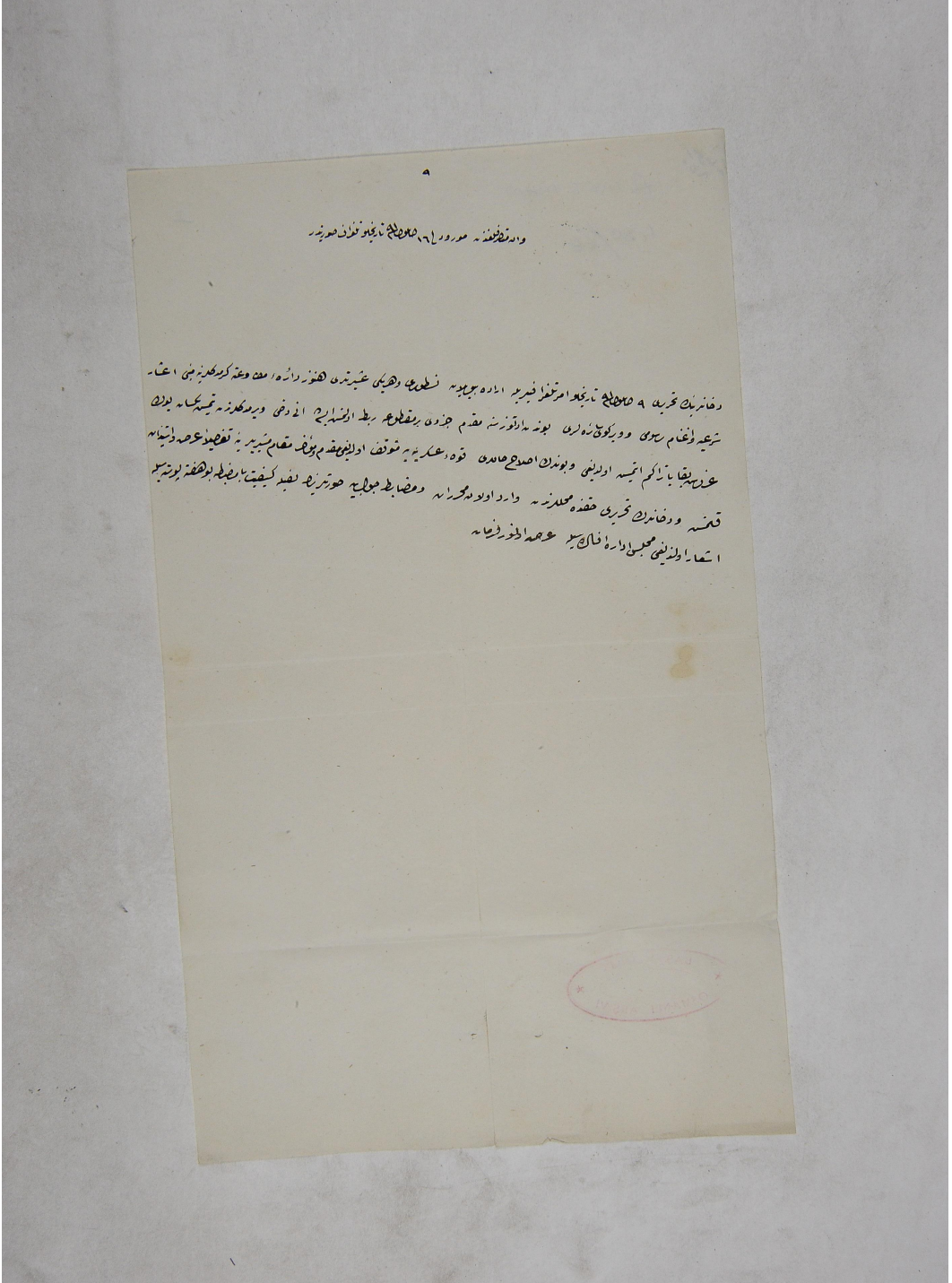

Ek: 7

Hakkâri Kaymakamı Nazım Paşaya yazılan ve Nasturi taifesinin duçar oldukları saldırının izalesi ve teminleri hususunda reisleri Revil Efendi ile önde gelenlerine nişan ve hediye ile taltiflerine dair yazı. 25 C 1278. 28 Kasım 1861-A. MKT. UM. 522/90

Ek: 8

Nasturi ve Kürtlerin yaklaşık 30 yıldır vergi vermediklerine dair Van Mutasarrıflığından yazılan 16 Eylül 1291 tarihli telgraf. 28 Eylül 1875- BOA. A.MKT. MHM. 488/66

Ek: 9

۱ موفقیات شبه جبابه بادساھانک عظیم خلقی اولو اورده بوکره تکلیف بویبونه حکارے ولایت ملامی شرقا
 ایرانه وجوباً عوارفہ وغیراً انطوی انترای و باواسطہ شمالاً روسیہ حدود اولیم محاط و محدود در اھلبانک کماندنہ
 زیادہ سی شقی لادھب اکراد و کذبیتہ مقداری نظریہ ملیدر اھانک اکراد سکونہ بسیار اولو اکرکی عیارہ نسقم
 وھر عیبت وھم علیک کفرولدنہ رؤسای واردر نظریہ ملیدریش دوھنک اولورده ہایتونہ رعولیم بویون
 پاپسور واردر

۲ ولایت مذکورہ اکرای ایرانه اکراد بھم مذھب وھنجی واصل وھجود اولوقدنہ برابریم صابت وعاوہ نامک واردر
 بیخ عیبتہ داخل ولایتہ اولوبہ ایرانه اوزرنہ اکراد قیام اولورده

۳ اکراد ایلد نظریہ منی افزای استفادہ اھلندہ اتحاد وافتدہ ایدر اھانک القاتی بوندرک اتحاد وافتدنی تلویہ
 حقیقت ایل آمال سیایہ استفادہ اھلندہ

۴ اکرادک قوتی اتحادی افکارینک ترویجیونہ ان مستند مرکزہ ولایت مذکورہ اولوقدنہ او افکار تنویہ جلیانک
 آفامہ نظریہ اھ ولایت مذکورہ در

۵ دھا اسکینہ باھضی قریب مہرہی زمانہ برو روسیہ لونک اکراد ایجنہ صایدینی اضاوت سمارہ تا بجنہ ایلورہ
 ایستافانوس مصالحتہ سوزو ارضناہ نقطہ نظریہ کورستانہ استفادہ ایلدیک قوت افزایہ وطمعانہ خفیہ مذک جویونلانی
 حکارے ولایت اولوقدنہ اکراد قیامی دھنی سماً دولت ایدر دولایت مذکورہ اکرای روسیہ لونک نظریہ اضاوت العہ
 بولینی اھلندہ

۶ نظریہ منی پروستانہ وقولیک ایلک اوزرہ ایجنرہ موسونور وھزیوتہ مقدر بکنر تاسیس اولوقدنہ ولایتک
 ایجنرہ اکلدرہ لو بولیمکی کرمدرک موصوف ویزر قونوسونیک وکثرت اواہ لاندور

۷ حکارے ولایتک نظریہ لولای ارضناہ طرفدارک معوہ اولورہ نیز بولایت قوتک اولوقدنہ اھال ارضناہ
 سکتہ وار ایدر

۸ ولایت مذکورہ نہ تک موفقیات نہ حقیقت خاقانی ایل رفدرفہ اعطای حساب اولوقدنہ بوندہ ایرانور دھنی ششور
 قدیم دھنی جریتم ایقع مکلورہ ایجنہ قضیہ ملیدر اولوقدنہ اھال ارضناہ ولایتک ارضناہ دوقوت طرفدارک تقیانتک استھای
 سیایہ تائیدر

۹ ولایت مذکورہ اھلیس قلمدہ ان زیادہ زرم منہ ورضی بزم تفالوسہ وھولانہ تفاتیضی منضم اولورہ بھال اسف
 استھال اھوز منضع اولوسہ اولوقدنہ ولایت بوندہ لولایا مکلورہ وھوزورہ وھجرہ ایجنرہ بولوقدنہ لطف دھکم
 باری ایل سیایہ سھانہ تلوق ماضیات ایل اقرار وابت ودرست عیسہ واسانک اھارہ وھستہ ایجنرہ قضیہ مکلورہ
 براندہ جقدہ

۱۰ ولایتک جوہر مددی اھوز تحت انضباط اھلسہ و اھلیس حکومتہ السوسہ اولوقدنہ سیایہ توفیق ایزد حقیقت اھل اھل اھل
 بوکرہ طبیعت واقضای سال ووقفہ کورہ جہت جہت ہرہ بلہ تحت انضباط وافتدہ م اھل زورہ حقیقتہ بکدرہ ملکی و سیاسی
 وھم بولایت قزاقیم جقدہ ہونکہ ولایت مذکورہ کھنک نفوسی تجنیہ قریم اوزرہ یوز ایل بکدرہ ایلوز بیکہ ودر
 مصطلح ارج اکراد و نظریہ اھل ارضناہ نفسونہ عدولک اولوقدنہ سکری قائل تجر اھلسہ اولوقدنہ بیکدرہ بیکدرہ
 بالغ اھل دھنی شہر واردر

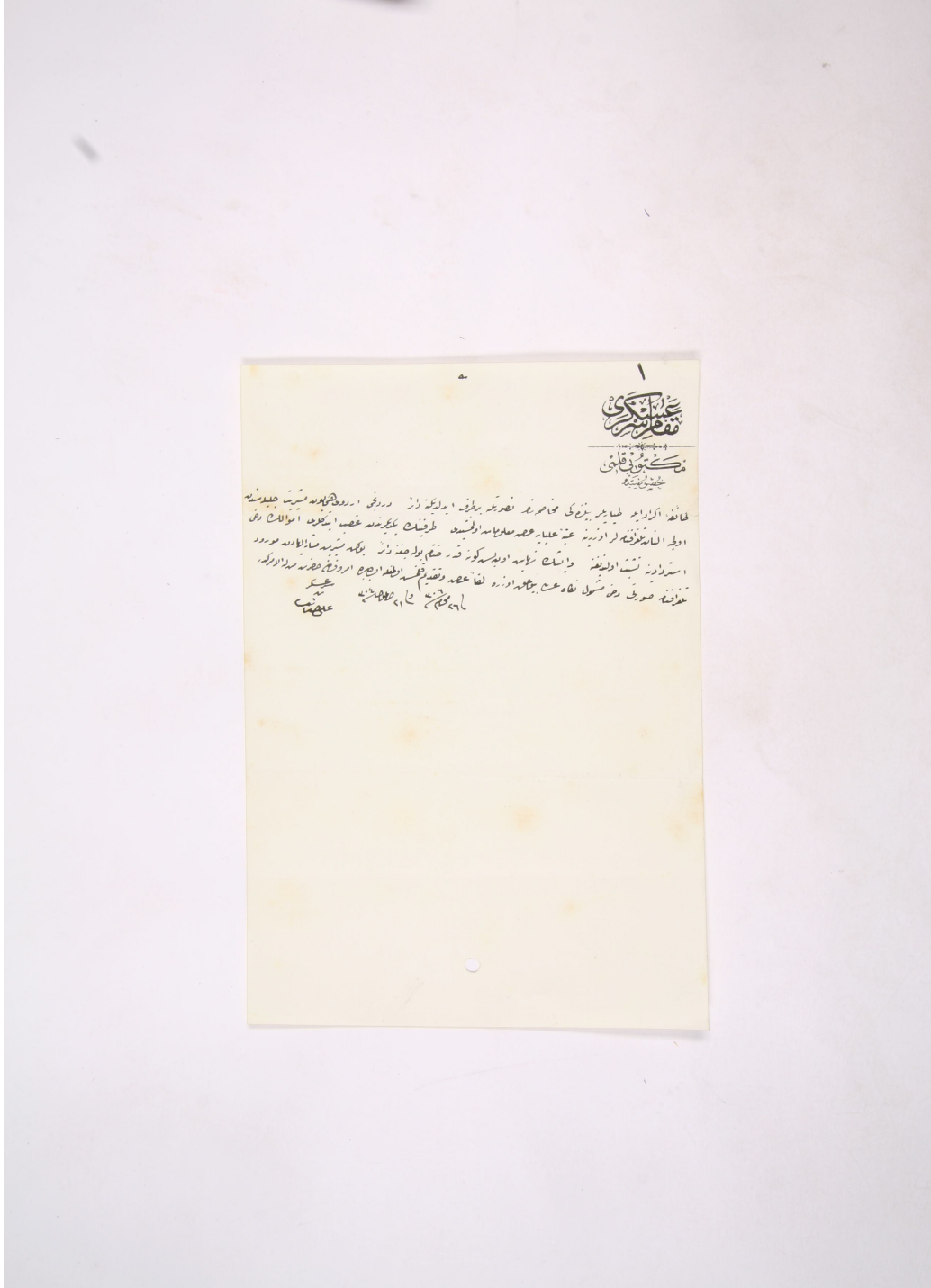
۱۱ ولایت مذکورہ نہ اھلیت معرفتہ قوتہ اھال ایلد برابر ادارہ سنک ان برنجی لازمی وھارہ نہ قوت صیادی تلویق وپوستہ
 اولوب جلیک واندہ مرکز ولایت اولوقدنہ جھلم مرکز ایل ایلستہ رعیت منہ اولوقدنہ ورف وشنایا بولینی

Hakkâri'deki sorunlar hakkında bilgi veren 1881 tarihli bir rapor. BOA. Y. PRK. UM. 4/25

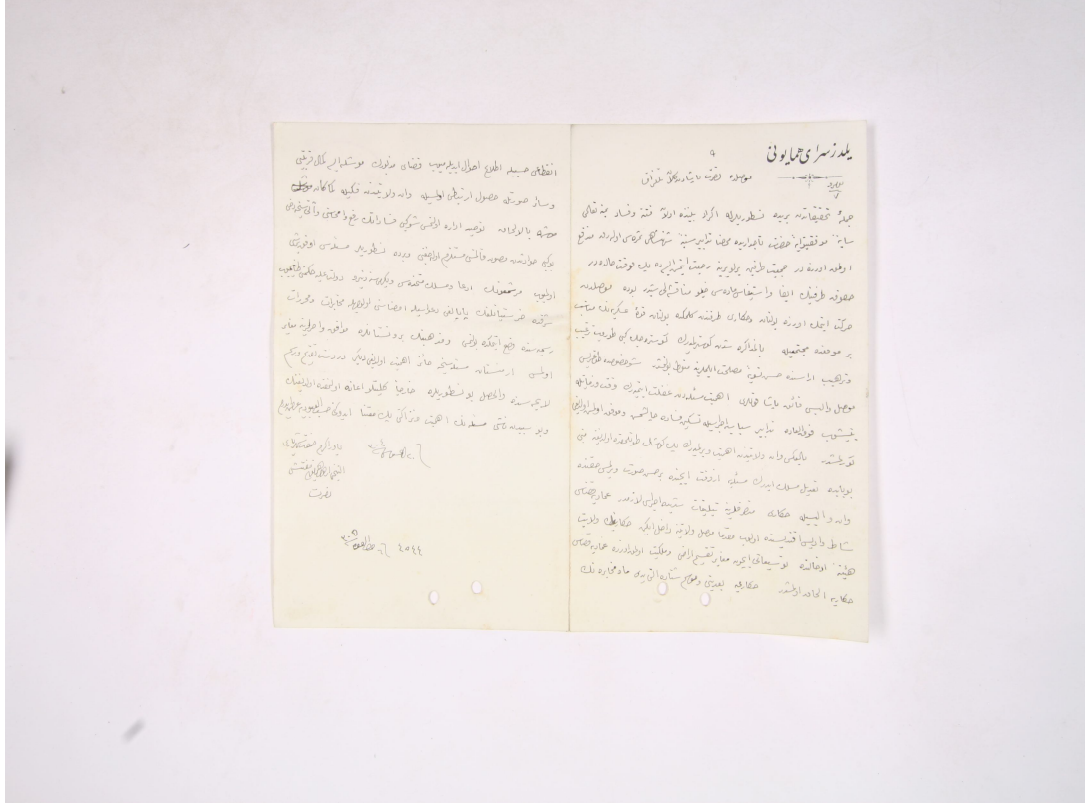

Ek: 11

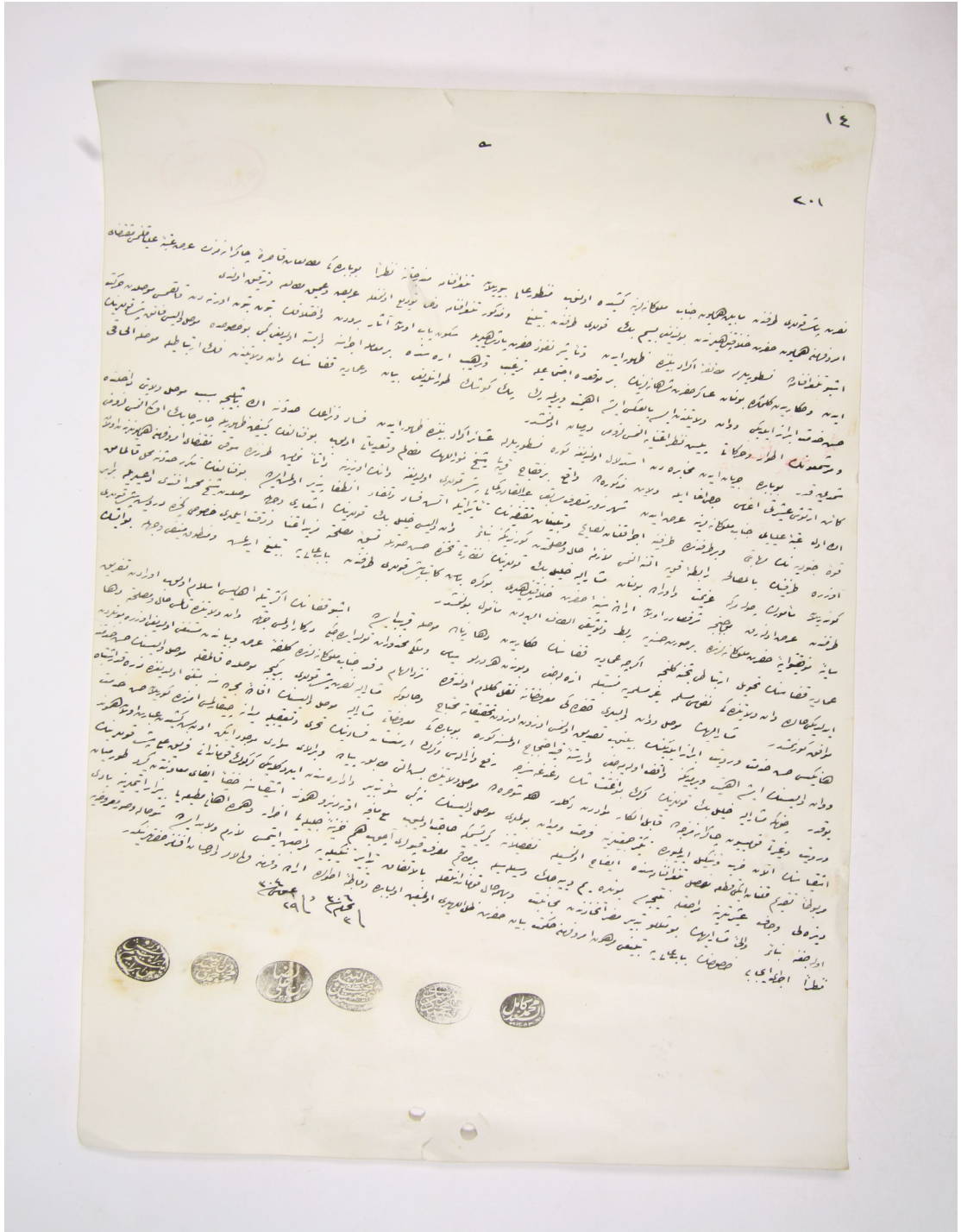
Kürt-Nasturi çatışmalarının sona erdirildiği ve tarafların yağmaladığı malların sahiplerine verildiğini konu edinen serasker imzalı 21 Eylül 1304 tarihli yazı. 3 Ekim 1888- BOA. Y. MTV, 35/2

Ek: 12

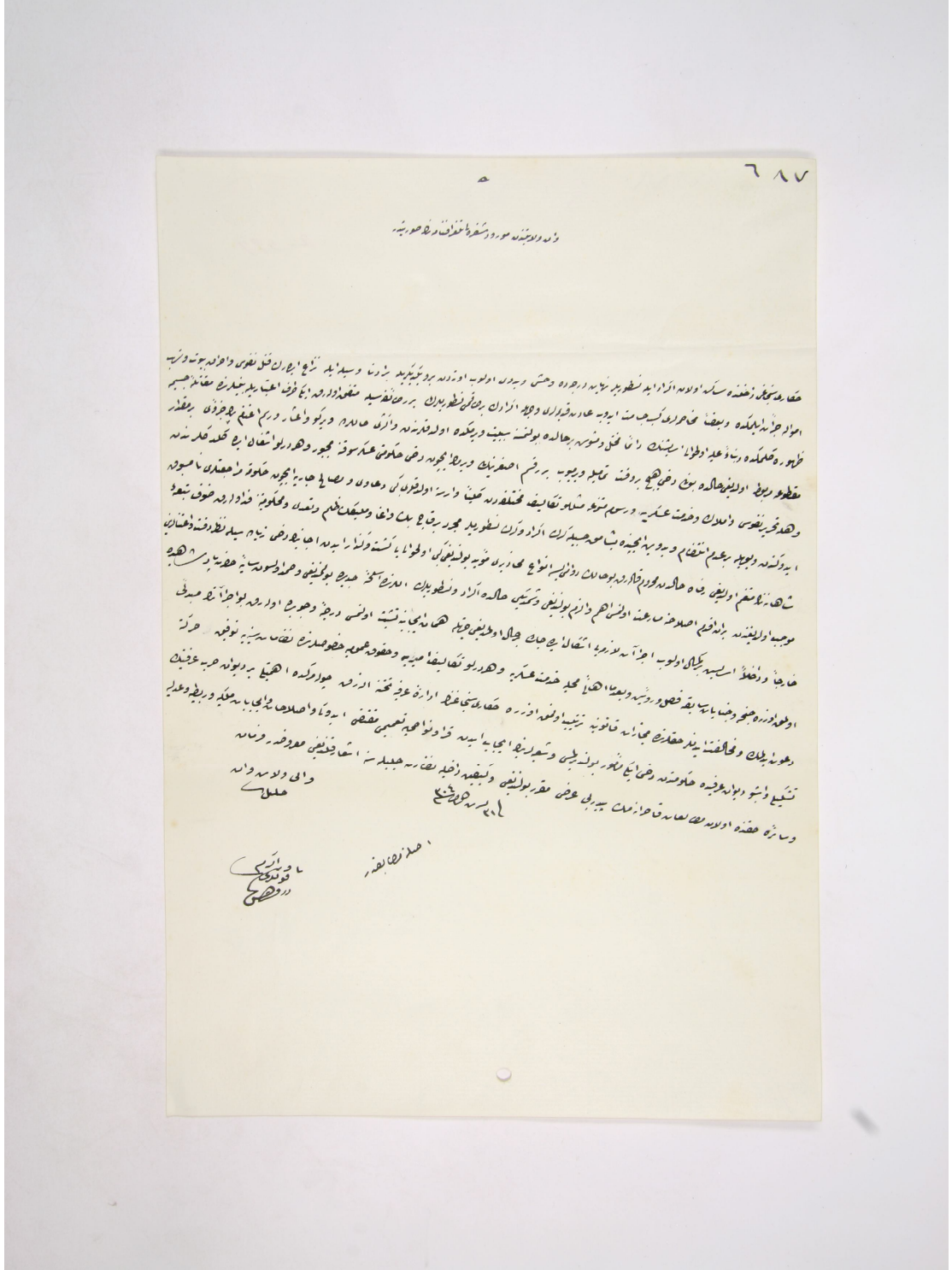
6. Ordu Müfettişinin Hakkâri'deki Kürt-Nasturi çatışmalarından Van Vilayetini sorumlu tuttuğu 20 Ağustos 1304 tarihli rapor. 1 Eylül 1888- BOA. Y. MTV. 35/2

Ek: 13

Hakkâri'deki Kürt-Nasturi çatışmalarından Van Vilayetini sorumlu tutana 6. Ordu Müfettişinin raporuna Van Vilayetinden verilen yanıt. 10 Eylül 1888-BOA. Y. MTV. 35/2

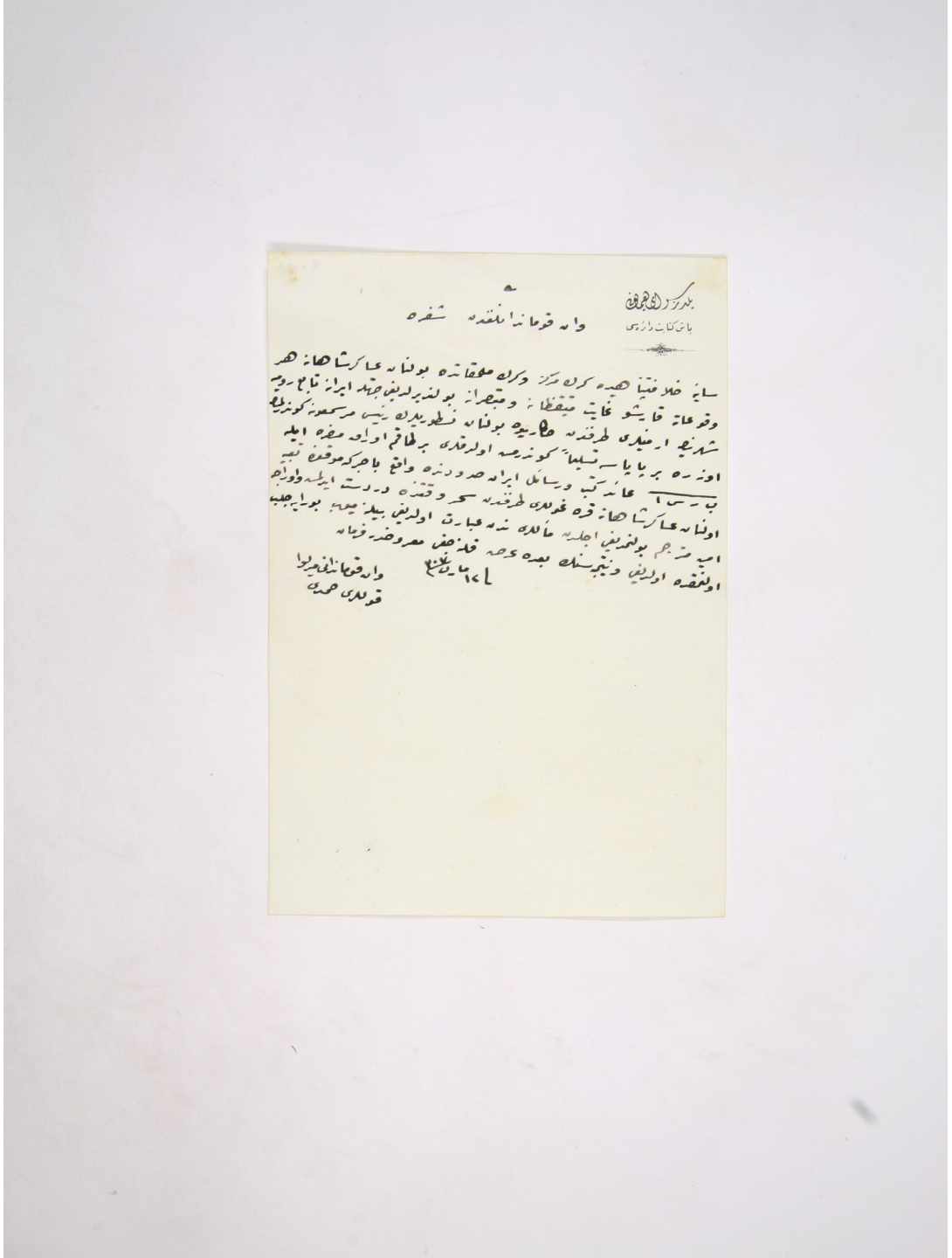
Ek: 14

Hakkâri’de örfî idarenin kurulmasını öneren Van Valisi Halil Beyin 21 Teşrin-i Evvel 1304 tarihli şifre telgrafi 2 Kasım 1888- BOA. Y. MTV. 36/32

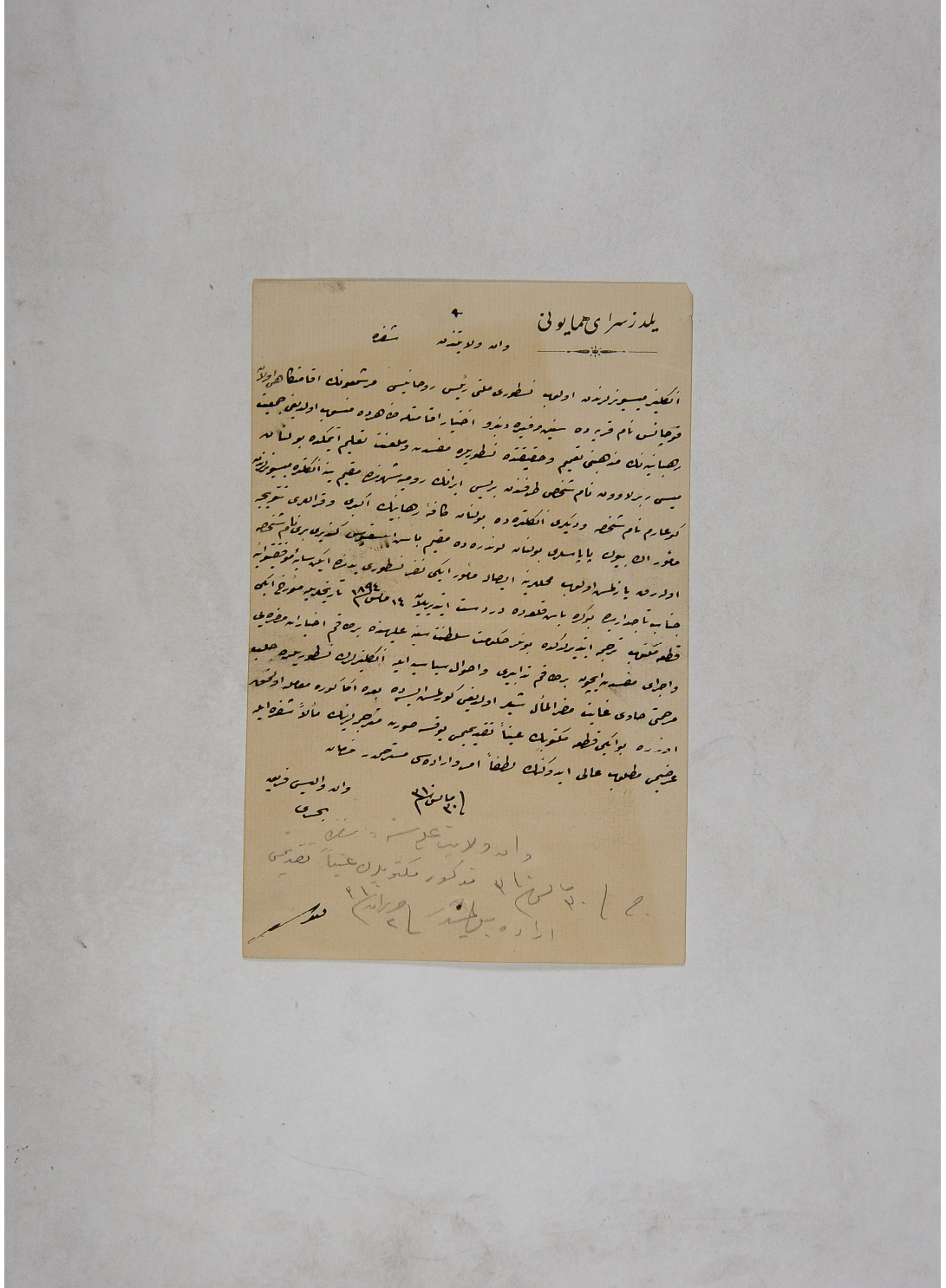

Ek: 15

Urmiye Ermenileri tarafından Nasturi patriğine gönderilen yazılara el konulduğunu bildiren Van kumandanlığının 12 Mart 1307 tarihli şifresi. 24 Mart 1891-BOA. Y.MTV. 49/38

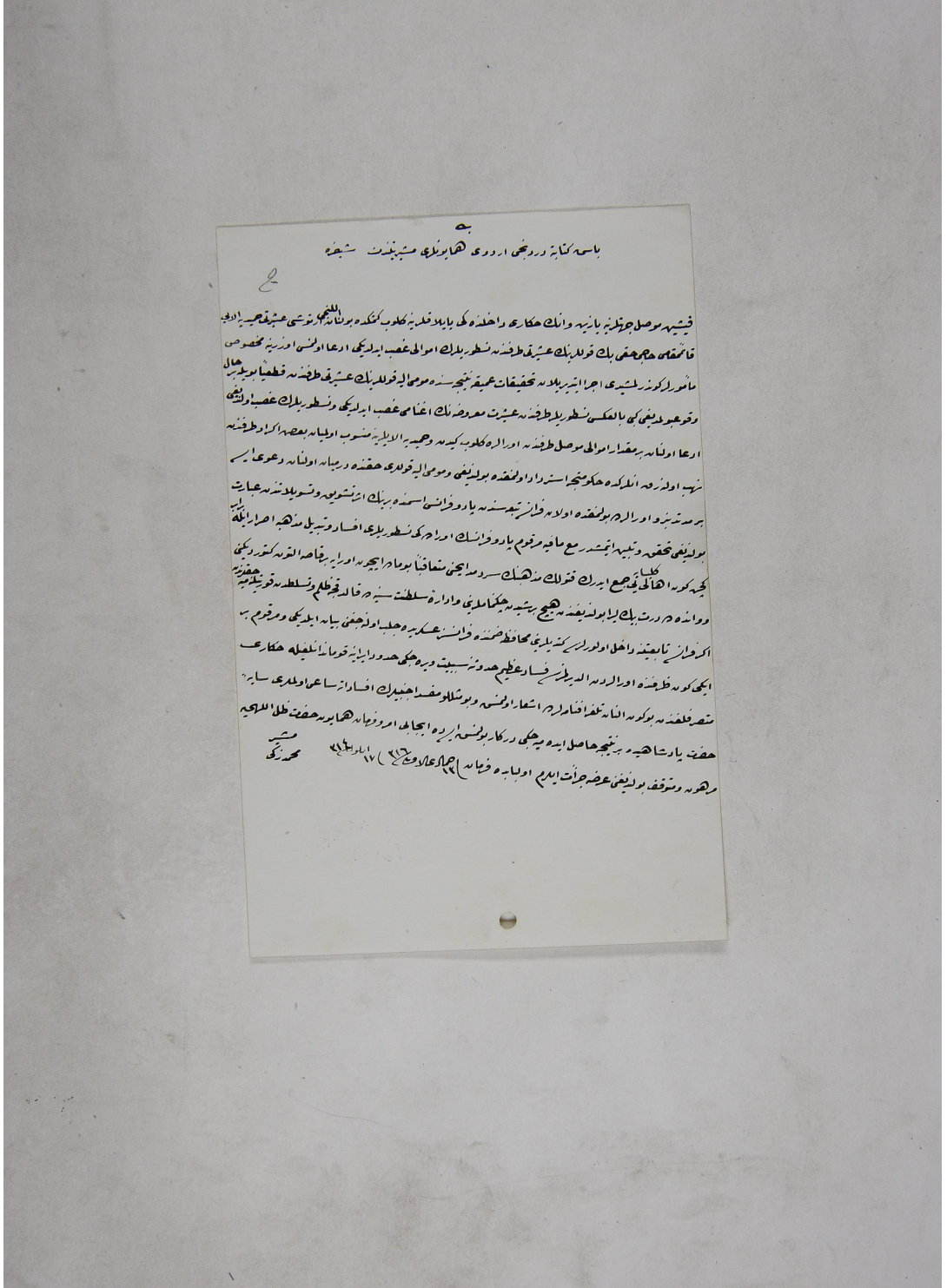
Ek: 16

İngiliz Misyoneri Browne'nin faaliyetleri hakkında Van Valisi Ferik Bahri tarafından saraya yazılan 30 Mayıs 1310 tarihli yazı. 11 Haziran 1894- BOA. Y. PRK. UM. 30/10

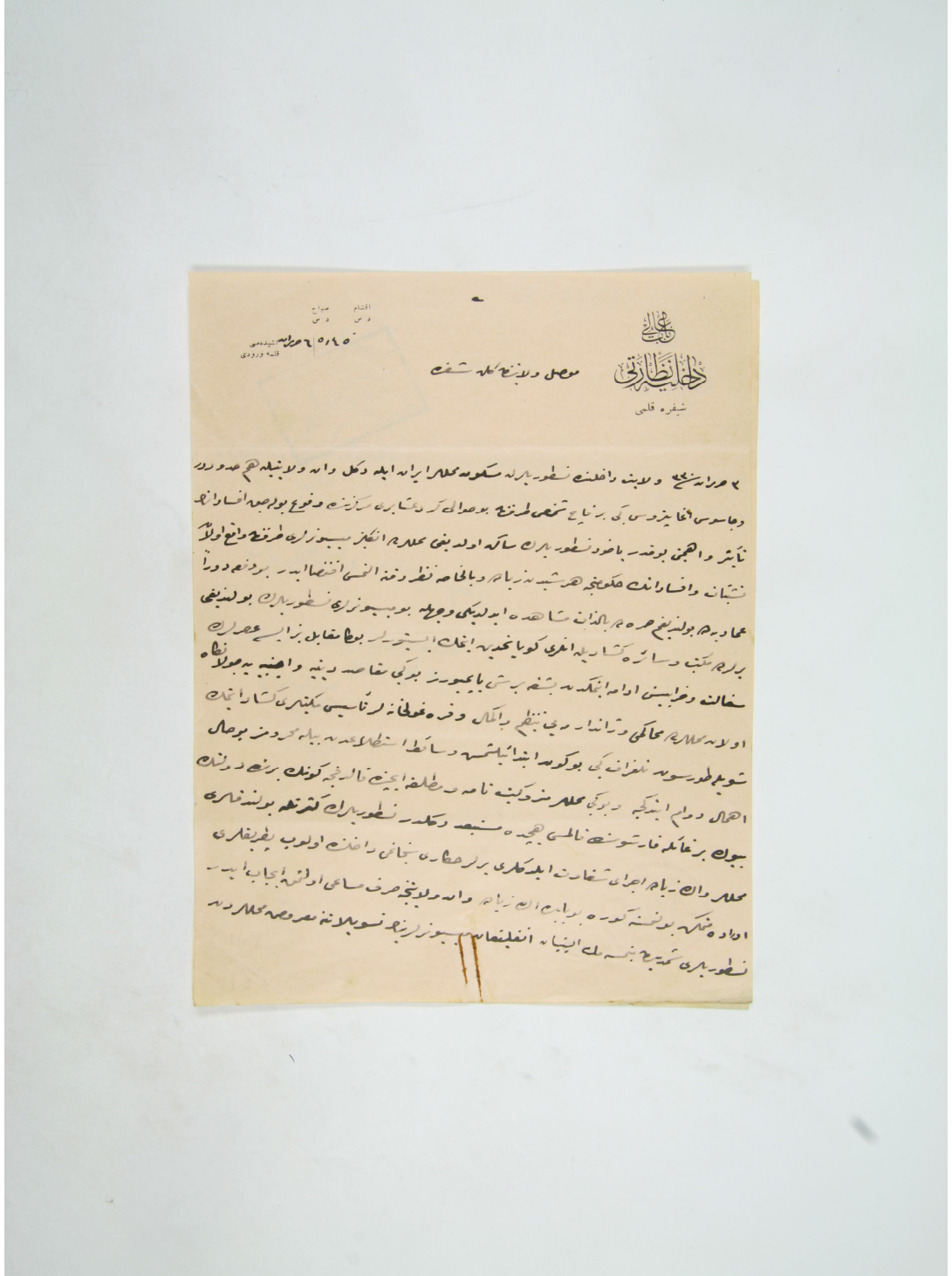

Ek: 17

4. Ordu Müşiri Mehmet Zeki Paşanın Fransız Per Defrence'nin Faaliyetlerini konu edinen 7 Eylül 1314 tarihli şifreli telgrafi. 29 Eylül 1898- Y. PRK. ASK. 144/84

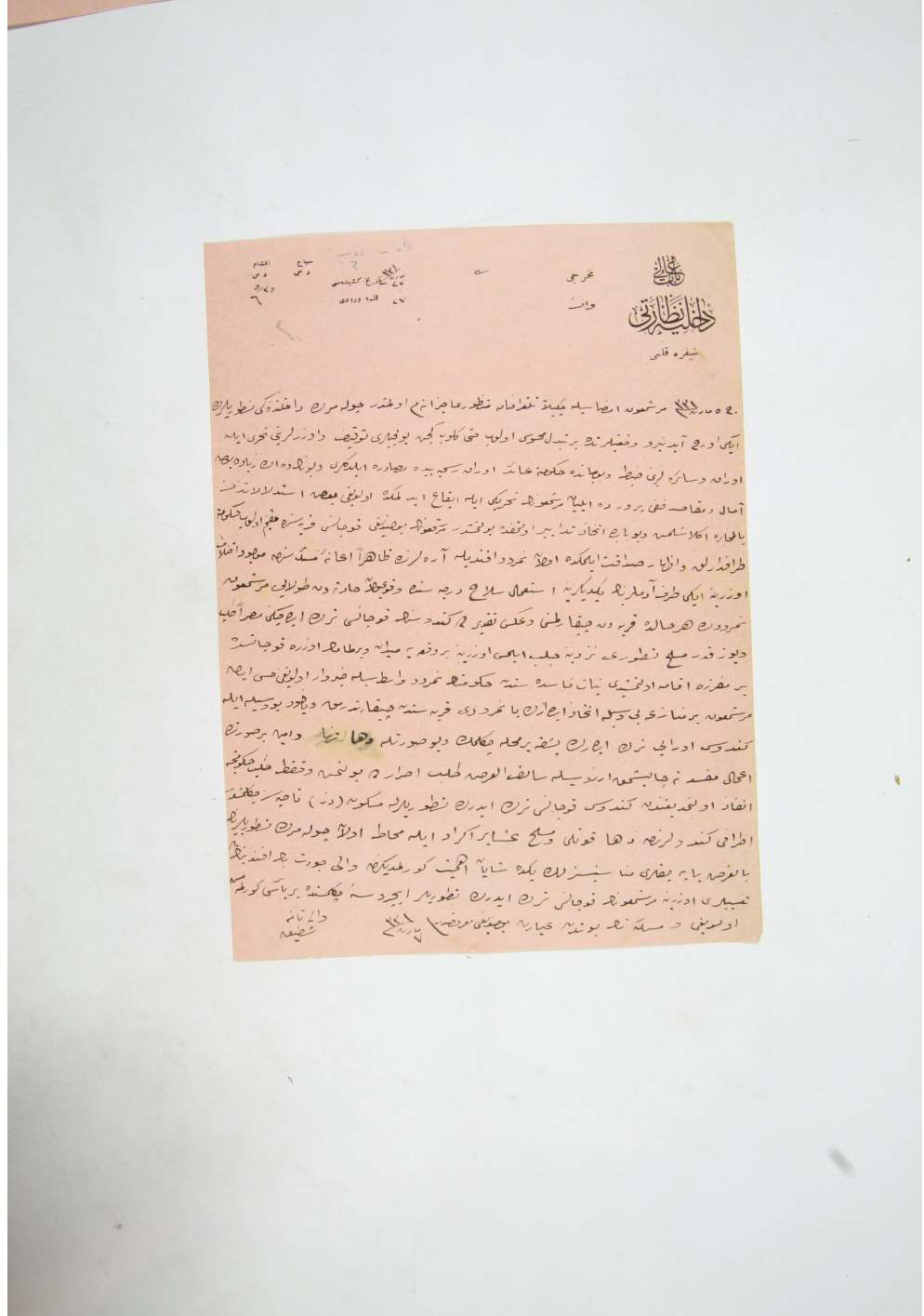
Ek: 18

Musul Valisinin Nasturî meselesinde Osmanlı yönetimi adına özeleştiri yaptığı yazı. 1914-BOA. DH. İD. 169/11

Ek: 19

Patrik Marşimun ve Nasturilerin savaşa girme hazırlıklarına dair 7 Mart 1331 tarihli yazı. 20 Mart 1915- BOA. DH. EUM. 2. şb. 8/63

FOTOĞRAFLAR

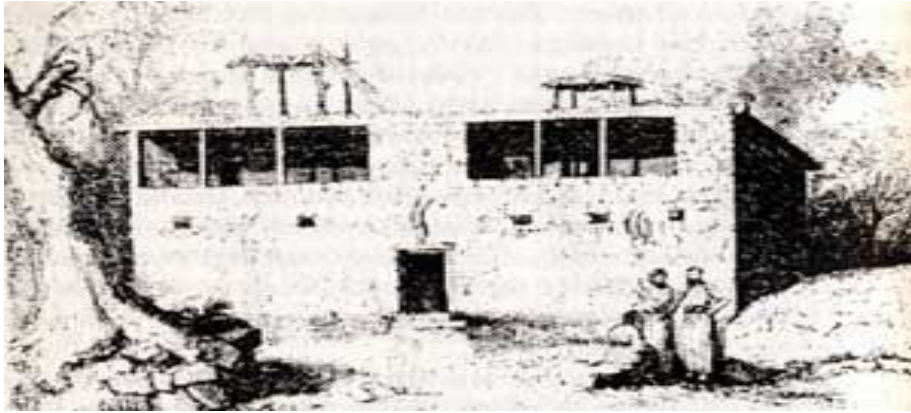
Lev. I

I. Dünya Savaşı sırasında Hakkâri
Nasturilerinin Patriği olan Marşimun Benyamin
Kaynak: M. Erdost-Şemdinli Röportajı

Patrik'in kız kardeşi Surma Hanım
Kaynak: Surma Hanım- Ninova'nın
Yakarışı

Tiyari bölgesinde bir Nasturi evi(Layard)

Duri (Durak)
Kilisesi
(Şemdinli
Röportajı)

Lev. II

Lizan'da Zap üzerinde bir köprü (Layard)

Alan araştırması yaptığımız ve Nasturilerin bir zamanlar yaşadığı önemli yerlerden Kırıkdağ(Dez) Vadisi

Koçanis Kilisesi

Lev. III

Gelezo Kilisesi

Azizan Kilisesi

Helil Kilisesi

Lev. IV

Şavita Kilisesi

Çukurca Bey Kilisesi

Kilise Fotoğrafları: Enver Özkahraman